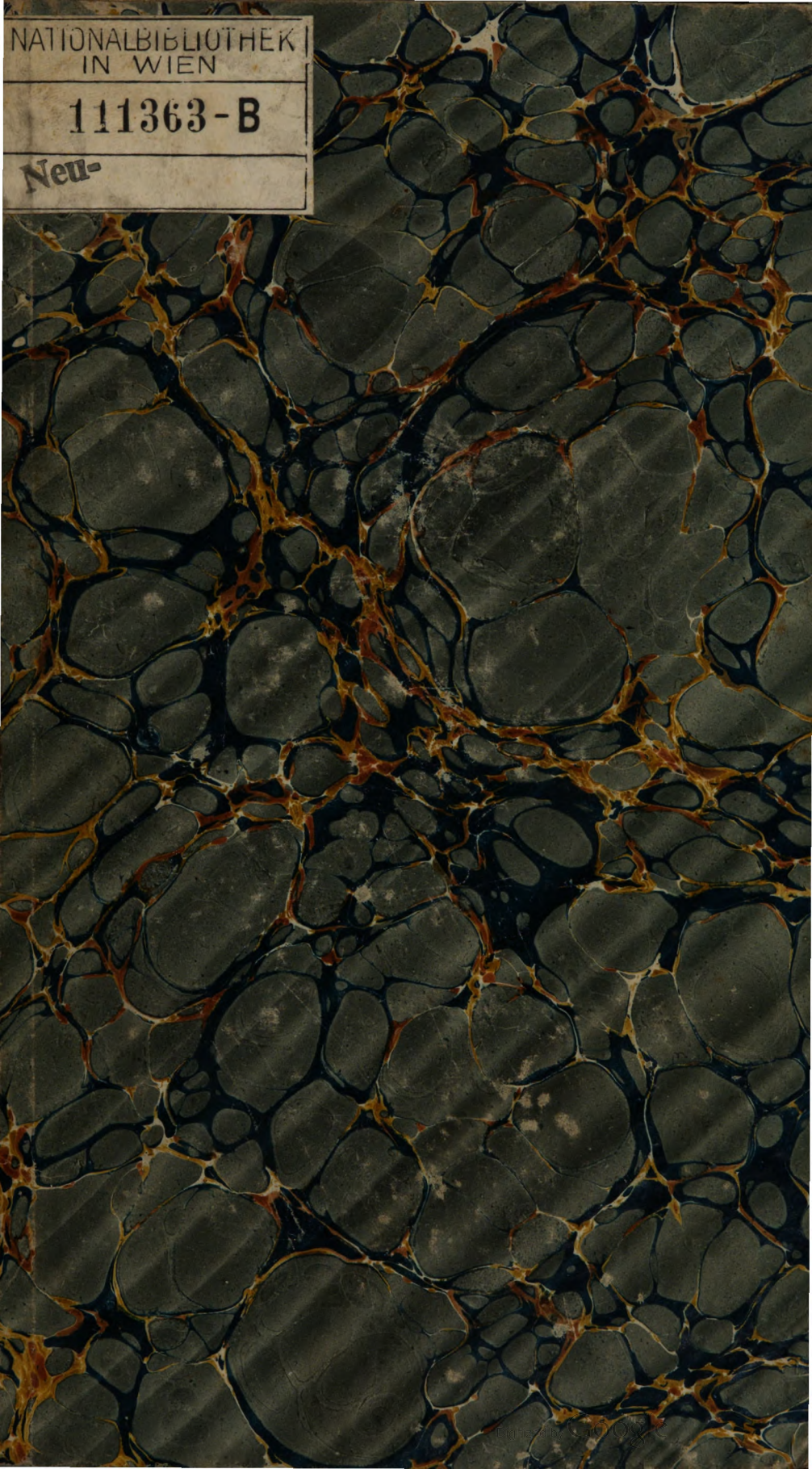

NATIONALBIBLIOTHEK
IN WIEN

111363 - B

Neu-

103. G. 8.

Bnd. 1.

Österreichische Nationalbibliothek

+Z228410909

VILÁG-TÖRTÉNET

ÉSZTANILAG ELŐADVA.

IRTA

KERKAPOLY KÁROL,

BÖLCSÉSZET-TANÁR ÉS KÖNYVTÁRNOK

A

PÁPAI REFORMÁLT FŐTANODÁBAN.

ELSŐ KÖTET.

PÁPÁN
A REFORMÁLT FŐTANODA BETŪVEL.
1859.

111363-B

1917
REPRODUCED FROM THE ORIGINAL
1917

HAJDANKOR. KELETIVILÁG.

ELSŐ KÖTET.

Bevezetés. China. India.

MÉLTÓSÁGOS
VÉGH-VEZÉKÉNYI
BÁRÓ BALDÁCSI ANTAL
URNAK,
A MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG
BÜZGÓ BARÁTJÁNAK.

A tudomány, egyetemes emberi kincs; a nemzetiség, részleges valami. De mivel az emberiség csak nemzetekben élve valósul meg: egyiknek szolgálata, a másiké is egyszersmind. A tudományt csak népünk szellemében bírjuk fejleszteni, s nemzetiségünknek, népünk látkörét szélesbítve, és mélyítve teszünk legjobb szolgálatot.

E két eszme szolgálatára törekvésből születtek e lapok, melyeket Méltóságodnak, mint ugyanazon eszmék nemes bajnokának, mély tisztelettel felajánlani bátor vagyok. Fogadja ezt kegyesen Méltóságod, mint csekély jelét azon hálának, melyet bennem is keltett Méltóságodnak azon megtisztelő ítélete, mely szerint, többek közt iskolánknak is nyújtott magas segélye által vélte a tudomány s a nemzetiség ügyét szolgálhatni.

Tartsa meg isten nekünk továbbra is, Méltóságodnak e megtisztelő véleményét; s engedje, hogy azt mind jobban jobban megérdemelhessük, de tartsa meg jóakaró kegyét irántam is, a ki vagyok.

Méltóságodnak

Pápa, Augustus 2-án 1859.

legőszintébb tisztelője
Kerkapoly Károl.

ELŐSZÓ.

Nagyon kevés az, mit e mű bemutatása alkalmával, mondani akarok. A történet komoly tanulmányozása mindig szükséges volt, de nálunk tán soha nem oly korszerű, mint napjainkban. Ez igazolja a történet mezejének ez idő szerinti mivelését. Sikerült-e szerzőnek, e mezőn, ha nem is egészen új, de — legalább eddigelé — nálunk ritkábban láttott virágokat fejleszteni; sikerült-e magát az e virágokkal ékes mezőt, az igazi nézpontról láttatva, kellő világításban tüntetni föl? ítélje meg az elfogulatlan, s avatott olvasó. A törekvés bizonyára nem hiányzott.

A hely kimélése, s a gondolat és esemény-folyam zavarásának elkerülhetése czéljából az alapok kijelelése a szövegben mellözve levén. kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy bár a források önálló búvárlásáról, mint egyetemes világ-történetet írónak, le kelle is mondanom, de rajta voltam, hogy csak megbizható kezekből vegyem adatimat. Igazolásul hadd legyenek itt megnevezve, az általam eddigelé leginkább használt művek. Ezek következők: Carl Ritter, Die Erkunde in Verhältniss zur Natur, und zur Geschichte des Menschen; Hegel, Philosophie der Geschichte; Gans, Das Erbrecht, in Weldgeschichtlicher Entwichelung; Wutke, Geschichte des Heidenthums; Heeren, Ideen über die Politik, den Verkehr, und den Handel der vornehmster Völker der alten Welt; Duncker, Geschichte des Alterthums; Kaeuffer, Geschichte von Ost-Asien; aztán Du Halde, Description de la Chine; Güzlaw, Geschichte des chinesischen Reiches; Lassen, Indische Alterthumskunde; Benfai, Vor

der Indien, Ersch és Gruber encyclopaediájában, s végre Schottnak, Chinára, annak nyelvére, irodalmára, és zenéjére vonatkozó dolgozatai ugyan ott.

Főleg a tartalom, a dolog által levén igénybe véve s lekötve figyelmem, későn vettem észre, hogy tán a leírás, tán a sajtó hibájából, egyéb gyarlóságok mellett, kivált a mondatjelek felrakása több helyen rossz. Vigaszom, hogy e munka közönségének e körülmény nem fog okozni nehézséget. Az egyéb becsusztott vétségekből az értelmet zavarók hátul kijegyezvék, szives kijavításukra, s elnézésre kérem a kegyes olvasót.

A közönség részvététől függ, mikor lásson — isten segítségével — világot a második kötet, tartalmazva a persa birodalomnak, s az általa benyelt országoknak történetét; ugyan az határozand a fölött is, ha lehető lesz-e ahhoz egy tájékozó térképet is mellékelnem, mint óhajtanám.

Pápán augustus 2-án 1859.

A szerző.

TARTALOM JEGYZÉK.

Előszó	lap IX.
Bevezetés.	
A világ fogalma	1
Az ember fogalma	1
A történet fogalma	2
Az észtan fogalma	2
A világtörténet fogalmának felállítása	2
A világtörténet észteni tárgyalása, megkülönböztetve az észlelőtől	3
Az emberiség fejlődésének tényezői	3
Az emberiség minden iránybani fejlődésének megindulása	4
A szellem fejlődésének irányai	5
Az emberiség részlegestülésének lépcsői	5
A világtörténet tere	6
Afrika földje	7
Afrika embere	10
Ázsia földje	11
Ázsia embere	14
Európa földje	15
Európa földrajzi előnyeinek következményei. E világrész embere	18
Amerika földje	19
Amerika ősembere	22
Ausztrália földje	23
Ausztrália emberfaja	24
Az indiai archipelagus szigetei s ezek embere	15
A világtörténet ideje	28

Hajdankor. Keleti világ.

Első korszak. China.

A történetrajznak China története előadásával kell megnyilni	31
A sivánok	32
A chinai polgárosulásnak tényezői	33
China történetének kezdete és folyama Jaóig	34
Jaó és utódai, Sun és Ju	35
Az első Dynastia megalapítása: s China további kultörténetének átnézése	37

	lap
A chinai történet általános átnézete, annak behirányát tekintve	42
A chinai jog rendszere	43
A polgárjog	44
A büntetőjog	45
A chinaiak morálja s illedéki szertartásai	46
A szellemvilágot alkotó hatalmaknak, közelebb a családnak fejlettsége Chinában	48
A házasság	49
A családi vagyon, s a családtagoknak ehezi joga, a szülők és gyermekek közti viszony	52
A társadalmi élet	54
China helyzete s földrajzi alkotása	54
A chinai nép életmódja, különösen a földművelés	57
China műipara	62
China kereskedelme	65
China közjövdelmei, adó tígy	73
China törvénykezési szervezete	75
China közigazgatási szervezete	78
China állam élete, közelebb a törvényhozás	86
China kormányzata	89
A chinai császár uralkodói állásának jellemzése	94
A chinai nyelv, és írás ismertetése	98
China irodalma	104
China művészete	119
A chinai nép vallása	124

Második korszak. India.

Elő-India fekvése s természeti alkotása	131
India népei	133
A szanszkrit nép őshazája	134
A szanszkrit népnek mai hazájába költözése	136
Az ind történet forrásai	137

India őstörténete.

a) A vedák kora	139 — 148
Tájékozások	139
India, a hét folyam vidékén	143
b) A hőskor	148 — 155
A hőskor határainak kijelélése, s forrásainak méltatása	148
Az arja nép szétterjedése, a hét folyam vidékéről, s nagyobb országok képződése. délen és nyugoton	151
Az ind eposzok	152
A várna-rendszer képződésének kezdete	158
c) Az alakulások kora	155 — 234
A papirend fölülkerülése, s a várna-rendszer kifejlése	155

	lap
A vallásos nézetek átalakulása	157
Manu törvénykönyve	161
Az ind magányjog	164
A polgárjog	165
A büntetőjog	172
A hinduk erkölcsisége	174
A családiság	180
A társadalmi élet	187
A földművelés	188
India műipara	190
India kereskedelme	191
Közjövödelmi és adó ügy	194
Törvénykezés, s törvénykezési szervezet	196
Az államélet, közelebb a törvényhozás	102
A kormányzás	205
A rahják uralkodói állása	206
A nemzetközi jog	207
A nyelv, és írás	210
A hindu, közelebb a veda irodalom	213
Vallás-bölcsészeti rendszerek	216
A tapasztalati tudományok	222
India művészete	223

India virágkora.

a) Buddha és tana	234 — 272
A buddhismus istentisztelete	242
A néphit feltámadása a brahmaizmus ellen	246
A brahmanok rendszerének átalakulása	248
b) Érintkezés a külvilággal	253 — 260
c) Eredmények	260 —
A szanszkrit nyelv megifjulása, s régibb alakjátóli eltérése	261
Az ind nyelvészek	263
A tapasztalati tudományok	263
Az ind költészet tetőzete	266
A drama	267
Alsóbb költészeti ágak	271
A zene	272

India hanyatlása.

A hanyatlás kezdete	273
A buddhismus kivészésének okai	273
A muhammedán törzsekkel, s az európai népekkel érintkezés	274

Bevezetés.

A világ fogalma. Világ nevezete alatt, melynek történetét adjuk, valamely teljességet értünk általában, mely azt betöltő, s közvetlenül létező tárgyak által alkotatik. Ez értelemben, ép úgy használható e nevezet a természeti, mint a szellemi téren. Beszélünk növény s állatvilág-ról szintúgy mint a gondolatéról. A növény világ oly teljesség, mit a közvetlenül létező növények, az állatvilág, mit az úgy létező állatok töltenek be; hasonlóan gondolatvilágról csak azon esetben lehet szó, melyben a közvetlen létezésre jutott gondolatok, egy — valamely fogalmat egészében kimerítő — teljességet alkotnak.

Így értve a világ fogalmát, láthatni, hogy e kifejezésnél „Világtörténet“ igen helyén van e kérdés: mely világ-nak története? E kérdésre feleletet a gyakorlat ad, mely ama nevezet alatt az ember-világ történetét szokta érteni. E felelet ismét az ember, vagy miután az embervilágot az emberek teljessége teszi, az emberiség fogalmának értelmezését kívánja meg; a világ történet értelmének megállapíthatása végett.

Az ember fogalma. Az észtan tanítása szerint, csak mint véges szellemhatározható meg igazán, az ember. Mivel a szellemnek — az összes természetiek mint szabadtalanoknak s ép azért külső szükségesség alattiaknak ellenébeni — fogalma a szabadság: azért az ember rendeltetéséül a szabadságot kell megismernünk. Mivel azonban az ember véges szellem: azért úgy kell őt gondolnunk, mint ki, rendeltetését el ugyan nem érte; de arra a végesség formaiban, tehát térben, és i-

dőben szakadatlanul törekszik, s ahoz mindenkább közeledik. Az ember végessége azért szabadtalanságában, s mivel a fogalmánál fogva szabadtalan, a természeti — természetességében áll; ennek levetkezése, s szellemiségének érvényesítése képezi azért feladatát.

A történet fogalma. Történet ép úgy jelenti azon lett dolgokat, melyekbe bizonyos tárgynak időbeni fejlődése esik: mint e lett dolgoknak rajzát, ismeretét. A fejlődés ismét, azon, a tárgy fogalmában alapuló, s azért szükségképeni változatok folyama, melyek által a tárgy, fogalmának megfelelő létezésre jut; miért csak az e célra szolgáló változatok történetiek, s csak annyiban, mennyire ez iránybani hatásuk terjedt.

Az észtan fogalma. Az észtan, azon tudomány, mely által az emberiség, a mindenségnek teljes tudatára, jut. A tudat e teljessége, a szükségességi oldalnak belátásában áll; mi viszont, az észszerűséggel esik össze. Azért azt is mondhatjuk, hogy az észtan azon tudomány, mely az emberiséget a mindenség, vagy általános világegyetem észszerűségével ismerteti meg, vagy mely e mindenséget, mint a végetlen okosság nyilvánulatát tünteti föl. Észtaninak nevezendő azért az oly tárgyalás, mely nem szorítkozik a pusztá tényállás előadására; hanem annak belső szükségességét, vagy mi mindegy, észszerűségét is kimutatja.

A Világtörténet fogalmának felállítása. Az előzettekben mondottak szerint: Világtörténet, az embervilág időbeni fejlődésének folyama; vagy alanyilag, e fejlődési folyamannak rajza, előadása.

Mivel valamely lett dologról kimutatása annak, hogy általa az embervilág, fogalma valósításának útján előhaladott, egyszersmind azon lett dolog szükségképeniségének, vagy mi mindegy, észszerűségének is bebizonyítása: következik, hogy a világtörténetnek egyedül igaz tárgyalási módja, az észteni. Csupán ez az, mely a jelentékénynek a jelentékentől megválasztásában nincs zavarban; csak ez képes tör-

téneti igazságot szolgáltatni; az által t. i. hogy az egyes eseményeknek, világállapotoknak, úgy létrejöttét mint le-
tűntét, az emberiség fejlődése által feltételezettekint mutatja föl.

A világtörténet észteni tárgyalása, megkülönböztetve, az észlelőtől. A történet ez észteni tárgyalása, össze nem tévesztendő az úgy nevezett észlelővel, mely az által jó létre, hogy az író rég lefolyt, tehát oly idők történetét vázolván, a melyekben élt szellem, neki többé közvetlenül nem sajátja: azokat nem nekik saját, hanem kölcsönzött világtásban láttatja. E hibába, az észtanilag tárgyaló nem eshetik; mert ama rajzolt régi idők, mintegy közelbe hozatnak az által, hogy a bennöki fejlődés folyama, a jelenbe átnyúlóul, s folyton tartóul ismertetik föl.

Az emberiség fejlődésének tényezői. Az emberiség, rendeltetése, a fogalmának megfelelő létezési módra jutás, s a világtörténet, az ide fejlődés folyama levén: önkint merül föl e kérdés, valljon mik azon tényezők, melyek által az emberiség ime fejlődése valósittatik? Miután az emberiség fejlődése, önczél; tehát semmi másért, hanem csak önmagáérti: nyilván van, hogy mint ilyen, idegen eszköz által, nem valósítható. Azért az emberiség, az emberiség által fejlődik. Azonban az emberiség, mint minden általános, csak faji részlegességeiben, s az egyenkintiekben létezik. Azért fejlődését is csak részlegesült s egyeditett alakjaiban, tehát a nemzetek és ezeknek egyedei által eszközli; részint a most élők önkényes, és szabad cselekvékenysége; részint a korábbi eseményekből fejlett tényleges állapotok kényszerítő hatalma folytán. Az egyedi czélok és törekvések, melyeknek az ugyan-csak egyedi indulatok és szenvedélyek, szolgálatukban állanak; ugyanazért az emberiség fejlődésének is eszközlői. Nem kell azonban azt hinni, mintha az ember öntudatlan, s pusztá eszközzé sülyedne az által: hogy neme fejlődésének, nem csak szabad; hanem önkényes, és kényszerü cselekményei által is eszközlője. Mert szükség, hogy az általam valósítandó cél,

ha nem egészében, legalább egy oldaláról, enyim is legyen, engem egyediségemben is érdekeljen; nem is említve, hogy ugyanaz, nekem, mint az emberiség tagjának általánosságában is czélom; habár ezt tudatomra nem vittem is. — Így történik aztán, hogy az emberiség általános czéljai, a nemzeti s egyedi törekvések által, a nélkül valósúlnak, hogy az alanyi szabadság semmisülne.

Az emberiség minden iránybani fejlődésének kezdete. Az emberi szellem, tárgyilagossultan, az az elemei összegének önálló, és teljes létezésre fejlettségében, az államban jelenik meg; melyben és mely által lesz tehát az képes, mindinkább elérni rendeltetését. Abból, hogy a szellem, rendeltetésére az államban jut mindinkább el: következik, hogy az állam fejlettsége, s fejletlensége, az emberiségé is egyszersmind. Ugyanazért az emberiség minden iránybani fejlődésének története, az állam élet létrejöttével kezdődik; ha ugyan, csak akkor mondható a benne élő szellem, valamely fejlődöttségi fokra egyáltalában eljutottnak, — legyen az aztán alacsonyabb vagy magasabb — ha az, a szellemvilág alsóbb hatalmain túl, azok legfőbbikét, az államot is, megalkotá.

Azon igazság, hogy az állam, a szellem fogalmának, tehát a szabadságnak megvalósúlta, még mindig nem tekinthető általán elismertnek; ugyanazért szükség, az eltérő vélemények jelentősbejait röviden érintenünk. Első helyen áll ezek közt amaz állítás, hogy az ember természettel szabad, s szabadsága, az állami élet által inkább korlátok közé szorítottik.

Az állítás, hogy az ember természettel szabad, teljesen helyes, mihelyt nem akar egyebet jelenteni, mint azt, hogy az embernek belső természete, vagy — mint mi mondjuk — fogalma — az, hogy szabad legyen: de egyáltalán hamis, ha azt akarja jelenteni, hogy az ember, mint természeti lény, — tehát természetisége által, s így azon állapotában szabad, melyben szellemisségét még nem érvényesítette. Az embernek ily természeti állapotáról inkább az áll, hogy az, a teljes szabad-

talanság lenne; melyben az ember, az egész külvilág által számtalankép korlátozhatnák; továbbá az, hogy — mint már Hobbes kimutatá — az ily természeti állapot, mindeneknek, mindenek elleni harcza tartoznék lenni, miből ismét, szükségkép az úr és szolga közti viszony fogna kifejlenni; miként ez a tapasztalás által is igazoltatik.

Az állam tehát, távol attól, hogy a szabadságot megszorítsa, inkább azt megvalósítja az által; hogy az egyéni szeszélyt, és önkényt korlátozza. Ez nem is lehet máskép. A szabadság csak önmagának folytonos létesítésében, kiküzdésében áll; minthogy az, az embernek természeti állapotául gondoltatva, ennek sorsa lenne csupán. A szabadság azért, nem a külröli határoztatás és függésnek hiánya csak; hanem inkább ezek tagadása, s így nem tevőleges, hanem állítólagos jellemü.

Míg némelyek, a szabadság valóítására, a természeti állapotban maradást igénylik: addig mások, ugyanazt a Patriarchimustól várják; mint melyről állítják, hogy benne jog és erkölcs, nem egymástól külön váltan, hanem egymást áthatva élnek. Azonban, a Patriarchalismus valólag nem egyéb, mint átmenet, a családi életből az államiba, és nemzetibe; és pedig az által, hogy a tagoknak szeretetben egyesültsége, benne lassankint megszűnván: azoknak más, tartósb alapokon leendő egyesülésének szüksége megszületik.

A szellem fejlődésének irányai. A szellem, fogalmának valóítására két irányban munkál, u. m. az elméleti- és gyakorlatiban. Amaz iránybani munkássága által, a tárgyi világ megszűnik rá nézve idegen, s így őt korlátozó lenni; emez iránybani munkássága pedig őt, a csupán alanyilag létezésben álló korlátoltságtól menti meg. Ez irányzatok, s a bennöki előhaladás, egymást kölcsönösen föltételezik. Ezért van, hogy a szellemnek szabadságáról, mint rendeltetéséről tudata, a szabadság megvalósításának föltétele.

Az emberiség részlegesülésének lépcsői. Azon részlegeségek, melyekre váltan létezik az általános emberiség: a kü-

lönböző emberfajok , népcsaládok és egyes népekben állnak ; mely utóbbiak , az állami életre jutás által, nemzetekké magasúlnak. Minden nemzet, az emberiségnek egy különös, egyedileg határozott tagja. Egyedi határozottságai kifejezésre jönnek, s meglátszanak, nemzetté magasulásának módjában ; annak jogrendszerében, erkölcei, s szokásaiban; aztán a családi élet, s társadalmi állapotok minőségében , s az alkotmányban ; épúgy , mint a művészet, vallás, nyelv és tudományban ; valamint végre, egyedei testi minőségében is.

Nem ugyan ez alakulásoknak , hanem ezek egyediesülésének, tényezője a természet; mi tehát nem önmagáért, s önmaga miatt, hanem a szellemmel viszonyánál fogva, a világtörténet rajzában, figyelembe veendő.

A világtörténet természeti alapjai : a tér, melyen, s az idő, melyben az lefoly.

A világtörténet tere. A világtörténet tere, a hig és szilárd részekből álló föld, melynek határozottságai, az őt lakó emberéi is egyszersmind. Innen van, hogy az év- és napszakoknak, az időjárás változatainak, s a földrevolútioknak befolyása alól senki, annál inkább pedig az emberiség egésze, teljesen soha meg nem szabadúl.

Azon hatásoknál mégis, melyeket földünk, mint egész gyakorol reánk ; sokkal fontosabbak azok, melyek tőle, mint részlegesülttől származnak. Ugyanis már maga a földnek napközi állása, három különböző földövet teremt, u. m. a hőt, mérsékeltet, és hideget. Ezek közül csupán a mérsékelt az, mely az emberi fejlődésnek kedvező ; ha ugyan a más kettőben, a természet, egyik hatványa, t. i. a meleg által, tulerővel nehezkezik az emberre ; egy oldalon mint szerföldötti hőség, másikon mint iszonyu hideg. Ezért van, hogy a világtörténet általában a mérsékelt földvön folyt és foly.

A földövi különbségeknél nem kevésbé fontos, a földnek u. n. világ- vagy, földrészekre váltsága ; melyek a földnek valódi élet müves állományiul tekintendők ; mint hogy bennök, a földrajzi különbségek testesültek meg. E földrészekből Eu-

rópa. Ázsia s Afrika az ó; Amerika, s Ausztralia az új világot alkotják.

Az ó világ, legnagyobb részével a földgömb északi — az emberiség fejlődésének a délinél inkább kedvező — felén, egy összefüggő, roppant egészet képezve: a földközi tenger, ama nagy öböl körül van elhelyezkedve, melynek partvidékén folyt le legnagyobb részben a világtörténet, egészen az új világ felfedezéséig.

Azon földrajzi különbségek, melyeknek megtestesültségül tekintendők a földrészek:

a) A felföld, fensíkjai — s hegyhátaival, mely vagy vízszegény, vagy hegyi tavak, s folyamokban gazdag.

b) Az alföld, mely ismét vagy vízszegény, s azért sivatag pusztaság; vagy mélysége és síkvolta miatt, tavas és mocsáros, vagy végre, a felföld hegységei ellenében, folyamok által képzett, s azokat övező völgyület.

c) Az előbbieket egybekötő föld.

d) A Partvidék.

Hogy valamely földrészt kiképzettnek mondhassunk: a végre ez elemeknek, benne elválva kell lenniök; mert különben, épúgy képzetlen lesz az, mint az embryo; melyben a csont, hús, és vér, mint olyanok, még el nem különültek. Hogy továbbá a földrész, egy magábani egész, teljesség legyen: szükség, hogy azon elemeknek mindegyikét magába foglalja; mikor tökélye azoknak egyarányában, s egymás általi áthatottságában álland. A világ részeket, ez elemek szempontjából vizsgálva, tanulságos eredményekre jutunk.

Áfrika földje. Afrika, melynek legészakibb pontja körülbelül az északi szélesség $37^{\circ} 50'$ e, legdélibbe pedig a déli szélesség $35^{\circ} 30'$ e alatt esik, s mely e szerint, csnpán két fok különbséggel, egyenlőn nyulik be a földgömb mindkét felébe: legnagyobb részével, az egészen magába zárt forró földöv alatt fekszik. Terjedelme $545000 \square$, — partvonala pedig 3500 földrajzi mföldet tesz, miből a területnek $153 \square$ mföldére esik egy. Annak oka, hogy Áfrikának partvonala

— a többi szárazzal csak a keskeny szuezi földszoros által egybefüggő, félszigeti alkata mellett is — ily aránylag nagyon rövid: abban van, hogy tengerei öblökkel alig, maga pedig félszigetekkel épen nem bir. Szigetei is kevesek, összesen alig 11000 □ mföldre terjedők, melyek közt csak Madagaskár jelentékeny, egy maga 10500 □ mföldnyi. Ehez járul, hogy partvidéke, kevés kivétellel, egész a haszonvehetlenségig keskeny; minek oka viszont az, hogy az e földrészt, majdnem szakadatlanul körül futó hegyek—északi oldalának egyedüli kivételével — igen közel vagynak a tengerhez. De ha szélesebb volna is e partvidék, még sem használhatna Áfrikának; miután tőle ama hegyek által elzáratik; mint ezt, a szélesebb északi partvidék egyenesen bizonyítja: mely eleitől fogva inkább Európához tartozóul mutatkozott, ezzel a közép-tenger által mintegy egybefüggvén.

A mily csekély változatosságot mutat Áfrikának partvonala: ép oly egyformaság tűnik föl annak szárazán is. Ennek fel, és alföldei nem mérsékelt, hanem roppant tömegekben; s nem egymást — mintegy megelevenítőleg — áthatva, hanem egymás mellett terülnek el; száraz földi vizek által is igen kevésbé táplálva. Egész felföldjét egy összefüggő iszonyú hegytömeg, s két külön álló magas táj képezi.

Az egybefüggő hegytömeg, mely általában magas, vagy felső Áfrikának is nevezetik, e földrész legdélibb csúcsánál kezdődik, az egy résszel szinte a tengerben maradó Tüfokkal; melytől kezdve, keletről nyugotnak fordult földje folyvást, s pedig lépcsőzetesen magasul, egész az északi szélesség 8—10-ik fokáig, belsejében, 6—7 ezer lábnyi tetők is emelkedvén. Északi részén több, különösen a Holdhegyek vonulnak át; összekötvén az általok szegélyezett főtömegnek azon két kinyúlását, melyeket az, nyugoti s keleti széleiről, északi irányban bocsát ki magából.

Az e, nyugoti kinyúlás a 8—10 foktól, szinte a 16-kig terjed, s szudáni felföldnek nevezetik; legmagasb részeit a Kong hegyek tevén, melyek hason nevű fensikká alakúlnak.

E fensiknak fokozatos leszállása képezi felső Gvineát; az ezen fölül északra elnyúló partvidék pedig Szenegámbiát.

A másik, t. i. északkeleti kinyúlás pedig Abessziniát alkotja, mely a vörös tengerig terjedve, Afrika legmagasabb hegyeit mutatja, az egyedülieket, melyek e földrészben, az örök hó határába emelkednek.

A külön álló hegyes vidékeknek mindenike északon fekszik; egyik, mely Berberségnek neveztetik a nyugoti, a másik — Bárkaság — pedig, a keleti oldalon nyúlik el; közülök amaz, mind terjedségre mind emelkedettségre nevezetesb.

A tömérdek, —Áfrikának vagy két harmadát tevő—felföld ellenében, szinte három nevezetesb alföldet lehet megkülönböztetni, u. m.

1-ör A szudáni síkot, mely magas Afrika északi párkányán, a Hold-hegyek lábainál, a hason nevű és az abesszini felföld közt terül-el; s észak felé fokozatosan szállva, mint egy átmenetet képez, a tőle egyébiránt egyáltalán különböző jellemű roppant homok sivatagra, a Szaharára, mi Áfrikának.

2-ik Alfölde, tevén terjedelme 110000 □ mföldet, mikhez.

3-ör A Nílus által alkotott Egyiptom járul. A kongói s abesszini felföldek; Szaharáét kivéve, az összes — csak hogy többnyire igen keskeny — partvidék; s végre a szudáni s egyiptomi alföldek azon egyedüli részek, melyekben vizgazdagság, s általában változatosság található. Hogy ezek közül a partvidékek Áfrikára nézve úgyszólva elvesznek, azt már fölebb láttuk; hasonlót kell most megjegyeznünk Egyiptomra nézve is; mely annak legkeletibb részét tevén, a belföldtől részint hegyek, részint a Szahara által elzáratik? Ellenben Európával, s főleg Ázsiával — melyel a szuezi szoros által szárazon is egybefügg — oly hatalmasan érintkezik, hogy szinte hozzájuk tartozóvá válik; honnan van aztán, hogy történeteivel is egyáltalán azokhoz csatlakozott.

A mondottakból önkint kitünik Áfrikának, mint földrész-

nek tökéletlensége, mi egy felől abban áll, hogy legnagyobb részben a forró földöv alatt fekszik; más felől meg abban, hogy benne száraz és víz, lehető legkevésbé érintik egymást, és végre abban, hogy a víznélküli feltölt egy részről, s a nagyobbára hasonlóan vízszegény, s ezért sivatag alföld más részről, egymást legkevésbé sem hatják át. —

Áfrika embere. E tökéletlenségnek s képzetlenségnek egy általán megfelel a benne honos, neki saját emberfajnak minősége. Ez a néger, melynek jellemei következők: Fekete, mintegy olajos, s bársonyszerű bőr; hason színű, gyapju-szerű haj; szélesre lapított orr, tág lyukakkal; vastag, felfordult ajkak; fehér, néhá zöldes, szemgolyó, tüzes fekete szemfényvel; előre álló fülek; s erős, izmos alkat, kiképzett tagokkal. —

E fajnak alkotása általában, de főleg a legnemesb részt, a főt tekintve, inkább a természeti, az állati szükségek kielégíthetésére alkalmas, mintsem a szellemi működések vitelére. Innen van, hogy az arcz, felsőbb részeivel háttérben marad; míg az alsókkal, előre nyomakodik. De nem csak külsőleg, hanem bensőleg is megfelel a néger, szülőföldének; mert hisz „kedélye vidám és derült mint ege, könnyü mint levegője, szenvedélyei forrók, mint a nap, mely bőrét feketére festi; mi mellett azonban rendesen szelid, hű és háladatos.“

Mi által ember az állattól lényegesen különbözik az, hogy ő egyediségében összes nemét testesíti meg, még pedig eredeti, csupán neki saját módon. Innen van, hogy minden egyes embernek általános hecse van; hogy ő nem csupa példány, mely egy más, hasonló által pótolthatnék; s hogy haladása — nem úgy mint a természetben — az egész nemé is egyszersmind. Az általánosnak, mint olyannak felfogására, s arra, hogy saját egyediségében az emberiséget tudja kifejezettül, a néger nem képes, a melynek már testi alkotása is — mint mondók, — inkább csak a testi szükségck fedezésére alkalmas. A mondottakból foly, hogy eszme, — mi mindig ál-

talános, -- őt nem lelkesíti; hogy nagyobb egészekben, csupán természeti hatalmak által vitetve egyesesül; mik ennél fogva nála sohasem válnak a szellem tárgyilagossultságának alakjaivá. A nemi ösztön az csupán, mi a férfit s nőt össze köti; a megszokás, mi együtt tartja; a szülők, s főleg az apa túlereje, a természeti — de az önzés által legtöbbször elnémított — vonzalom, mi a szülők s gyermekek közti viszonyt alkotja, és intézi. Ugyancsak a természeti szükségek általi kényszerítettetés az, mi némi községi vagy polgárvati, — a lehető legkényszerűbb uraság alatti — életre visz, mert államirol szó sem lehet, s végre, ugyancsak a természeti szükség érzete az, mi a lehető legalacsonyabb vallást, t. i. a bűbájlást köztök létre hozta.

E képtelenség, az általánoshoz emelkedni, s magukban az emberiséget szemlélni tudni az, mi Áfrikát a rabszolgaság hazájává tette, s mi a rabszolgaságot, a négerre nézve inkább elviselhetővé teszi; annyira hogy ez nem ritkán maga veszi azt magára. A rabszolgaság elé vethető egyedüli erkölcsi gát azért, a négereknek, külröli hatások által oda leendő emelésében áll, hogy magukat emberekül tekintvén, megtanúlják önmagukban az emberiséget böcsülni. Erre, mint embereknel, nálók sem hibázik teljesen a képesség, mint ez annyi példa által már tényleg is bebizonyítva van; bármi csekély, s önerejével tán kipattanni nem is bíró legyen az különben.

Ázsia földje. Áfrikától egyáltalában különböző, Ázsiának képe. Ez az északi szélesség 78-ik fokánál kezdődve, szárazával ugyan egészen az északi félgömbön marad: de az indiai tengeren fekvő szigeteivel, szinte a déli szélesség 10-ik fokán is túl terjed. Így, habár egyik részével az északi sarkot övezi, s a másikkal az egyenlítő környezi is: de szárazának legnagyobb tömegével, csakugyan az északi mérsékelt öv alatt fekszik; természetből legáldottabb részeivel, azon szélességi fokokat töltvén be, melyeket, Európa s Afrika között, a közép tenger foglal el.

Hasonlók előnyei, a földrajzi elemekre tekintve is. Szárazra ugyanis tagosultabb, s azért a tengerrel — félszigetek, s

öblök által közvetített — érintkezése nagyobb; innen, míg területe 810000 négyszeg: addig partvonal 7700 földrajzi mért-föld, miből a terület 105 □ mföldjére esik egy. Ide járul, hogy szárazföldi vizekben is gazdagabb, s hogy fel és alföldei is kedvezőbbén helyezkedtek el. Míg ugyanis Áfrikában a felföldek a déli s északi részeken terülvén el, az alföldet mintegy befoglalják: addig az Ázsián nyugotról keletre, közép tájon átvonuló, s e világrésznek vagy $\frac{2}{5}$ -ét tevő 340000 □ mföldnyi roppant felföld, azon gerinczetképezi, mely körül terül el észak és délre az egész földrész. Az irt felföld által alkotott magas Ázsia, a keleti hosszúság 88—90 fokánál, az ugy nevezett Hindu- Kaukasz, vagy Hindu- Kuhnál, alig 50 mföldnyi keskenységre összeszorulván: csupán sarokkal érintkező, alkatra és általános magasságra egyiránt nagyon különböző, két félre válik; a szelidebb s férkezhetőbb nyugoti vagy elő, s vadonabb és férkezhetlenebb keleti, vagy hátsó ázsiai-ra. Az egész felföld jelleme, még mindig inkább fensíki ugyan: de mégis mérsékelve, minden irányban emelkedő, ugy elő és párkány, mint fensíki hegyek által, melyek részint csoportosulók, részint lánczokat képezők.

E hegységek egyike az, melynek nyugoti vége a kaspi tó fölött van, honnan mellék ágkint az — Európát Ázsiától földrajzilag elválasztó — Urált bocsátja ki magából, északi irányzattal. E mellék ágnál azonban sokkal nagyobb szerű a fővonal, mely az Altai közös nevezet alatt keletre futván, Sziberia déli részén vonul el, s annál inkább neki szélesül, minél messzebb ért kelet felé, ugy hogy a japáni tenger partján — hol a mindjárt látandó délibb hegyláncznak északi ágával egyesül — a sziberiai partokat s a Tungúzok földjét egészen betölti.

A másik, csak most említett délibb hegyláncz, általában Taurus, hátsó ázsiai azon ágában pedig, mely legmagasb csúcsokkal bir, Himalája nevet visel. Kezdődik ez, a kisázsiai félszigeten, melynek dél-keleti, s távolabb az i-

ráni fensik déli-partvidékeit is betölti, különféle nevű mellék ágaival. Fővonalával azonban Árménian húzódik keresztül; a kaspi tó és fekete tenger közé, Kaukasz névvel, egy mellék ágat küldve, de alap irányul a keletreit mind végig megtartva. Ez irányában Nagy-Bucharia keleti széléig haladván, ott két, t. i. észak és dél-keleti ágra különül. Az észak-keleti ág — mint láttuk — az Altaival egyesül, a keleti partok közelében; a dél-keleti pedig, India északi határát képezve, Kis és Nagy Tibeten s a sajátképeni Chinán átfutva, ugyancsak a keleti partokon vész el; utjában több mellék ágat bocsátva ki, képzőit azon gerinczeknek is, melyeken úgy Elő — mint Hátsó — India kifejtettek.

Az Altai, s a Taurusnak keleti fele, sajátlag csak elő-hegyei és határfalai, hátsó Ázsia roppant terjedelmű, s 10000 láb emelkedettségu fensikjának, melynek egy része, a Kóbi név alatt ismert azon homok pusztá, mely Arábián és Persián keresztüli folytatása a Szaharának, azon rengeteg sivatagnak, mely az atlánti óceán keleti partjánál kezdődve, még dél Amerikában is láttatja nyomait.

Azon körülmény, hogy Ázsiát közepén vágják ketté, hegyei, azért is igen fontos, mivel a belőlök fakadó folyamok, ép azért nem partiak; hanem e nagy világrészt hosszan öntözök, s nevezetes völgyületeket képezök. E völgyületek annál nevezetesebbek, minél nagyobbakra nőnek az őket alkotó folyamok; részint másoknak, hoszu utjok alatti magukba fogadása, részint pedig annak folytán is, mivel szülő hegyeik, — mint részben földünk legmagasbjai, s az örök hó határán túl, messze fölnyúlók — nekik gazdag táplálékot adhatnak.

E folyamok, közül, az Altaiból fakadó s Sziberiát átszelő Ob. Jeniszei és Léna, s mindazok, mik ezekkel együtt az északi jeges, s ennél fogva holt tenger-be öntik vizeiket, bennünket ép oly kevésbé érdekelnek, mint az egész Sziberia is.

Mert bár, a világnak íme e legnagyobb alföldé; túlnyomóan a mérsékelt öv alatt fekszik is: mind a mellett — a déli

égaljtol, igen elzárva levén — általában zordon, s az emberiség tovább fejlődésének szinteréül sohasem szolgált. Különben is, a többi Ázsiától határozottan elvált, s ennek különféleségét s ez általi határozottságát nélkülöző az. Ennél fogva inkább amerikai jellemű, vagy még jobban úgy tekintendő az, mint része azon földszarki alföldnek, melyre nézve a világrészek egyedi jellemei jobbadán eltűnnek, s mely határozatlanságánál fogva, úgy látszik arra van rendeltetve, hogy a leghatározottabb világrész telepítéseinek szinteréül szolgáljon.

Fontosabbak már az Oxus, és Iaxartes, ma Gihon és Syr. melyek az Imeuszból, — egy az Altaít és Taurust összekötő hegyláncból — eredve, a világ legmélyebb alföldét, a turáni képezik, mely a sziberiainak dél-nyugoti folytatásául tekinthető.

Mindezeknél még sokkal jelentékenyebbek a chinai folyamok s völgyületeik, különösen a Ho-ang ho, s a Ta-Kiang; továbbá a hátsó, de méginkább az elő-indiai folyamok s völgyületeik; mint a Ganges és Indus. Ezek, valamint a Persiát öntöző Eufrates és Tigris, már a régiek előtt is ismeretesek voltak, mind megannyi képzői azon áldott völgyületeknek, melyek eleitől fogva szinterül szolgáltak az ázsiai polgárosulásnak.

Ázsia embere. A föld nagyobb tökélyének ismét megfelelő az őt lakó ember minősége. Ázsia azon roppant terjelméhez képest, melyhez mérve Európa, annak csak mintegy észak-nyugoti folytatása; száraz földén két emberfajnak, úgy mint a mongol és kaukázinak hazája; melyhez; az Indiai tenger szigetein, — az úgy nevezett Not Ázsiában — még egy harmadik, a félszigetekbe is átterjedő maláj járul.

A Kaukázii faj, Európába is átterjedvén, s bensőleg legalább, ott érvén el legmagasb fejlettségét; a maláj pedig inkább Ausztrália egyik felének levén sajátja: itt csak a mongol fajról szólunk; mint a mely kizárólag Ázsiában honos, — mely abból más földrésznek legfőlebb kölcsönzött, — s

mint a mely adjameg, s határozza el, e földrész történetének jellemét és színezetét.

A mongol faj ismertető jellemei ezek: Szenyes—sárga bőrszín; vékony, szálkás, fekete hajzat, s ritka szakáll; majdnem négyszögletes fő, keskeny s hátraeső homlokkal, mélylyen ülő, kicsiny s egymástól távol álló szemek; tompa orr; széles lapos arcz, kiálló állcsontokkal; s alacsony termet. E faj, egész keleti Ázsiát, a legmagasb északtól, a legszélsőbb délig lakván: földje különböző voltának megfelelően, több árnyéklatot mutat ugyan: de az irt főbb vonásoknak, többé kevésbé módosított általános megtartásával.

Bensőleg tekintve e fajt tapasztaljuk, hogy a lakhely különbözőségéhez képest, az részint csupán vadászat s halászatra szorítkozó, s egyáltalában műveletlen, mikép északi Ázsiában; részint pedig, mint magas Ázsiában, az állattenyésztés, vagy pásztorkodás életmódjára is átment. Tapasztaljuk, hogy hol földjének szerfőiötti magassága miatt levegője nem nagyon ritka: ott erős, bátor, harczias, hódításra törő; s ennek folytán a völgyületekben letelepülésre s némileg tovább művelődésre képes. — Ily meglepült, s annál fogva — a természeti állapotban megmaradás mellett is — magasb képzettségű népeket mutat keleti Ázsia, főleg Chinában s a vele rokon Japánban. — Elő-Indiát részben már a kaukazi faj lakja, mint az egész nyugoti Ázsiát is. Ezen, Elő-Ázsiának is, nevezeteni szokott rész; melynek kivált nyugoti felében a földrajzi elemek egymást páratlanul áthatvaleteznek; s mely a kaukazi fajnak eredeti hona: nem annyira önmagában, mint Európához viszonyában él; mely viszony helyesen határozottatott ugy meg, hogy „az Elő-Ázsiában kippattanó szikra“ Európában lesz jótékony, világító és melegítő lánggá. E viszonynak külsőbeni közvetítője, a közép tenger, melyre nehezkednek, azért Elő-Ázsia nyugotibb népei.

Európa földje. Európa, mely szárazföldre, szigeti és fél-szigetire osztható, az ó világnak legkisebb; de minden tekin-

tetben legtökéletesebb része; miről azonnal meggyőző benünket egy tekintet, annak térképére.

Az északi szélesség 36—71 foka közti fekvésénél fogva, legnagyobb részével az északi mérsékelt földövön fekszik, s csak igen kevéssé nyúlik be a hidegbe. E nagy előnyhöz járul még az, hogy a szomszédos világrészek általában legtökéletesebb, s a közlekedést leginkább megengedő részekkel vagynak felé fordulva; mint ezt Afrika északi oldalát s Elő-Ázsiát illetőleg már láttuk, Amerikát tekintve pedig majd látni fogjuk; továbbá az, hogy szárazza legtagozottabb, az félszigetekben, tengerei pedig öblökben gazdagok levén. Ez oka, hogy míg a szárazföldi Európa 120—addig a félszigeti 40 ezer □ mföldet tesz. Innen e világrész szárazának tengerrel érintkezése nagy, partvonala feltűnően hosszú, úgy hogy — a szigeteket is számítva — az szinte 5400 mföldre megy; miből a 168000 □ mföldnyi területéből $31\frac{1}{9}$ -re esik egy. E tekintetben hát Európa nem csak Áfrikát, hanem Ázsiát, sőt általában minden világrészt messze maga után hagy. Hogy Európa területét s partvonalát mindjárt szigeteivel együtt vettük föl, annak oka az, hogy ezek, a sajátképeni szárazzal sokkal erősebb egybefüggésben vagynak, mint a többi világrészekéi. De különben is kedvező — s pedig igen kedvező — ama viszony; a terület 160000 □-a partvonal pedig 4300 földrajzi mföldet tevén, miből minden 37 □ mföldre esik egy.

A fel, és alföldek egymáshoz viszonya tekintetében is igen szerencsésnek kell Európát mondanunk; mert igaz ugyan, hogy sajátképeni szárazának 20000 □ mértföldre terjedő délnyugoti része általában felföld, míg ötszörre nagyobb északkeleti része szinte általában alföld: de sem egyik, sem másik nem szakadatlanul, s nem — az ellentétes elemmel érintkezés folytán támadó — változatosság nélkül.

A déleuropai felföldet, egy alkalmas terjedelmű hegytömeg képi; melyen, emelkedettség tekintetében, közép nagyságu és magas hegyeket különböztethet meg. Amazok

a Karpát, német, és francia hegységekre foglalható össze; emezek pedig köznéven Alpéseknek neveztetnek.

Az Alpéseknek gyökér csomózatát, a schweiczi hegyek teszik, melyekből kelet és nyugot-ra — természetesen némi elhajlásokkal fő, — észak és dél-re pedig, mellék ágak futnak ki. E déli ágak képezik nagyobb részt, a déleuropai félszigetek gerinceit is; melyek mind megannyi kisebb, s ama főbbel érintkező felföldek. E déli, — továbbá a szintén felföldekül tekintendő bretagnei, és normann — félszigetek; a hasonlóan ide tartozó skandinaviakkal egyetemben, alkalmasan kiegyenlítik, az európai száraz alföldjének, azon egyenetlenséget okozó tulsúlyát, mely egyelőre e világrész jellemét egyoldalúvá tenni látszhatnék; főleg midőn a szigeteken is túlnyomó a felföld.

Ezen, egész délnyugoti Európát betöltő felföld, mely a Dnieszter torkolatától, a Szajnáéig húzható vonal által határozatik, sem a sajátképeni szárazon, sem a félszigeteken nem szakadatlan: hanem benne fakadó, s legkülönbözőbb irányban futó folyamok, s ezeknek völgyületei által, változatosan idomított. Ezek közül mint legjelentékenyebbeket a Pót, a Rhonet, a Garonne, — Loire- és Seine-t, továbbá a Rajnát s végre a hatalmas Dunát emeljük ki, az általok képzett völgyületekkel egyetemben.

Ugyanez áll, az európai száraznak északkeleti részét tevő, azon alföldről is, mi szakadéka azon földszarki alföldnek, mely képzi, mind az ó, mind az új világ északi részét. Ez magában foglalja Francia ország északi részét, Belgiumot, Hollandiát, az egész Porosz, s több más, északi német államot; legnagyobb részt mégis, az európai Oroszország által töltetik be. Ez alföldet a Visztula két, tudni illik nyugoti vagy germán, s keleti vagy szarmata síkra osztja.

E roppant alföld, bár ázsiai felétől csak az Ural választja: mégis, európai jellemének — némileg legalább — megfelelően, folyamok s tavak-ban gazdag; s ha nem is jelentékenyen, de mégis emelkedett részek által megszakgatott. Nem említve

ugyanis, hogy a german sík több, különálló emelkedettebb vonalt mutathat: csupán azt akarom kiemelni, hogy a balti tengerhez közelítve egészében is emelkedik az. Ugyanezen rész, több nevezetes folyammal is bír, melyek eredetüket ugyan dél-keleti Európa közép hegységeiben veszik: de nagyobb s a hajózhatóság miatt jelentékenyebb részeikkel, a german síkot szeldelik; ilyek az Odera, Elbe és Vezér. A szarmata sík, inkább hordja ugyan magán az ázsiai jellemet mint a germán: mégis mind déli, mint északi részén meg van szakgatva; némi, őt keletről nyugotra átfutó, alacsony, de széles dombosodások által; amazok az ötvenedik, emezek az 55-ik s 60-ik északi fokok között és körül terjedvén el. Az északi dombosodás legmagasabbra emelkedik a valdai hegyekben, és a volchovszki erdőben, mely — bár kevéssé emelkedett — hegység az által igen nevezetes, hogy a szarmata síkot, ismét két, egészen ellenkező jellemű, úgy mint északi, és déli részre osztja. Ezek közül az első, tó és homok fészek; az utolsó pedig, — a kaspító vidékének száraz, és terméketlen részeit kivévén — televénnel borított, termékeny fűsik. Emeli a nevezett hegység fontosságát még az is, hogy több nevezetes folyamat bocsát ki magából, s pedig a legkülönbözőbb irányokban. Ilyenek a délre törő Dnieper, az északnyugoti Dúna, a keletdéli Volga, s az általában szinte délnek tartó Don, melyek a Dnieszterrel, továbbá a Niemen, Dwina és Pecsorá-val Oroszországnak legjelentékenyebb folyamai. Mind-e folyamoknak mégis, a már említett Visztula szolgál koronául; mint mi a Rajna és Duná-val együtt, Európának első rangú folyama.

Európa földrajzi előnyeinek következményei. E világrész embere. A látott földrajzi előnyöknél fogva, Európa egyiránt alkalmas arra, hogy a fensíkoknak megfelelő állattenyésztést; a völgyületekben, s vizgazdag alacsonyabb síkokon honos, s állandó lakást igénylő földészetet és műipart; s végre a hajózható vizek, főleg pedig a közel tengerek által emelt kereskedést magában kifejllessze; s ez által az embert mind

tovább tökéletesítse. Az emberi nem tökéletesülési folyamának ugyanazért mindeddig ő volt színtere; Afrika és Ázsiának felé fordult, vele rokon részeivel; eszközlője pedig a kaukazi emberfaj. E fajjal már Ázsiában is találkoztunk ugyan: de teljes tökélyre — bensőleg legalább — csak Európában jutott az, azon Európában, melyet ő majdnem kizárólag bir, s teljesen betölt. Ez emberfajnak csupán szervezeti előnyei is, nem kevesebbek, mint azok, melyekkel Európa az egyéb világrészek fölött bir. E fajnak ismérvei következők:

a) Testileg: finom, test- vagy hus-szinű bőr, mely szín méltán a színek koronájául tekinthető, s egyedül alkalmas a benső élet láttatására; aztán a szélességi fokoknak megfelelően változó színű, hosszú hajzat és szakáll, tojásdad arc; domboru és elő álló homlok, s ez alatt különböző színű, de általában szép metszetű s nagy szemek; eléggé kiképzett, s rendszeren öt és hat láb közt változó magasságu termet. A test, és főleg a fő ezen egész alkotása mutatja, hogy az kitünően alkalmas, a szellem szervekép szolgálni. Innen van, hogy az arcz, felsőbb részeivel az előtérbe nyomul; míg az alsók, — tehát az állcsontok s ajkak — részint a háttérbe szorulnak, részint finomulnak.

b) Lelkileg: A kaukazi emberfajnál nem találjuk sem a a négernek — a természettel békén élésből folyó — háborítlan s derült — kedélyét, sem a mongolnak nyughatlanságát, mintegy rohanó törekvését. Ő — különösen európai népeiben — magát a természettől különbözőnek, sőt azon fölül állónak érzi. E különbözőség érzete megfosztja őt, a négernek saját gondtalan nyugalomtól; míg fensőbbségének érzete által lehető lesz, hogy törekvésében mértéket tartson, s ép ez által vivmányainak állandóságot adhasson. Ezért van, hogy az emberi szellem, épen a kaukazi faj által eszközli fejlődését.

Amerika földje. Az ó világgal átellenben, a földgömb másik oldalán fekszik Amerika; mi a főntebbiek szerint, Ausztraliával együtt, új világnak szokott nevezetelni. És valóban

új világ is az; nem csak reánk nézve, tehát azon értelemben hogy utóbb, s így újabban lett előttünk ismeretessé: hanem önmagában is; mint ezt, képzettségének csekély volta bizonyítja. És épen ezen csekély képzettség, tehát részbeni képzetlenség, teszi Amerikának jellemét.

E jelleme, már területének irányában is mutatkozik. Ugyanis, míg az ó világ, s annak mindegyik része külön magában is, lap, tehát alakjával a villamosságnak megfelelő: addig a delejnek, ezen alacsonyabb természeti hatványnak irányában elnyúlt Amerika, a vonalra emlékeztet; szélességi irányban vagy kétezer, a hosszúságiban pedig legtöbbré is csak mint egy nyolcz száz hatvanöt mföldre terjedvén. Ha — a mondottak szerint — Amerikát, a delej vonalának egy hatalmas megtestesítőjéül akarjuk tekinteni: úgy az azt északi és déli félre osztó, — csak hat mföld széles — panamai földszorosban, a közönbösségi pontot is meg fogjuk találni. Az így két részre osztott Amerikának alakja olyan, mintha két háromszeg volna tetővel össze ragasztva; melyek közül az északi nyugotra, a déli pedig keletre, igen kidomborúl; mi által az utóbbi, sok hasonlatosságot nyer Áfrikához. Egyébiránt északi része egészen az északi félgömbön esik, nevezetesen az északi szélesség 7-ik és $71\frac{1}{3}$ foka között. Ellenben a déli, nem ugyan egészen, de legnagyobb részben a déli félgolyón terül el, nevezetesen az északi szélesség 7-ik és a délinek 64-ik foka között. Északi Amerikának nagysága 342, — a délié pedig 321 ezer négyszeg mföldnyi; mi együtt 663 ezeret tesz, mely terület a többi száraznak több mint egy harmada, Európánál pedig négyszerte nagyobb. E területből az északi félen 57, a délin 91, tehát általában 70 négyszeg mföldre esik egy hossz mföldnyi partvonal. Ezen, Európa kivételével, legkedvezőbb viszonyt, — annak daczára hogy e világrész felszigetekben Ázsiánál sokkal szegényebb — az hozza létre; hogy öblökben meg alkalmas gazdag; de még inkább szigeti heyzete, s szerföldről szélessége.

A mondottakból kitünik, hogy Amerika északi felének

egy jelentékeny részével az északi hideg, s egy, — csak igen kis részével a forró földövbe nyúlik ugyan : de főtömegével mégis az északi mérsékelt földövben van. Ellenben a — már csak ez által is tökéletlenebb — déli fél, főtömegével a forró földövön fekszik, s csak aránylag kis részével nyúlik át a déli mérsékeltbe.

Ez egész földrésznek nyugoti fele, északtól délig, egy roppant felföld; alkotva a Kordilleráknak nem széles; de a világon leghosszabb, nem egyetlen, hanem több, általában közegyenesen futó, s maguk közé, — bár kisebb terjedelmű, de sokszor igen magas — fensikokat záró láncolata által. E felföld lábánál keletre, egy szintoly iszonyú nagy alföld terül el, öntöztetve a világnak hasonlóan legnagyobb, — de még igen kiképzetlen, azért terjengő — folyamai által, melyek gyakran szinte tavakká szélesülnek. Más részről megint, e földrésznek számos és nagy tavai, folyamszerűekké válnak az által, hogy egymás irányát folytatják, s a rajtok átömlő folyamok által részben össze is köttetnek. Említett alföld, csak kevéssé van szakgatva külön álló hegyiségek által; minők észak Amerikában az Alleghánok, dél Amerikában pedig a brasíliai, gujanai, venezuelai, santa-mariai s sierra-leónai hegyek és felföldek; minthogy ezek általában a keleti részen vonulnak-el. Mivel ezen külön álló hegyek, nem oly áthatlanok mint a Kordillerák; s mivel nem oly nagy kiterjedésűek, s nem oly egyáltalában elfoglalói a partvonalnak, mint azok: Amerikának keleti, — tehát Európa felé fordított oldalát, méltán mondhattuk fölebb, az Ázsiának néző nyugotinál férkezhetőbbnek. Mind e nevezett hegyek, rakvák még mindig működő vulkánokkal; mely körülmény, szinte egyenes bizonyossága annak, hogy e földrész, még mindig nagy mértékben képződik; s hogy a nagy természetnek alakító munkássága, itt nem állapotott s csillapodott még úgy meg, mint az ó világban; melynek Vulkánjai — legnagyobb részben — ép azért már mind kiégtek.

Amerikának a mondottakból kiderülő képzetlensége, ter-

mészetenesen annak szülőitein is meglátszik; legyenek azok növények, állatok, vagy emberek. Csak a még mindig működő és alakító földérőnek roppant tevékenységéből magyarázható ki, e világ résznek oly nagy gazdagsága, a legkülönbözőbb és nagyszerűbb növényekben. Ugyan innen magyarázható, a növényzetbeni ime gazdagság daczára is mutatkozó szegénysége, főleg a magasb, jelesen az emlős állatok-ban; s elárosztottsága a különösen nagy csuszó-mászókkal, s az igen számos rovarok- és férgek-vel; mi azt bizonyítja, miként Amerika még nem elég érett arra, hogy a nagyobb bensőségű állati életet, teljes tökélyben, s nagy változatosságban előhozni bírja.

Amerika ősembere. Ha már az emlős állatoknál kitűnik, Amerikának—képzetlenségében gyökerező—erőtlenése: úgy ezt még sokkal inkább várhatjuk az embernél, mint a legnemesb élő lénynél. E világrésznek ősembere az, mi róla amerikainak, vagy nyugot-indiainak is szokott neveztetni. Ennek jellemei következők: rézvörös bőr; meredt fekete haj; alacsony, s hátra álló homlok; előre álló állcsontok; széles arc; finom szaglású sas orr; mélyen ülő, s egymástól távol álló szemek; szabályos testalkat E jellemeik egyébiránt, — kivált a bőrszint, a szemek alkotát, s a test nagyságát illetőleg — tetemesen változnak. E fajt, legalább ott, hol a természeti környezet kedvező, testileg épen nem mondhatjuk gyöngének; mint ezt, ezen földrész emlőseinek selejtessége mellett várni lehetne. Ámde annál nagyobb erőtlensége, a szellemet tekintve; úgy hogy e miatt a négernél is sokkal alantabb áll; a mennyiben embereiben, nem csak hogy a saját törekvés hibázik: hanem — az eddigi tapasztalatok szerint legalább — még arra is kevés képességet tanúsítanak, hogy az európaiaknak rájuk hatását kibírják, s az által fölsörkenjenek. E tehetlenségök, s szellemöknek rugalmatlan vóltán alapuló képtelenségök bármily kitartó s értelmes munkára: eszközölte, hogy az európai gyarmatosok, néger rabszolgákkal töltsék meg Amerikát. Ugyan ez oka más részről, hogy az

Indianok, a mindelőbbre törő európai szellem rájuk hatását ki nem bírva, folytonos kiveszésben vagynak.

Ausztrália földje. Az új világ másik része, Ausztralia, még sokkal fejletlenebb, mint maga Amerika. Ez leginkább áll az Ausztráliai szárazföldnek nevezhető Uj-Hollandról, s a hozzá tartozó szigetekről; tehát kevésbé azokról, melyek Ázsia közelében feküdvén, mintegy ahoz tartozóknak látszanak, s tán épen attól is lettek, hatalmas vulkáni erők által elszakítva. Ép ezért is, — tehát nem csupán 138000 □ mföldnyi s így Európáéval majdnem egyező nagysága miatt — legigazabb képviselője e világrésznek Uj-Hollandia; mely az egész Ausztráliának vagy hét nyolczadát teszi. Uj Hollandia, az északi szélesség 10-ik fokától s 35-ik percztől, annak 38-ik fokáig, s 30-ik perczéig terjedvén: egészen a déli félgömbön esik; és pedig felében annak mérsékelt, felében pedig forró földövé. E földrész öblök és félszigetekben szegény, s ezért partvonala csak mintegy 1950 mföld, miből a terület 71 □ mföldére esik egy, szigeti helyzetéhez képest épen nem kedvező arányban.

Ha Uj Hollandban a földrajzi elemeket, s ezek egymáshoz arányát tekintjük: azonnal látandjuk, hogy azokat itt nem találjuk fel olyképen; mint ez, a földrész tökélye végett föltételeztetnék. Azért Uj-Hollandnak nem annyira száraz, mint inkább tengeri jelleme van. — Hegyei s fensíkjai, déli, keleti, és északkeleti széleit foglalták-el, melyek hirtelen esvén le, rajtok túl mindenütt egyforma sík, mintegy kiszáradt tengerfenék terül el; melyen egyes, hirtelen emelkedő szirtek ütik ugyan föl magukat: de melyen fokozatos emelkedések, vagy folyamok által képzett völgyületek, nem találhatók. Földje kovarcz természetű, ezért kövei, homok kövek; de képzetlenek, s így könnyen elporlók, nem úgy mint Áfrikáé, Uj-Hollandnak ime nyugoti, s mintegy idősb testvéréé. A földnek homok voltából következik, hogy folyamai — mennyiben ilyenekkel bír is — határozott meder nélküliek, esözésekkor iszonyú

szélességre áradva, mintegy tengert képeznek; szárazságban pedig mocsárók s nádosokká szikkadnak.

Terményei is ifjuságára, s éretlenségére mutatnak. Ásványokban csekély különféleséget bir felmutatni; bár némely, s pedig igen becses fajokban, mint például az aranyban, szerfölött gazdag; ugyanez áll növényzetéről is. Tekintve ugyan is e földrésznek, a növényzetre annyira kedvező helyzetét: benne a meglevőnél nagyobb változatosságot s hatalmat kellene várunk. Ez észrevétel alól, legfőlebb az északi partok, s a keleti, és déliek-nek völgyületei vehetők ki. Ugyanez áll állataira nézve; melyek általában szinte csekély különféleséget mutatók, kicsinyek, s csak igen kis részben tartoznak az állatok legmagasb osztályába, az emlősökébe. A mondottak mellett szinte figyelmet érdemel, úgy a növény, mint az állatvilági terményeinek különössége; mely által azok az ó világiéitől annyira elütnek, hogy ezek növényei s állatai rendszereibe úgy szólván beilleszthetlennék. Ilyenek a magjukat kívül hordó cseresnyék, s a levelük helyett évenként héjukat lévetkező fák a növényi, — továbbá a szőrös, és szárnyatlan madarak, s a hátsó lábaikon ugráló emlősök, az állatvilágban.

Ausztralia emberfaja. Emberfaja is megfelelő a természeti környezetnek. Ez a Papua, mely magában Új-Hollandban s az ehhez tartozó szigeteken, mint Új-Guineában, Új-Britaniában, Új-Islandban, Új-Kaledóniában, a Hebridákon, a Salamon és Admirális szigeteken satb. honos. A Papuák ismérvei ezek: Sötét, szinte a feketével határos bőrszín; lapos orr, széles lyukakkal; mélyen fekvő szemek; kiálló állcsont; széles száj, vastag ajkakkal; sötét barna, vagy fekete, durva és éles hajzat; vastag, nehéz kaponya; inkább alacsony, mint mint magas termet; kicsiny kéz, és láb. A Pápuak öregségükben igen megránczosodnak, s miután bőrük sohasem egészen tölt; e korban szinte lelóggóvá lesz az. Egyébiránt arczuk ki nyomata jóságos, érzekeik szerfölött finomak; ezért egyes vadászok. Mint a velök rokon madagaskáriak, úgy ők is fogékonyok s egyes utánzó, majmolók; család- s apró törzsö-

könkint külön élnek. A házassági viszony különben náluk igen tökéletlen; a nők könnyen szülnek, s tán ép azért a gyermekekre kevés gond s kímélet fordítatik; holtaikat megnyuzzák, s bőrüket kiszáritva elteszik; különben pedig elégetik.

Új-Hollandiát, mint láttuk, fekvéséhez képest kevésbé áldotta meg a természet. A Kókus pálma, a kenyérfa, a Banaán az Áron gyökér, a déli tenger szigeteinek ez áldásai: nála hiányzanak; valamint hiányzanak a nemesebb állatok is. Innen van, hogy az Új-Hollandi, örökös küzdésben van a mostoha természettel; de e küzdés nem fejlesztő s erősítő, hanem levető és kimerítő. Itt nincs — általában szólva — a pásztorkodást jutalmassá tevő, s azért azt elő is idéző legelő; hősieb bátorságot keltő, s ügyesítő vadászathozói tárgy; s tér mely jutalmazná a földművelést; mert Új-Hollandnak homokos és homokköves, majd iszonyu száraz és égető, majd az alréteg vizhatlansága folytán mocsárokká, s szinte tengerré váló egész belseje, épen nem ilyen.

Ha, ki mindezekre a dél-keleti s déli rész angol gyarmataira s ezeknek virágzatára utalna: úgy annak megjegygezzük, hogy e rész, a fentebbiek szerint, épen a legáldottabb, s hogy mégis, nem az ott honos növények s állatok, hanem a neki eredetileg idegenek, s csak a gyarmatosak által meghonosítottak képzik ezek jóllétének alapját; megjegygezzük hogy egészen más egy előre haladt polgárosultság emberének, — annak minden segédeszközeivel üzött — munkássága, s a mindezeket nélkülözni kénytelen, s ön erején felküzdeni törő ben-szülötté.

Az indiai Archipelagus szigetei, s ezek embere. A látótól nagyon különböző, nyugoti Ausztraliának, — vagy az indiai Archipelagus szigeteinek, — s ezek lakosinak, a dél-ázsiai félszigetekbe is átterjedő malajok-nak jellemük.

E szigetek, a földnek természettől legáldottabb részei közé számítandók. E megáldottságnak tényezői, a forró földövi fekvéssel együtt járó hőségnek, a föld hegyes volta, s szigeti minősége általi módosítottasága; a szint e minőségből

folyó nedvgazdagság; s végre a közlekedés tekintetébeni szerencsés fekvés, China, India és Új-Holland közt, mit még az egymáshoz közelség is emel. Lakhelyük e minősége okozza, hogy e szigetek benszülöttei, a malajok, szintűgy mint beköltözött lakóik is, foglalkozásukra nézve vadászok, halászok, földészek és kereskedők; a pásztokodást nem űzik, mert legelőjük nincs; miután a földnek művelés alatt nem levő része, áthathatlan erdőség.

A malajok ismertető jelei következők: Világostól, sötét barnáig változó bőrszín; sűrű, puha, fürtös fekete haj és szakáll; a négerénél szélesebb fő; de kevésbé előre álló állcsont; igen nagy száj; vastag, széles orr; kerek, fehér szemek; szabályos, finom, és könnyű testalkat. Egyébiránt, e faj igen kevésbé megállapodott, és határozott; sőt inkább a kaukaziak, a mongolok és pápuák felé tetemes elhajlásokat mutató; és pedig nem csak külső, hanem belső-képen is. Ezért, a chinai mongol faj rájuk hatása folytán, szorgalmas munkások; a hinduké következtében, a Várna rendszernek utánczói; helyzetüknél fogva, ügyes hajósok, s merész harczosok lőnek, főleg a tengeren. Vallási tekintetben is egyiránt engedék magukra hatni a bramaismust, mohammedánismust, és később a keresztyénséget. Mindez okokból tekintendő a malaj, inkább csak átmeneti, semmint egy megállapodott s így fő fajnak; mely jellem a Papuára sokkal méltóbban ruházható. —

Az egyes földrészek jellemének egyáltalán megfelelő emberfajokra vonatkozólag mondottakból egy részről, a legkegyeltebb faj embere fejlődési folyamának szem előtt tartásából más részről, világosan kiderül: hogy a természet az emberben sem tagadja meg azon általános törvényét, melyszerint ő, a kebelén belőli fejlődésnek csupán átmeneti, — s éppazért az idő folyamában el is hagyott — lépcsőit, más részről önállókká teszi s állandósítja. Önállókká teszi s állandósítja pedig mint olyanokat, melyekben jön a fejlődés alanya, a benne foglalt — külön magukban ugyan félszeg de azért még-

is lényeges — oldalak mindegyikének megfelelő létezésre; ez által mintegy térivé, s így állandóan szemlélhetővé tevéen azon fejlődést, melynek izei, időszerinti folyamában eltűnők. Kiderül pedig ez épen előadott igazság az által, ha azon már többek által észlelt, s legközelebb a 'Teremtés természet történelmének nyomai'-ban is felhozott tényre ügyelünk; mely szerint, a külön emberfajok vezérjellemei, csupán képviselői a legmagasb, vagy kaukazi jelleg fejlődése egyes lépcsőzeteinek. A néger, — s méginkább a Pápua — állandóan tökéletlen agyát, előre álló alsó állát, gyengén meghajtott lábszárait mutatja föl a kaukazi gyermeknek, jóval születése előtt. Az ősz eredetű amerikai szinte azt képviseli, születéséhez már közelebb. A mongol, megakasztott újonyszülött csecsemő. Ezért van, hogy a kaukazi ember agya—át menvén az állati alakulások során — azon jellemeken halad keresztül; melyekben feltűnik az a négereknél, amerikaiaknál, és mongoloknál; míg végre fölveszi azon tökéletes jellemet, melyet visel a kaukazi faj nemzeteinél. Az arcz, szinte e változásokban részesül. A csont képződés legkorábban, az alsó állcsonton kezdődik meg. E csont következőleg hamarabb kiképződik, mint a fő egyéb csontjai; s előtérbe nyomul. Ez előre nyomulása — mint tudjuk — sohasem vesz el a negereknél; míg azon hosszukás alak, melyet a koponya csontjainak lágy és hajlékony állapotában föl vesz, igen közeledik az amerikaiaknak állandó formájához. A csecsemőnek születésekor lapított arcza, és széles sima homloka, a szemek közti széles tér; a mongol alakot képviselik, s csak a gyermeknek érettség felé közeledtével fejlődik ki tökéletesen a tojásdad arcz, az ivalaku homlok, s minden más bélyegző vonása a kaukazi fajnak. Épen mivel a külön emberfajok vezérjellemei, csak képviselői a legmagasb jelleg fejlődése egyes lépcsőzeteinek: lehető, hogy azokon nem csak egyedek, hanem egész nemzetek is menjenek keresztül; elkezdve azon mit születés előtti jellemnek neveznek, keskeny fő, előre álló alsó állcsonttal; aztán a koponya kup

alakjára jutva, és végre, viszonylag polgárosult állapotban, annak ivalakját mutatva.

A világtörténet ideje. A világtörténet folyamának második természeti alapja, az idő; mely a térrel egyezően, szinté részekre oszlik. E részeket koroknak, korszakoknak s időszakoknak nevezhetni. Az, mi az időt, mint csupa formát betölti, s így részekre különülését lehetővé teszi: a bele eső történet, melynek irány változtatásai lesznek azért, ama különülésre nézve határozók.

A világtörténet, a véges — az az a természetileg létező — szellem fejlődése levén: irányát illetőleg, csak ennek fogalma által határozathatják meg.

Fejlődésének legalsó, — s azért a világtörténet elsőkorát betöltő — része az, melyben az ember még nem tudta magát, mint szellemet; ugyan azért magát, mint ilyet, fejleszteni nem is törekedett. Ám azért e fejlődés, már e korban is, nem csak megkezdődött; hanem be is végződött; mennyire ez amaz öntudatra ébredés nélkül lehetséges volt, — tehát szükségkép csak igen tökéletlenül; miután, mint főlebb megjegyzők, az emberi szellem elméleti, s gyakorlati irányu fejlődése, egymást föltételezik. E kor hát megnyílik, midőn az emberiség fejlődésének minden formáját színrehozta; tehát úgy a családi mint a társadalmi és államhatalmakat; voltak legyen azok különben bármi tökéletlenek. Mert ilyeknek kelle lenniök; miután természeti alapokon létesültek, minők az ember természetű ösztönei és vágyai; mivel hogy őket a szellem, önfejlődési formáiként még nem létesítheté.

Mivel a természeti ember, éppogy mint minden más természeti lény is, a természetben teljesen el van merülve; az reá nézve oly mindenes hatalom levén, melynek ellenében az ő egyedisége épen semmi: igen természetes, hogy mindazon viszonyok, tehát az azok legmagasbikát tevő államok is, melyek természeti uton támadva, az egyedi embert magukba foglalják, arra nézve, mintegy őt elnyelő állapotokul mutatkoznak. Innen van, hogy az első kor államai, mind ilyenek.

Miután az ember azt, mi előtte a legfőbb, mindig isteníti: következik, hogy az első kor államainak, — mint mindenese-kül tekintett hatalmaknak, — theokhratiáinak kelle lenniök; minél fogva azoknak intézményei s viszonyai általában, elkerülhetlenül szükségese-kül tekintettek; melyeken azért meg nem nyugodni, nem lehetett.

Az épen mondottakban jellemzett első kor, a keleti világ által töltetik be, hol annak jelleme, maig is szemlélhető; melynek ép azért ma már alig van magában jelentősége; mivel csak akkor birhatott, mikor az emberi szellem kezdetleges állapotából még sehol ki nem fejlett; magának mint ilyenek tudatára nem jött, s érvényesítésére nem törekedett.

Az első kor, természeti alapokon eszközlött fejlődésének ismét három stadiuma van; a szerint a mint az állam, a közvetlenség s azért a családíság, és egység, vagy a közvettség, s azért a társodalmi élet, és különség-elvén épült; vagy végre, a mint benne ez elemek egymást, miként kell, áthatoták. E stadiumoknak, China, India és Persia történetei által betöltött, ugyanannyi korszak felel meg.

A 2-ik kor, az öntudatra ébredt, s magát mint szellemi lényt, érvényesíteni törekvő emberiségnek történetei által van betöltve. E korban az ember, a természettől nem csak megkülönböztetvén, de sőt annak fölibe helyezvén magát; azt többé természetesen nem isteníti. Ezért az államok is elvesztik theokhratiái jellemöket; s elvesztenék még akkor is, ha hason okból, szinte meg nem szüntek volna is, természetiek lenni; mik lenni pedig megszüntek; miután e ponton az ember öket szelleme fejlődöttségének formáikul tekinti, s mint olyakat fejtí ki.

Miután a szellemvilágban az egyedi, az általánosban nem vesz el, hanem inkább ezt, magába fogadva, megvalósítja: kitünik, hogy e világban két tényező van, u. m. a szellem egyediségében, s ugyanaz, mindenességében, általánosságában. Miként látható, e tényezőknek mindegyike az emberi szellem, s azért egységük világos; de egyikük az egyedi,

másikuk a mindenes; azért köztük viszony támad, mint mindentűtt, hol azok mik egyek, egyszersmind különbözők is. E viszony háromféle lehet.

1-ő Az elemek közvetlen egységéé, mely a görög világban jött létre, hol az egyedi szellem; a mindenes hatalmakkal közvetlen egységben, békében élt.

2-ik Az elemek szétváltságáé, különbözőségéé, és küzdéséé, melyet a római világban találunk; mint hol az egyedi szellem, a mindenes hatalmak ellen föltámadt, s önállóságra tört. E küzdő elemek egyikének vagy másikának túlsúlya, s a küzdés terének, s a küzdő elemek képviselőtének változása, hozta létre a római világ történeteinek időszakait.

3-ik A közvetett egységéé, vagy a külön vált, sőt ellentétessé lett elemek kibéküléséé. Ez a keresztyén világ jellege; mely e kibékültséget, a vallásterén ugyan teljesen létre hozta, egyéb téreken pedig létesíteni törekszik; mint erre hivatva van. A feladat hát, az egyedi szellemnek rendeltetésére, az az a szabadságai eljutása, a mindenes hatalmak legtöbbszörében, az államban és az állam által; a mikor szabadsága — az általánosságra jutás által — biztosítva is lesz egyszersmind.

Hogy e kibékülésre törekvés folytán, az emberi szellem majd egyediségének, majd általánosságának egyoldaluan érvényesítésére tévedt: azon nem fog csodálkozni az, ki tudja, hogy a fejlődésnek törvénye, épen ellentétekből hozni elő ujat. Épen ezen irányok egyike, vagy másika felé hajlás, egyikében vagy másikában haladás: hozta elő a keresztyén világ történeteinek alsóbb részeit, időszakait.

Hajdankor. Keleti világ.

Első korszak. China.

A történet rajznak China története előadásával kell megnyitni. Fejlődésének legalsó, s azért a dolog természeténél fogva, időszerint első-fokát a chinai birodalomban; tehát annak földén, s annak népe által érte el az emberiség; Épen azért kell a történetrajznak e birodalom története előadásával nyitni-meg; tehát kevésbé azért, mivel e birodalom élete, saját történeti emlékei szerint, a legmesszebb előkorba felnyúló. Mert maguk ez emlékek is, csupán az által lesznek figyelemre méltók, hogy részint, a dolog természete, részint az általok rajzolt, s mind, maig fennlevő állapotok kezdetleges minősége által igazoltatnak.

Chinának már helyzete s földjének alkotása is olyan, mi valószínűvé teszi, hogy az emberiség, itt tette meg fejlődésének első lépését. Fekszik az ó világ legszélsőbb keletén; tehát azon félen, melyről haladt tovább, folyvást nyugotra, a polgárosulás, az egész történetileg ismert időn keresztül; melynek hason irányát a történet előtti időre is feltenni, hát legalább nem analogiaellenes; csakhogy, természetesen, ez esetben a legszélső keletre kell a kezdetet áttenni. Ide járul, hogy keletnek hozzánk közelebb eső részein, a kezdetnek egyáltalában megfelelő állapotokat, sem a jelenben nem találunk, sem a mult idők emlékeiben; melyeket ép azért másutt, tovább, a legszélső keleten kell keresnünk, t. i. Chinában.

Mit Chinának már helyzett várhatóvá tesz, azt valóban is előhozni, egy általán alkalmas, földje minősége.

A sajátképeni China magvát ugyanis, két roppant folyamvidék képezi, mely folyamvidékek, az embert szinte csábítják, a megtelepülésre. Ámde a sárga és kék folyók síkjaihoz, hason áldott területek, kifejtetlen hagyják, a szükség által nem sörkentett emberi erőket; s így China is, csak azon esetben lehetett az emberiség kezdetleges fejlődésének alkalmas tere, ha mostohább vidékek által környeztetik, s ha ezeknek, a szükség által tevékenységre utalt, s megedzett fia által népesített be. És valóban, a chinaiak legrégebbi hagyományai, határozottan tanúsítják azt, hogy birodalmuk első alakulásának színtere, az északnyugoti rész volt; az mely közvetlen szomszédságában van a chinaiak azon őshazájának melyben játszik azoknak mythológiájuk, a Kuen-lun fensíki hegyvasainak. E hegységek voltak azok, melyeknek vadásznépei, a köztök eredő Hoanghó partjaira leszállva, ott megtelepedtek, s hova tovább, annál inkább polgárosult életet fejtettek ki; mindig visszább szorítván, az ott talált benszülötteket. E benszülöttek, a San—Miaók, voltak, kiket a bevándorolt, s mindenek előtt Kansut, Sensit, Sansit, és Honant meghódított chinaiak, részint meghódolatnának, részint kiszorítának, a később Sivánnak nevezett tartomány bérceibe; honnan később csak Sivánoknak nevezettek. Érdekes mit a chinaiak — kik pedig szomszédait csak barbaroknak szokták tekinteni — ezen sivánokról mondanak:

A sivánok. A sivánok — így szól egy chinai évkönyvíró — egyszerű s jószívű nép; mely hideg, és vadon hazáját minden másnál többre böcsüli, szabadságára féltékeny, s függetlenségét a legfőbb jónak tekinti. Mindannyian egyesülvők, mint egy szív s egy lélek. Nemzeti ügyeknél mindnyájan tanácsba hivatnak, a nagyok mint a kicsinyek, a hivatalnokok, mint a hivatal nélküliek; s kiki megmondja véleményét. Ha mit a gyűlés jónak lát, az kivetetik, minden egyéb elmarad. Így erőben maradnak. Bár sok ház, és város van is náluk: de mégis jobb szeretnek a szabadban, egyszerű sátrók alatt tartózkodni. Nemez, és vászon sátraikat Fulunak hívják.

Évenként van mindegyik törzsnek közgyűlése, melyben a tagok egymásnak törhetlen hűséget esküsznek, s felfogadják, hogy főnökük alatti jogaik fentartásában, egymást minden tőlök telhető erővel segítendik. Ezenkül minden három évben meg, a végett tartanak gyűlést, hogy ott magukat újra főnökük védelmébe ajánlják, s neki újból hűséget esküdjének. Egyuttal az egyes hordák közti viták is elintéztetnek a gyűlés által; mely mindegyiknek biztosítja jogát. Ily gyűlések alkalmával, 5—6 ifju rendesen fölajánlja magát a főnök szolgálatára; kik esküt tesznek a nemzet előtt, hogy életük csak azé leend. Ezek vitézül szolgálják őt életében; s ha meghal, kivégzik egymást; hogy a más világra is átkísérhessék. Férfiaik rendkívül edzetek, erősek és vitézek, s ép oly jól gyakorlottak a mezei munkában, mint a harcokban; a gyávákat, s nyomorékokat megvetik; mivel a test hitványságát gyáva lélek jeléül tekintik, és a többi.

A Sifánoknak, ily szerfölött kedvező világtásban feltünése, reánk nézve annál is inkább érdekes, mert épen az általok lakott föld az, hova Kőrösi Csoma élte vég napjaiban igyekezett; mint melyben nemzetünk őshazáját hitte feltalálhatni. — De térjünk vissza tárgyunkhoz, s jeleljük ki tényezőit a chinaiak polgárosulásának, mely mint láttuk, az emberiség fejlődésének első, s azért legelső lépcsőjét is képezi. A mondottak szerint következők voltak e tényezők:

A chinaiak polgárosulásának tényezői. 1-ör Őshazájuk minősége, mely, felföldi s hegyháti jelleménél fogva, őket vadász és pásztor életre híván: az ezen életmóddal egybekötött mozgékony-ságnak, vállalkozó bátorságnak tevő őket részesesivé, s összetartásra szoktatá őket, és arra, hogy magukat egynek vezetése, felsőbb-sége alá adják; csak így levén biztos, az új legelő területek foglalhatása, valahányszor annak szüksége mutatkozott.

2-or A Hoanghó vidékének alkotása. E folyamat ugyan is, felső folyásában majd oly hegyes táj övezi, minő volt a chinaiak őshazája, s csak lassan lassan bontakozik az eb-

ből ki, s leginkább alsó folyásában megy át azon áldott mély síkra, mely a későbbi chinai életnek, fő színtere lett.

3-or A népfajnak, melyhez tartoznak jelleme. Ez a mongol, melyről már főnebb láttuk, mikint az, legalább őshazájában, a magas Ázsiában, erős, bátor, harcias, hódításra törő s ennek folytán a völgyületekbeni megtelepülésre s ott némileg, tovább művelődésre képes; A mondottakban egyéb-iránt e faj előnyei ki is merülnek; ha ugyan ez, az egyetemes világtörténet tanúsítása szerint csupán arra alkalmas, hogy a polgárosulás első lépcsőjére fölemelkedjék: hogy aztán a körülményekhez képest, azon folyvást vesztelve megmaradjon, vagy róla épen vissza süljedjen. Ellenkezőre, jelesen a mongol faj tovább fejlődésére, csak kivételkép levén példa a történetben.

China történetének kezdete és folyama Juóig. Mely korba esik kezdete, a chinaiak e tényezők által előidézett polgárosulásának: az természetesen meghatározhatlan; hisz nemcsak ezen, valószínűleg legrégibb, hanem majd minden állam eredete, az ismeretlenség homályában vész el. Maguk a chinaiak, — részben még mythicus hagyományaikban — Főhira viszik vissza hazájok első polgárosítását; kinek uralkodása kezdetét némelyek 3461, mások 3082-re, s ismét mások 2953-ra, s más időre teszik. — Ennek tulajdonítatik a nyolcz symbolum — Kuak — feltalálása, ő nevezett először államministereket; körítette fallal a városokat; eszközölte lefolyását a vizeknek; tenyésztette a házi állatokat, mint a lovat, ökröt, disznót, kutyát, tyúkot és juhot; szőtt hálót; fokokra osztotta az eget; föltalálta a tizenhat éves cyclust; a naptárt; a zene szabályait; a huszonkét selyem huru czitherát. Az önkéntes együtt élés helyett behozta a házasságot; szabályozta törvényekkel a családi életet, mely törvények egyikében, az egyazon családnevűek összeházásdását megtiltotta.

A hagyomány szerint, utána tizenhatodik uralkodó volt Siu-nong, ki föltalálta az ekét, s a módot, mely

szerint lehet sót nyerni a vízből. Már ő tanította a rendes hadakozás mesterségét, szokásba hozta a vásárok tartását; a gyógyszerek használatát, s az éneklést; megmérte a földet, s azt 900000 linek találta hosszában, 800000-nek pedig szélességében.

Utóda Hoankti a hadakozás nagy mestere volt. Ez hódítványait 10 Tse; vagy tartományra osztotta, mindegyikbe 10 Tut vagy kerületet, s ezek mindenikébe ismét 10 várost foglalván. Ő állította föl a történelmi tribunált; rendelt tiz minisztert az égi tünemények vizsgálatára, s följegyzésére, rendes suly, — és tér-mértékeket hozott divatba, a tizedes rendszer alapján; tanította a mértan elemeit, a 19 éves hold — nap cyclust, melyet Methon 2300 évvel később Athénben ismertett meg. Ugyanő volt feltalálója külön féle szekereknek, hajóknak, fegyvereknek s vert pénzeknek; mivel rézbányákat; nyitott kereskedelmi utakat; állított oltárt a mindenség apjának, melyen kettős — t. i. császári és papi—minőségben áldozott. Birodalma határait délen a Jangtse-ig terjesztvén, rajta volt, hogy még mindig vándor népét a megtelepülésre bírja; mely okból a téglaegetés is, egyik tárgya volt gondjainak. Példát akarván adni, maga is épített egy pompás palotát, s így lőn, hogy a nép kezdte megszokni, a falvak, és városok-ban lakást.

Onokája Tsuen-hio, megfosztotta a családfőket, az áldozás jogától; császári előjogul nyilvánítván, ajándékokat adhatni az urnak.

Utána, nem az uralkodóvali rokonság, hanem erényei alapján, Tikó vagy Kaosin lett uralkodó; kinek magas erényeiről, s kitünő tulajdonairól, sokat beszélnek ugyan a chinai hagyományok: de a nélkül, hogy e nagy tulajdonoknak megfelelő cselekményeit birnák kiemelni.

Jaó, és utódai Sun, és Ju. Kaosin fia Tisi, a hagyományokra, s nagyai tanácsára mit se ügyelvén, letétetett, s helyette a híres Jaó választatott, Kr. e. 2358-ban. Ezzel kezdődik, a Kingek gyűjteményének elseje, s vele kezdődnek,

azon chronologiai táblák is, melyeket Kien-lung császár, 1767-ben nyomtatott száz kötetben. Ma-tuen-li, a híres chinai történetirő, is, vele kezdi hazája történetét. A chinai hagyományok szerint, Jaó uralkodásának idejére esett, azon özön víz, melyet a Hoanghónak középfolyásában — hihetően vulkáni erők által is előidézett — áradása okozott. Ez oka, hogy ő a vizek levezetésével, s az áradások meggátlásával foglalkozott leginkább; mi közben sok mértani ismeretet tanusított. Az emberi és fejedelmi erények mintaképeül tekintetik. Ezért ő, és közvetlen utódai Sun és Ju azok, a kirköri hagyományokat Konfucse legalkalmasbagnak találta arra, hogy bennök mutassa föl megtestesülve az erényeket. Jaónak tulajdonítják a chinaiak, az általok maig is legállagosabbnak ismert, öt viszonyból folyó kötelességeknek megállapítását is. E viszonyok következők: A fejedelem s alatt valók; a szülők s gyermekek; az idősb s ifjabb testvér; a férj és nő; s végre a barátok közötti. Ő — saját fiának, a köz jó tekintetéből mellőzésével — még életében uralkodó társául fogadta Sun-t; ki állítólag, egyik utóduk volt a régi császároknak, s bár családja közparaszt állásra süllyedt, de kitűnő tulajdonokban bővölködött. A Su-King többet mutat föl a tisztviselőknek általa adott intések és tanácsokból, melyek mindannyian igaz bölcsességéről tanúskodnak. Szerinte, az alattvalók békés engedelmességének legbiztosabb eszközlője az, ha minden szükségéseknek bőviben vagnak. A törvénykezés bármi gondos vezetését is elégtelennek tartván magában: fölállította az erkölcsök, és szokások fölött örökös tribunált. Előde példájára, ő is vett maga mellé társat, kivel az országlás gondjait megoszthassa, Ju-nak személyében. Ez által segítettve, több vízi munkálatoknak lön alkotója. E vízi munkálatokban, utépítések — és telekítésekben mégis, nevezett uralkodó társa, s illetőleg utóda volt kiválóan nagy; ennek tulajdonítatik jelesen, a Hoanghó közép folyásának szabályozása, s áradásainak ez általi megelőzése. E szabályozás céljából, több roppant töltésesen kül, annak ágyát kellett, több helyen bővíteni, mit

megint csak roppant sziklák s egész hegyrészeknek szét rombolásával eszközölhetett. Így rombolta szét, többek közt, a Longmen hegy egy részét is. E roppant fáradságos munkákkal főleg azért is gyötörte magát, mivel azokat apja, — kire mint tisztviselőre bízva voltak, — végrehajtani nem bírta. E tehetlenség folytán támadt szenytől, megtisztítása apja emlékének, volt hát a cél, mi őt munkáiban lelkesítette. E kegyelet volt az, mi őt méltó társává tette azon Sun-nak, kit hatalma tetőpontján is mindig bántott annak tudata, hogy apjának, s fi-vérének szeretetét megnyerni nem bírta, s ki folyvást békén tűrte, azo knak halálos bántalmait.

Az első dynastiának megalapítása, s China további kultúrténetének átnézése. Ju alatt, a fejedelem választásnak, addig szokásos joga, csupán a császár fiai közül leendő választásra szorítottatott; s így ő volt alapítója az első chinai dynastianak, mely Hia-nak nevezetik.

Ez uralkodóház tagjaiból, főleg az utolsó, Likue, vagy, mint szinte nevezetik, Kie nevezetes; mint kinek romlottsága okozta, hogy a tőle elpártolt nagyok, Tsing-táng-ot, egy kiváló tulajdonokban gazdag fejedelmi férfit, emelték trónra. Kie a győzők előli menekvés közben elhalt, s benne a Hia dynastia kiveszett. Romlottságának nagynak kellett lenni, miután a római hagyományok oly kedvezőtlenek, hogy Konfucset arra bírhatták, mikint Jaó, Sun, és Ju-nak, mint az erények példány képeinek ellenében, őt tüntesse föl, mint a bűnök megtestesítőjét. Különben az sem lehetlen, hogy Kie csak azért tűnik fel ily fekete színben, mivel megbukott; hisz a vesztesnek oly gyakori sorsa, az emlékében is bántalmaztatás. Aztán, mint majd meglátjuk, a chinai vallásos-képzet, nem tekinthette másnak, a Kiet ért roppant csapást, mint hasonlóan roppant romlottság következményének. Ugyanez okból, az egész keleti világban gyakor eset az, hogy valamely uralkodó háznak kiveszése, vagy valamely népnek elpusztulása, az uralkodók utolsójának romlottságából magyarázta-

tik; még akkor is, midőn más részről meg, annak épen az ellenkezőre mutató cselekményeket tulajdonítanak.

A Tsing-tang által alapított Sang, s az erre következett még más, husz uralkodó házat, s ezek tagjait, olvasóim előltt felléptetni; nem számdékom; mert az uralkodásuk alatti események, Chinára, s benne és általa az emberiségre nézve, fejlesztők alig voltak. Lényegileg mind maig olyan China, minőnek az épen leirt mythikus korban mutatkozik; minővé azt, már az említett intézkedéseknek tenniök kellett.

China további történetének, részletes és körülményes előadása helyett, ugyanazért legyen elég, e történetnek célját, és irányát, s a folyamában fölmerült események nevezetshjeit kijelelnünk.

A chinaiak külre irányzott munkásságának célja volt, a benszülöttek ellenébeni folytonos terjeszkedés, keletre, de kivált délre. E cél, a benszülöttek vitézsége miatt, csak igen nehezen, és lassan sükerült, főleg dél felé; úgy, hogy a déli hegységekben — a főnebb említettekkel egy törzshöz tartozó — Miaók, még ma is jelentékeny számmal vagynak, és pedig a chinai hatalomtól függetlenül is. E Miaókat — minden törekvése daczára is — le nem győzhetett chinai hatalomnak, nem maradt egyéb hátra: mint őket, hegyeikbe zárva, ártalmatlanokká tenni, — ezt teljesítette is, őrvárakkal rakván meg hegyeik nyílásait.

A déli tartományok meghódítása, s folyvásti föl-föllázadásuk következtében szükségessé vált, újra meg újra leküzdésének munkájához, csak hamar egy más, nem kisebb föladat járult; jelesen a birodalomnak, közelebb az északi határoknak megvédése, a barbarok ellen. E barbarok, eleitől fogva szokásos, kicsinyes zaklatásaikon túl, veszélyteljes nagy erővel Mu-vang alatt; Kr. e. 967-ben törtek először a birodalomra. E kettős feladatnak, kellően megfelelni, nem mindig sikerült; s így lőn, hogy a birodalom, Ping alatt, — ki Kr. e. 770-ben jutott trónra — felbomlott. Ez oka, hogy Konfucse, ki chronologiai tábláit Kr. e. 722-ben kezdette, csak az

egyres tartományokról, nem pedig, az azokat magában foglalt egységes birodalomról is szólhatott.

China e legnagyobb bölcse, a Kr. előtti ötödik században élt. Jelleme és gondolkozásmódja; igazán chinai volt. Azért, a cselekvékeny s gyakorlati iránynak hódolt, mindenek fölött. Tanai, a később mondandókból önkint kiderülnek, s így itt, rólok hallgatunk; csupán annyit jegyezvén meg, hogy azok nem egyebek, mint hű kifejezései a chinai életen eleitől fogva uralgott eszméknek, folytonosan világosítva, a mult idők, jó emlékezetben állott példái által. Innen hatásának rendkívülisége. A szolgálat, mit nemzetének tön, abban állt, hogy fölismerésére segítette azt, önnön utainak, s hogy ez utaknak határozott körülvonalozása által, biztosabbá tette, annak járását. Az elismerés, nem maradt el. Egész családja kiemeltetett a nép-tömegéből, és pedig minden időre; utódai, mind maig, jelentékeny kiváltságokban részesítettvén, mi nem kicsiség, a különbséget nem ismerő Chinában. Maga, és emléke előbb rendkívüli tiszteletben tartván, utóbb szinte istenítettet.

Kortársa volt, China másik világ híru bölcse Laotse, kinek követői mind maig jelentékeny számuak; de kik a chinai élet és jellem-re, befolyással se a jelenben nincsenek, se a multban nem voltak; világos jeléül, hogy a tan, melyet hirdetett, nem minden magv nélküli ugyan, de nem Chinába való, nem ott tenyésző. A Taoteking czimü gyűjteményben lett ezen tan, alapjában egyező azzal, mely később Indiában fejlett s onnan sugárzott-ki s melynek legnagyobb Apostola Buddha volt. Ezért van, hogy Laotse legfőbb czélül tekintette a nyugalom boldogságát, azt mely a határozott czélok s irányokróli lemondás által éretik el, azt melyet nem zavarnak, se a multnak emlékei, se a jövőnek reményei, vagy aggodalmi. — China szétszakgatottságának csak Kr. e 221-ben vetett véget Tsi-Hoang-ti, a chinai uralkodóknak ezen alkalmasint legerőteljesbire.

Tsi-Hoang-ti trónra jutásakor, a birodalom 7 felé volt

oszolva. Ezek egyike, és pedig az egésznek mintegy ötöd-részevel fölért Senzi, képezte apai birtokát; e szerint azon rész, mely leginkább volt veszélyezve, a barbarok által; egyiránt kitéve levén, a Kuku-chotó táján áttörni szokott északi, és a Turkesztan felöli, tehát nyugoti-barbaroknak; kik Hami felől jöve, Lantseou táján szoktak, a Hoanghó völgyén át, betörni. Saját birtokának ily veszélyezett helyzete mellett, lehetetlen volt hozzá fogni, China egyesítésére czélzott tervének foganatosításához, mielőtt tulajdonát — főleg, a már akkor túlhatalmas, Hiongnek ellen — biztosította volna. E czélból, országa északi határának egész hosszában, egy tornyokkal erősített, hatalmas kőfalat emelt, ennek segélyével kevesebb erővel vélvén elleneit föntarthatni. Példáját szomszédai, Sanzi és Pecseli — hasonlóan északi országok — is követvén: csakhamar létesítve lett, azon rengeteg kőfal, mely China keleti szélétől, a leopangi öböltől, annak nyugoti határáig terjedt, több mint ezer földrajzi mföld hosszúságban. Ez előintézkedés után, fogott csak hozzá nagy munkájához, a birodalom egyesítéséhez; mit sok szerencsével, — aránylag rövid idő alatt — be is végzett. Egyed uraságra jutván, nem mulasztotta el, gondoskodni a — közvetlen, vagy közvetve — általa létesített határfaloknak kiegészítéséről, megerősítéséről. Mégis sikerült a Hiongneknek, hogy országára ütve, benne éktelen pusztításokat tehettek. E pusztítás volt oka, hogy mindjárt azoknak visszaüzése után, tovább folytatta, a határfal építését, nyugot felé; hogy a Hoanghó balpartján 44 erősített várost telepített, erős katonai őrizettel; megkezdvén így azon védekezési rendszert, mely utóbb, nagyobb mérvekben folytatva, oly sikeresnek mutatkozott. E rendszer, melyet hason körülmények közt, Caesar kora óta, Róma is alkalmazott, abban állt, hogy a velök szomszédos népekhez vivő hegynyilásokat elfoglalván, s erősségek és telepekkel megrakván: köztök, azokon át, hatalmat képezzenek; s egyes, gyöngébb törzseket meghódítva, vagy szövetkezésre bírva, általuk a hatalmasabbakat féken jartsák.

Ám e rendszer csak lássan fejlődhetvén ki; egyelőre alig mérsékelte a veszélyt, mely a Hiongnuk részéről fenyegetett. És valóban, ennek súlyát csak addig is érezte kevésbé a birodalom; míg a Hiongnuk hatalmát, mintegy féken tartotta egy másik, nem kevésbé hatalmas nép. E nép a tibeti származású Miaók voltak; ugyanaz, melyről, mint China é. nyugoti részének ős lakosáról, már főnebb szó volt, s mely Tibet keleti határhegyei közé szoríttatván, később Khiang nevezet alatt is említetik. E nép, érintett uj hazájában megtelepülvén, később majd Tufan, majd Siván, majd Tibeti és Tangu nevezet alatt szerepelt; a tárgyalás alatti időben pedig Juetti néven ismertetett. E Juettik-vel volt szövelve az U-szunoknak-Indó-german népe, mely északi szomszédságukban, a Nan-san északi lábainál honolt. Lőn azonban, hogy ez egyesült Juettik és U-szunok-at, a Kr. előtti 2-ik század közepén Methé, a Hiongnuk fejedelme megverte, s őket délre és — nyugotra tovább vonulni kényszerítette felmentvén így magát, és népét, azok nyomásától. Ez azon idő, melytől kezdve lőnek, a Hiongnuk valóban veszedelmesek, azon Hiongnuk, kik örökös vándorlásaik állandó nyugpontjául, általában a Góbi fensik déli párkányát, különösen pedig, az In-san dél-nyugoti végét választották; közvetlen közelében China é. nyugoti bejárásának, a Hoanghó által képzett hegynyilásnak. E veszélyes ellennek, ily kényes táj közelében lakása okozá, hogy Methé érintett diadala után, Hia-vuti, China az időbeni császára, indíttatva érezte magát, a Tsi-Hoang-ti által már megkezdett védelmi rendszernek, egész erővel, és következetességgel leendő kifejtésére. Azért a határfalak, hol még hiányzottak, megépíttettek; állandó, s erős őrizettel ellátott telepek létesíttettek, messze a Hiongnuk háta mögött is; melyekhez, megnyert népek földén keresztül, biztosított az ut. Ekkor lett China észak nyugoti határa is, tul víve azon ponton, melyet neki a természet, a Szive-San keresztül húzódásánál kijelölt. Tulvíve lett pedig az által, hogy Senzi hatá-

ra, nyugot felé, Hámi irányában, előre tolatott; ott, hol a Szive-San a Hoanghó által áttöretik. A sajátképeni Chinához így hozzáfoglalt, keskeny, de mind előbbre nyújtott, s így igen hosszú területnek, áttörhetlen déli határát, a — Szive-San-nak nyugoti ágául tekintendő — Nan-san képezi. Hason természeti határ hiányában; északon a köfal lön tovább folytatva, egyészen Kia-ju-keu erődig, mely ez előre tolt rész nyugoti határát képezte, egész a jelen századig; mely határ azonban, legujabban, egészen a szabad Turkesztanig lön még előbbre víve. E sokszor csak nagy erőfeszítéssel védelmezhetett, s nem ritkán csupa katonai uttá összeszorult terület, rendkívüli fontosságú; két, majdnem egyenlő részre választván, a China északi, és nyugoti szomszédságában levő, s csaknem fékezhetlen barbarok által birt, roppant földet; megsosztva így, azoknak, külön is hatalmas, együtt pedig ellenállhatlan erejét. Ezért lön az, elfoglaltatása óta, mind maig nem csak megtartva, hanem növelve is.

A történetek további folyamából, Chinának a Mongolok általi, Kr. u. 1206—1279 bekövetkezett meghódítását, s ugyan e Mongoloknak 1368-bani elűzetését; és a Mandsuknak, 1744-ben lett hatalomra jutását, kellene még, mint nagyobb eseményeket kiemelni. Ámde ezek, a chinai élet alakítására, mi befolyást sem birván gyakorolni, s különben is, az újabb időkbe esvén: helyesebben lesznek annak helyén, ama népek történeteiben, előadhatók.

A chinai történet általános átnézete, annak belirányát tekintve. A chinaiak belre irányult munkásságának czélja volt, hogy magukat, mind külebb terjesztett uj hazájokban tájékozván, benne megfészkeljék, s a földet, mind lakályosabbá tevén, mintegy újra meghódítsák; továbbá az, hogy szellemüknek minden iránybani tárgyilagositása által, teljesen létrehozzák azon állapotokat, melyek, mint főlebb mondtuk, a kezdet természetének oly egyáltalán megfelelők. Ez állapotoknak megismerése, s ez által az emberi szellemnek, mint fejlődése legalsó fokán

állónak, mintegy szemlélése, képezi hát nekünk is legközelebbi feladatunkat. —

A legrégebbi kor uralkodóira vonatkozólag főnebb elmondott hagyományok is, nem annyira történeti hitelességük, mint inkább mythicus jelentőségüknél fogva fontosok; mely által, mintegy előre sejtetik, amaz állapotok minőségét; megmutatván, mily intézkedések azok, melyektől eredetteknek tartják, maguk a chinaiak, polgárosultságukat, melyek nélkül ugyanazért soha — s így a kezdetben — sem bírják gondólni államukat, s melyeket annál fogva, mindjárt legetsző uralkodóiktól eredetteknek, tartanak. Ezért jellemző, hogy a háttározatlan eszmélődés érzékítésére szolgáló Kuak-nak feltalálását mindjárt első császáruknak, Fóhinak tulajdonítják; valamint az is, hogy ugyanennek tulajdonítják a családi intézmény létesítését, és szabályozását; továbbá, az állandóan egy helyben lakás által feltételezett, és előidézett városoknak fallal körítését is. Egyébiránt könnyű belátni, hogy itt is azon gyakori esetek egyike forog fen, melyekben az, mi elvileg elsőül lett felismerve, idő szerint is elsőül gondoltatik. Ugyanez okból lett Fóhinak tulajdonítva, a vizek elvezetése általi lakályossá tétele a földnek, akkor, midőn a chinaiak még a Hoanghó felső folyásának vidékén laktak; továbbá tenyésztése a későbbi kor hasznosb házi állatai nagyobb részének; s végre több astronomiai és zenészeti, tehát a békes öszhang világába tartozó találmány.

Egyébiránt, a Fóhinak s utódainak tulajdonított intézkedések és találmányoknak, a chinai életre vonatkozólag birtoppant fontosságát, csak akkor fogjuk teljesen méltányolhatni, ha előbb, magával ez étellel megismerkedünk. Ez különben is feladatunk levén: lássuk azt, a szellem tárgyilagosságának minden formájában, s vessünk legközelebb néhány pillanatot, az elvont jog rendszerére, s ismerjük meg minővé alakult az Chinában.

A chinai jog rendszere. Az okos- s ennél fogva szabadakaratnak külsőbeni valóstításában állván a jog: annak foga-

lomszerű fejlettségét nem kereshetjük ott, hol az emberi szellem, még nem jött öntudatra, s hol ennél fogva, az oda nem fejltetett, hogy azt mi okos, épen azért mert ilyen, akarja, az az megvalósítani törekedjék; tehát az egész keleti világban nem, s így Chinában sem.

Azonban minden társadalmi élet, s így a chinai is, szükségel, s eleitől fogva szükségelt némi szabályozásokat; és pedig egyenes feltéteiként az együtt élhetésnek. E szükség hozta létre, a chinai joghatározmányokat, melyek méltatásánál azért, soha sem szabad feledni, hogy a természeti szükség alapján fejlettek ki, csak így levén azok megérthetők, miután nem annyira okosak, mint inkább csak természetesek.

A polgárjog. A chinai magány polgári jog, önálló, s azért birtokképes személyiségül, csak a férfit, és pedig a családon belől, csak a családfőt ismeri el, annyira hogy a nők, sőt a család fő ellenében a nemzetek általában, inkább csak az öntelen, s azért elidegeníthető dolgok osztályába tartoznak. Ennek így kellett megállapítani Chinában, hol nem az volt, — s maig sem az — a kérdés, hogy mi okos, hanem csak az, hogy mi természetes. Ezért nem okos ugyan, de igen természetes hogy általában a férfi, különösen pedig a családfő legyen birtokképes, s önálló személy, miután a nőnek, s a családtagoknak ellenében, rendesen ő erősebb. A tulajdon elidegenítésére vonatkozólag, épen semmi korlátoltatást sem ismer a chinai jog; de nem is ismerhet, miután ily korlátoltatásnak, csak az erkölcsi hatalmakrai tekintetből lehetne helye, mik pedig, legalább mint olyanok, Chinában ismeretlenek. Hogy a tulajdon elidegenítésének ezen teljes korlátolatlansága, csakugyan a mondott körülményen, nem pedig az egyediség jogának túl erősültén alapszik: kitűnik onnan, hogy az oly egyáltalában nem korlátolt chinai más részről mit se tehet, a mi természetlen lenne. Ezért van, hogy az örökösödés természetes, s ezért Chinában egyszerűs mind törvényes rendét, megváltoztatni nemszabad. U-

gyanazért az örökös apáról fiúra menve történik; még pedig úgy, hogy az apa által netán viselt örökölhető méltóságban,— mint természetel oszthatlanban,— csak az elsőszülött örököl. Tulajdonképp egyedül ez örököl, a javakban is; hanem a többi fitestvérenek, vagy ezek férfi utódainak, a magáéval hason nagyságu hagyományt tartozik kiadni. Az örökös, a negyedik ízig megy a fiaknál, ott pedig megszakad, s átmege az apára, s a tőle származott fiutódokra; tehát az apáról mellékronokra; ezek hijányában az öregapára, s így a jób és szép apára, s ezek fimaradékaira. Ha mindezekből senki sem élne úgy-, az azon családnevűek közül, a rokonsági íz közelérei tekintet nélkül tehetni, bárkit is örökös-sé; ugyan ezt tehetni azon esetben is, ha az örökös s a törvényes örökös családja közt, igen erős ellénségeskedés van; mikor e természetel állapot rontja le mintegy, az örökös természetel rendjét. Minden más esetben — nyolczvan bambus ütés terhe alatt — tilos, az örökös rendjét megváltoztatni akarni; mi azon kül még sükeretlen is; figyelembe nem vétetvén. Azért az úgy látszó végrendeletek, nem egyebek, mint az örökös világos elintézései, a törvények alapján.

A büntető jog. Büntető törvényük fejletlenségét, maga a beszámítás híánya eléggé kitünteti. Már maga ez egy körülmény is eléggé bizonyítja, hogy a chinaiak fejletlen gyermekek; haugyan ezek közt nincs helye a beszámításnak. Ugyanezt mutatja az is, hogy a büntetések általában testiek, leginkább bambus ütésekben állók, melyek a legelső mandarinak is kiadatnak, a nélkül, hogy ez neki becstelenségére válnék, mint nincs megbecstelénítve a testileg fenytett gyermek, családja, tehát szülői, és testvérei előtt.

Miután a chinaiaknál a tekintély elve uralkodik, s így az egész mellett a részleges, és egyes eltűnik; természetel, hogy a közös tőhöz közelébb állónak minden tekintetben előnye van, a távolabbi fölött. Így a vérrokon megölése, lefelé nem is bűn, s ily szándékot már Sun apjánál és idősb testvérénél is mutat föl a hagyomány; és pedig úgy, hogy

annak megvalósítását büntetlenül lehet ismételtén megkísérteniök, — míg ugyanez, megfordított irányban, a legszönyöbbs bün lenne. Általában, az öregebb által ifjabb rokonán elkövetett bün, sokkal gyöngébben büntetetik, mint az ellenkező esetbeni. Mindez a család, és jog eszméjének teljes fejletlenségéről tanúskodik. Cél, csak a rendesség; alapúljon ez aztán bármi félszeg elven; például itt, az ifjabbnak, s általában a rendesen gyöngébbnek, az idősebb, s az általában erősebb előtti meghajtatásán, sőt szinte semmíttetésén; oly törvényen, mely a természetben uralkodó ugyan, de melynek az embervilágban a szeretet hatalma által módosíttatni kell.

A chinaiak moralja s illedéki szertartásai. Már csak a jogra vonatkozólag mondottakból is sejtethő, hogy minő lehet, sőt minő tartozik lenni a Chinaiaknak sokak által annyira magasztalt erkölcsisége; sejtethő hogy Chinában az igaz moral ismeretlen, mivel hogy a szellem bensőségének világa is az. Inkább csak egy bizonyos illemszerűség, a dolgoknak egyszer mindenkorra megállapított rendébe beilleszkedés, a kijelelt ösvényeni folyton megmaradás az, mi itt megkivántatik; nem pedig igaz erkölcsiség. Innen' azon nagy fontosság, mit például az illedéki szertartások pontos megtartásának tulajdonítanak. Túlnyomó s az ész által kevésbé vezényelt levén nálok a természeti oldal: sejtik, hogy az illedék szigorú megtartása által az indulatok fékeztenek, s a kedély megtisztul természetes vadságából és nyerseségéből; a menyiben nyilatkozataiban bizonyos meghatározott módhoz levén kötve, már maga az e módhozi alkalmazkodás — sőt csak az erre gondolásnak szüksége — által is, fentartatik rohanásában. Innen például az egymást üdvözlésnek módja, a látogatásoknál, vendégléseknél, s kölcsönös ajándékozásoknál megtartandó formaságok, nem annyira a sziveesség, s jó akarat erkölcsi érzetén alapult, s mintegy vérbe átment szokásnak eredményei; mint inkább határozott törvényekéi, melyek által pontosan meg van határozva az is, hogy mily tisztelgési

cselekményekkel tartoznak például az ország nagyai a Császár s a császári ház tagjai iránt, s viszont hogy mit van nekik joguk követelni egymástól, s az alsóbb hivatalnokok, vagy a köznéptől. Az ezen iránybani gondosság annyira megy, hogy a legfelső osztálynak is meg van szabva—maga tartására vonatkozólag — kötelessége; minek az hiven eleget is tesz, s hogy eleget tegyen, arra egy kizárólag e végre rendelt hatóság, a Li-pu ügyel, melynek felállítása, mint láttuk Jaónak tulajdoníttatik a hagyományok által. A törvények által parancsolt ezen illedékesség, nálunk épmelygősnek tetszenék; de még sem tulságos, ott, hol az erkölcs helyét is kell pótolnia. Így — kivéve a jó barátok közti egészen bizalmas beszélgetést — a chinai soha sem használhatja se az első, se a második személyt, mivel ez igen illetlen lenne; hanem ily formán fejezi ki magát: „Azon szivesség által, melyet az . . . ur legcsekélyebb, vagy legalázatosabb szolgálja iránt tanusítani méltóztatott, őt igen lekötelezte, és a többi.

Rendkívüli a figyelem, melyet a gyermek szülője, a növendék tanítója iránt bizonyítani tartozik, kiknek jelenlétében ezek keveset beszélnek, és soha le nem ülnek; ünnepélyes alkalmakkal, mint születésnapokon, új évkor, és így tovább, térden állva nyujtják át üdvözetüket, homlokukkal többször, szinte a földet érintve. És mégis, mind ez úgy szólva semmi ahoz képest, mi a császár irányában van kötelezve, ki iránt szinte imádással tartozik a chinai nép. Ép ezért, senkinek sem szabad hozzá máskint, mint térden állva szólani, tehát legidősb testvérének sem. Csupán a vele naponkint érintkező nagyoknak van megengedve, előtte állva maradni, s csak fél térdüket hajtani meg, ha vele beszélnek. Ily féle tisztelgések megtartandók, míg a császár által érintetni szokott dolgok irányában is; minők a trón, a szék, asztal, öv s más ruha darabok és egyebek. Innen van, azon sokféle tiszteleti nevezet is, mit rá ruházni szokás, minők: Égfia; felséges, leghatalmasabb, szent; mely nevezeteket egyébiránt, maga a császár soha sem használ; közbeszédben Ngo-én, nyilván-

nosan, a trónról szólva pedig Tsingnek nevezvén magát, mi szinte *én-t* jelent; mely szóval azonban kivüle kinek sem szabad élni.

Hason elvek szabályozzák az öltözékek minőségét is. Ezeknek törvény által parancsolt színe, férfiaknál a kék, violaszín és fekete; s csak a legmagasb hivatalnokok használnak dísz öltönyeikhez szöveteket, melyeknek alapszínük vörös, de a császári család kivételével — soha és senkisé ism sárgát. A nők, szinte violaszínt és feketét viselnek, ha öregek; ha pedig ifjak, szürkét. vöröset, leginkább pedig rózsaszínt. Minden évszagnak meg van saját öltözéke, a fölcserélés ideje nyilvánosan tetetik közzé, mely fölcserélés, a közhivatalnokokra nézve köteleesség.

A női öltözékek szabása igen szerény, és szemérmes; még kezeiket sem láttatják, hanem hosszú, és bő ruhaujjaik alatt hordják. Mind ez öltözékekre, sőt a külső megjelenésre általában, igen nagy gond fordítatik; mivel úgy hiszik, hogy ez által, a velök érintkezők iránt tanusítanak figyelmet.

A velünk — állás és életkor tekintetében — egyenlők; a barátok, vagy idegenek; a nálunk — kor vagy állásnál fogva — magasabbak; a szülők és tanítók; főleg pedig a császár irányában figyelemben tartandó imez, és ezekhez hasonló, az indulatok zabolátlan rohamát fentartó, de más részről, azoknak kiirtatlan hagyása folytán álnokságra vivő, observantiák hű megtartásában áll, — a chinaiak felfogása szerint — az erkölcsösség. Náluk e szerint, semmi szó sincs, a cselekvés igaz mivoltának fel vagy fel nem fogásáról, vagy az indokokról; míg szerintünk, épen ezek képezik a cselekvés erkölcsi oldalát. Innen van, hogy Chinában képtelennek, s egyáltalán érthetlennék tetszenék, ha valakinek erkölcsiségében kételkednék, ki mindazt pontosan teljesíti, mi parancsolva van; mivelhogy ott a belsőre, s arra mi abban történhetik, semmi tekintet nincs.

A szellemvilágot alkotó hatalmaknak, közelebb a családnak fejlettsége Chinában. Chinának, s a benne kifejlett pol-

gárosulásnak egész jelleméből következik, hogy benne a szellemvilágot tevő hatalmak, más szóval, a külső létezésre fejlett erkölcsi viszonyok is, csak igen csekély fejlettségre jutathatják. E hatalmak: a család, társadalom és állam. Ezek elsőjét, a családot, a közvetlenség jellemzi, közvetlensége jelesen abban áll, hogy hozzá az ember természettel, közelebb már születésénél fogva, s ez által tartozik. E közvetlenség oka annak, hogy a családdal egészen egybe vagyunk forrva, annak ellenében egyediségünket teljesen feladjuk, s benne magunkat korlátolva mégsem érezzük; a szeretet — mivé a véreinkhez vonzó természeti ragaszkodás magasul — eszközül viszonyunknak szabadságát.

E viszony, — melyben az egész, mint állagos, elnyeli az egyedet, mint járulékot, — képezi alapját az egész chinai polgárosulásnak; ez az, mi benne körén túl víve, állam-má tétetett; az elveknek megfelelő emelése nélkül. Azonban arról, hogy a chinai állam, az elveket tekintve, sajátkép család, majd később szólunk; most lássuk, e két hatalom tetteles összetévesztésének következményeit, a családra nézve; vagyis, a helyett hogy azt vizsgálónk, mivé lett az állam a családdal azoníttatása következtében: lássuk inkább, hogy mivé lett a család az által, hogy állammá szélesítettet? Felelet: Valami külsőségi jellemet öltötté; míg pedig annak jellemét; a szeretet bensőségének kellene alkotni. Ennek oka az, mert az államban, mivé magasított Chinában a család, a külsőség is egyik jogosított oldal, mely mint ilyen az azonítás folytán, a családba is átvitett, melybe pedig az nem való; minthogy belőle, annak igaz alapját, a szeretetet, az a-lanyi bensőséget kirekeszti, hogy ez Chinában csakugyan meg is történt, azt a családnak vizsgálata, elemei mindegyikét illetőleg kimutatja. —

A házasság Ez elemek elseje, mert a családi életnek létrehívója, a házastársi viszony. A házasság erkölcsi alapon, jelesen a szerelmen alapuló, jogi egyesülése tartozik lenni, két, egymástól egyébkint teljesen különböző, s azért más nem-

hez is tartozó személynek. Hol ez elemeknek egyike, vagy másika hiányzik, ott nincs igazi házasság. Az egyesülés jogi minőségének hiányában, a viszony csak ágyasoké; a szerelem hiányában pedig valami külső, — s ugyanazért az illetők akaratára folytán, minden pillanatban, botrány nélkül feloszlatható; s ismét létesíthető — közösség lehetne az egyedül. Mi részére az állandóságot és biztosságot igényli; az az alapját képező erkölcsi valami, tudni illik, a szerelem.

A mondottakhoz képest mind ennek másként kelle fejlődni Chinában. Itt a nőülés egyik fő kötelesség ugyan: de inkább csak, mint a legerősb természeti ösztönök egyike kiélegítésének olyan módja, mely által amaz ösztön, rakoncátlanságát elveszti. Ezért van, hogy e viszony létesítésénél, az egyednek egyed iránti érzelme, épen semmi tényező sem, s chinai házasság sajátkép nővásárlás; és pedig, mégcsak nem is a nőülő, hanem családjának feje által eszközölt nővásárlás. Megkötetésének módja következő: Az apa, vagy ennek halála után a legidősb testvér, szóval mindig a családfő, családjá valamely férfi tagja részére, kiválasztja annak leendő nejét, s tisztába hozza a választottnak apjával, vagy általában ennek családjá fejével, ha természetes, vagy fogadott gyermek e a választott, hogy mennyi idős az, ha ép és egészséges e? és a többi. Ez meglevén megállapíttatik az érte leteendő nászajándék; mi sajátkép vételárul tekinthető; miután nem az arát illeti, — mert hisz az, mint nő, nem birtokképes — hanem annak apját. — Az irt előzmények után, viszszalépni tilos, s az idő eljöttével a menyasszony, egy bezárt gyaloghintóba vőlegénye lakására vitetik; ki akkor látja őt először, midőn megérkezteivel a hintó ajtaját kinyitván, megpillantja. Ha ekkor rendkívüli visszatetszést érezne iránta: joga van az ajtót hirtelen ismét becsapván őt visszaküldeni; de mi azonkül hogy nagy botrány, még a nászajándék elvesztését is vonja maga után; s mint a családfő intézkedésében meg nem nyugvást feltételező, Chinában csak igen ritka tünemény lehet.

A többnejűség meg van engedve; mint mindenütt, hol a nőnek személyisége elismerve nincs. Az első nőnek azonban oly tetemes előjogokat biztosított a törvény, hogy mellette a többiek, inkább csak ágyasokul tekintendők; ugyanazért — családanyaúl csak az első nő levén tekinthető; az ezt megillető tiszteletben, még a többi nők gyermekei által is ő részesítendő. E másodrangú nők valamelyike irányában, a sajátképeni nő ellenében tanusítottnál több figyelemmel lenni, vagy ezt, az első nő rangjára emelni, ennek jogában részletetni akarni; mind ez egy adag bambus ütés büntetése alatt tilos.

A másodszeri házasság is meg van engedve, de főbb rangú özvegyeknél szokatlan; becsület ügynek tekintetvén náluk, hogy elhalt férjök emlékének éljenek. Ellenben az alsóbb osztályokban, a férj rokonai mindenkép rajta vannak az özvegynek viszonti férjhez adásán; hogy így, a nászajándék czime alatt, a család által érte adott összeg, legalább részben visszakerüljön. E másodszeri férjhez menésre azonban csak magtalanság esetében kényszeríthető a nő, mert ha gyermeke van, szabad, nincs semmi féle apai hatalom alatt.

Az ágyasok, vagy másodrangú nők közül az; ki a férjnek legkedvesebb volt, ennek halála után, gyakran felszokta magát akasztani, hogy az által is kimutatva legyen, a nőnek csupán járuléki minősége. Ily ágyasokat, főleg a sajátképeni nő magtalanságának esetében szokás venni; mégpedig úgy is, hogy a nő úgy akarván, szülés után azonnal elküldessenek. Jang-tseu-fu, és Szu-tseu-fu városok különösen híresek arról, hogy belőlük nagy számmal kerülnek ki ily ágyasok, kik egyenesen ezen életre neveltetvén: a szépművészetekben különösen kiképeztetnek; úgy hogy az athenai Hetaerakkal némi hasonlóságuk van.

A nőnek alárendelt helyzete, képleg mindjárt férje házában megérkeztekor kifejeztetik, az által, hogy a legfőbb lény képe előtt férjével együtt négyszer meghajolván: e meghajlásokat ő egyedül ismétli, a férjnek jelenlevő rokonai előtt.

Az ekkint, hogy úgy mondjam, megszerzett nő, egyáltalában visszavonult életre szoríttatik; évenként alig párszor mehet ki a házból, s csupán szülői látogatására, és a templomba. Különben a belső házvitelnek minden gondja, és dolga a nőé; a nélkül, hogy viszonzásképp bármely kitüntetés, vagy becsültetésben is részesülne, a házon kívül. Ezért a nő, inkább szolgálója férjének, mint felesége. Más részről mégis, a férj egyedisége sem mindenható, s például a nőnek eltaszítása tilos, mi különben igen természetes; miután a férjnek nem saját cselekménye volt az, mi neki a nőt birtokába adta, hanem a családfőé; mi ép azért folytonos tiszteletben tartást igényel. Vannak mégis okok, melyek miatt szabad az elválás. Ezek következők: Magtalanság, feslett élet, a férj rokonnainak nem böcsülése, szószátyárság, lopogatásrai hajlam irigy és gyanakvó kedély, s végre legyőzhetlen gyűlölség. A házasságtörés nemcsak megengedi a férjnek a nejtéli elválást, de tetemes büntetés alatt kötelességévé is teszi azt. — De ha a nő férje szülőit három éven át meggyászolta, vagy ha szerencsét vitt a férj házához, s végre ha nincsenek többé szülői, kiknél más menhelyet leljen, úgy az elsorolt hét okból elválni nem szabad. —

A családi vagyon, s a családtagoknak ehezi joga; a szülők s gyermekek közötti viszony. A családi életet létrehozó házasságon kül, annak teljes valódiságára szükséges a családi vagyon is, mint melyben lesz külsővé s azért külsőleg is szemlélhetővé, a családtagjainak, legközelebb a házásoknak azon egysége: mely mint a kölcsönös szeretet által létesített, csupán belső, s mint olyan, az illetők által érezhető, de nem szemlélhető. Ám Chinában, hol a családban annak feje az egyedül, ki személyül elismertetik, kit azért azon belől minden jog egyedül illet, de ki ugyanazért mindenért felelős is, mit családnak bármely tagja tesz: ily családi vagyonról szó se lehet, valamint a családtagoknak ahozi jogáról se mint olyanról, melyet a családfő is elismerni köteleztetnék. Ily jogok nem léteznek, s nem létezhetnek ott, hol mint Chinában

a nő nem birtokképes, hol azért annak minden keresménye a férjéti, hol az apa szabadon rendelkezhetik gyermekeivel, mint irányában teljesen jogosítatlanokkal, azokat szabadon eladhatja, sőt megis ölheti. Ezzel nem ellenkezik ama föntebb említett körülmény, mely szerint az örökös természetes sorát megváltoztatni akarni tilos; mert ez nem a családtagok jogosultságául, hanem csak a családfő korlátozottságául tekintendő.—Gyermektelenség esetében szokásos a fiuvá fogadás. Az örökbe fogadottnak, az örökbe fogadóval ugyanazon családnévnek kell lenni; kivévén ha az harmadik évét sem érte volna még el. Az örökbe fogadott a természetes fiúnak jogaiba lép, s azt magára hagyni, vagy természetes szülőihez vissza küldeni, száz bámbusz ütés büntetése alatt tilos; kivévén ha az örökbevevőnek utóbb természetes fia születnék, s egyszersmind az örökbe fogadottnak természetes szülői, egyéb fiu hiányában, annak visszabocsátását kívánják.

Az elhalt elődök iránti kötelesség, főleg azoknak meggyászolásában áll. A gyászolás rendes ideje — ha tudniillik apa vagy anya halt meg — három év; mintegy kifejezésül a hálának, melyel a gyermek szülőinek tartozik, azon ápolásért, melyben őt azok, életének legtehetlenebb három első évében részeltették. A gyászolás egyébiránt huszonhét óra leszálítható. A gyász egész ideje alatt tilos, bármely közhivatalt is viselni; mint mi a gyászolót akadályozná abban, hogy egészen fájdalmának éljen. Az egyéb rokonokéti gyásznak ideje, az izek közelsége vagy távolsága szerint, változó. A gyász cselekmények — főleg a gyász kezdetében — igénybe veszik a gyászolónak egész életét, s csak utóbb mérsékeltenek, s szállnak alá a gyász színnek, tudniillik a fehérnek viselésére.

A gyászoláson kívül több szertartás van még, melyek által a chinai, halottja iránti tiszteletét véli s kívánja tanúsítani; mint a kik iránt ép azon kötelességek teljesítendőik, melyek az élők iránt, mint ezt már Confucse világosan tanította.

A családi élet egységének minél tovább fentartását, s

annak minél külebb terjesztését, a legfőbb erények egyikétl ismerik a chinaiak; s azért több nemzedék egy fő alatt együtt maradásának példái, náluk nem is épen ritkák. Azonban a dolog természete oly erős hatalom, mely ellen minden küzdés sükeretlen. Ezért van, hogy a tulnövekedet család élete, észrevétlen is társodalmivá válik; jelesen a patriarcalismus formájában kormányzottá. Így lön, hogy a családélet a Chinaiaknál is társodalminak lön szülője; természetesen még mostani hazájukba lett érkeztiük előtt, az emlékezet által el nem ért időben.

A társodalmi élet. A társodalmi élet jelleme, a családnak épen ellentéte. Mert míg ebben az egyediségnek a családban elveszése, s így a magány érdeknek a családtagok trányábani feladása az, mi jellemző: addig a társodalmban az ember kizárólag önérdekének él, s másokkai viszonyba lépésének is, csak ez önérdek kielégítése képzí czélját.

Az önérdek kielégítésének eszköze, és feltétele a munka; s így a társodalm a munkásság mezeje. Az e téren kifejlő munkásságnak főleges izei: a földészet, műipar és kereskedés, melyeknek Chinában, mikint és minővé lett fejlődését kell azért legközelebb vizsgálunk. Mivel azonban e fejlődésnek az emberen mint munkáson kívüli szintoly hatályos tényezőjéül annak szintere elismerendő: legelőbb is Chinának helyzetével és földrajzi alkotával szükség bővebben megismerkedünk.

China helyzete és földrajzi alkotása. A keleti hosszúság 115° — $144^{\circ} 50'$ e, s az e. sz. $20^{\circ} 9'$ — $41^{\circ} 20'$ e alatt fekvő, s legtöbb valószínűséggel 61000 □ mföldnyire tehető, Chinának határait képezik: északon a Góbi fensik déli párkányául tekinthető In-San; keleten a nagy világ tenger; délen az Indiai tenger; nyugoton pedig azon, az északi szélesség 23-ik és 36-ik fokai közt elnyuló, 200 mfnyi délköri hegység, mely őt Tibettől, s a mongol földtől elválasztja, s melyet valódi határhegyül kell elismernünk, miután tőle keletre általában e-

sik, nyugotra pedig, még inkább magasul a föld. A havasok e roppant vonalát, mely elfogadott köznévvvel mind eddig nem bir; mi Ritter nyomán Szive-Ling-nek fogjuk nevezni; általánosítván így azon elnevezést, mely a szóban levő vonal közép tájának különös sajátja.

E délköri hegységből kelet felé, négy főláncz megy ki, maguk közé zárván azon közegyenes völgyeket, melyekre osztják China területét. E hegylánczok következők.

a) A Jü-ling, az északi szélesség 23-ik foka alatt eső, legdélibb, parti hegység.

b) A Nan-ling (déli vonal) az északi szélesség 26-ik foka alatt; a Miaók menhelye. Ez egyuttal vízválasztó a Ta-Si-Kiángra nézve egy részről, s a Ta-Kiang jobb parti mellék folyóira nézve más részről.

c) A Tapa-Ling, (közép hegység) mely az é. szélesség 32-ik foka alatt, a Ta-Kiang balparti mellék folyamainak területén vonul át.

d) A Pe-Ling, az é. szélesség 34-ik foka alatt; vízválasztó a Hoanghó, és Ta-Kiangra nézve.

Ötödik lenne, az északi határon elnyúló In-San, de melyről már föntebb mondtuk, hogy inkább a Góbi fensík párkányául tekinthető. E hegységek, — melyek részben Chinának magába zárására szolgálnak — képzik annak felföldeit, s képzik egyszersmind völgyületeinek határfalait is, azon völgyületekét, melyeket a belőlök fakadó folyamok teremtenek.

Az In-sanból eredő északi Péjhónak egyedüli kivételével, minden chinai folyam, a Szive-Lingből, vagy annak valamelyik kiágazásából fakad, s a Ta-Si-Kiángnak — mely Kántonnál közvetlenül ömlik a tengerbe — kivételével, az első rangú folyamok egyikébe szakad. Ez első rangú folyások, a Hoanghó; s a Ta-Kiáng, melyeknek vidékei által alkotatik e szerint, az összes chinai alföld. Ezen alföld, főleg pedig az irt két folyam közötti tér levén a chinai élet, és polgárosulás valódi hazája: ama folyamok jelentőségét belátni nem nehéz.

A Hoanghó és Ta-Kiang, egyiránt a Szive-Ling határhegységből fakadnak, és pedig annak nyugoti oldalán; ez által is különbözvén a többi chinai folyamoktól, mint a melyek e határhegységnek keleti oldalából, vagy csak valamelyik — mint láttuk egyiránt keleti — kiágozásából erednek.

Abból, hogy a Hoanghó és Ta-Kiang a Szive-Lingnek nyugoti oldalán erednek, következik, hogy nekik, csak e hegység áttörésével lehet a chinai havasok vidékére érniök. Ezen, az é. szélesség 36 és 26 foka alatt, Kánsuban és Jünnánban, vad hegyszorosok képzésével valósított áttörés után jutnak csak el nevezett folyamok, a fenirt paralell hegyek közötti hosszvölgyeikbe, s e hegyek megszűntével a birodalom keleti részébe; azon részbe, mely mint alább látandjuk, mintegy oceani jellemű, s mely a birodalom összes területének negyedét teszi.

Chinának partvidéke, annak keleti és déli részén terül el. A keleti oldal tengerei a partok közelében oly sekélyek, hogy még az igen fenjáró, s alig tizenkét lábra süllyedő chinai járművekre nézve se biztosak; az európailag, s a nagy tenger viharainak számba vételével épített vitorlás hajókra nézve pedig épen járhatlanok. Ezért van, hogy a chinai tenger, nem a távolba vonja, s csalja ki, hanem inkább helyhez köti, lakföldre üzi vissza a chinait. És ez annál is inkább igaz, mert a tenger, úgy szólva be és át-foly a szárazba; dagály alkalmával több mint száz mföldre nyomulván annak folyamaiba, s oceani, jellemet nyomván annak keleti, méj sikkjára. Ide járul, hogy a Chinához igen közeli, s azért sajátlag még ahoz számítható szigeteken túl, úgy szólva végetlen messze nincs, az egyenes irányban, semmi száraz; s végre is csak Amerikának férkezhetlen, nyugoti oldala található.

Csupán a délkeleti és déli részen járhatóbbak a tengerszélek, férkezhetőbbek a partok, s találhatóak jobb kikötők. Ép azért csak ezen, — mintegy 200 mföldnyi — vonal az, mely az idegeneknek Chinávali érintkezését inkább megengedi; különben minden oldalról elszigetölt, a többitől

elzárt, magábani kis világ az. Ez elzáraton a chinai igen megnyugszik, azt nem legyőzni, hanem inkább teljesebbé tenni törekszik, s törekedett eleitől fogva; mivelhogy a természet minden szükségeseikkel bőven ellátá, s így nincs, s nem volt mit keresnie kün.

A chinai nép életmódja, különösen a földművelés. Hazájának alkotásához képest, az erdős hegységek lakója erdőszeettel, vadászattal, pásztorkodással és bányászattal foglalkozóvá vált.

Az erdőszet virágzását eléggé bizonyítja az erdőknek általában jó karban létele, mi nem kis dolog; miután a mindennemű fákkal rakott talpak az erdős hegyekben eredő folyamokon elláthatlan hosszú sorban usznak, a keleti, faszegény sikokra. A vadászat, hajdan egyik fő foglalkozása e népnek, maig sem jelentéktelen; mi annál fogva is jutalmazó, minthogy a chinai semmi felé állat husát se veti meg, legyen az házi, vagy vad.

A bányászat, főleg a déli hegységekben jelentékeny, s leginkább a műiparos világban szükséges ásványok termelésére van a kormány által irányozva. Ilyenek a vas, réz, czin, só és kőszén; mik közül a fentebbiek szerint legrégibb s legjutalmazóbb a réztermelés.

A pásztorkodást, igen szűk korlátok közé szorította a sajátképeni földművelés; sőt maga e földművelés is, csak annyiban foglalkozik állattenyésztéssel, mennyiben ezt, a növénytermelés megkívánja; minek folytán, a barmászat Chinában aránylag kisebb jelentőségű. Ennek oka egy részről az, mert a chinai nép, eledelének nagyobb részét a növényvilágból veszi, főleges táplaléka a rizs levén; másik pedig az, hogy az állatvilágból igen sok halat, s nálunk megvetett faju állatot fogyaszt; és végre az, hogy a növény termelés is kevesebb állat tenyésztését igényli ott; a földnek részint természetes gazdagsága, részint nagy részben öntözhető volta miatt. De más részről a föld megművelése is kevesebb állati erőt kíván ott; a legműveltebb részeken 30000 ember is

lakván egy mföldön; minek folytán a mindig jobb, mert alkalmazkodóbb, emberi munka is igen olcsó, s nem ritkán láthatni, hogy nők huzzák az ekét, míg, a férfiak, a föld bevetésével foglalkoznak.

Ellenben a növénytermelést bámulatos szorgalom és ügyességgel üzik, és üzték eleitől fogva, a birodalomnak mindazon részében, mely természeti alkotása folytán, azt megjutalmazni képes. Leginkább a Kiáng közép folyásának vidéke, s a keleti síkföld az mégis, melyen a földművelés annyira fejlett, hogy rajta semmi sem található, mi csak természeti lenne; a természet működését mindenben az ember irányozván.

Már főnebb mondottuk, hogy a chinai államnak, s népének belre irányzott munkássága, egy részben a földnek minél lakályosabbá tételében állott. Ezt leginkább a vizek szabályozása által eszközölte, mit azért, minden kiválóbb uralkodónak erényei közé soroznak a hagyományok. A vizek ezen szabályozása állott, a folyamok szorosainak tágításában, mint ezt főleg Ju tette a Hoang-hóval; aztán az áradások meggátolására számított töltésezésekben; s végre a csatornázásokban. E műveletek mindegyikének, földészeti szempontból fontosságát belátni nem nehéz; s ennélfogva a vízszabályzati munkálatok, egyuttal a gazdaszat, közelebb a földművelés érdekében is tettekül tekintendők.

Egyébiránt a gazdaszat iránya, s a termelt növények, a birodalom főrészeinek megfelelően különbözök; jelesen mások azok a Hoanghótól északra eső, földrajzi, fekvéséhez képest aránylag zordon, Reaumur szerint szinte 10°-ig menő hideget ösmerő, — északi félen, mások a birodalom közepén, s mások a déli tartományokban.

Az északi részen leginkább a kalászosok, aztán a hüvelyesek, a tengeri, a dohány és a fű neműek honosok; ellenben a Hoanghón tul, délre kezdődő:

Középen, az irtaknak háttérbe szorítása mellett, roppant mérvbeni rizs, thea, czukor és selyem termelést találhatni, míg

A déli — egyedül regényes — harmadnak vadon vadász térei közt, főleg kámfor, és thea természetiek, nagy szorgalommal; önként értetvén, hogy az egyes részek sajátíul említett növények, azokban nem egyedüliek, hanem csak legkiválóbbak.

Az északi harmad legkorábban lett ugyan megszállva, a jelen népesség által: benne mégis, valami magasabb fokra fejlett földművelést, sem a mult emlékeiben, sem a jelenben nem találunk; a középnek dús termékenysége vonván, s csábítván magához a szorgalmat; Innen van, hogy bár a birodalom fővárosának északra lett áthelyezése, újabb időben e résznek sok fontosságot kölcsönzött is: mind a mellett, Peckingnek s közvetlen szomszédságának egyedüli kivételével, maig is elég vadon, és szegény az.

A birodalom középső harmada, s főleg ennek keleti sikja hát az, melyen Chinának, oly bámulatos szorgalom és ügyességgel folytatott, földművelése, kifejlett. E fejlődés kezdetét, s fokozatos előhaladását azonban, ki nem jelölhetni; miután az ide vonatkozó chinai hagyományoknak történeti hittelességet nem mindig tulajdoníthatni, s miután az európaiak, első beléptükkor már végetlen magas fejlettségben lettek azt. S valóban, a chinaiaknak a földművelés mezején, e téreken tanúsított szorgalmuk és kitartásuk, a világ egyetlen népéének sem áll mögötte. De a művelés okszerűsége is bámulatos, főleg oly népnél, mely ezt, az elmélet által minden sem gyámolított tapasztalásnak köszönheti csak. Az okszerűséggel párosult e szorgalom, és kitartásnak sikerülhetett csupán, a természet bőkezűségének felhasználásával, éven át három termést eszközölni; rizst tudniillik, s aztán hüvelyest és kalászost, mi itt rendes dolog. E roppant eredmény létesítésének főleges eszközei, az öntözés, a trágyázás, és a kellő megművelés. Ezért a rizsnek, a chinai földművelés e fő tengelyének, termelése csak azon vidékeken, s azon telkeken, üzetik és üzethetik, melyeknek öntözése, sőt vízzel elárasztása lehetséges. Ám ez Chinában igen nagy ki-

terjedésben lehetséges; miután sok ügyességgel eszközölt vízvezetések, még némi magaslatokat, teraszozásaik pedig, hegyoldalokat is eláraszthatókká tőnek.

De azért, mégis csak a Ta-Kiang közép folyásának völgye, s az e folyam, és a Hoanghó által ön'özött keleti sík, a rizs termesztésének igazi hazája; azon növénynek, mely főleges tápul szolgál, úgy a chinai császár kormánybotja alatt élő három száz millió embernek; mint az e birodalommal, északon és északnyugoton szomszédos hegyi népeknek is.

A Ta-Kiang, már közép folyásában is oly téreket öntöz, melyeken számos juhnyájak, selyem szőrü bivalhordák, különböző gyógynövények, gyermekfő nagyságu földi mogorók, valódi China gyökér, roppant tömeg rizs, temérdek nemes gyümölcs, rengeteg pamut, czukornád- és epertelep szemlélhetők, melyek az érkező idegent bámulatra ragadják. És mégis, roppantul emelkedik a mindezekbeni gazdagság, a mint az irt folyam alsó folyását eléri; mi aztán egész a tengerpartig megmarad. Ezért van, hogy a Chinai, főleg e keleti síkra büszke, s ha hazáját a „Közép országá“-nak nevezi: úgy e síkot, főleg pedig a Hoanghó és a Ta-Kiang által képezett mesopotamiát, a közép virágának szereti mondani. Különösen dicsérik, Hukuang tartománynak gazdagságát. Ennek hal és rizs-gazdag síkja az, mi China valódi élestárául tartatik. Innen a példa beszéd, mely szerint, Kiangsi a reggelit, Hukuang pedig az egész tápot adja Chinának. — Ez a birodalom közepe, melyben a vizeknek legnagyobb tömege foly össze, melyben egyáltalán öntözhető, legtermékenyebb, s utolsó nyomig művelhető a föld. E tartománynak, sőt az egész keleti síknak magasra emelkedett műveltsége, falvak, s városok-bani gazdagsága, a mindennemű termékkel terhelt hajóknak, úgy a folyamokon, mint a csatornákon, szünetlen látható, mintegy szakadatlan vonala, az azokat szinte elborító, s részint lakásokat hordó, s falvakat képző talpaknak temérdeksége, s a páratlanul élénk, és cselekvékeny élet, a legmegkapóbb jellemet kölcsönöznek e vidéknek. Ez azon

hely, hol az ember oly annyira terményző géppé törpült, s hol a föld oly becsre emelkedett mint sehol másutt. Ezért van, hogy itt a használható földből, mi sem jut lakhelyül a nép szegényebb osztályának; mely azért tavakon és mocsárokon lakik, állandóan; talpakra építvén kunyhóit, s ezekből egész — gyakran alá, s fel uszkáló — falvakat alakítván; sőt ezeken — rájok hordott föld segélyével — még természetessel is foglalkozván.

Ily lakás, a szegényebb osztálynak annál inkább megfelelő; minthogy Chinában mindenki által szabadon használhatók a vizek, úgy halászatra, mint bármi más célra is; se vám, se semminemű adó nem lévén ezért fizetendő. E körülmény oly értékesévé tévé itt a vizek felszínét, minő a legtermékenyebb föld.

A rizs után, legtöbb gond és szorgalom fordítatik Chinában a selyem, thea, és czukor termelésre.

A selyem termelésnek eredeti hona China, innen terjedt az el később szinte világszerte, s itt oly régi az, hogy eredete az emlékezet előtti időkbe esik.

A thea termelés terjére, annak csak európabani fogyasztásából is vonhatni következtetést. Hogy azonban így támadó képzetünk, a valóságnak messze mögötte ne maradjon: ne felejtjük, hogy China háromszáz milliónyi lakosságának, oly általános itala a thea, hogy az azt, még a szini előadások szemlélete alatt sem bírja nélkülözni; hanem ott is egyre szörpölgeti.

Nem sokkal kisebb a czukor szükséglet, miért a czukornád tenyésztésére szintén kiváló gond fordítatik. —

Ha nem is oly terjedtségű, mint a közép harmadé; de itt ott hason szorgalmat tanúsító, a déli rész földészete, melynek népesebb vidékein láthatni leginkább, mikép tévé az emberi szorgalom a magaslatokat, s az oldalokat még rizs termésre is alkalmasokká; föld ráhordások 15—20 fokos teraszozások, s rendkívül ügyes vízi munkálatok által. E magas foku művelést tanúsító részek, a különben vadon ter-

mészet közepett, kellemes Oázokat képeznek; melyeknek szemlélete jól esik a szemnek, mely—mint Lord Ellis mondja—a keleti sikon szinte kifárad, a föld kihasználtságának folytonos szemlélésében, melynek ott ellenkezőleg inkább az esik jól, ha a culturát néhol csökenni, s a természetet kissé felszabadulni láthatja. — Ez azonban, az irt részen, csupán a talaj túlvizessége esetében történik; mi miatt Chinának még ma is közel negyedrésze műveletlen, s tavak és mocsárokkal elárasztott. Innen látható, mily joggal mondhattuk fölebb, a vízi munkálatokról, hogy azok, a földművelés érdekében is végre hajtottakul tekintendők.

De nem csak e vízi munkálatok, hanem a műipar és kereskedés magas fejlettsége is képzik azon feltétet, mely alatt volt csak annyira emelhető China földészete. A belfogyasztás levén minden gazdaszat emelkedésének legfőbb tényezője, s ez csak a műiparos, és kereskedelmi osztálynak népessége és vagyonossága esetében lehetvén nevezetes: a főntebbi állítás igazsága önkint kitünik; nem is említve, hogy a földészetre szükséges eszközöket is csak a fejlődött műipar szolgáltathatja, és pedig a külvilágtól annyira elzárt Chinában csak a belipar.

China műipara, Már főnebb láttuk, hogy a bányászat, ezen, részben még a földészet körébe eső ipar-ág jelentékeny virágzásnak örvend, s hogy az a műiparos világban leginkább szükséges ásványok termelésére van a kormány által irányozva. Maga e tény elég bizonyossága annak, hogy China államkormányá, a műiparról gondoskodni el nem mulasztá; minek s egyéb kedvező körülményeknek, főleg pedig népe jellemének következtében, annak mezején sem kevésbé ment elé az, mint a földészeten.

Vannak ágak, melyekben a chinai műipar, a tökélynek oly fokára jutott, mint sehol nem a világon. Ilyenek: a selyem, és gyapotszövés, a porcelán, és papír-gyártás, a festanyag készítés, és a himzés. Mindez iparágok olyanok, hogy hozzájuk China maga szolgáltatja a nyers anyagot, s viszont, a feldolgoztatásuk folytán előálló műveket, nagy rész-

ben maga is fogyasztja. E körülmény okozza, hogy azok virágzata, épen nem függ a birodalom külállamokhozi viszonyától; s nem érzi meg ennek változatait. Így támadt folytonossága az ipar nevezett ágaiban foglalkozásnak egy részről, a nép törekvő természete más részről, emelték oly tökélyre amaz iparágokat; hogy termékeik annál inkább bámulatra ragadják az európaiat, minél képesítettebb ez, azok megbirálására, méltatására.

Nem csak a nyers selyem termelés, — miről föntebb szólánk — hanem annak feldolgozása is régibb Chinában, mintsem hogy azt, emlékezetünk által elérni bírják; s épen a selyemkelmék azok, mik a nyervágyó nyugotibb embert, legrégebben elcsalták e birodalomba, mikkeli külkereskedésnek nyomai a legtávolabb előkorban található. S ez nem is csoda, könnyen levén magyarázható, a selyem kelméknek egyebek fölötti előnyeiből egy részről, méginkább, s különösen a chinai selyem szövetek kitünő minőségéből más részről. Azon selyem kelmékhez mérve ugyanis, melyeket China, főleg pedig annak Tse-Kiáng, Kiang-su, és Ngan-hoéi tartományai készítenek, a legfinomabb francia selymek is durvák, gorombák, és színtelenek; úgy hogy nekünk fogalmunk sincs azoknak finomságáról, puhaságáról, és ragyogó, soha nem változó színezetéről. Emeli a chinai selyem kelmék becsét, azoknak végetlenül nagy változatossága, különbözősége, s azon körülmény hogy azok többé kevésbé mind moshatók, a nélkül, hogy szinpompájukból legkevesebbet is veszítenének.

Az ily tökélyben készített selyem kelmékből van leginkább a chinai nép bő, s többszörösen egymás fölé venni szokott öltözete, s valószínű, hogy épen a selyemnek hűs és könnyű volta szülte náluk az öltönydarabok egymásföle vételének szokását.

A selyem viselet ime túlnyomósága egyébiránt, nem szorítja ki telyesen, se a vászon, se a gyapju kelméket; mely utóbbiak, kivált az északi hidegebb részeken szokottak; s finomságra az európai szöveteket, szinte messze fölülmulják.

Mind a mellett, nem a vászon és gyapju, — hanem a gyapot — szövetek azok, melyeknek készítése és használata, mindjárt a selyemé után következik. Nagyszerűek azon telepek, melyek Chinában e szövetek készítésével foglalkoznak, s melyeknek készítményei, szinte megtalálták az útát a világ kereskedésbe. Közülök csak az általánosan ismert, s China régi fővárosáról, s egyszersmind e szövet fő gyárhelyéről nevezett Nankingt említeni, legyen elég.

A porcelán gyártásban általok elért tökély megítélésére, képesítnek bennünket, az e nemből hozzánk is nagyobb mennyiségben eljutott termékek. Oly magas e tökély, hogy azt a tudomány által hatalmasan segített európai műiparnak, alig néhány év előtt sikerült utolérni; míg Chinában szinte ős régi az. Ennek használata nem szórítkozik itt a konyhai eszközök, asztalneműek; s tán a virágtartók-körére, mint nálunk; hanem használják azt, az épületek falainak külborítékául csak úgy, mint azok betetőzésére.

A legragyogóbb színekkel változatosan díszített, fénylő fehér, vagy égszínkék, az egész világon keresett, finom chinai porcelán, általában King-te-tsingben, Kiang-si tartomány egyik mezővárosában készítették, mely több mint ötszáz porcelán gyárt, s egy millió lakost számlál. — Kuang-tung, és Fu kian tartományokban is sok porcelán gyár van; hanem ezek készítményei, hófehérek bár, de fénytelenek, s festve sincsenek.

Papír gyártásukat tekintve, ismét nemcsak készítményeiknek utoléretlen finomsága, és tartóssága, lep meg bennünket: hanem azon roppant terjedtség is, melyet e cikknek használatánál tapasztalunk. Mert azon rengeteg tömegben kül, mit a chinai tudósok, s a majdnem számtalan hivatalnokok tele irnak: még sok egyébre is kell ott a papír; jelesen az üzleti világban takarásra, azontul a házi életben a legkülönbözőbb czélokra, így például a mi asztalkendőink helyett is papírt használ, a sok csinnal evő chinai nép. De legtöbb papírt emészt, a falaknak azzali beborítása; mi majdnem ál-

talános, bár—a magán építkezés selejtessége miatt—igen költséges szokás; miután a könnyen átázó lakásokban, szinte soha sincs vége a javítgatásnak.

Festanyagaik jelességének bizonyága a közönségesen ismert tus, s szöveteik s porcelanjaiknak kintnő színezése; mi ép oly kiváló a soha nem engedő tartósság, — mint a teljes határozottság s erőteljesség — által.

Himzeteiket is, főleg a használt anyagok színezetének pompája teszi oly jelesek, és keresettek.

Ki azt hinné, hogy a chinai műipar csak az itt említett tárgyakra szorítkozik, vagy legalább, hogy az csak ezekben vitte valami sokra: az igen csalatkoznék. Az iparnak sok más ágában is nagyok, némelyekben tán szint oly nagyok a chinaiak, mint az említettekben; így például, a Lack, s a máz készítésben, a harangöntésben, és egyebekben. Sajnos csak az, hogy ezen jobbára minden gép nélkül tűzött iparágok életre keltének, s tovább fejlődésnek története helyett: csak azoknak jelen állapotát ismerhetjük, s erről vagyunk kénytelenek visszakövetkeztetni, a gyakorlatnak azon szükségkép igen régi folyamára, mely azokat, jelen állásuk magaslátára emelhetette.

China kereskedelme. A földészet, és műiparnak egyenlően magas állása, s ezek terményeinek vidékekkénti különböző volta, a belkereskedésnek hasonlóan nagy fejlettségét feltételezi.

E kereskedésnek főtengelye is a rizs, mi mint láttuk nem csak China háromszáz millionyi népének képi főtáplálékát, s ennél fogva alapszükségét, hanem az e birodalommal, északnyugoton, szomszédos hegyi népeknek is; s minek termelése, természetl a vízzel elárasztható térekre van szorítva; melyekről kell azt ennél fogva az egyéb részekre elszállítani, s azoknak fölöslegéért kicserélni. Ez elszállítás vagy száraz, vagy vízi utakon történhetik; de az utóbbiakon sokkal célszerűbben; minthogy azokon az anyag, sulyának — tehát öt

helyhez kötő, s átszállítását nehezítő, minőségének — nagy részét elveszti.

Chinában, a keletről nyugotra, és viszont nyugotról keletre irányult belkereskedésnek, a természetes vízi utak nagy sokasága áll szolgálatára; ez irányt követvén, mint főnebb láttuk, e birodalomnak — a föld legnagyobbjai közé tartozó — mindkét, első rangu folyama, de ezt követvén általok — a Ta-Si-Kiangnak egyedüli kivételével — a többi is. Hogy ezen természetes vízi útnak terjedtségét belátni, s kellően méltányolni bírjuk, jegyezzük meg, hogy a Hoanghónak forrása és torkolata között, egyenes irányban is, kétszáz nyolczvan mföldnyi távolság van; hogy görbületei kétszáz hatvan mföldet tesznek; s hogy ennél fogva, annak összes folyása ötszáz negyven mföldnyi; s vidéke — mellék folyamiét is beszámítva — harmincznégyezer □ mföldre terjed. Még hatalmasabb testvér-folyama, a chinaiak által kiválóan folyamnak nevezett, Ta-Kiang, az mely alsó folyásának végefelé a közönségesen ismert Jantse-Kiang nevet veszi föl. Ennek torkolata, háromszáz kilenczven mföldre van forrásától, az egyenes irányban; görbületei pedig kétszáz negyven mföldet tesznek, folyásának egész hossza hát hatszáz harmincz mföld, s így csupán csak az Amazonénál rövidebb, ellenben 90-el hosszabb mint a Hoanghóé. E folyamokon, s ezek ágain szállítatik el, keleti Chinának fölöslege nyugotra, s a nyugotie keletre; tükrük ugyanazért, mintegy elborítva van, a különböző járművek által, s rajtok főleg alsó folyásukban oly sürgő élet honol, mint a világ akármely piacán. E vízi utak tökélyét s használhatóságát, nagy mértékben emelték — a chinai uralkodók, és kormányférfiaknak főleges érdemül tulajdonított, s azok gondjai, és tanulmányai legfőbb tárgyainak egyikét képező — azon szabályozások; melyeknek nyomait a legmesszebb előkorba fölnyulni láttuk.

Egészen másként van a dolog, a Chinában leghatalmasb, hogy ne mondjam egyedüljelentékeny ellentétnek, az északének és délnek egymással kibékítését, érintkezését illetőleg. Ez é-

rintkezés, a birodalom nyugoti felén szinte lehetlen; az azt majdnem egészen betöltő hegyeknek tömérdeksége miatt. Eredetileg a keleti félen is hason nehézségek álltak útban; miután a szárazsi közlekedést a vizeknek, jelesen a hosszúsági irányban, futó folyamoknak, a tavaknak és mocsároknak sokasága akadályozta; természetes vízi út pedig épen nem lehetett. Mi se volt hát természetesb, mint a tengerhez fordulni, mely, mint láttuk, China keleti oldalát, a legszélsőbb déltől kezdve, végig mossa. Ám e tenger, legalább a partok közeletén, szinte használhatlan arra, hogy például a rizsgazdag, tartományok tápfölöslegét, az abban szegény északra szállítsa; legnagyobb részben igen sekély, s zátonyokkal tele levén az. A föld lakályossá s művelhetővé tételének czélja után, főleg e körülménynek köszönik létüket, a chinai mesterséges vízi utak; melyekben China a világon leggazdagabb föld, akár tekintsük csatornáiknak nagy sokaságát, akár pedig azok egyrészének nagyszerűségét. Mikor, kik által, és miként létesítettett a csatornáiknak ma már bámulatosan roppant mennyisége: azt nem tudhatni; láttuk azonban, hogy a hagyományok, részben már a legrégebbi előkornak tulajdonítják azokat. Annyi bizonyos, hogy már a Han dynastia idejében— Kr. e. 203—263 — nagy erővel dolgoztak a csatornázásokon; s hogy Kr. u. a második század közepén, már meg lehetett szüntetni a teherhordás, előbb igen terhes, közmunkáját.

A csatornák feladata, dél és északnak egymással összekötése levén: következik, hogy nekik, az általában keletre tartó parti folyók egész rendszerét derékszög alatt átvágniok kell. E folyók kisebbjei táplálják őket; míg a három nagyobb, a Weihó, Hoanghó és a Ta-Kiang, vízfölöslegük elvezetésére szolgál. E csatornák hatalmas törzse, a Császár csatorna, mely a Pecseli öböltől, egész a Szihu tóig terjedvén: az egész keleti partvidéket átfutja, s Peckínget, és általa északot köti össze, a közép, és dél tartományainak legnagyobb részével; s az által, hogy Pecseli, Kiangsi és Fukián tartományok nagyobb folyamait egybefűzi, a világ leg-

nagyobbszerű vízrendszerét, alkotja. E csatorna, a Hoanghóig 140—150, attól a Kiangig 20, azon túl délre 70—80, összesen tehát vagy 250 mföld hosszú, s több hajózható folyammal egybe függve, egy Kantontól Peckingig terjedő, s a Mai Ling által csupán 12 mföldre megszakított, 600 mföldnyi vízi utat képez; épen azon irányban, melyben ezt egyáltalán megtagadta a természet Chinától. E roppant mű, mely Európában a keleti tengert a feketével, Danzigot Stambullal egybeköthetné, teljesen különbözik európai társaitól; a mennyiben vidéke alkotását, s természetét követvén, gyakor görbületekkel bir, szélességét változtatja, úgy hogy az majd száz, majd kétszáz lábnyi, vize mondhatni sohase álló, esete gyakran 2—3 lábnyi is levén egy angol mföldre; majd mélyen a hegyekbe van vágva, majd szinte 20 láb magas töltésen, gránit kockákból rakott ágyban halad, nagy terjedőségű tavak és mocsárok fölött. Nagyszerűség tekintetében méltó társa ez, a birodalom északi határán Tsi-Hoang-ti által vont, vagy inkább befejezett, kőfalnak, melyben több téglá van, mint anglia és Skoczianak egy millió nyolcz száz ezerre tehető összes lakházaiban; hasznossága s alkotásának tökélye által azonban, messze fölül mulja azt. Az e csatornát létesített hatalmas császároknak céljuk az volt, hogy általa megkönnyíttessék, északnak délleli érintkezése, különösen pedig a természetnyekbeni adónak elszállítása. Mily lényeges azon szolgálat, melyet e csatorna csupán ez egy vonatkozásban is tesz: kitűnik abból, hogy 9999 hajót tart azon a császár, s ezek mindenikén husz, tehát összesen majd kétszáz ezer embert, kik folyvást azzal foglalkoznak, hogy alattvalóinak adóját hozzá elszállítsák. E csatornának déli, a Hoanghón alóli része, már Jangti császár idejéből, Kr. e. a hetedik század elejéről vette kezdetét; legnagyobb része azonban a mongol uralkodóknak köszöni létét, vagy legalább tökélyesítését, mig végbefejezése a Mingek érdeme. Az összes Európa forgalmát messze fölülmuló belkereskedésnek, legfőbb szállító ere e csatorna; s így nem csodálkozhatunk, olvasván azon véghetlen élénk; és ter-

jedt forgalmat, melynek az szintere; mely a Ta Kiang alsó folyásán kifejtettnek nemcsak mit se enged, de sőt azt fölül mulja. Az e csatornán, és partjain épített zsilipek, töltések, szegély falak, és hidak, a vízépítészet legnagyobb szerű művei közé sorozandók. Általában a chinai hidak, ép oly kitűnők a kivitel pompája, mint a tervezet genialitása, és nagyszerűsége által; vannak köztük egész órai távolságra terjedők, mint szinte olyanok is, melyek több ezer lábnyi mélységek fölé építvék. Ilyen például az, mely Szuen-tseu-fu mellett, egy tenger öböl fölé építve, kétszázötven oly magas oszlopon nyugszik, hogy alatta a legnagyobb szerű hajók is könnyen eljárhatnak. Ép oly nevezetes az is, mely Tso-ngan mellett, az ott 650. láb magas partok között futó Vang-hó fölé boltozva, e partokat egyetlenegy, hatszáz öles iv által köti össze. Lánchidakat is a chinaiak építettek legelőször. Eme fő törzsön kívüli roppant sokaságát a mesterséges vízi utaknak, elgondolhatjuk, tudván, hogy csak Senziben, ezen csatornáknak legszegényebb tartományok egyikében, 350 nagyobb szerű csatorna van.

A tömérdek csatornán kívül, vannak még, — bár mindenestre kisebb — mennyiségben jelentékeny szárazai mű utak is, melyek nem annyira hosszúságuk, mint nagyszerűségük által vonják magukra figyelmünket; az egyes birodalmi részek összefüggését, és közlekedését, részben vad, alpesi vidékeken közvetítvén. Ilyen például, a Senzi és Sze Tsuan tartományok fővárosait, Singan-fut, és Tsing-tu-fut össze kötő. Ezen husz mföld hosszú hegyi ut, a Pe-Lingen megy keresztül, s nagyszerűség mint terjedtség tekintetében egyiránt fölmulja európai társait. Létesíthetése végett, majd hegyek és sziklák-nak kellett átvágnia, és pedig oly mélyen, hogy a most talapatukon futó út, alig kaphat valami világosságot, oldalfalainak magassága miatt; majd ismét átnyújtott, s sziklákba vésett gerendákból alakított hidakon kellett azt, iszonyu mélységű szikla szorosokon átvezetni; míg a szélesebb völgyek — a szerint mint kevésbé, vagy inkább mélyek voltak — vagy

eltöltettek, vagy bennök emelt oszlopok segélyével áthidaltattak; oly magasságban, hogy az e hidakon átvonuló útról, nem lehet borzalom nélkül tekinteni, az alanti, — többször rohanó hegyi folyók által áztatott — mélységekbe. E műút, Kr. u. a harmadik században készítettett, s több mint egy ezred év múlva gyökeresen kijavíttatván, mind maig jó karban tartatik. Szélessége olyan, hogy rajta négy lovas bizton mehet egymás mellett; hidai fa vagy vas párkányokkal ellátvák, s néhol erkélyeket alkotva kiszökellenek.

Hol a közlekedés szolgálatára ily eszközök létesíttettek, ott a kereskedésnek rendkívüli magasságra s élénkségre kellett fejlteni, mihelyest e fejlődésnek egyéb föltételei, és tényezői nem hiányzottak. Ám e tényezők nem csak nem hiányzanak, de sőt a föntebbiek szerint igenis nagy mértékben megvagyának Chinában; miután annak, egyes részei szerint, már termékei is igen különbözök, még inkább pedig, készítményei; melyeket azért kicserélni szükség. Így viszi piacra Kiangsi, Hu-pe és főleg Hu-nan rizsét; Tse-Kiang mindenek közt legfinomabb selymét; Kiang-su és Ngan-hoei mázát, tintáját s egyéb iparműveit; Jünnan, Sensi, és Sansi vasát, rezét, s más ásványait, aztán lovait, öszvéreit, és prémjeit, Fükian czukrát, s az egész birodalomban első minőségű theáját; Sze-tsuan gyógy füveit, rhabarbaráját s egyéb, növény világi terményeit; s mások egyebet.

Mivel Chinának mindene van, mi az életre, s ennek kéjelmére szükséges, s mivel közvetlen szomszédságában önmagánál műveletlenebb, s nagyobb részt szegény népeket talált: nem igyekezett az, természetes elzártágát megszüntetni; sőt szomszédiénál nagyobb műveltsége, s gazdagságában elbizakodván, úgy gondolkodott: hogy ő a külvilággali érintkezés által alig nyerhet, de igenis veszthet. E gondolkozásában, megerősítették őt, azon csapások, melyeket a Hiongnuk, a Mongolok és végre a Mandsuk-tól, tehát mindig kívülről szenvedett. Így nem csodálhatjuk, hogy China, azontúl hogy magát elég jókor körül falazta, a tenger

felől is lehetőleg megnehezítette az idegeneknek belsejébe hatását, s megakadályozta, hogy saját polgárai a távot keresessék; még ott is, hol ezt tengerének minősége megengedné. Ezért van, hogy a birodalom határain kívüli megtelepedés gátlása céljából, a nők kiköltözését megtiltotta, s hogy törvényei délen, és délkeleten is oly hajókat parancsolnak építtetni, minőket tengerük északibb fele egyedül enged meg, az az, a nagy tengerre nem való, sekély járatuakat. Innen külkereskedése mind maig figyelmet is alig érdemlő csekélység, s az reá egész erőveli védekezése daczára, az újabb időben is csak mintogy úgy erőszakoltatik; mind maig nem sikerülvén, népében a szükség érzetét felkölteni, az egy opium kivételével, bármely kül érték irányában is. E szükség érzetének hiányában pedig, élénk külkereskedés nem létesülhete; még ha a kormány iránya által nem gátoltatnék is az. Annál kevésbé létesülhete hát ez igenis fenforgó gátoltatás mellett; mely pedig nagyon is jogosított; miután igaza van a kínai kormánynak, mikor azt véli, hogy a külkereskedés által hozzá szállított mákony, a birodalomnak alig kevésbé veszélyes ellensége, mint voltak annak idejében, a Hiongnuk, vagy Mongolok.

A mégis létező, s Chinára mint mondottuk, nagyobb részt ráerőszakolt külkereskedés, szárazira, és tengerire oszlik. A száraz, kizárólag az oroszok kezében van, s székhelye orosz részről Kiachta, chinairól pedig Mai-ma-tsin. Az 1835-ben már 7 millió Rubelig emelkedett forgalomban, majd nem egyedüli kiviteli cikk a Thea. Ellenben a tengeri kereskedés, az egész többi világnak nyitva áll, s egyedüli székhelye 1842-ig Kanton volt, melyet e minősége a világ kereskedés legjelentékenyebb székhelyei egyikévé tett. Az irt év óta azonban, még négy más kikötő is nyílt meg a külföld előtt. E kikötők által közvetített kereskedést leginkább Anglia, Hollandia és Észak Amerika zsákmányolják ki. Anglia forgalma 1834-ben 43,450,000 dollárt tett, Hollandiáé pedig 1831-ben 7- Amerikáé ugyanakkor 4 - milliót. Korlátozására minden

lehető megtesz a chinai kormány. Így a szabad kikötőkben se közvetlen a külkereskedés üzlete, hanem, néhány arra szabadalmazott, úgy nevezett Hong, vagyis raktáros kereskedő által közvetített; hogy ekép, minél kevesebb emberre szoríttassék, az idegenekkel érintkezés. Ez érintkezésnek, s a távol fölkereshetésének korlátoztatását, csupán Kuangtung és Fukian tartományok vagy 20 milliónyi lakossága nehezteli, mint azon tartományoké, melyeknek természeti alkotása, e kihatolást megengedné, s melyeknek legkésőbb meghódított — valószínűtlen malaj eredetű — lakossága, mind maig legkevésbé veszté el egyediségét, s nem annyira birodalmi, mint tartományi önérzettel bír. Ez főleg Fukianról áll, melynek szülöttjei nem chinaiaknak, hanem Fukianiaknak kívánnak neveztetni, s kik e nevezetnek megtagadását, szinte sértésnek veszik.

A külföld által Chinába bevitetni szokott czikkek, főleg következők: Gyapjuszövetek, bunda félék, czin, ólom, bors, lőfegyver, óra, üvegtermékek, s főleg ópium, minek fogyasztása az, tán egyedül, mit sükertelen tilt a chinai kormány.

Ellenben a kivitel tárgyai: Thea, vagy száz millió font, selyem, továbbá selyem és gyapot-szövetek, főleg sok nankin, nyers gyapot, porcellán, fénymáz-művek, tusok, móchus, rhabarbara, papir és papir virágok, timsó, bórax, réz, czink, higany, czukor, indigó, kámfor, Rizs, elefántcsont gyömbér santatfa, és békateknő művek. A külkereskedés — mennyiben a chinaiak által cselekvényen üzetik — egészen Kuang-tung és Fukian lakosainak kezében van. Ezen, a chinai partok közelében maradó kereskedésnek székhelyei: Japan, Java, s a többi nagyobb Szunda szigetek; Cochín-China, Malacca, Sziam, a Philippini szigetek, s a Moluckok legdélibbeinek néhány. A velőki üzletben 350 — 360 Dsonka megy évenként a külföldre, mintegy százezer tonna, s vagy kilenczven millió dollár értékű teherrel.

Ez egész külkereskedésnél, maga a parthosszati belkereskedés is, sokkal fontosabb, és terjedtebb.

Eredetileg minden kereskedés csere volt, de miből az, e mód nehézsége miatt, mindenütt csakhamar kivetkezni, s az értékek általános képviselője, tehát a pénz által közvetítetté változni szokott. Így történt ez, még emlékezet előtti időkben, Chinában is. Azonban, mivel a Chinaiak csak réz és ezüst pénzt használnak, aranyt és papirost pedig nem, s mivel az ezüstnek értéke sincs megjelelve, hanem csak suly szerint megállapítva, úgy hogy értékének meghatározása végett, annak esetenkénti mérlegelése szükséges: nyilván van, hogy Chinának, kivált belkereskedése; még mindig igen közel áll ahoz, hogy cserekereskedésnek legyen nevezhető. E tüneménynek oka, e nép szerfölötti ragaszkodásában keresendő mindahoz, a mi régi, a mult időkől átszállott.

China közjóvödelmei, adóügy. China rendkívüli gazdagsága, s polgárai értékének temérdeksége, elég bő forrásul szolgál a chinai társadalom szükségeinek fedezésére, mely forrást a pénzügyérség, alkalmas ügyességgel ki is használ.

A császár magány jóvödelmétől gondosan megkülönböztetett közjóvedelemnek forrásai: A dominiumok, a regálék, a vámok, és adók; tehát ugyanazok, melyek képzik a társadalmak jóvödelmi forrásait, Európában is. Közülök legjóvödelmezőbbek az adók. Az adónak egyenes és nem egyenesre osztása, Chinában sem ismeretlen; mint nem ismeretlenek, mindegyiknek további alosztályozásai sem. Az adóztatás legfőbb elveinek figyelemben tartása, s több kevesebb következetességgeli érvényesítése, s ez által, az ezen ügyben fölmerülni szokott durvább hibáknak kikerülése, China fő előnyeiinek egyikéül tekinthető. És ez előnyhez aránylag könnyen jutott az. Külvilágtóli természetes elzártasága ugyanis, megmentette őt a gyakor külhaboruk által okoztatni szokott, rendkívüli kiadásoknak sűrűn bekövetkezésétől; azon bajtól, mely, — főleg a közadosságok rendszerének egyetemesbé létét előzőtt időkben, — leggyakrabban szokta egyebütt parancsolni, hogy az adóztatás — egyik legfőbb elvének megsértésével — időnkint oly magasságra emeltessék, melyen, általa

a társadalom adóképessége kisebbítettik. Ide járul e társadalomnak roppant gazdagsága, mely a kimerülés, és gyengülés határait távolba tolja; úgy, hogy még a netaláni könnyelműség, vagy telhetlenségnek is elég tág mezeje van, melyen az szabadon mozoghat, a nélkül, hogy bármi megszébbre ható kárt is okozhatna. Más oldalról megint, az osztálykülönbségnek teljes hiánya önkint magával hozta, hogy a polgárok mindegyike, jövödelme, s jövödelmezhető értéke arányában járuljon a közszükségek fedezéséhez; mi által megint, az adóztatás másik föelvé lön érvényesítve.

Mint mindenütt, úgy Chinában is természetben hajatott be egyelőre az adó, sőt részben így hajatik az be, még ma is; annyira, hogy míg a természetben fizetett föld-adó vagy 57 millió uncia ezüstöt ér, addig a pénzben fizetett rész, mintegy 50 milliót tesz.

A közvetett adónak legjövödelmezőbb ága, a vagy $7\frac{1}{2}$ millió uncia ezüstöt jövödelmező só adó. Már csak ez adatokból is világos, hogy Güzláv, úgy mint Balbi, igen csekélyre teszik China közjövödelmét; midőn az első száz millió uncia ezüstre; az utolsó pedig 980 millió frankra teszi azt; miután maga a földadó 110, s a sóadó $7\frac{1}{2}$ millió unciára rug.

Az adóztatásra vonatkozva nagy figyelmet érdemel azon körülmény, mely szerint a szedertelepök, s a szárazföld vizeini kereset adómentesek, míg a tengereni — mint nem kegyelt — nem az. Ebből világos, miként Chinában jól tudják, hogy az adó, nemcsak közjövödelmi forrás, hanem a társadalmi munkásságnak irányadója is egyszersmind.

Eleitől fogva legtöbb romlást okozott Chinának, a közjövödelmek előállításának benne is szokásos azon módja, mely szerint a társadalom, vagy ennek feje, a császár elleni bünökért elítélteknek lefoglalt javai, a közkincstárba folynak, s a közszükségek fedezésére fordíttatnak. Romlást okozott e gyakorlat annál fogva, mert a hatalom birtokosainak általa felköltött nyervágya, a törvénykezést megvesztet-

vén, a társadalmat megmértelyezte; mert e bűnöket, melyek valóban elkövetve a legkárhatosabbak; úgy tünteté föl, mint következményeikben a polgároknak hasznosakat, közelebb, mint az általok vitt terheknek megkisebbitőt; s végre, mert ily, lehetőleg meggátlandó bűnök esetleges bekövetkezéséhez kötötte, a közszükségek egy részének fedezhetését.

China törvénykezési szervezete. China társadalmi életének, az eddigiekben fölsimert virágzata; nem hagy bennünket kétkedni az iránt, miként benne eléggé gondoskodva lett arról; hogy úgy maga a társadalom, mint annak tagjai is biztosítva legyenek minden bántalom ellen, mely őket akár személyiségük, akár vagyonuk-ban érhetné. E biztosítást,— jogellenes cselekményekből folyó bántalmak ellenében — az igazság kiszolgáltatása által eszközzi a társadalom, melynek azért gondoskodni kell, hogy legyenek kellően szervezeti s kizárólag a törvény kiszolgáltatására hivatott organumok, vagyis bíróságok.

A chinai bíróságok szervezete következő: Minden megyében van egy büntető, s egy polgári bíróság, melyek a vidéki, távolabb a kerületi, aztán a tartományi hason bíróságok alatt állanak, egyiránt alá levén vetve a központiaknak, mint legfőbb fölebbviteli törvényeszeknek. Ezen központi bíróságok, melyek a többiektől különbözve egyiránt illetékesek a bűnvádi és a polgári ügyekre, következők:

A Tai-li-ze, vagyis a legfőbb bölcsesség, és igazságnak tribunálja, s

A Hing-pu, szó szerint a büntetések, valóban az igazság-ügy ministeriuma; mely hát nemcsak kormányzék, hanem bíróság is egyszersmind.

A fölebbezés nélkül, s szóval végzendő csekélyebb ügyek kivételével, szorosan meg van állapítva a törvénykezésnek ime bíróságok előtti folyamata; mely szerint rendszeren minden ügynek át kell, mind e bíróságok által, vizsgálatni. Nagy ovatosság fejtetik ki, főleg a bűnvádi eljárásoknál, melyek, azontúl hogy mindez irt bíróságok közbejöttével

teljesíttetnek: végre maga a császár által vizsgáltatnak át, s az által fejeztetnek be; mint ki egyedül tartatik jogosítottnak arra, hogy bennök végítéletet mondjon. Az általa egyszer kimondott ítélet azonban szentnek, minden részrehajlásón fölülinek, s ép azért visszavonhatatlannak tekintendő. Különösen nagy gondosság, s vigyázat tanúsíttatik, a halálos ítéleteknél. Így például, ha a császár kétesnek véli a Hing pu, mint legfőbb törvényszék, által hozott halálos ítéletnek alaposságát, úgy azt belső titkos tanácsa elé terjeszti; s ha alaposságát az is kétesnek találná, akkor egybe gyűjti a Tai-li-ze, a Hing-pu, és a Tu-tsan-juannak (ellenőrzés ministeriuma) elnökeit, igazgatóit, s egyéb tagjait, kik aztán a kétes ügyet, — maguknak a feleknek jelenlétükben; — még egyszer alaposan átvizsgálják, s nem ritkán meg semmítik a Hing-pu ítéletét. E rendkívüli bíróság ítéletét, majd mindig megerősíti a császár.

A büntetések, apróbb kihágások megfenyítésére számitott fegyelmiekre, s terhesb bűnök megtorlására alkalmazott, sajátképeniekre osztatnak.

A fegyelmi büntetések közt találunk olyakat, melyek nálunk, kizárólag a gyermek korban, s csupán a családi életben alkalmaztatnak, s melyeknek, Chinában a közhatóság által, felnőtt polgárookra alkalmazása, ugyanazért igen jellemző. Ilyenek: a térdeplés; egy darab kőnek, mint az elkövetett kihágás jelének fejen hordása, és a többi. Ezekkel, s ezekhez hasonlókkal, leginkább az illem, és a szertartások ellen elkövetett kisebb vétségek fenyíttetnek. Részből szintén fegyelminek tekintett, de már súlyosabb büntetések a Pan-ze, a kangue, és a börtön.

A Pan-ze, vagyis talpakoni megbambusbotoztatás, a legfőbb hivatalnokok megfenyítésére is gyakran alkalmazott, megszokottabb módja a büntetésnek, s kivált 20 ütésen alól, épen nem becstelenítő, s csak mintegy atyai intés.

A kangue már sokkal meggyalázóbb. Ez abban áll; hogy a bűnös egy 50—60, néha azonban szinte 100 fontos jár-

mot hord nyakában, melyen, rendszeren elől-hátul, nagy böttikkel írva van, az elkövetett vétség minősége; mit azért — a vétkes nyilvánosan kiállítatván — kiki olvashat. Horadásának ideje, a vétség nagysága szerint változó; többször három óra is kiterjed.

Mind e büntetéseket, nem csak minden megyei bíróság, hanem bármely rendőrfőnök is parancsolhatja. Nem így, a súlyosabbakat. Így például, számüzéssel büntetendő bűnök fölött, csak a tartományi bíróság ítélhet, s még ennek ítélete is, csak a központi bíróságok fölülvizsgálata, s a császár megerősítése után hajtható végre; kivevén mégis, a lázadások eseteit, mint melyekben veszélyes a halasztás, s melyekben ugyanazért, a helytartók is jogosítvák, még a halálos ítéleteknek megerősítésére, s végrehajtására is. Thian-san-pe-lu, a Himmalájától északra fekvő tartomány, szolgál Chinának Sibiériául. További szokott büntetések: a karon, vagy arczoni megbélyegzés, a császári hajókoni gályarabság; de mi három éven ritkán terjed tul.

A kivégzésnek három módja lett szokásossá, úgymint: az akasztás, a fejezés és a darabokra vágatás. Az elsőt legtisztesegebbnek tartják, minthogy az akasztottnak teste egészben marad, ellenben a fejezést gyalázatosnak, mivel általa, a kivégzett testétől, annak legnemesebb része, a fő elválasztatik. E gondolat menet folytán, még gyalázatosabbnak kell tartatni a darabokra vágatásnak, mi azért, csak hazaárulókra és felségsértőkre alkalmaztatik.

A börtönök, az egész birodalomban régóta egy tervszerint építtetnek, tágasak, és egészségesegek. A foglyok szigoruan őriztetnek ugyan, de nagy gondviselésben is részesülnek, s betegség esetében orvosilag ápolatnak. Az ez iránybani gondosság annyira megy, hogy ha egy fogoly meghal, a császár nem ritkán külön biztost küld ki, annak megvizsgálására, ha nem volt e valami elmulasztva, a meghaltnak kellő ápolására szükségesekből. A foglyok irányában tanúsított, ime szerfölött emberséges bánásmód mellett, méltán csodálhatni, a tor-

tu rának egész iszonyatoságában divatozását. Egyébiránt, egyike ez is, a chinai élet ama számos ellenmondásainak, melyek, annak jellemében alapulnak, s azért abból megérthetők.

China közigazgatási szervezete. A társadalom egészén, vagy annak egyes polgárain, jogellenes cselekmények által ejtett sérelmek lehetőleg jóvátevésére hivatott törvénykezésnek, az előadott módon lett rendezése által tanusítottnál, nem kevesebb gondosságot látunk kifejtve, azon czélból is, hogy mennyire csak lehet, már létrejöttük meggátoltassék, ugye jogellenes cselekedeteknek, mint azoknak is, melyek magukban véve nem jogellenesek ugyan: de bizonyos körülmények között, mégis károsakká lehetnek; melyeket ugyanazért, e körülmények tényleg fenforgásának esetében, a társadalomnak eltilthatni kell. E megelőzés, a politianak levén feladata: a mondottak sajátkép azt teszik, hogy a chinai társadalomban ez sincs kevésbé kifejtve, mint a törvénykezés; mi annyival inkább igaz, mivel a chinai politia, az épen kijelöltön túl is, lehetőleg elfoglalja, s betölti mindazon köröket, melyek a dolog természete által neki kijelölvék. Ennél fogva rajta van, hogy eltávolíttassanak, vagy jóvá tétessenek azon sérelmek, melyek akár kül társodalmaktól, s azok polgáraitól akár természeti véletlenből, s elemi csapásokból, akár pedig magából a társodalmi élet alapvének félszegségéből fejlődve: a társodalmat, vagy annak polgárait érhetnék; de rajta van azon is, hogy a köz, s az ennek alapját tevő magány-jóllét, cselekvőleg, s egyenesen is, emeltessék.

A politianak csak most elsorolt összes föladata, a polgárok magány, s egyesületi törekvésének is, közvetlen vagy közvetett tárgya levén: nyilván van, hogy annak annál tevékenyebbnek, s minden kicsiségre inkább kiterjeszkedőnek kell lenni, minél kevesb önállóságot enged valamely társadalom egyeseinek, s azok testületeinek. — Ezért van, hogy a politia köre Chinában oly nagy, s hogy az, e nagy körben, oly sürögően mozog; mit annál inkább tehet, minthogy a polgárok e-

gyediségük érzetére még nem ébredtek, s azért a járszalagnyügét nem érzik.

Mit tőn a chinai politia a végre, hogy eleje vétessék mindazon bántalomnak, mely a polgárokat, s távolabb a társodalmat, egyeseknek jogellenes, roszakarat, vagy gondatlanság szülte cselekményeiből fölmertülve érhetné: megtudjuk, ha annak idevágó intézményeiből némelyeket megemlí-tünk. Ilyenek: a miveltebb vidékeken átvonuló szárazsi utaknak, gyakran 8 láb magas falakkal, szegélyezése, azon célból, hogy az utasok ne birjanak az utról letérni, s az e vidékeken oly igen böcsös földet rongálni; ugyancsak ilyenek, az ezen utak mentén, nemcsak a közdolgokban járó hivatalnokok, hanem közönséges utazók számára is létesített szállodák, még inkább pedig azon őrhelyek, melyek ugyanez utak folytában állittatva, s jelek által egymás értesítésére képesítve, adják meg az említett szállodáknak is biztonsági jellemét. Hason célra szolgál, a községeknek falakkali körítése, valamint azon — China jellemének egészen megfelelő — gyakorlat is, mely az egyesnek kihágásáért az egészet teszi felelőssé; így a családtagokéért a családot, a lakosokéért a községet, a polgárokkéért a társodalmat, ennek hivatalnokait, sőt fejét is. Ugyanide, jelesen magának a társodalom nyugalmanak, s belbékéjének megőrzésére czéloz azon rendszabály is, mely szerint a régibb, ma már Chinába bekeblezett fejedelmi házak ivadékai, általában Pekingben, a központi hatóságok közvetlen felügyelése alatt tartanak; minden lázadási kísérletüknek annál biztosabban megelőzhetőse, s meghiusíthatása végett.

Nem kevesebb, sőt sokkal több az, mi a társodalom határain kívülről jöhető bántalmak elhárításának céljából tetett; hisz e célból is létesítetett azon roppant mű, mely az északi határ hosszában, még romjaiban is bámulásra ragad; mennyiben az, e határnak nemcsak rendes háboruk, de méginkább apróbb beütések elleni biztosítására is volt számítva. — E célra törekesznek továbbá azon rendszabályok

is, melyek eleitől fogva oda irányozvák, hogy a chinaiak külre törekvését elfojtsák, vagy korlátozzák; s viszont az idegeneknek Chinába hatolását nehezítsék.

A természeti véletlenből, s elemi csapásokból felmerülhető veszélyek megelőzése végett tett intézkedésekből, legyen elég azon más vonatkozásban már említett, vizsábályozási s építészeti munkálatokat kiemelünk, melyek egyiránt jótékonyak a polgárok vagyonának, egészségének, s életének biztosbá tétele által. Hogy e jótékonyág nagyságáról kellő fogalmunk legyen: említsük meg, mikint például a Hoanghó tükre, annak épen alsó folyásában, több helyt jelentékenyen magasabb, mint vidéke. Így az áldott Honán fővárosánál Kai-fong-funál; hol azért áradásai meggátlására több mint husz mföld hosszú gátot kelle vonni. E—csupa granit kockákból rakott—gát áldásainak temérdeksége önkint kitünik, két izbeni áttörése következményeinek meggondolásából. Ez áttörések egyike 1642-ben történt, mikor valamely császári, vezér, egy Kai-fong-fuban s szomszédságában állomásozott lázadót akart ez által, seregéstől elveszteni. Ez ugyan nem sikerült, de csak a lázadó sereg nagy részének jókori elvonulása miatt; hanem az egész város, vagy kétszáz ezer emberrel, semmivé lett téve. Később megint Kanghi császár törlette azt át, hogy egy Hónánban állomásozott lázadót vízbe fojtsion. Célját is érte; csak hogy azon lázadóval még más, vagy 500000 embert is megfojtott. Hason fontosságot kell, ez irányban is tulajdonítani a csatornázásoknak; mint melyek, a közlekedés könnyítésén kívül is több lényeges szolgálatot tesznek; jelesen, a folyamok vízfölöslegének befogadásával meggátolják az áradásokat; a terjengő vizek egybegyűjtése s folyóvá tétele által egészségessé teszik a különben dögvészes vidékek levegőjét.

A chinai politianak eddig említett rendszabályai, általában történetes bajok megelőzésére, vagy megorvoslására czéloznak; melyek létrejötte ugyanazért könnyebben is megelőzhető, vagy legalább jóvá tehető, mint azoké, melyek

magában a társadalom alapelvének félszegségében gyökereznek, s annál fogva szükségkép merülnek föl, s folytonosan hatnak; melyekkel küzdeni azért a politíának nem kisebb, és sokkal nehezebb kötelessége.

E bajok általában oda vihetők vissza, hogy a társadalmi közérték nem egyformán oszlik föl, az egyesek között. Ennek oka viszont, részint az egyedi képzettségnek egyenlőtlensége, részint a körülményeknek természeti különbözősége, részint pedig a terményzés tényezőinek azon minősége, mely a javak egyformátlan feloszlásának kedvez.

Nem öntudat, de ösztön által vezetettve, e szülő okoknak mindegyike ellen nevezetes munkásságot fejtett ki, a chinai társadalom; meggátlandó, vagy legalább mérsékelendő így, a pauperismusnak azok nyomábani bekövetkezését, s továbbterjedését; azon pauperismusét, mely, kivált a népesebb vidékeken, úgyis elég meztelen mutatkozik, s árulja el magát; már csak a kisedek kitevésének szokása által is.

Az egyedi képesség természeti egyenlőtlenségének ténye ellen mit se tehetvén: annak fejlődésére irányzá figyelmét, a chinai társadalom; ennek terén akarván némi egyenlőséget idézni elő. E czélból mintegy megcsontosult szokássá lett, a fiaknak az apa munkakörébeni nevelése; hogy így mintegy észrevétlen, légkörükből beszíva sajátítsák el azok, a megélhetésre szükséges készséget. Az egyszer fölvetett irányban minden körültekintés, eszmélés nélkül, föltarthatlan előre törő mongol természetével oly igen egyező ime képzési mód, egyetemesen alkalmazható, s a szokotthoz nyugöző is levén egyszersmind: eszközlé, hogy a kisebb tehetségek is honosokká lőnek munka körükben, de eszközlé más részről azt is, hogy a nagyobbaknak is lehetőleg megnehezítettett a messzebb távolba pillanthatás, s szinte lehetlenné tétetett, hogy a határozott irányokbani vivmányokat, az embernek általában elővitelére értékesíthessék. Ezért oly tökéletlen ember, s egyszersmind oly bámulatosan ügyes munkás a chinai, ezért nem volt az képes kellően kihatni — ha véletlen rájuk buk-

kant is — azon találmányokat, melyek jelentősége épen általánosító minőségük s erejük-ben áll; mint a delejtüt, löport és sajtót.

A határozott irányokban egyenlően rendkívül magas álláspontra minden egyest különbség nélkül fölemelni törekvő, de más részt ezzel általában meg is érő e nevelési mód; nem csak az anyagi világ munkásaira alkalmaztatott s alkalmaztatik ott: hanem azokra is, kik tárgyokkal foglalkoznak, melyek lényüknél fogva az általános körébe tartoznak, tehát a tudomány embereire is, kikre, alkalmazva, e képzési mód, természetesen még helytelenebb.

Az általánosságban épen jellemzett, s részleteiben mindjárt fölmutatandó tudományos képzésnek főleges tárgyai: a mér és természet-tudományok, a nyelvtan, a hazai föld és történetrajz, a jog és erkölcs-tan; mint melyeknek, részint a megélhetésre, részint a társadalmi élet nyugalomára s rendezettségére vonatkozó fontossága önként szembe ötlük. E tudományok elsajátításának közvetítésére szolgáló, s birodalom szerte kellő számban létező tanintézetek elemi, kerületi és állam iskolákra osztvák.

Elemi iskola minden városban, sőt szinte minden faluban van, s hol nincs, hiánya magán oktatókkal pótoltatik; úgy, hogy az elemi oktatás, Chinában jóformán általánosan élvezett áldás. Az ekép igen népes tanítói kar, egyike a közvélemény által legmagasabbra helyezetteknek, egyenlően tiszteletben tartva a növendékek, s azok szülői által; kik anyagi szükségéi fedezéséről is gondoskodnak.

Kerületi iskola 3022 van a birodalomban, látogatva az elemi iskolát jól végzett, mintegy 41000 tanuló által. Ez iskolák három osztályúak. Mindegyik osztálynak van egy fő, s egy al-tanára.

Államiskola minden tartomány fővárosában van, s ezek némelyike a köz, — többi része pedig, az illető tartományi-kincstárból tartatik fen. A tanítók egyik, mint másik esetben, a központi kormány által neveztetnek ki. Ez iskolákba be-

lépésre senki se kényszerítették; de ki egyszer belépett, az lemondott arról, hogy tanulmányozásának irányát maga szabja, s tárgyait maga válassza-meg. Neki tanulni kell azt, mi elébe adatik, s lenni azzá, mivé őt a kormány képezni akarja. Belőlök levén a társadalom, állam, és egyház organumai vendők: nem csoda, ha ez iskolákra, s növendékeikre oly nagy suly van fektetve, ha reájok annyi gond fordítatik.

Ily, a mi egyetemeinkhez hasonló tanintézetek, már Krisztus után a 2-ik században kezdtek állíttatni, s azóta nem csak fentartatnak, de egyre szaporíttatnak, s erősbíttetnek is. Közéjük számíttandó a peckingi központi képezde, melynek feladata, tanárokat nevelni, a birodalom különböző tanintézetei számára; úgy szinte a csillagászati iskola is.

Minden Fu, vagyis első rangu városban van egy nagy palota, mely kizárólag a tanulók vizsgái fölvételére szolgál helyiségül. E vizsgák elő, és utó-vizsgákra oszlanak.

Az elővizsga két fokozatu, s egy vizsgáló bizottmány által vetetik fel, melynek elnöke a tartományi helytartó, tagjai pedig a kerületi, s a megyei hatóságok főnökei. Ha a tanári kar érdemesnek itél egy tanulót arra, hogy az első fokú elővizsgára bocsáttassék: úgy annak jelenteni kell magát, szülőföldre megyefőnökénél, ki aztán feladatot tűz eléje; írásbani kidolgozás, megfejtés végett, s ki az elkészített dolgozatot átvizsgálván, megítéli, ha érdemes e készítője arra, hogy az elővizsga második fokára eresztessék. Nyolczszáz tanuló közül rendszerint 600 szokott az első foku elővizsgára bocsáttatni, kik közül ismét mint egy 400 érdemesíttetik a másod foku elő vizsgálatnak is letehetésére. Az elővizsgát mindkét fokon jó sükerrel kiállott tanulók, az utóvizsgának jeöltjei.

Az utóvizsga ismét hármás fokozatu. Első fokoni fölvétele, a központi kormány által, a tartományokba csupán e célra küldött vizsgálóknak, az úgy nevezett Hyo-tauknak tiszte, kiknek hivatala három évig tartván, illető tartományait az alatt kétszer beutazni kötelesek; mindegyik alkalommal,

s így két ízben vizsgálat alá vetvén az utóvizsga jelöltjeit. Az első izbeni vizsga Seju-kau, a 2-od izbeni pedig Ko-kau-nak neveztetik, mik együtt képzik az utóvizsga első fokát. Kik ezt ki álták, a Siju-zeu rangjára emelkedtek, s ez által a rendes birói, és rendőri hatóságok alól kivétetvén, külön hatóság alá helyeztettek; oly formán mint az európai egyetemek növendékei. Tanulmányaik további folyama alatt, a Hyotauk felügyelete alatt állanak, kik körutjaik alkalmával, őket úgy erkölcsí viseletük, mint tudományos előmenetelük tekintetében ismételten időközi vizsgák alá vetik, az érdemeseket jutalmazzák, a rosszakat, és hanyagokat pedig megfenyítik, mely fenyítés néha azoknak rangjoktól megfosztásaig is, emelkedik.

Az utóvizsga második foka, mindegyik tartomány fővárosában, három évenként egyszer tartatik. A vizsgáló bizottmánynak tagjai, a tartomány legelőkelőbb hivatalnokai, elnökségét pedig Peckingből e célra kiküldött két Mandarin viszi. Kell hogy az első elnök a Han-linok, az az a legkitünőbb tudósok egyike legyen. Ki e vizsgát kiállja; a Kiu-sin rangjára emelkedik. A követelmények azonban oly nagyok, hogy 10000 Sziju-zai közül, gyakran alig 60 bir azoknak eleget tenni, s a Kiu-sin magasabb rangjára emelkedni. Az ily szerencsések azonban, a közhivatalokra jogosítottakká válnak. Nem ritkán csak azért nyer el valaki egy közhivatalt, mivel legidősebb Kiu-sin. Vannak esetek, melyekben egy Kiu-sin szinte helytartói méltóságra emelkedik. Szabály szerint azonban, közülök csak azok jutnak el a legmagasabb hivatalokra, kik a harmadik, vagy nagy államvizsgát is kiállották.

E harmadik fokú, szinte három évenként, Peckingben, a székvárosban tartatni szokott utóvizsga: császárnak is neveztetik, mivel a császár közvetlen elnöklete alatt vétetik fel. Rajta gyakran öt, hat ezer Kiu-sin is jelenik-meg; kik közül azonban rendszeren csak 300, de néha alig 150 bir — annak szigorát kiállva — a Zin-ze, vagyis államszemély rangjára emelkedni. E szerencsések 3 legkitünőbbike, a Thai-se-men-

sing, vagyis: Az ég fiának tanítványa dísznévvel ékítettik fel. A többiek közül kiválasztott néhány legjelesebből alakítja a császár, a Hanlin-oknak imént említett osztályát.

Ki a Zin-ze rangjára emelkedhetett, az kész szerencsefi; mert azontúl, hogy rokonai, s ismerősei által mindennemű ajándékok, s oly mértékű kitüntetésekkel halmoztatik, hogy szülő helyén nem ritkán szinte diadalivék emeltetnek dicsőítésére: a legmagasabb közhivatalokra is igényt nyert.

Minő ismeret, s minő képzettség az, melyet China tanítézei nyújtanak, s melyet az irt vizsgák keresnek: azt a főnebbiekől általában már tudjuk, a következőkből, különösen az egyes tudományok állásáról mondandókból pedig részletesen is megismerendjük.

Az egyedi körülmények, hely és időnkénti kedvezőtlen-ségei ellenébe is fegyverzettnek, ezek ellen is küzdőnek bizonyítja magát a chinai politia. Ezek nyomasztó, s kimerítő következményei ellenébe, tétettek a mostohább, s közérővel épen nem emelt vidékek adómentesekké, s állítottak, a természetbeni adó egy részének ide fordításával, takarék magtárok, s így tovább.

A társadalmi élet legfőbb ellensége, jelesen a termény-zés tényezőinek azon minősége, mely a javak egyformálan felosztásának kedvez, sokkal kevésbé fejlődött ki Chinában, mint egyelőre vélhető lenne. E tünemény okai következők: A munka felosztása, noha nem ismeretlen, de még sincs azon szélsőségig víve, melyben a munkásokat olyképen osztaná két csoportra, hogy az egyik, s nagyobb rész, alig valamit érő, csupa érték-töredékeket, forgácsokat termelne, csekély haszonnal; a másik, kisebb rész pedig, a töredéket valódi értékekkel változtatná, nagy nyereséggel. Aztán, épen a munka felosztásának végletekre nem mente, s a chinai jellemnek, az egyszerűvé, elvontá s azért kombinálást alig igénylővé vált foglalkozásnak mindenek fölött megfelelő minősége folytán: majdnem teljesen nélkülözi a chinai ipar, a gépek használatát. E körülmény, megmenti a chinai munkást attól, hogy

munkatéréről leszorítottassék, azon munkatéréről, mely lehet ugyan kevésbé jutalmazó, de teljesen hálátlan sohasem. Más oldalról megint, ugyancsak a gépek e hiánya lehetlenné teszi, hogy a nagyobb tőkék birtokosai, ezek segélyével, oly olcsón termelhessenek, hogy mellettök a kézi munkás meg ne állhasson. Ide járul, a pénzjegyeknek teljes hiánya, minnek egyenes következménye, a vagyon hatalmát oly igen emelő hitel kizsákmányolhatásának korlátoltsága, Mindezeknek valamint a külkereskedés korlátoltságának folytán is, lehet ugyan az egyetemes termelés, a különben eszközölhetőnél kisebb: de okvetlenül kisebb a köz vagyon felhasználásának egyenlőtlensége is. A kisebb mértékben bár, de mégis mutatkozó pauperismus ellenébe állítá a chinai politia lelcenzházait, s nyitá a szegénységnek menhelyet vizein, és a többi. —

China államélete, közelebb törvényhozása. Az oly igen sajátos, s épen azért annyiszor félre ismert, a kellőnél majd magasabbra helyezett, majd megint igaztalanul fitymált China államéletének is megismerhetése végett, lássuk mikint alakultak benne ez élet tényezői: a törvényhozás, kormányzás, és uralkodás.

Már Aristóteles megmondta, hogy az legjobb államforma, mely mellett legbiztosabban eszközölhető, hogy érvényre az okos jusson; mint az államtagoknak egyetemes akarata: senkiről sem lehetővén elővélni, hogy azt mi okos, ne akarja. A nehézség azonban ott van, hogy az emberek annak megítélésében, mi okos, mi nem, tévedhetnek; mi által lehetővé lesz hogy az okos helyett, az annak tartott jusson érvényre, az államban. Ezért a sajátképeni föladat, azon módnak kitalálása, mely ama tévedést leginkább kizárja. Mivel ezen mód, az egyes államok népei jelleméhez, s azok fejlődöttségének különbözőségéhez képest változó: nyilván van, hogy általában jó, vagy épen legjobb államforma nem létezik, s hogy az államforma jósága, annak az illető állam népének jelleméhez s fejlettségéhez alkalmazottságával egyértelmű. Ezért, nem annyira az államformák, mint inkább az egyes nemzeteknek általok tanusított fejlődöttségi fokai hasonlíthatók.

Ez egyedül igaz szempontból tekintve, a chinai államforma jó, sőt lehető legjobb; mert teljesen megfelelő azon fejlődési foknak, melyen a chinai nép áll, s mely mint láttuk, az emberiség gyermekkorának saját, s azért lehetően kezdetleges.

Chinában törvény az, mit az uralkodó, a császár azzá tesz. És ez jól van ott, hol az emberiség a fejlődésnek éppen legelső fokán levén; lehetően kevésbé van minősítve, tévedés nélküli kijelelésére annak, mi okos; hol azért meg kell elégedni, egyetlen embernek arra képesítésével is; mi okvetlen legelőbb sikerülhet. S hogy Chinában minden meglőn téve, mi a törvényhozásra legalább azon egyetlen lényt, kinek az kizárólagos joga, tudni illik a császárt képesítse: azt történetének egész folyama, s azon folyamatból származott intézményeinek összesége bizonyítja. A közlött hagyományokból tudjuk, hogy az előkorban egész Ju-ig, éppen nem születés, hanem képesség nyitott utat a fejedelmi székhez; mi a társadalom, s állam kezdetében, azoknak kevésbé megálapodott, s ingó léte mellett másként alig is lehet. Sőt azóta sem volt képes az örökös elve, teljesen kiszorítani a választását; a menyinyiben, nemcsak hogy a császár fiutódainak bár melyike is emelhető uralkodásra; de sőt ezek mindenike érdemetlennek találhatván, — bárki is; csakhogy a választás természetesen azt illeti, ki az okosnak, s azért kellőnek kijelölésére leginkább, hogy ne mondjam egyedül minősített, tudniillik a császárt. Ide járul, hogy bár—mint láttuk—az egész köznevelésre rendkívüli gond fordítatik: mégis főleg a császári ház sarjai azok, kiknek képzése nem csak a császár, de az egész nép folytonosan feszült figyelmének, örökös tárgya. Innen azon öröm, mi az egész nemzetet föl-villanyozza, ha a vélt örökös vizsgája jól ütött ki, s a gyász, mely az ellenkező esetben következik be. Ám azt is jól érzik, sőt sokszoros tapasztalásból tudják Chinában, hogy mindezek mellett is igen kétes, ha sikerül e mindig oly egyéniséget juttatni trónra, ki azt mi önmagában, s azért általában jó,

és okos fölismeri, s ennek folytán törvénné tenni, elég bölcs, és hajlandó is legyen egyszersmind. Ezért a kínai császár erkölcsileg kötelezve van, hogy magát, a népnek — egész tisztaságban nem annyira a jelenben nyilvánuló, mint inkább a múltban nyilatkozott, s hozzá a hagyományokban szóló — szelleme által irányoztatni, vezetetni engedje. Mi több, arról is gondoskodva van, hogy ő e hagyományokat biztosan megértse, ezek tolmácsolása, s a kor igényelte törvényeknek ezek szellemébeni javaslatba hozása levén fő feladata a Han-lin-juan-nak, a tudományok császári akademiájának. S hogy mi se hibázzék, a Tu-tsan-juannak vagyis az ellenőrzési ministeriumnak egyik osztályát képző Ko-lik, feljogosítván, sőt kötelezvék, censori tisztöket maga a császár irányában is gyakorolni, mindannyiszor figyelmeztetvén azt, valahányszor akár saját tévedése folytán, akár pedig maga a Han-lin-juan által félre vezetve, ama hagyományok szellemétől eltávozni látják. E hagyományokrai féltékenység oly nagy, hogy az irányukbani köteletség teljesítésétől, sokszor a legnyilvánosabb veszély se volt képes a Ko-li-kat visszarettenteni; kik ezért a legvérszomjasb, s az igaz szót legkevésbé türt császároknak is megmondták azt; bátorságukért gyakran martyr halállal, de egyszersmind a nép legjobb emlékezete által is, jutalmaztatván. Mily erős azon korlátoltatás, melynek a császár akarata mindezek folytán alá van vetve, s mely által az még előre törekvésében is megnyügözve van: legjobban megítélhetjük azon ténynek meggondolásából, mely szerint Tsi-Hoang-ti kénytelennek látta magát, a tudósoknak, az az a hagyományok ismerőinek és őreinek üldözésén kül, annak is megkísértésére, hogy ama hagyományok tárházait, az úgy nevezett szent könyveket egybe gyűjtve, megégettesse. E kétségbeesett kísérlet ugyan nem sikerült, mint nem sikerül semmi hasonló: de kiáltó bizonyossága annak, mily roppant nyomást gyakoroltak a hagyományok, már azon régi idők császáraira is; mely nyomást neki, mint előre törekvő, s azért Chinában rendkívüli

szellemnek, természetesen rendkívül is kellett éreznie, s igen nehezen szenvednie. A szent könyvekben foglalt, a nép tömegében mind maig élő, a Han-lin-juan, a Kolik, s általában az ország nagyai által tolmácsolt ime hagyományok, s ezek szellemétöli makacs eltérések, mindig békétlenségre, sokszor nyílt lázadásra vezettek; mint ennek példái a kultörténeteknek, általunk közlött, rövid folyamában is többször fordultak elő. Innen van, hogy a chinai forradalmak, a reactio szülőttei, s azért nem előre, hanem épen a létezőhöz vissza, vivők, vagy inkább ahoz kötök. —

China kormányzata. Mint a törvényhozó, úgy a kormányzó hatalom, is kizárólag a császárt illeti. Ez oka, hogy minden jelentőbb ügynek közvetlenül általa kell eldöntetni, s pedig jűgy a közigazgatás, mint a törvénykezés terén. E hatalmat azonban, egyenkintiségében, magára hagyottságában ép oly kevésbé gyakorolja s még kevésbé gyakorolhatja, mint a törvényhozót; ebben az egyes embernek természeti korlátoltsága által is gátolva levén. Hatalma gyakorlatára hát, közegekre van szüksége. Ezek a hivatalnokok, kik mint a császárnak, — kormányzói joga, és tiszta érvényesítésére szolgáló—eszközei, természetesen csak az által minősíthetők; legyen bár állásuk alacsony vagy magas, tágabb vagy szűkebb körre terjedő. Ezért van, hogy a chinai tisztviselők közvetlen vagy közvetve, általában a császár által alkalmaztatnak. A nem annyira kormányzásra, mint a császárnak általalábani gyámolítására szolgáló, nagy és kis tanács után, legfőbb hatáság, a sajátképeni China kormányzatára hivatott Leupu, vagyis az állam ministerium; mely a kormányzati ágak különbözéséhez képest, hat fő ágra különült. Ezek következők:

1-ső A Lei-pu, az összes hivatali személyzet ministeriuma, mely mint ilyen, a megürült, akár polgári, akár katonai állomások betöltését, s a már alkalmazott hivatalnokok elöléptetését, leebbtétetését, sőt elbocsáttatását is, javaslatba hozza a császárnál; mi végre az összes hivatalos személy-

zetre gondosan felügyel. Jóformán a mi belügyi ministeriumunk.

2-ik A Hu-pu, a pénzügyi ministerium. Ennek körébe esik minden, mi az állam, vagy mi annak feje, a császár háztartásához tartozik, úgy a bevételt, mint a kiadást illetőleg.

3-ik A Li-pu, Ez legközelebb áll a mi vallás és közoktatási ministeriumunkhoz, s feladata, főfelügyelést gyakorolni, a birodalomban legterjedtebb három vallás, s annak egyházi élete fölött, eszközölni a tudományosság emelkedését, és terjedését, s főleg, örködni, hogy a törvényszabta szertartások, megtartassanak. Köréhez tartozik még, a külföldi követek fogadása, s ellátása, valamint a császári lakomák rendezése is; hihetően azért, hogy a kellő formaságok megtartása biztosíttassék.

4-ik A Ping-pu, a hadügyi ministeriuma, minek köréhez a sajátképeni hadügyön kül, a biztonsági rendőrség is tartozván, benne mintegy a csendőrséget látjuk, a hadüggyel egyesülve. Ez egyesítés magyarázza némileg, miért hogy a posta ügy is, e ministeriumnak van alávetve.

5-ik A Hing-pu, az igazságügy ministerium, mi a legfelsőbb bíróság, is egyszersmind.

6-ik A Kong-pu, a középítkezés ministeriuma, melynek körébe tartozik, a nyilvános épületek létesítéséről, s fentartásáról gondoskodás; legyenek azok császári, vagy egyéb közpaloták, templomok, örödtvények, diadal ivék, hidak utak, vagy csatornák.

Azon körülmény, hogy e fő ministeriumok közt a külügyit, a kereskedelmit, a tengerészetit, s a gyarmatügyit hijában keressük; már maga eléggé tanúsítja, mily keveset gondol China a külfölddel, s mindazzal, mi a külfölddeli érintkezést feltételezi.

Az irt ministeriumok mindegyike független, s önállóan mozog saját körében, s csak akkor tartatnak, a császár parancsára, közös ülések, ha mindegyik, vagy legalább több

ministeriumnak körébe bevágó államügyek mertülnek föl. A ministeriumok ezen önállósága mellett azonban gondoskodva van, hogy egyikük se birja magát a többitől elszakítani, s ennek folytán az államtól függetleníteni. Ezért mindig több ministerium összevágó munkásságára van szükség, a végre, hogy valami egész, s hatályos cselekmény létesíttessék. Így például, a katonai hatalom kizárólag a hadügyi kormányzat alatt áll ugyan: de hogy cselekedni birjon, szüksége van az őt élmező, s elszállítása eszközeiről gondoskodó pénz, és építészeti-ministeriumok segélyezésére.

Nem a sajátképeni Chinának, hanem az ettől függő, tehát az alávett, vagy legalább adóköteles országoknak kormányozása, vagy inkább ezek kormányzásának vezetése, teszi a 7-ik ministeriumnak tekinthető kormányzéknek, a Li-fan-juannak feladatát.

Az összes kormányzat, s így mindaz, ki abban részt vesz, tehát maga a császár, annak kül, és bel, vagyis nagy, és kis tanácsa, irodai személyzete, minden ministerium, s az ezek alatt álló közhivatalok egész személyzete, sőt az összes nép, a 8-ik Ministeriumul tekinthető Tu-tsan-juan-nak ellenőrzése alatt áll. E hatóság 6 osztállyal bir, minél fogva, a kormányzati ministeriumok mindegyikére van benne, egy censori hivatal, az illető ministeriumról nevezve. E censorok joga, és tiszte, a ministeriumok üléseiben szóltalanul jelen lenni; mindent látni, és hallani, mi a közhivatalnoknak akár nyilvános, akár magány életére tartozik; s tapasztalataikról a császárnál titkos jelentést tenni. A Tu-tsan-juan joga és tiszte továbbá, a tartományokba küldött censorok által, a tartományi kormányzatot, sőt az összes nép magaviseletét is ellenőrizni; nemcsak, hanem ellenőrzés alatt tartani magának a császári háznak tagjait, sőt magát a császárt is; figyelmeztetvén őt mindannyiszor, valahányszor az igaz, tudniillik a hagyományok szelleme által kijelölt utról letérni, s attól akár törvényhozói, akár kor-

mányzói minőségében, akár pedig magány életében, távozni látja.

A tartományi kormány élén a mindegyik tartományban létező helytartóságok állanak, melyek béke vagy háboru idején, egyiránt feljogosítvák, az összes kormányügyeknek vezetésére, legyenek azok katonaiak vagy polgáriak, s utóbbi esetben pénzügyiek, törvénykezésiek vagy közigazgatásiak. E végre minden más tartományi hatóság alájok van rendelve, fölöttök csak a császár, s a központi kormány állván, melytől veszik a parancsokat, s melyhez küldik jelentéseiket.

E helytartóságok elnöke, az alkirályi méltósággal felruházott helytartó, első rangú tanácsosai, a tartomány fő ellenőre, katonai főparancsnoka, főkincstárnoka, és főbünbírája; míg a posták, és sóaknák-nak, úgy szinte a természetbeni adóügynek főigazgatója, csak mint másodrangú ünlők vesznek részt, — de havonként többször is — annak üléseiben. — Azon körülmény, hogy a — szintén minden tartományban létező — polgári törvényszék elnöke, nem tartozik a helytartóság tagjai közé: maga eléggé bizonyítja, hogy a törvénykezés ezen ága kevésbé tartatik fontosnak; mi ott igenis érthető.

Mint minden tartománynak megvan, a központi kormány alatt álló, külön kormány széke: úgy szinte minden, kerület vidék, és megyé-nek is, melyek egymásnak fokozatosan alá rendelvek; mint ezt már a törvénykezésnél láttuk. E kormány székek, a kerületi, vidéki és megyei főnökök elnöksége alatt, rendszeren 3 tanácsos, s négy ülnökből képezvék, kik mellől sehol sem hibázik az illető censor.

A rendes hatóságokon kül, minden kerületben van még egy vizépitészeti főfelügyelő, s a parti tartományokban, egy kikötő igazgató is.

A chinai kormányhivatalnokok állása, épen nem könnyű. Nem levén tulajdonkép egyebek, mint a császári akarat teljesülésbe menésének eszközei: egészen át kell magukat ez akarat munkásságának engedniök; felkell, hogy ugy

mondjam, ama minőségükben oszlaniook Ez oka, hogy a legmagasabb hivatalnok is kötelezve van, hivatalát minden pillanathban, tehát nem csupán a sajátlag hivatalos órákban, szolgálni. Innen, ha kinek sürgős dolga van, csak a mindegyik hely legfőbb hivatalnokának palotája előtt álló nagy dobot kell erősen megütnie, hogy azonnal kihallgatásra bocsáttassék, bár más részről, a gyors segílyt kívánó külérőszak általi indíttatás egyetlen esetét kivéve: a nem kellő időben alkalmatlankodó, egy adag bambus ütés általi elutasíttatásra bizton számot tarthat. Ide járul, hogy a kormányzás testületi jellemének daczára is, egyénileg felelős mindegyik hivatalnok, és pedig nemcsak a hivatalnak tetteiért, hanem mindazon mulasztások és bünök-ért is, melyek hivatali vidékben netán előjönnek. Így, ha például apagyilkosság, vagy ehez hasonló bün adná elő magát: az illető tartomány minden hivatalnoka letétetik; minthogy a chinai észjárás szerint, ily bün világos bizonyítéka annak, hogy a hivatalnokok nem tették meg, a jó erkölcsök terjesztését illető kötelességüket. Hivatalos állásuk nehezítésére nem kevésbé foly be, a censorok általi örökös, és szigoru ellenőriztetésük is; méginkább pedig azon kötelesség, mely szerint mindegyik hivatalnok tartozik, önmagának hivatalos eljárásáról, időnkint körülményes jelentést tenni, melybe tévedései, mulasztásai, és kihágásai egyiránt befoglalandók.

Az irt hatóságok által közvetített kormányzásnak, nevezeteseb figyelmet érdemlő eszköze, a birodalmi törvény, és kormánylap is. Ennek szerkesztése, s kiállítása, a Han-lin-juan egyik, 22 tagot számláló osztályának tiszte. E lap, füzetekben, havonként kétszer jelenik meg, s magában foglalja, a császári rendeleteket, és végzeményeket, a hivatalos személyzetben közbejött változásokat, kinevezéseket, s elbocsáttatásokat főlebb vagy leebb-léptetéseket, s fizetéstöli megfosztásokat; értesít a birodalomszerte teljesített hünvizsgálatok s megszabott és végrehajtott büntetések-ről, minden országos csapásról, valamint azon könnyebbítésekről is, melyekben

a kormány, a népet részelteté; úgyszinte azon kiadásokról, melyeket az egyes kormányzati ágak igényeltek. Hasonlóan értesít e lap, mindazon dorgálásokról s intésekről, melyeket a császár, egyik vagy másik hivatalnoknak adott; de más részről azon figyelmeztetésekről, s előterjesztésekről is, melyek neki saját eljárására vonatkozólag tétettek. Kiállítása a legnagyobb gonddal eszközöltetik, s mindig az Akademia pöcséte alatt jelenik meg. Ez képi főleges forrását, a Peckingben naponként megjelenő, udvari lapnak is. E lapok egyikében sem jelenhetik meg semmi, a császár egyenes helybenhagyása nélkül. A szerkesztőknek, a szöveget se módosítani, se jegyzetekkel kísérni nem szabad. Voltak esetek, melyekben a szerkesztők halálra ítéltettek, mivel e lapok által hamis híreket terjesztettek; minthogy eljárásuk, a felség iránti kellő figyelemnek hijányát tanusítóul tekintetett.

A chinai császár uralkodói állásának jellemzése. A chinai császárt, mint a törvényhozó, és kormányzó hatalom egyedüli birtokosát ismertük meg a fölebbiekben; úgy azonban, hogy mind a törvényhozást, mind a kormányzást illetőleg, korlátozottnak tűnt az föl; ha nem más, hát a nép szellemének, s a dolog természetének kényszerítő hatalma által. Ennyiben hát nem sokat különbözik annak állása, az autokratákétól általában. De igenis különbözik annál fogva, hogy az általa hozott törvények, s a részérőli kormányzat, oly körökre is egyáltalában kihatnak, melyek másutt a helyhatóságok, a család, s az egyediség sajátul ismertetnek. Így még a szokások, az illem, és az erkölcsök világa is, mezei a chinai törvényhozásnak, és kormányzásnak. Ép e körülmény az, mi a chinai államot, — a kezdetlegesség fogalmához hiven, — úgy tünteti föl, mint egy idomtalanul nagy családot; az uralkodót, mint a családnak egyedül önjogu fejét; a polgárokat pedig, mint annak föltétlen engedelmességgel, s hódolattal tartozó gyermekeit. Ez oka, hogy a chinai, meg van győződve arról, hogy miként a családban a gyermekeknek, úgy az államban a polgároknak jellemük, a fejletlenségen alapult önállótlanág; mi megint,

mintegy másod kulcsul szolgál, a chinai állapotok összegének megértéséhez.

Itt alapszik jelesen, jogrendszerükből hiánya a beszámításnak; itt az, hogy a büntetések tulnyomóan testiek, és mégsem gyalázók; itt továbbá az, hogy a szellem bensőségének világát, az igaz erkölcsiség e hazáját, nem ismerik; valamint az is, hogy az államnak velei egybetévesztése folytán, a családba valami idegenszerű elem vitetett, tudniillik a külsőségé. Ugyancsak itt van alapja azon gyakorlatnak, mely nemcsak a családtagokat teszi egyetemleg felelősökké, hanem a szomszédokat, sőt a községi közösségben élőket is; mint kiknek viszonya a családival sajátkép egyezőnek tekintetik. A család és államnak ez összeesése, vagy inkább ez utóbbinak az elsőnéli megfeneklése, az összes fejlődést illetőleg végzetessé lőn. Ez lett alapja, hogy a család állagosságában tekintett államnak, s távolabb az állam fejének, a császárnak ellenében, magát teljesen öntelennek érző chinai, mit se tulajdonit önmunkásságának, hanem mindent az államnak, s így az államhatóságoknak, s végleg a császárnak. És ez igen természetes; hisz mindennapi példák mutatják, hogy a családtagok legjobb igyekezete is sükeretlen, ha a családfő eleget nem tesz kötelmeinek; de mutatják más részről azt is, hogy a család jóllétének legbiztosabb tényezője az, ha a helyét kellően betöltő családfő, a tagoknak mindenebeni kész engedelmeskedésével találkozik, s ez által gyámolítottatik. Ugyanazért, a chinaiak, eleitől fogva úgy vélekedtek, hogy a szülők irányábani tisztelet és engedelmisséggel egy, és ugyanazonos ama tisztelet és engedelmisség, melyel a polgárok a közhivatalnokoknak, s végleg a császárnak tartoznak: egykép tényezője a sajátképeni kis, s az állam által képzett nagy családnak. E nézetnek másik, mintegy kiegészítő oldala megint, természetesen az, hogy az apának gyermekei iránti természetes vonzalma, egy és ugyanazon ama jóakarattal, melynek a hivatalnokok, s a császár kebeléből alattvalóik irányában hiányozni nem lehet; melyet azért, a nép szelleme

mintegy parancsolóan igényel is. Ezen oldal megint azt magyarázza meg, hogy miért rovatik fel a hivatalnokoknak, ha mit alá rendeltjeik elkövettek, s miért veszi mindannyiszor gondos önvizsgálat alá magát a császár is, valahányszor nagyobb bűnöknek gyakoribb feltünése, őt mintegy kétkedni kénszeríti útainak igazsága fölött; mintegy nem foghatván meg, hogy lehető legyen bármi rossz, ha ő, ki hivatva van az egyetemes államért, e nagy csaláért imádkozni, gondolkozni és cselekedni, tisztének kellően eleget tesz. Állásának imez absolut fontossága mellett, nem csodálkozhatunk, már, azon szinte határtalan tiszteleten, mely irányában kötelezett; nem azon, hogy hatalma annyira kiterjedett, miként még a szokásokat, a szólás módokat is ő újíthatja és avíthatja.

Ily mindenenenen fölülemelkedett, mindent maga alá hajtó hatalom levén Chinában a császárnak tulajdonítva: csodálhatjuk-e, ha e hatalom általában egyedülivé tétetett, melynek ellenében hát sehol, s így Chinán kívül sem lehet semmi önálló? Ezért nem fejlődhetett ki Chinában semmi nemzetközi jog. A főnőbb megmondott okokból barbarokul tekintett, s előbb szánó megvetéssel, ujabban mintegy szégyenlett félelemmel szemlélt idegeneknek, s fejedelmeiknek, általuk egyedül gondolható viszonya, megint csak a függésé. E függés, — mi ama barbarok távolsága folytán szükségkép gyöngé — mulhatlanul erősbülni, ugyancsak az obsternatióig emelkedni tartozik, mihelyt azok a chinai császár fenéségéhez közelítnék; mit azért, még az ujjabb idők angol követéseinek sem leheté elengedni. Ezért nem kaphat a chinai császár ajándékokat, hanem csak köteles, tán még soha, vagy már régen meg nem adott adókat. Ezért nem ösmernek igazi különbséget kül, és bel-háboru közt. Az idegen népek támadásai, ép oly jogtalanok, és büntetésre méltók; mint a lázadások. Hadviselésük módja, s a legyőzhetett népek fejedelmeire mérni szokott büntetések, e nézetnek világos bizonyítékai.

A császári hatalom végetlenségéről e képzetből foly, hogy mindennek határtalan fontosság tulajdoníttatik, mi őt illeti. Innen van, hogy családjá, s fiutódai ügyeinek ellátására, egy külön ministerium van rendelve, a Zong-sin-fu. Ennek elnökei, és igazgatói, a császári ház hercegeiből, egyéb tagjai pedig, az első, s másod rangú Quanokból választatnak. E ministerium egyszersmind bíróság is, a császári ház tagjai által netán elkövetett vétségek fölött. Egy másik, csupán hivatalnokokból álló testület, a Huang-sin, kizárólag, a császár nőrokonainak ügyeit intézi.

A császár személyének biztosítására levén hivatva, hason irányu, de a látottaknál fontosabb a Kin-i ghey, vagyis a császári őrseregnek hatósága, mely a hadügyi osztály mellőzésével, magának a császárnak közvetlen parancsai alatt áll; tisztjei, többnyire a császár nejeinek véreiből, s a legérdemgazdagabb hivatalnokok fiaiból vétetnek.

Az uralkodó tekintetvén Chinában azon egyedüli lénynek, kiben az értelmiség teljes fejlettségre jutott: nem csodálhatjuk, ha ugyanő, a tudományoknak nemcsak legfőbb, sőt tulajdonképen egyedüli birtokosa, és mivelő-jétül is tűnik föl. E minőségénél fogva kell az állam vizsgák legfőbbikének — mint láttuk — előtte tétetni le. Őt, mint a tudományok mivelőjét gyámoltani, neki ez irányban kezére lenni: ez a többször említett Han-lin-juan-nak is fő feladata. A tudományok imez akadémiaja, öt osztállyal bír, s főadata, azonkül hogy — mint már láttuk — a törvényeket kezdeményezi, s a kormánylapokat szerkeszti, és kiadja: a naptár szerkeztésében, s a tudományoknak, főleg pedig a honi történetnek művelésében áll; s ép azért egyik osztálya az asztromiai, másik meg a történeti tribunal. A tudományok ezen akadémiaja által, csak a jelen dynastia alatt kiadott, különböző művek száma, meghaladja az ezerkétszázat. Ezek közt van több, igen terjedt encyclopaedia, s egy részletes föld-, és jelenrajza a birodalomnak. Ezen Tai-zing-y-thung-tsi című munka 52, ivalaku kötetre, s 424 könyvre terjed.

A chinai nyelv, és írás ismertetése. A chinai tudományosságnak — közelebbi földadatunkul szolgáló — ismertetése előtt, ismerkedjünk meg e nép nyelvével; mint érzelmei, képzetei, és gondolatai kifejezésének legmagasabb közegével, s ennél fogva a tudományok életelemével.

Ha kit az eddig mondottak összesen sem győzhettek meg arról, hogy a chinaiak álláspontja, az emberiség gyermekkorának megfelelő, s azért egészen kezdetleges természetű: azt is meggyőzheti erről, maga a chinai nyelvnek alkotása. —

E nyelv, az egytagu nyelvek családjába tartozó, abba, mely Chinán kívül Tibetben, s hátsó India legnagyobb részében is honos. A gyermeki gyagyogáshoz felettébb hasonlít, a b, d, r, v, z, mássalhangzókat nélkülözi, s némelyek szerint 330, mások szerint 350, s még mások szerint 540, általában mássalhangzón kezdődő, s *n* vagy *ny*-en végződő, se nem hajlítható, se nem ragozható, s ennél fogva bármely viszonynak is kifejezésére alkalmatlan ős szóból áll. Kezdetben e szók mind nevek és igék, mint ők nevezik, jelentők voltak. Azonban a viszonyok mindegyre szaporodása, s a szavak idomíthatlansága folytán, elutasíthatlan szüksége állott be oly szavaknak is, melyek csupán a jelentők viszonyainak kifejezésére szolgáljanak. E szükségnek — a chinai jellemhez híven — nem új szavak teremtésével, hanem az előbb általában jelentők egy részének átalakításával tétetvén elég: a jelentő szavak még inkább megfogytak; egy részük név, és ige-határozóvá változván át. Az így még fokozott szószegénység mellett, lehetlen volt kikerülni, hogy mind több több fogalom ne csatoltatott légyen egy szóhoz. Ám, ebből meg félreérthetőségnek kellett származni. E bajnak az által vélték elejét vehetni, hogy ugyanazon szóhoz, mindig csak igen távoleső jelentmények köttettek egyszersmind hozzá; hogy így, mintegy maga az összefüggés megmagyarázhassa, mikor, mely értelemben legyen az veendő. E segély azonban elégtelennek mutatkozván, oda jutottak, hogy ha már mindegyik fogalomra

külön, más hangzatu szót nem teremtettek: legalább a kiejtés módjának változatossága által, különböztessék meg, sok értelmű szavaikat. E végre öt főleges kiejtési, hangoztatási módot hoztak szokásba. Ezeknek — csupán határozott esetekben használt — összetételéből származtak hihetően a másodrangú hangoztatási módok, melyek az előbbiek számát némelyek szerint nyolczra, mások szerint tizenegyre, sőt tizenháromra 'emelik. E módok alkalmazása, s a szavaknak egyik jelentésükben aspirálása, másokban a nélkül hagyása által, hétezerhét százra emelkedett a chinai szavak száma; melyeknek egymástóli különbségét azonban, csak a chinai nyelv képes megtestesíteni, s csak a chinai fül bírja meghallani. A hétezer hét száz szó is, még mindig igen elégtelennek mutatkozván: a nyelvnek még tovább is kellett bővitetni. Ezt úgy eszközölték, hogy rokon, vagy épen ellentétes szavakat egymás mellé helyeztek — a valódi összekötést nem ismerik — a közép értelem kifejezhetése végett. Így Chiung=batya, Di=öcs, Chiung-di=testvér; Guei=rosz szellem, Tsin=jó-szellem, Guei-ťsin=szellem; Zin=orozva támadni, Fa=nyiltan támadni, Zin-fa=háborut viselni. S még így sem lehetett elkerülni, hogy egy, s ugyanazon szóhoz annyi jelentést ne kellett volna kötni, mennyi a kiejtés különbözősége által sem volt érzékíthető. Az innen származhatott zavar megelőzésére, azt tette a leleményes chinai ész, hogy ha már több jelentést kellett egy, s egyképen is kimondott szóhoz kötnie: hát más részről meg több szóhoz is hozzá kötött egy értelmet, mi természetesen ezen kül még sok mást is jelentett. Bőséget csinálván így a szükségben, eszközlé, hogy két, egyéb jelentményeiben, egymástól elütő, de egyetlenben találkozó szónak egymasmellé tételével félre érthetlenül kijelentse, mikint ő azon fogalmat kívánja gondoltatni, mely ama két szónak egyedüli közös jelentménye. Például: *Dao* kilencz, s *Lu* hét-féle jelentésből, az *Út* mindegyikkel közös, mi azért azon egyedüli ér-

telem, mi e szavak alatt mindannyiszor érthető, valahányszor ezek együtt használatnak.

A kiejtés rendkívüli fontosságából közvetlenül következik, hogy szinte községenkint, más más szójárásnak kellett keletkezni. A szójárások ez özönéből, mégis kibirt emelkedni, a birodalom egészen át elterjedett művelt beszédmód. Ez annál nehezebb volt, mivel a hangok különbözőségét csak nagyában is érzékíteni, s ez által állandósítani nem lehetett, írásukra nem hang, hanem fogalom-jegyeket használnak.

A rendkívüli szószegénység, s a szavaknak idomíthatlansága mellett, lehetőleg tökélyesített chinai nyelv ugyanis, csak igen tökéletlenül lett volna bötűírás által érzékíthető. Ezért kellett a chinai írásnak, a hangjelek használatára át nem menve, a fogalmak képeinél, jelképei és jeleinél megmaradni; mint olyanoknál, melyek a tárgy képzetét felköltve, azok neveire, s e nevek hangzatára is emlékeztetnek egyszersmind. Ez által a chinai írás, azon nyelv ismerete nélkül is olvasható, és érthető; ha ugyan a képek, és jelképek által közvetlenül, a jelek által pedig azok jelentményének emlékezetünkbe nyomása, s megőrzése folytán bennünk felköltött képzeteknek, saját nyelvünkön fogunk nevet adhatni.

Mint annyi mást, úgy ez írásmódnak feltalálását is Fohinak tulajdonítják a chinai hagyományok. Általa, vagy bárki más által feltalálva, csak igen korlátolt lehet az eleivel; csupán a képzet körének tágulásával lehetővé és kellvénytárgulnia; gazdagulnia.

A köznéven alakoknak nevezhető képek, jelképek, és jelek, mai fejlettségükben két csoportra oszthatók, az első csoportba az egyszerű, a másodikba az ezekből összetett alakokat sorozván. Ez utóbbi csoport, ismét kétfelé válik. Az első alosztályba mindazon alakok tartoznak, melyeknek minden része, minden vonása a kifejezendő tárgy képzetének felköltésére van számítva; a másodikba pedig azok, melyekben a vonásoknak csak egy része szolgál a mondott

czélra, a más rész, az ama képzetnek megfelelő szó kifejezési módjára emlékeztetvén, s így — elvben legalább — a hangjelekkeli írás felé közelítvén.

Az egyszerű alakok csupán egyediekül képzelt tárgyak kifejezésére szolgálnak, vagy legalább olyanokéra, melyek önmagukban elég oly jellemet hordanak, melyek által egyebektől megkülönböztethetők, s melyeknek érzékitése azért, magának az általok alkotott fogalomnak kifejezésére is elegendő, — Ez alakok közül természetesen könnyebben, s így előbb lettek a térileg, s így láthatólag, mint a csak időileg, s így hallhatólag létező tárgyakat ábrázoló megteremtve. Hogy eredetileg mindez alakok, képek vagy jelképek, de egyáltalán nem jelek voltak: mondanom is alig szükség. Létesítésükben úgy, mint egy, s ugyanazon alaknak több képzet érzékitésére is — minden zavar előidézése nélkül — használhatóvá tételében, nagy leleményességet látunk tanúsítva. Ez utóbbi célra törekvést, az alakok rendkívüli megsokasodása kerülésének szüksége szülte. Lássunk pár példát az alakok képzésére, s többszörösen használhatóvá tételére. Az alatt képzetének kifejezésére egy vizirányos vonalnak alá, a föntére pedig annak fölibe helyezett pont használtatik; a jobb oldal kifejezésére használt alak, fordított irányban a balt jelenti; az ember képe fönállva élő, fekvé holt embert jelent. Az érzéki, és szellemi világban egyiránt honos fogalmak, majdnem mindig ugyanazon alak által fejeztetnek ki, itt, mint ott. Így az erő, magasság, szelidség, és a többi.

Az összetett alakok csoportjának első alosztálya; tehát az, mely az összetett fogalmaknak csupán kifejezésére szolgáló alakokat foglalja magában; szükségkép korábban jött létre, mint a második, mely ma már mégis leggazdagabb. Az ily csoportosított alakok képzési módja igen tanulságos, s érdekes; a mennyiben az őket alkotott ész járását mutatja föl. Így például a világoosság, a két legfénylöbb, és nagyobb égi testnek, a nap és hold-nak; a köny, a szem és viz-nek; az ének, a száj, és madár-nak egyesített alakjai által fejeztetik ki.

Természetes, hogy az alakok jelentése, — a képzet tár-
sítás alapján tovább vitetve, — mind különbözőbb lett, s hogy
ennek folytán egy, s ugyanazon képzetnek kifejezésére, végre
több alak is szolgált. Így lett, hogy például a ház érzéki-
tésének alakja minden nemű lakot, tehát ólat is jelent ugyan:
de jelentheti egyuttal mindazt is, mi a lakkal — bár csak mint
emberivel — egybefügg, tehát a háziasságot, családi életet,
távolabb a polgárisodást, s így tovább. A dolog természeté-
ben van, hogy ez alakok az őskor óta nem csak sokasodtak,
hanem úgy bensőleg, mint külsőleg, is egyre idomultak. Innen
mást, s főleg többet jelent ma egyik vagy másik alak, mint jelen-
tett hajdan; s másként iratik az ma, mint iratott régen. Sőt nem
csak idő, hanem a szerint is különböző az alakok írásmódja, a mint
magány használatra, vagy nyilvánosságra szánt iratokban jö-
nek azok elő; amazokban például számosak az általánosan el-
fogadott egyszerűsítések, rövidítések.

Az írásra használt alakok számát 40 — 50, sőt némelyek
szinte 80 ezerre teszik, de ezeknek legalább két harmada
változatokból áll, s része használaton küli, szokásból kiment,
s úgy szólván, csak a szótárok sajátja.

A nyelv és írás-ra vonatkozólag mondottakból, önkint,
következik, hogy a chinai nyelvtanok tárgyai, a mieinkétől
nagyban különböznek. Jelesen nincs, s nem lehet azokban
semmi szó is, a szóképzés, és nyomozás-ról, valamint a szó-
hajlításról sem. Ellenben tanítaniok kell az ott oly fontos szerepet
vivő kiejtési módokról; az írás alakjainak különböző osztályairól,
s ezek jelentéseiről; aztán a jelentő, és segéd szavak, tehát a
nevek és igék, s a név, és igehatározók természetéről, s a-
zoknak egymáshoz viszonyáról; a szavaknak beszédbeni hely-
zetéről, azon helyzetéről, melynek minőségéhez képest egy
és ugyanazon szó majd mint név, majd mint ige, majd végre
mint határozó is szerepelhet.

Az ős időkben elégnék tekintetett, a gondolatoknak csak
mintegy öregéből kifejezése is. Ugyan azért, a tételnek majd

alanya, majd vezérigéje, az oda gondolásra bízva, gyakran kihagyatott. Annál kevésbé használtattak szavak, egyedül a gondolatok szorosabb meghatározása, vagy ezek viszonyának megállapítása végett. Így a beszéd, a styl lehetően rövid, s szakgatott lett; annál is inkább, mivel mint minden szó, úgy minden egy tétel is, magábanállva hagyatott, körmondatokba nem egyesített. E nyelv, a Gu-ven — ös styl — neve alatt ismeretes. A chinaiak szent könyvei, a régibb történeti, s úgynevezett bölcsészeti művek, általában e nyelven irvák. Hogy a Gu-ven, az előbbre fejlett társadalom szükségeinek meg nem felelt: az természetes. Ugyanazért szokásba jött, a szavaknak mind teljesebb meghatározása, s azok egymáshoz viszonyának is kifejezése; de szokásba jött, az egyes tételeknek, egy nagyobb gondolat menetbe összekapcsolása is. Így született meg lassankint a mai művelt beszéd s írás-mód, a Guan-choa, mely a közélet és tüzlet nyelve; míg a közte, s a Gu-ven között álló Ven-tsang, a komolyabb irodalomnak sajátja. A Gu-ven, és Guan-choa szabályait egymástól elkülönítve levén szokás előadni: a chinai nyelvtanok sajátkép két nyelvről tanítanak.

A nyelv mai fejlettsége szerint, minden teljes tételben van, s pedig legelől állva, alany, aztán jön az ige, s úgy annak közvetlen, vagy közvetett tárgya. Rövidítések eseteiben, a bővítő, s módosító szavak, előzik a módosítottakat.

Több főnév egymásra következésének esetében, azok vagy synonymok, s egymás világosítására szolgálók; vagy ok s okozati viszonyban levők; vagy végre társulók, s a gyakran kihagyatni szokott és-nek oda gondolásával összekötendők.

Ha igék következnek többszörösen egymásután, s pedig a nélkül hogy synonymok, s így összetettekül veendők lennének: úgy következő esetek froghatnak fön:

- a) Egyik ige, főnévi értelemben vett határtalan módul tekintendő.
- b) Az igékből egy vagy több is, határozónak veendő.
- c) Az egymásra következő igék, együtt oly értelmet

adhatnak, mely mindegyiknek jelentményétől különböző, mint például a magyarban; jöni-menni. S végre

d) Az előző ige, főnév értelmű tárgyul szolgálhat; a következőnek.

Az irtakon kívül, figyelmet érdemelnek még a chinai nyelvnek különféle sajátosságai is; melyekkel az; kivált a határozók soknemű használatában bővülködik; melyek azért csak a határozókat megteremtő újabb kornak tulajdonai.

China irodalma. Az alapvonatokban eddig megismert nyelv, és írás-ban született, és állandósított az igen régi, s eddig több mint 160000 nagy művel dicsekvő chinai irodalom. Az ezen egész irodalom fölött uralgó alapeszmék, az úgynevezett szent könyvekben levén lerakva: rólok kell mindenek előtt szólanunk, velök megismerkednünk. Ezek kétfélék, úgymint első, és másod rendűek. Szerzőik, részben teljesen ismeretlenek, s az első rendűek egy némelyikének eredete, emlékezet előtti időkben keresendő.

Az első rendűek következők:

- 1) Az Y-king, az átváltozások, fejlődések könyve.
- 2) A Su-king, a régi dolgokról beszélő könyv.
- 3) A Si-king, az Odák gyűjteménye.
- 4) A Tseu-ziu, a nyár és ősz.
- 5) A Li-king, a törvények gyűjteménye.

Az Y-king szerzőjéül, mint láttuk, Főhit tartják. Tartalmát a Kuák képzik, melyek az elemek jeléül tartatnak. Állnak ezek három fekkentes, részint töretlen, részint megtört, a tökéletest, s a tökéletlent jelentő vonalból ily formán:

8	7	6	5	4	3	2	1
☰	☱	☲	☴	☵	☶	☷	☰
Föld.	Hegy.	Viz.	Szél.	Villám.	Tüz.	Hegy viz.	Ég.

E nyolcz Kua egyesítése által megint más, hatvan-négy, hat vonalos Kua származik; melyeknek jelentése azonban mind maig rejtély maradt, daczára az értelmezésükre többször tett kísérleteknek is. E kísérletekből Ven-vangé —

a Dseu dynastia őséé — s Konfucséé felvették az Y-king szövegébe.

Az Y-king sajátképeni tartalmát képző Kuak értelmezhetlen volta, nem lehet meglepő; mert hisz nincs is azokban semmi határozott tartalom. Szerzőjük maga sem tudta sajátkép mit akar, gondolatai tevétegek, s borongók maradván. Ép ezért kelle neki oly mindent jelenthető jeleket választani; melyek később is épen az által tőnek némi szolgálatot, hogy az övéhez hasonlóan határozatlanságban maradt eszmélődésnek, képzelődésnek mintegy támpontul szolgáltak.

A Su-king, egy négy részre oszló történeti mű. Az első rész kizárólag Jao, és Sun történeteit tárgyalja; a második Juét, s az általa alapított, s Hiának nevezett első dynastiáét; a harmadik pedig a második, vagyis Tang dynastiáét. E három rész teszi az első kötet tartalmát; míg a második kötet, egészen a Vu-vang által alapított harmadik, vagyis Tsang dynastia történeteit ábrázoló negyedik rész által töltetik be.

A Si-king, az őskor költészete által szült, s jobbára kitűnő férfiak dicsőítésére, vagy bűnben fetrengők gyalázására irányzott ódák gyűjteménye Konfucse által részben összegyűjtve, részben írva. Gyanítják, hogy tartalmának egy része, Konfucse kora óta lett becsempészve.

A Tseu-ziu, Konfucse műve. Tartalmát képi azon államoknak története, melyekre volt válva, Konfucse korában, a chinai birodalom; különös figyelemmel mégis Konfucse szülőföldének, az akkori Lu királyságnak, a mai San-tong tartománynak történetére. Ezen, időrend szerint össze állított történet, 243 évre terjed ki; nyomosan ábrázolván a fejedelmek erényeit, és bűneit, s az ezek folytán bekövetkezett jóllétet, és örömeiket; szenvedést, és fájdamaikat. Ezért neve, nyár, és ősz.

A Li-king az első rendű szent könyvek legifjabbika, s egyszersmind legterjedtebbike. Ez tíz, s némelyek szerint tizenkét könyvre osztva; egy lehetően kimerítő, s a magány, és nyilvános élet összes viszonyaira kiereszkedő

kötelességtant foglal magában. E tant Konfucse az őskor több művéből állította össze; parancsait Ven-vang, és más jó emlékezetben állott bölcsök példáival is indokolván. E parancsok ma már nem minden kivétel nélkül követtetnek, minek oka részint a többszörös, de egész bizonyossággal ki nem mutatható becsempészések s meghamisítások-ban, részint meg abban keresendő, hogy a nézetek, s ezek alapján az erkölcsök, és szokások, idő folytán mégis csak változtak, habár keveset is.

A másodrendű szent könyvek kizárólag Konfucse, és hiresb tanítványainak sajátjai; voltak legyen azok neki közvetlenül, vagy csak közvetve növendékei. Ilyen sajátkép csak négy van, melyek azért Szü-su, vagy négy könyvnek is neveztetnek. Szokássá lett azonban azokhoz még más kettőt adni, s ezeknek is hason fontosságot tulajdonítani; mi által számuk hatra emelkedett, melyek így következnek.

1) A Tai-chió, vagy nagy tudomány. E mű csak 28, nyolczadrét lapnyi, s Konfucsenek az uralkodókhoz intézett tanításait foglalja magában. E tanításokban inti őket, hogy a mások fölötti uralkodásra, saját indulataik mérséklése, s szelidítése által képesítsék magukat. E munka, magyarázva van, szerzőjének egyik tanítványa, Ton-ze által

2) Dchung-yung, Dsu — szétől, Konfucse tanítványától. Ezen alkalmasan rendszeres munka, sajátlag erkölcsstan. A benne keresztül vitt, s Konfucse számos mondata által is bizonyított tétel az, hogy az indulatok fékezése jobb, mint azoknak megfeszítése, végkép kiirtása, s hogy csak ezen közép uton juthatni el az erkölcsi tökélyre, s a legfőbb boldogságra. Innen a munka neve, „Változhatlan közép.“

3) A Lun-yu, vagy a tételek és beszélgetések könyve. Tartalmát képzik, Konfucse erkölcsi mondatai, s egyéb tételei; aztán annak életéből nevezetességek; s végre rövid beszélgetései tanítványival. Majd oly erős, mint előzői együtt.

4-ik A szerzőjéről, Dsu-sze egyik tanítványáról nevezett, Meng-dsu. Tartalmát képzik Ling-vang fejedelem és Meng-dsu, — eme Konfucse után legtöbbször tartott bölcs — közti be-

szélgetések. E beszélgetések tárgya, a köznyugalom, jólét, és biztosság miként fentartásának kérdése, s az eredmény az, hogy a mondottak nem fegyverrel, hanem az erény útain járással valósíthatók.

5) Chiáo-king, vagy a gyermeki engedelmességről könyv. Konfucsenek, tanítványával Zenggel, az irt tárgyról beszélgetését foglalja magában.

6) A Szíao-chio, A kisdetek iskolája. Szerzője a Kr. utáni 12-ik század közepén élt, Dsu-chi; tartalmát vegyes tárgyak, — különösen mégis, a nevelés, és iskolai tanításról elmékedések alkotják.

A szent könyvek iránya, már csak ezen rövid ismertetésökből is megérthető. Az Y-kingnek, — mint még határozatlan tartalmunak — egyedüli kivételével, mindannyian történeti, és erkölcsi irányuak azok; még pedig úgy, hogy az előbbi szempont is, ez utóbbinak áll szolgálatában. Az erkölcsiségnek rajtok átvonuló fogalma ugyanaz, melyet, mint Chinában maig is uralkodót, már főnebb megismertünk. Ezért mondtuk, hogy a chinai szellem az ma is, mi volt négyezer év előtt.

A szent könyvekéhez majdnem hasonló tekintéllyel bírnak, a chinai történet hivatalos évkönyvei is. Eleitől fogva szokás volt ugyanis Chinában, hogy az uralkodók gondoskodtak, mindannak följegyeztetéséről, mi korukban nevezetes történt. És e nevezetességek közé, nem csak a kultörténet Catastrophái számítottak: hanem a törvények, szokások, és szertartások bármely körbeni változásai, sőt a császárok, és hivatalnokok által nyilvánosan tartott beszédek is. Mily régi e szokás: kitudjuk abból, hogy az e nevezetességek följegyezésére, s távolabb a történetrajznak, ime feljegyezések alapján megírására hivatott történeti tribunal felállítását; Hoang-tira, s így Kr. e. a 16-ik századba, viszik-vissza a hagyományok. Az így létesített történeti emlékek, és művek azonban, nem szállhattak sértetlenül az utókorra. Az esetlegeségnek, sehonnai ki nem maradó hatalmán kül, egy rend-

kivüli ellenségük, pusztítójuk is támadt azoknak, Tsi-Ho-ang-ti-ban. Ez előre törekedett szellem, únva — az örökké e történeti emlékekre hivatkozott — nagyainak akadémuskodását, a történeti műveket, mint már főnebb is említők, általában megégettetni parancsolá. Ez oka, hogy China östörténete, nem eredeti teljességében szól hozzánk, hanem csak fenmaradott, töredékeiben. E töredékeket összeszedni, belölök — mennyire lehetett — egészset alkotni, volt azon föladat, mit Kr. e 100 évvel, a tudomány kedvelő Vudi császár idejében, s annak megbizásából Szü-madan, majd, ennek kora halála után, hirneves fia, Szüma-zian oldott meg. Ez, Szügi-nek czimzett történeti művét Kr. 3337-ben kezdte, s folytatta a korában uralkodott Han-dynastia trónra léptéig; tehát Kr. e 206-ig. Noha Szü-ma-zian, a korában létezett forrásoknak egész összegét használhatá: műve mégis hézagos maradt, egész a 9-ik századik Kr. előtt; sőt az időszámlálás csak még egy századdal időbb lett teljesen egybevágó.

Szü-ma-zian munkáját mindegyik uralkodóház folytatatá; még pedig úgy, hogy az előzőtt dynastia évkönyvei, csak a következett, által lőnek közzé téve. Az így keletkezett, s Kr. e. 2637-től, Kr. u. 1644-ig, vagyis a jelent épen megelőzőtt Ming-dynastia bukásáig terjedő roppant gyűjtemény, „Nian-öl-szü“, vagy Huszonkét történeti mű nevet visel, megfelelően a huszonkét uralkodó háznak. Rendszerint 416 füzetben kiállítva, nemcsak történeti, hanem élet, föld, és államrajzi ismereteket is tartalmaz az. A Nian-öl-szünek elég tartalmas, s általában dicséert kivonata, a 120 füzetnyi, Dü-dsi-tung-gian, Szü-ma-guangtól, Kr. u. 1066-ból.

China történeti irodalma, mely e hivatalos évkönyveken kül is igen gazdag, alig jellemezhető szebben és hivebben, mint Csengeri tevé, az emberi mivelődés képeiben. Nálunk — mondja ő — a történetírás az emberi szellem fejlődését, előhaladását adja elő. Chinában a történet is pusztán leiró, mint a természet historia. A chinai szellem nem akar ismerni fejlődést, csak létezését. De a természet rendében is van látszatos

megzavarodás: a történetekben sem hiányzanak. E háborúságokat a nép és uralkodók bünei idézik elő. S mint a csillagászok a napfogyatkozást: a történetírók is följegyzik e foltokat a történetben. Valóban a chinai krónikák merő botrányok krónikai. S míg a zsidó profeták minden sorából jobb jövő reménye sugárzik: a chinai krónikák lapjain panaszos epedés vonul által szebb mult után. Az élet e lengedezésén kívül, mely a multból fuvall, s inkább lankaszt, mint ihlet, minden egyéb merev, élettelen anyag a chinai krónikákban, Száraz tények elsorolása: nem élő friss növények, csak a herbarium száraz példányai. S ez adat halmaz könyvtárokat töltbe.

De ez adat halmaz, mint ilyen is igen becses. Anyag az, melyből az alkotásra képesített emberi szellem, nem csak China történetét fogja megalkothatni: hanem, a legrégebb idők óta vele érintkezett népeket is. Remusat mondja, hogy a Kr. előtti 2-ik század óta, nincs egyetlen jelentékeny esemény, mely a Chinával szomszédos népeket illette, s a chinai történészek által híven feljegyezve nem volna. E jegyzetek azok, melyek segítségével közép Ázsiának — Európára oly nagy hatásu — különben elveszendett történetei, össze állíthatók lesznek.

A chinai irodalomban a történetírás is leíróvá tétetvén: méltán várhatjuk, hogy azon tudományok, melyeknek sajátlagos formájok épen a leírás, inkább kielégítőkül mutatkoznak. Ilyenek: a föld és állam-rajz.

A chinaiaknak magukkal elteltségéből egyenesen következik, hogy náluk csak a hazai föld és állam-rajz fejlődhetett ki. Ez oka, hogy a külföldről neveltséges, fonák ismeretekkel bírtak, egész a jelen időkig. E tudatlanságuk gyakran keverte őket bajokba, melyeknek nagyságát előre még csak nem is sejthették. Ellenben hazai föld és állam-rajzuk nem csak lehetően körülményes, és pontos: hanem ős régi is.

Már Juról emlékezetben maradt, hogy országát kilencz tartományra osztván, ezeknek térképeit ugyanannyi ércz lapra véseté, melyek később a birodalom palladiomiúl tekintettek. Szü-ma-zian írja, hogy a Han dynastia idejében — Kr.

e. 107 évvel — nyugot felé messze előrehatolt karavánok a Hoanghó forrását is felfedezték, és pedig a Ju-tchi hegyben, tehát ott, hol a Chinaiak szemében oly becses Ju kő terem, melyből a császárnak egy csomót vittenek is. Irja továbbá, hogy előadásuk folytán a császár indítatva érezte magát, a régi földrajzi művek átvizsgálására, miknek azért már előbb létezniök kellett. Nem lehetetlen mégis kimutatni, hogy a földrajz csak azon időben kezdett inkább műveltetni, melyben a keleti sik, a két folyam köz, már mindent fölülmult jelentőségével. Mert innen, s csak innen magyarázható ama tünemény, mely szerint a régibb chinai földrajz, az egész birodalomra, sőt az egész földre is ugyanazon alakot ruházta, melyel a közép ama virága valósággal bír; jelesen a vizzel övedzett derék szegű négyesegét, mely □ □ által szokott kifejeztetni. De lásunk némi részleteket,

A Tsi-Hoang-thi által megkezdett védekezési rendszer erélyes tovább folytatójául már főnebb megismert Hia-vuti korában, — Kr. e. 142 — 86 — a Hiongnuktól nyugotra, s az Ilinél lakott Usiumoktól délre, harminczhat államot ismeretek a chinaiak. Főnebb láttuk, hogy a Hiongnuk, főleg a Juetiknek — Geták — legyőzése, és elűzése után lőnek túlhatalmasokká. E Juetik felkeresésére, s a velőki régibb frigynek megújítására bizta meg Hia-vuti, egyik vezérét, Tsangkiant. E Juetik egyik ága, a kis Juetik; Tibetben keresett menhelyet; másika azonban, Ta-Jueti névvel, a Thiansant átlépte, de már az Ilinél, tehát a Szaik vagy Szákok régibb hazájában, megtelepülve lelte hajdani szomszédait, s bajtársait, az Usiumokat. Ezeket kikerülendő, dél-nyugotnak tartott. Ez irányban haladván, az épen említett Szákokra bukkant, kiknek legelődús földjeit elfoglalván, egyelőre megállapodott, a Szákokat a Syren tútra hajtván, kik ott, a macedonok baktriai trónját forgatták föl. Ám még mindig nem volt megállapodás. Mert a nyugot felé hatalmasan terjeszkedett Hiongnuk, az Usiumokat az Ili mellől is elűzván, ezek megint tovább nyomták a Juetikat, kik azért a Szákokra ütöttek,

Geták váltván így fel a Syren túl, a Szákokat. Utóbbiaknak — a chinai írók szerint — nyugoton az A-sík, a Parthok ellenálltak, s így délre kellett nyomulniok. Utánuk az Usiumok által tűzött Juetik, mindaddig, míg az Oxus északi partjain sem állhatva meg, azt átlépték, s mind lejjebb nyomultak délre, úgy hogy végre északi Hindostánba kellett jutniok, hol őket, mint az Induson túl is hatalmas hódítókat találjuk, a következő századokban. E népekhez utjában, s ily mozgalmas időkben, a Hiongnúk által birt földeken vitte át útja Tsang-kiánt, kik is, ez út czéljáról csakhamar értesülvén, őt letartóztatták, s tiz éven át magukkal hurczolták; alkalmat adván így, a köztök megis nősölnék, s szinte meghonosúltnak arra, hogy előbb teljesen ismeretlen dolgok vidékek, és népek-ről szerezzon tudomást. Küldetéséről azonban soha se felejtkezett meg, s végre sükerülvén neki, és övéinek a megszökés: felkereste a Juetikat, kik már akkor a mai Balkhban, a hajdani Baktriában székeltek, az Oxus déli partjain. Ezeknek mi kedvük se levén, termékeny hazájukat, a mai tatárság,—akkor a Hiongnúk — pusztáival, s nyugalmukat, e hatalmas nép elleni harcokkal fölcserélni: fáradságos útjából kívánt süker nélkül tért vissza, tizenhárom év mulva hazájába, száz főnyi társai-ból csupán kettő által kísértetve.

Az általa közvetlenül szemlélt országok, saját előadása szerint, következők voltak: Tavan vagy Sas; — Ferkhana, és Taskend — a Ta Juetik, vagy Geták országa, az Oxustól északra; aztán Tahia, a Szaik, Szákok, vagy Dákok földe, az Oxustól délre; — Baktria — s végre Khángkiu, vagyis Sogdiana, a mai Szamarkand, és Bochara közti tartomány. Ezen kül azonban még más, öt hat nagyobb országról is szerzett körülményes adatokat, melyekből egyet, mást, a császárnál tett jelentésébe is befoglalt. — Ő volt, ki először ismerkedtette meg földiit a Hindukkal, Chinton, vagy Thianton néven említve azokat, s figyelmeztetvén arra, hogy Baktra és India azon földek, melyeknek sajátai ama becses termékek, melyeket a chinaiak Szetsuanban kicserélni már ré-

gen megszoktak, a nélkül, hogy tudták volna honnan jöttek azok. Egyszersmind javaslatba hozott egy oly kereskedelmi útat, mely ama tartományokba sokkal rövidebben vitt, mint az, melyen ő ment. Jelentése nyomán, a Tibeten át Indiába hátolásra ismételt kísérleteket tétetett a császár, de mikérint a természeti akadályokon, részint ama vidékek azon időbeni lakosságának vadságán, megtörték. Tsangkian jelentéséből bizonyos, hogy már azon időben jelentékeny kereskedés üzetett chinai czikkekkel, Táhian által Indiába.

A chinaiaknak nyugot felé így megkezdett tevékenysége, mind terjedtebbé lett; s ha egy vagy más barbar nép túlhatalmasodása folytán, egy egy időre szünetelni kényszerült is: egészben mégis, egyre növekedett az; úgy, hogy Kr. e. 75-ben, Kanying general már a káspi tavat is áthajózta. Ő — Phantsaó kormányzónak parancsából — egész a Ta-Tsinig volt elhatolandó, tehát a római birodalomig, mely a Tsinek keleti országával, az az Chinával, hasonlatos hatalmúl tekintetett, nyugoton. E tovahatolás, azon időben mégis elmaradt, mint Kanying mondja azért, mivel a káspi tó vidékén lelt Tadjik — persa népek — neki ez utat igen veszedelmesnek, s szinte három évbe kerülhetőnek mondták. Azonban e mozgalmasság mégsem maradt gyümölcstelen; mit bizonyít az, hogy ez időn túl nem csak kelet, de nyugot-turkesztani népeket is számítottak adózóik közé a chinaiak; minőkül egyébiránt mindazokat mondták, kikkel bármily természetű összeköttetésbe jöttek. Ilyenek voltak: Trans-Oxiana: Szamarkand; Bochara, vagyis a keleti Parthusok országa; sőt még persa, és hindu tartományok is, mint a Tadjikok földje, s Kabul, és Kandahár. Ezekből ritka, s azért nagy becsű czikkek vitettek Chinába, melyek ott — az Indiával akkor kereskedelmi forgalomban állott — Ta Tsinből kerülteknek mondtattak.

Azonban nem csak a chinaiak keresték, az India kikerüléséveli egyenes összeköttetést Rómával, hanem viszont is. Egy chinai történész világosan írja, hogy a rómaiak egyenes kereskedelmi összeköttetést kerestek Chinával; s hogy a két nagy bi-

rodalom érintkezését közvetíteni szokott Parthusok, eltűkolták azok előtt az igaz útakat; s hogy ennek folytán csak Kr. u. 166-ban jelenhetett meg Chinában, a Ta-Tsin birodalom egyik császárának, Anthunnak követe. E császár Marcus Antonius, s a követség ideje ugyanazon év, melyben az Ktesiphont, a Parthusok megdöntött országának fővárosát, elhamvasztotta. Bár — a chinai évkönyvek szerint — hason kíséreltek ismételve tétettek is: mégsem vezethettek azok kívánt eredményre. A Parthusok országának elenyésztével, a Sassanidák, tehát a Persák vették át azoknak szerepét, s gátolták — az átmeneti kereskedés előnyeiért — a két nagy birodalom közvetlen érintkezését.

A chinaiaknak nyugotra irányult e tevékenységét, egy időre megakasztotta a Hiongnuknak ismételve túlnövekedett hatalma, gátot vonván Sogdiana és China közé. E tevékenység csak a Vei, a Szoui, s a Thang dynastiák korában éled ismét föl, s juttat minket is egész seregéhez, a chinai forrásokból fakadott ismereteknek, az Imaeuson tuli Scyithiat vagy is Szericat, az az keleti, s az Imaeuson innenit, vagyis nyugoti Turkesztant, Transoxyanat illetőleg. —

A Vei dynastia ősei északi Ázsiából, a Baikál vidékéről eredtek, s az ottani népekkeli összeköttetéseiket később is megtarták, s tágíták így, ez irányban is, a chinaiak látkörét. Ez időből több sziberiai nép leírása maradt fen emlékeikben; nemcsak, de ugyanakkor az ezekkel délre szomszédos népekkel is sűrűbbé lett érintkezésük. A Tai-Vouti császár által nyugotra kiküldött chinai tudósok, az általok észak-nyugoton észlelt három Juról vagy külön természeti alkotásu vidékről tőnek értesítést. Az első Ju, a Góbi homokja, s a Kék hegy — kétségen túl a Thian-san — közt feküdt; a második, a Bis-Bálik földjét foglalta magában, s dél nyugoton a Juetikig terjedt; a harmadik végre, a két tenger közt feküdt. E két tenger egyike alatt a kaspi tavat értették, de hogy másika alatt a fekete tengert, vagy a Maeotis tavát, vagy végre az északi jeges tengert gondolták-e? hi-

zonytalan. E harmadik Júba helyezték a Jantsaik vagy Alanok hazáját, melyet végetlenül mocsárosnak irtak le.

A Soui dynastia alapítója Yangkien, Kr. után 590-ben megbizta hires vezérét Peikiut, Tsangkian, Phantsao, és Kanying e méltó utódát, a nyugoti lázangók elleni hadak vezérletével. Utóda, Jangti császár — ki mint a Lieukieu szigeteknek, és Formosának hódítója, mint akademiáknak s könyvtáraknak alapítója, s mint a nyugoti kereskedelmi összeköttetések visszaállítója, méltán China legnagyobb fejedelmei közé számítandó — ugyanazon Peikiut Kantseouba, a birodalom nyugoti határára küldte helytartóul, hogy felügyeljen az ott összeseregülő idegenekre. Ezekről kívánt ő — mint maga írja — felvilágosításokat, s értesítéseket hazájukról, miknek nyomán, a nyugoti országokról három kötetnyi tudni valókat állított össze, melyeket egy földkép által is kívánt szemléltetőkké tenni. Művét aztán benyújtá a császárnak. Sajnos, hogy e munka elveszett, csak előbeszéde maradván fen, Peikiu életrajzában. Ez előbeszéből vétettek a következő, általam Ritter nyomán közölt adatok. Peikiu mondja, hogy ő tudta, mennyire terjedt volt elődeinek föld, és nép-ismereete, mely azonban utóbbi időkben elhomályosult. Azért ő, újból összegyűjtötte az adatokat, 44 kül királyságról, s adott ezek mindenikéről, egy külön térképet. E királyságok, a Sinking hegyétől, — a mai Kansuban — a nyugoti tengerig, — a kaspitóig — s az északi tengertől 20000 li-ig terjedtek ki. dél felé. E tartományok — mondja Peikiu — minden irányban átszeldelve voltak kereskedők által, kiktől oda utazás nélkül is, ki lehetett tanulni azok gyengéit, mi könnyűvé tette meghódításukat. Aztán leírja, a hozzájuk vivő három nyugoti utat, melyeknek mindenikét egyiránt benépesítettnek, s használtak mondja.

1. Az északi út, Igutól, e Szatseoutól északra fekvő várostól, a Pulu vagyis a Lop-tóig ment, az Uigurok egy ágának, a Tieleknék földére, a Tula és Baikal tavak közé, innen a turk eredetű Tukiuei-k Khagánjának székváro-

sáig; honnan egy észak-nyugotra tartó folyamom átkelve, Folinba, tehát Byzanczba, vagy a földközi tengerre lehetett jutni.

2. A középső út, Kaotsangon, vagy az Uigurok földén át, Yenkiye, az az Karasárba, onnan Liule vagy Siule-be, tehát Kasgárba vitt. Innen, a Tsinglingon — Darvaz - Davan - Terek — át Fahánba — Ferghana — Szutuichanába — ma Osrusna — majd Khangba — Szamarkand — s Tsaó, és Hó királyságokba vezetett. Még tovább menve pedig, a nagy és kis Nganba, (Bochara) aztán Mu királyságba, valószínűleg Meruhoz, majd a Poszékhez, — Persia — s végre a kaspi tóhoz, szerinte a nyugoti tengerhez.

3. A déli út, a Lop tótól délre, Sensen-en át Yutienbe — Khotánba — ment, s onnan Tsukiu, Potsang, s Puantón át Húmiba, Tuholó vagy Turkesztánba a Jetákhöz, és Tannian vagy Bamiyan-ba, s úgy Tsavba — alkalmasint Afghanistan — s onnan északi Hindostanba, vagy a nyugoti tengerhez, mi itt valószínűen az Ind-Arab öblöt jelenti.

Peikiu megjegyzi még, hogy e három fő út, északról délre vivő, kereszt utak által is egybekötött volt; s hogy Chinának, nyugoti határkapukúl Igu, Kaotsang, és Sensen szolgáltak, s hogy az ezeken át vezetett utak Satseouban összpontosultak.

Még messzebbre terjedt a chinaiak tevékenysége, a Thangok alatt, mint kik Kr. u. 747-ben, az akkor igen hatalmassá lett, s a Pourukkal egyesült Tibetieket határozottan megvervén, a chinai birodalom hatalmát tetőpontra emelték, s egyenes összeköttetésbe hozták azt Tibeten át, úgy a római, mint a persa birodalommal. Ez időben kivált az Arabok nyomása vitt sokakat, a chinai véduraság alá, még a persa népek közül is. — Indiáról már több mint — 200 évvel előbb tudhattak a chinaiak, Fa-Hian zarándoklása nyomán, melyet a Thangok idejében meg Hiuang-Tsang fedezett mintegy újra föl. —

Deguignes írja, hogy régibb chinai földrajzok szerint, a Hoanghó eredete a Jarkand és Kasgar-Dariában keresendő, két

folyamban, melyek Turkesztán legnyugotibb részében fakadnak, s melyek keleti futásukban egyesülve, vagy 2000-li távolságban a Lop tóba ömlenek. E Lop tó, s a — Hoanghó igaz forrását képző — csillag tenger közt, a sivatagon keresztül, földalatti folyást tulajdonítottak annak. A folyamok földalatti folyásának, majd ismét feltünésének tanát, itt távol keleten is föllelhetni érdekes, miután ugyanezt a nyugotibb népek ősnézeteiben is honosnak találjuk. Egyébiránt, e mesés nézettől eltekintve, se volt könnyű a Hoanghó igaz forrását fölfedezni, miben a chinai uralkodók századokon át fáradtak, nem kisebb erőfeszítés és buzgalom-mal, mint minőt az Egyptomiak a Nil, a Hinduk a Ganges és Indus forrásainak felkeresésében tanúsítottak. A pontos megállapítás Tusi érdeme, ki azt Kublai császár parancsára eszközölte.

Nem kevesebb nehézséggel járt China másik életere a Ta-Kiang forrásának fölfedezése is. Kánghi császár szerint, a régiek úgy hitték, hogy a Ta-Kiang forrása a Hoanghóéé közelében van. Téves nézet, onnan eredve, hogy a Min-Kiang lön főforrásul tekintve, mi pedig csak balparti mellékfolyó; melynek forrásánál, a fő folyamé majd 200 mértfölddel esik távolabb, nyugot felé.

A folyamokénál nem kisebb jelentőség lön, mindjárt kezdetben, a hegyeknek is tulajdonítva; nem mintha azoknak physikai befolyása fölfogva, s kellően méltatva lett volna: hanem mivel nekik meg — mint alább meglátandjuk — vallásos tekintetek kölcsönzének sulyt.

Hegyek és folyamok egyként fontosoknak tekintetvén e szerint: nem csoda, ha az ezeknek, s az általok övedzett, és elevenített sikoknak helyi leírásával foglalkozó, s maguk a chinai császárok által is nagy szorgalommal, s a tudományos hatóságok segédkezésével mivelte földrajz, oly jókor ki lett fejtve. E fejlettségről, s a földrajzi irodalom gazdagságáról képzetünk tájékozására hadd álljon itt, hogy csupán a párizsi könyvtár által birt, s részint az összes Chinát, részint ennek

egyres tartományait ábrázoló térképek, 160 vastag kötetet töltenek be.

Hol a történet és földrajz érdekében oly sok történt, mint Chinában: ott az államrajz se maradhatott elhanyagolva. E tudomány, csak azon föltét alatt érheti el a tökély legmagasb fokát, ha hivatalos forrásokra nehezkedhetik. E föltét Chinában, a központosítás ez igazi hazájában, inkább meg volt, és van, mint bárhol másutt. Azért államrajzi művei, a lehető legkimerítőbbek, s részletesebbek, s közülök a hivatalos szármozatuak messze magok után hagyják a magány tanulmányozás szülötteit. Ugyanazért, a magány tanulmányozás inkább csak arra van utasítva, hogy a hivatalos államrajzi műveket, annak idejében történeti kutfőkül tekintve, zsákmányolja ki.

A chinai jog, és erkölcs-re vonatkozólag főlebb mondatokból, biztosan következtethetünk, az öket tárgyaló tudománynak jellemére is. Jog, és erkölcs-tanuk egyiránt a tilalmak és parancsok rideg előszámlálásában áll; a nélkül, hogy azoknak észelvekre visszavitele, s ez általi megalapíttatása megkísértetnék. A határozmányok megalapításának ime mellőzéséből egyenesen következik, hogy náluk a szó igaz értelmébeni észtan még csak kísérletkép se születhetett. Különb is, e tudomány alapja, az önismeretre ébredés; mi pedig Chinában, sőt az egész keleti világban maig sem következett be. Ezért sajátkép lehetlen Chinai észtanról csak beszélni is.

A természeti tudományokból az égrajz lett legkorábban s leginkább kiművelve; és pedig nem csak az égnek — valósi tekintetekből is — tulajdonított fontosság miatt: hanem annál fogva is, mert az idő szabatos meghatározhatása legfőbb szükségei közé tartatott e népnek, mely a természetben uralkodóhoz hasonló merev rendet, mindenek fölé helyezte, és helyezi. És mégis, inkább Astrologia, mint Astronomia nálók e tudomány. Az emberiség, gyermekségében sejtí, minkint a világ egyetem — melynek egy ízéül tekintí magát — okvetlenül nevezetes hatást gyakorol reá, olyast, mint a

szervezet egésze, a szervek bármelyikére. E befolyás kulcsát megtalálni, ezt közelebbről meghatározni, oly törekvés, mi csak akkor szűnhetik meg: ha fölismertetett egy részről az, hogy az emberben igen alárendelt azon természeti oldal, melyre a világegyetem hathatna; más részről megint az, hogy e világegyetem nem egy oszlatlan egész, s hogy ép azért az ember nem áll azzal közvetlen, hanem csak többszörösen közvetett viszonyban, s hogy ennél fogva, annak reá hatása, majd nem eltűnően csekély. Ez igazságok belátására Chinában maig sem jutván el az emberiség: csoda-e, ha — mint mondtuk — Astronomia helyett inkább csak Astrologiát találunk náluk? Hisz ez alig is lehetett másként, főleg miután a mértanban is csak igen kevésbé haladtak elő. Egyes gyakorlati fogásoknak, nem pedig a tudomány elveiben honosságnak tulajdonítandó azért a föld mérésben, a vízi építésekben, és a többi tanúsított képességük.

Egyébiránt az égtan oly kiváló tárgya a chinaiak tanulmányozásának, hogy e végre egy külön, a legfőbbekhez sorozott, nyilvános testület létesített, és pedig már a legrégebb időkben. Mire mentek e kiváló szeretettel tűzött tanulmányozással: megítélhetni azon szokásból, mely szerint fogvatkozások alkalmával, a császár, és ministerei rengeteg zajt ütve jelennek meg az utszákon, elüzendők lármájokkal, a fogvatkozást okozó sárkányt. Maga ez egy tény elég, hogy égtani ismereteiket megítélhessük. Hasonlót kell mondanunk a természettan egyéb ágait illetőleg is. Nem a tudománynak, mint olyannak vannak birtokában, hanem inkább csak a tudomány egy némely eredményének; a hosszú időn át élt polgárosultság közben fölmerült szerencsés véletlenek jótékonyosságából. S ez, e mindent csak gyakorlatilag alkalmazható voltaért böcsülő népet, teljesen kielégíti. Ez irány tette az orvostudományt is mivelletté.

Mind a mellett ebben — meglehetősen hátra vannak, s talán ma hátrább, mint voltak előbb. Korábban voltak az orvostanra szentelt külön császári tanodák: ma apáról fiúra

száll át, a mindinkább ernyedő tudomány. Jellemző, hogy az erőszakos módokat kerülik; így nem adnak hánytatót, nem rendelnek hashajtót, sem allöveteket, és nem vesznek vért. Ellenben sokat adnak a szigorú életrendre, örömet használják a hideg vizet, s más lehetősen egyszerű szereket, s helyi bántalmaknál a kiégetést; midőn t. i. a beteg tag meggyógyítását többé nem reménylhetik, s csak a baj általánossá létéét törekeshnek akadályozni.

A chinai irodalom nemcsak szakművekben, hanem encyklopaediákban is gazdag; hiszen épen az egységre nem vitt ismeretekbeni gazdagság tekintetik ott legfőbb czélnak. Encyklopaediáik közül alkalmasint legjelesebb a Wen-chiantung-kaó, Ma-tuan-lin-től. Erről mondja Remusat, hogy mindenféle ismereteknek igazi aranybányája.

„*China művészete.* Mint a tudományok, úgy a művészet-állása is a szellem hiányát mutatja. Ennél fogva a chinai művészet, a szó valódi értelmében félszeg; miután benne egyedüli az, minek csak egyik oldalnak kellene lenni, tudniillik a technikai elem, melynek hivatása az eszme érzéktítése. De az érzéki oldal itt tartalmatlan üres; a nagy műgonddal készített külsőből kifejejtetvén az eszme. Ezért a chinai művészet inkább csak képzője az emberiségnek arra, hogy majdan kifejlendő eszméinek művészi kifejezésében, tehát érzéktítésében, s ez általi egyedítésében, a kivétel nehézségei, s abban járatlansága által föl ne tartassék. Ez nem is leheté máskép. A művészet világát csak akkor teremtette meg az ember, midőn a külvalóságét, tökéletlennek s ugyanazért igaztalan létezésünek tekintette, olyannak, melyben megnyugvást nem lelhetett, midőn ép azért, e megnyugvást csak egy jobb világban vélte föllelhetni, az általa alkotandó művészetében. Ezért van, hogy a művészet soha sem lehet pusztán utánzó; hanem eszményítő, vagyis, hogy az szülőtteiben a külvalóságot mintegy tovább viszi; alkotván azokat oly tökélyben, minőre az csak törekedett, s adván nekik ép ez által a kül valóság világáénél igazabb, mert a fogalommal

egyezőbb létezését. Hogy Chinában mindezt nem teheté: az e birodalom egész jelleméből következik. Hisz ott az ember, magának mint szellemnek tudatára még nem ébredve, magát a természettel azonnak tekinti, s így ép oly kevésbé lehet az-zal, s a törvényei szerint alakított embervilággal meghasonl-va, mint bármi egyéb ize e természetnek. Ide járul, hogy míg a művészet eleme a részlegesség, és egyediség: addig Chinában az állagosságnak ezekkel épen ellentétes elve lett — mint láttuk—értékesítve. Ezeket tudva, nem csodálkozha-tunk, ha valódi művészetet épen nem találunk, s ha nem a szépség, hanem a czélszerűség keresését látjuk.

Építészetük, a sajátképeni alakítást tekintve, merőben a czélszerűség szempontjának hódol, ezért nincs arra gond, hogy az épület részletei akár külön magukban, akár összekötteté-sükben szabályosságot, részarányt, törvényszerűséget vagy öszhangzást tanúsítsanak. Csupán a küldiszítmények árulják el, hogy a műérzék is meg meg-mozdul: bár nem annyira az alkotás közben, mint azután, midőn t. i. a kész épület, minden cél-szerűsége mellett sem képes alkotóját teljesen kielégíteni. E kielégülést keresve, akarják az épületekre mintegy rátapasztani azt, mit belé önteni, mi által áthattatni elmulaszták, a szép-séget. Ezért van, hogy magány épületeik, lakházaik minden emelkedettség nélküliek, s tetőzetük a megszilárdult sátoralak; hirdetvén mind maig e nép hajdani nomád életét. Nyilvános épületeik is nem annyira nagy szerűek, mint csak na-gyok, a tömeg rengetegsége által bámulatosok; tanúsít-ván, mikint alkotásuknál nem hiányzott a munka ösztöne, de annál inkább a tisztult izlés, a szellem. Így, a már látot-takon kül, a császár, s a mandarinok palotái, a közkönyvtá-rok épületei, a tömérdek templom, s a roppant temetkező he-lyek, és a többi. Leghíresebb díszépületük, a nankingi por-czellán torony, a hála nemtőjének Jóng-lo császár által emelt, s belről 100 láb magas templomnak keleti oldalán. Nevét on-nan vette, hogy nemcsak tetőzete — a temploméval együtt—hanem oldal falai is, tisztán simított, zöld porcellán lapok-

kal borítvák. A legalább 200 lábnyi torony, — a magasabb elsőn kül — hason magasságu, kilencz emelettel bir, az emeletek mindenike egy szobát képez, festett falakkal, s dombor művekben gazdag fülkékkel. Mindennemű czifraságokban, s gazdag aranyozásban szükség természetesen nincs. Legfőbb szépségéül mégis csúcsa tekintetik, mely egyetlen, vagy 30 lábnyi tömegből áll, mi körül egy roppant arany gömbön végződő, erős vas-gyűrű kigyószik föl.

Hason, — bár kisebbszerű — torony, minden városban van; rendszerint szinte 9 vagy legalább 7 emelettel. Ugyancsak minden városban találni, különféle alkalmakkal emelt diadaliveket is. E diadalivek régiebbjei jelesbek levén az újabb koriaknál: az építészet hanyatlását tanúsítják.

Szobrászatuk még fejletlenebb. Még a hajlott vonalokra sem jutottak el, ugyanazért alakjaik szögletesek, s belőlök nemhogy szellem: de csak élet sem sugárzik. És e fejletlenségnek oka, nem a gyakorlat hiánya; mert hiszen, kivált Fő követőinél, a bálványoknak egész özönét találni: hanem tisztán, és egyedül a szellemnek szunnyadása.

A festészetben — legalább annak anyagi oldalát tekintve — előbbre mentek. Gyakorlati fontosságánál fogva sokra vittek a fest-anyag készítésében, s így erősek a színezésben. Más oldalról ismét, az állagosul, s azért mintául tekintett természetnek, s egyes tárgyainak utánzása, nekik mulhatlanul elégülést ad; s így erre végetlen gondot fordítván, benne nagy mesterekké lőnek. Ezért a növény, és állat-világból vett, csodásnál csodásb alakokat, példátlan hűséggel, s páratlanul tiszta, határozott, és élénk színekkel festik, üvegre, és porcellánra. De a színek egymásba folytatásához, ezek összhangba hozásához, csak úgy nem értenek, mint az árnyékoláshoz. Nem értik, mikint a mélység irányzatát nélkülöző festészetnek, láttani csalódásra okvetlenül szüksége van, hogy a távolságot kifejezhesse.

Zenéjük is egyáltalán más valami mint a mienk. A zene levén azon ág, mi a művészet egész világában leginkább

szól az érzelemhez, s ennél fogva legerősebben hat a gyermekre, mint érzelem világában előre: nem csoda, ha a gyermeki állapotot levetkőzni nem birt Chinai nép, ez iránt tanúsított eleitől fogva legtöbb hajlamot; ha nem birhatá is azt a kellő magasságra, avvagy csak való művészetté is fölemelni. Innen zenéjüknek ős régisége. Legnagyobb zenészeik egyike, az utolérhetlenné tartott Kouei, több mint 1000 évvel Orpheus előtt, így szólott Sunhoz: „Ha Kingem csengő köveit hangoztatom: összesereglenek körülém a vadak, s reszketnek örömben.” A régiekről hiszik, hogy zenéjükkel földre csalták az ég lakóit, felkelték őseiket, a halál éjszakájából, s az erény szerelmét lehelték a lelkekbe. Maga Konfucse is gondosan ügyelt a divatozó zene jellemére, s abból vont következtetést a terjedt birodalom egyes részeinek erkölcsiségére. Ily nagy hatásúnak tartott zenéjük alapját, a miénktől különböző, s csak ötös hanglépték képezte, melynek alapja az *f*. E léptékből az *e* s a *h* kihagyatott; nem mintha *e* hangokat nem ismerték volna: hanem mivel melódiáikat ezek nélkül hatásosabbaknak hitték. A természetes hangokat, a hangzó testek különbségének alapján különböztették meg; ezek természetétől függőknek, ezzel egyezőkné tartván azokat. Ily hangzó testekül a következőket tekintik: Kimunkált állati bőr, és bél, kő, ércz, égetett föld, selyem, fa, bambus, és a lopótök. E testekből készíték, a határozott hangfajoknak megfelelő zeneszereket, s a feladat volt, belőlök akint csalni ki azokat, hogy ne csak a fület bájolják el, hanem a szívet is megragadják. Egyébiránt ön maguk úgy tartják, hogy zenéjük tetemesen hanyatlott; mi annál is inkább lehet, mivel hangjegyeik nem levén: melódiáikat állandósítani nem bírják. E melodiakban a természeti hangok, erő, és tartam tekintetében csak kevésbé vannak idomítva, s még kevésbé öszhangra víve. Itt, mint mindenütt szakgatottság uralkodik, s lármától várják a hatást.

A minden művészet koronája, a költészet, nem lehet fejtett ott, hol az alacsonyabb ágak is fejletlenek. Ezért a költő

ép oly eszményítés nélküli utánzó, mint a festő. Elbeszélő költészetük leginkább regényekből áll, mik többnyire az érzéki ember élvezetére számítottak; s csak ritkán arra, hogy azt mint értelmi lényt emeljék, s nemesítsék; és soha sem arra, hogy a külvalóságénál magasabb világot ábrázoljanak. Nem levén képes a chinai, a nyomost megválasztani a csekélytől: regényeikben sok a jelentőség nélküli szóbeszéd, a tétova terjengés.

Lyrai költészetük már valamivel jelentőbb. A gyermeknek is megvagnak érzelmei, melyeket az gyakran igen hüven, s megkapóan fejez ki. Ennek folytán, a chinai lantoscöltemények tartalma, gyermekesen gyöngéd, tiszta, és igaz; de magasb emelkedettség nélküli. De mert e gyermek, v én g y e r m e k, azért érzelmi költeményeiben is túlnyomó a tanító irány, és elem. Ily dalokat—és pedig aránylag legnagyobb gyermetekségben — tartalmaz a Si-king; tanúsítva a lantoscöltészet ős régiségét.

Szini költészete is van [Chinának. De szinműveik egészen mások, mint a mieink. China egész jelleméből következik, hogy benne cselekvésről, s így cselekményeket fejlesztő és ábrázoló költeményekről szó nem lehet. Ezért szinműveik, bohózatok; s színészeik, a gyermeknép mulattatására hivatott bohócok; szükségesek, mint a játszó, bohóskodó dajka, de nem böcsültek. Költeményeik részint prozában irvák, részint versöltek. — Verselésükre vonatkozva jegyezzük meg, hogy a chinai metrika csak lassankint érte el mai tökélyének magaslatát, s hogy a legrégebb versezetek, — mint például a Siking dalai — külsejüket tekintve, alkalmasan szabálytalanok, s legfőlebb is arra látszik ügyelet, hogy hason, vagy legalább majdnem hason mennyiségű szókból, s így szótagokból álljanak; s hogy az egyes sorok rimelők, s megfelelőek legyenek. Így inkább csak rimes prozáknak, mint verseknek tekinthetők azok. A hosszabb költemények, maig is hason külsejűek.

A sajátképeni versek többnyire 5, vagy 7 taguak, a

3, 4, s 9 taguak ritkábbak levén. Hangmértéki tekintetben csak két hangsulyt különböztetnek meg, az egyenlőt, s az egyenlőtlen.

Az öt tagu sorokból álló verszakokban az első vers hangsulyát szabadon határozhatja meg a költő; úgy azonban, hogy a milyen hangsulyt választott ez első versre, olyat kell alkalmaznia a negyedekre is. S miután a második, és harmadik vers hangsulya amazokéitól különböző tartozik lenni: következik, hogy az első a 3-dikkal, a második a negyedikkel váltakozik; ha az elsőé egyenlő, a harmadiké egyenlőtlen; ugyan ekkor a 2-ik mint szinte egyenlőtlennek, a 4-ik mint megint egyenlő felelvén meg.

A 7 tagu verseknél az első, 3-ik, és 5-ik vers önkényleg hangsulyozvák; de a 4-iknek váltakozni, a 6-diknak pedig egyezni kell a másodikkal.

Mindkét fajta versben kell, hogy a négy végszótag közül 3 egyező legyen, úgy kihangzás, mint hangsuly tekintében.

A chinai nép vallása. Hátra van, hogy a vallásról is szólnunk, a szellem tárgyilagosságának azon alakjáról, melyben legvilágosabban nyilvánul álláspontjának természete, s melynek határozmányai, az összes állapotoknak úgy szülőttei, mint intéző, és vezér alapjai is egyszersmind.

A vallás, mint embernek istenhezi viszonya, csak, akkor jöhetett létre, midőn már — az isteni lény minden állagossága mellett is — némi önállóságot tulajdonított az magának; különben köztük egyáltalán semmi viszony sem létezhetvén. Ez önállóságra megint, csak azon esetben lehetett ébredni, ha mintegy magára hagyatott az ember az által, mire előbb, mint állagára támoszkodott. Ily állagul egyelőre csak a természet levén tekinthető: ennek mostohasága volt az, mi az emberben az elhagyottságnak, s ezzel a szükségnek érzetét felköltvén, lehetővé tette, hogy az, ha csak a legtökéletlenebb vallást is létrehozza.

A természettel békés viszonyban élt, annak dajkáló ke-

zein ringatott, s mindennel ellátott ember okvetlenül igen kellemetlenül lőn meglepve, midőn először érezte magát az által elhagyatva, s ugyanazért egész erejével igyekezett is, avvali békéjének visszaállítására. E végre a legközelebbi, s azért reá, a járatlanra nézve egyedül lehetséges módhoz folyamodott. Ez abban állt, hogy magát a természettel azonítani törekedett; miután vele küzdeni nem akart. Tevé ezt, mivel úgy volt meggyőződve, hogy a természet, ez édes anya, mit sem tagadhatand meg tőle, ha ő, nála megmaradva, hű gyermeke leend. E gondolatban, a szellemet lehetően lenyomva tartani, s magát minél inkább csak természetivé tenni törekedett, ép azon helyzetekben tartván magát leghatalmasb-
nak, melyeket mi legszánandóbbaknak ismerünk; mint az alvásban, betegségben, leginkább pedig abban, melyben épen nem szellem többé, t. i. a halálban, mint holttestet. Mi így létrejött: az a bűbáj vallás, mi azért csak a fejlődés legalsó fokán álló embernek sajátja.

A bűbáj vallásban a természetiség az, mi legfőbbnek, lagmagasabbnak tartatva istenítettik, és pedig a minden egyes emberben nyilatkozó természetiség; haugyan az, mint ebben nyilatkozó tartatik oly hatalmasnak, mely — legyen csak tiszta — a természetet általában kényszerítheti. Ez első fokon, a vallásos tudat nyilván az érzelem, ennek levén saját-sága, hogy benne a tudott, és tudó egybeessék; mint itt, hol az egyes ember magát tudja, mint a természet egésze fölött hatalmast. Végre

E vallás cultusa, azon cselekményekben áll, melyek által a természetet már-már elhagyni készült ember, ahoz lehetően visszavinni akarja magát; hogy ennek folytán biztosan hathasson arra. E visszavivés eszközei, az önkábítást, az az a szellem eltompítását előhozó cselekmények szoktak lenni. Ilyenek: a tobzódás, a testi fölhevülés, a figyelmet zavaró, sőt előlő kiabálás, a lerészegülés, a bódító füstölés, és a többi.

Az épen leirt vallás oly alacsony, miként nem csoda,

ha a vallásnak nevét is hajlandók vagyunk tőle megtagadni. Mégis benrejlének abban, a következő igazságok:

Az ember megszüntetni törekszik, a közte, s az általa legmagasabbnak ismert, s azért istenített hatalom közt létrejött tagadó viszonyt, mit jól cselekszik; hiba csak az, hogy nem kellő eszközöket használ.

A természetnél magát, s magában az embert jobbnak tudja, miben igaza van; de téved, magának nem mint szellemi, hanem inkább mint természeti lénynek tulajdonítván ama hatalmat.

Nevezetes, hogy a vallásos tudat fejlődésének e legalsó lépcsőzetén már feltűnni látjuk — de csak Carricaturában — a legmagasabb fokot képző keresztyén vallásnak ama legfőbb mysteriumát, mely szerint isten, s ember egyek. Carricaturában, mert a keresztyén vallás azt tanítja, hogy isten emberré lett; itt pedig az egyes ember tartja magát — a bővülés pillanatában — istennek.

E ferdesége miatt lehetlen volt soká megmaradni ez állásponton, melyet azért azonnal el is kellett hagyni, mihelyt az ember, fejlődése folyamában, egyéb irányokban előbbre haladott. És megfordítva, a bűbáj vallás elhagyása feltéte annak, hogy az ember más irányokban is előbbre haladjon; bizonyosságául, hogy az ember összes művelődése, és vallási fejlődése, a kölcsönhatás viszonyában vagynak.

Ez előbbhaladásra sarkantyúul szolgált azon körülmény, hogy az embernek — ki természeti állapotában magát az egyetemes természetnél hatalmasbnak hitte — okvetlenül gyakran meg kelle szégyenülni, azt kényszeríteni, határozni akarván. Ennek folytán, ama hitének megingania kellett, miről mégis lemondani, örömet nem akarván: egyelőre csak azt engedte meg, hogy neki, a természet közvetlenül határozása nem sikerül. Azért e határozásra közvetítések segélyével törekedett; a természetet önmaga, tehát annak egyik szülöttjét a másika által akarván határozni. Így, ha e határozás, e kényszerítés nem talál sikerülni: nem szükség,

hogy ön hatalmában kétkedjék az ember; az eszközre is hátríthatván, annak alkalmatlan voltában is kereshetvén a nem sikerülés okát. De a szégyen, hogy a célnak meg nem felelő eszközt választott, ez esetben is reá hárul. Részint ennek érzete, részint azon körülmény, hogy az ember nem mindig volt képes, magát lehetően természeti állapotba helyezni: oda vitte őt, hogy például a halálhoz közel levő aggastyánokat, nyomorék betegeket, eszelősöket, szóval olyanokat, kiken nagyon erőt vőn a természetiség, tegyen bűbajosokká, kik aztán amaz eszközöket is válasszák, és alkalmazzák. Így lőn közvetítetté a bűbájosság, mely fokon azt Fetisizmusnak szokás nevezni. Benne a közvetítés eszközei, a Fetisek nem imádtatnak, hanem csak használtatnak, s czélszerűtleneknek bizonyulván, ép azért tartózkodás nélkül elvettetnek.

Ily közvetített bűbájosság volt a chinaiak legrégebbi vallása is. Tanai a szent könyvekben advák elő legtisztábban.

A régi, mint a mai chinaiak, az ég, és a föld ellentétében szemlélték, s így ebben istenítették a természetiséget. Semmi csoda, ha ez ellentétben a csillagok temérdekségével ékes eget, a földnek fölibe helyezték; azt mintegy fensőbb, jobb, és hatalmasb-nak tartván, emennek mint alsóbb, rosszabb és gyengébb-nak ellenében. Így lőn, hogy e gyöngébbnek, és lakóinak üdvét, ama hatalmasabbali békétől várták, s hogy ennek folytán legfőbb kötelességül ismerték, a földet, közelebb a közép országát az ég hasonmássává tenni, s ez által részére, áldásait biztosítani. Ez oka, hogy eleitől fogva oly nagy sulyt helyeztek az egyszer kijelelt ösvényeni változatlan megmaradásra, a szigoru törvényszerűségnek megőrzésére, szóval az égi öszhangnak földrei átültetésére. E törekvés közben az ég segélyét megnyerni, nem kissé volt fontos. Az e célra irányzott cselekvések csak azokra voltak bizhatók, kik különben is egyedül voltak önállóan cselekvők, azért egy részről a családfőkre, más részről, s főleg megint, az államfőre, a császárra. Ezért volt kezdetben nem-

csak a császár, hanem mindegyik családfő is áldozattételre jogosított. Mert a fogalmilag magasabbat s felsőbbet, tényleg is magasabbnak szereti képzelni a természetiségtől meg nem vált ember: azért érhető, hogy áldozatait majd minden nép örömet nyújtá az ég magasságát megközelítő hegytetőkről. Így Chinában is, hol korábban minden hegytető áldozathely volt. Ám — mint láttuk — Tsuen-hio jókor központosítván a fetisizmust, megfosztá a családfőket az áldozás jogától; császári előjognak nyilvánítván, ajándékokat nyújthatni az urnak. Erre a tetők is elveszték áldozathelyi minőségüket, s a birodalom négy határán csak egy egy magaslat lőn az áldozatok helyéül kijelelve, melyekhez később — a közép jelzésének czéljából — még egy járult. Idő folytán az ezeken áldozás is kiment szokásból. Igen természetes. Mert ha a családfő, kivált pedig a császár cselekvéseinek, s áldozatainak az eget is határozó horderő tulajdonított: úgy nyilván ő volt a legmagasbra tartott, s így tulajdonkép istenített hatalom. Mint ilyennek, mi szüksége sem volt az ég közelét keresni. Így lőn, hogy míg hajdan udvara az ég képmásául tekintetett: addig ujjában az ég lőn amannak utánzatául nézve.

A fetisizmusnak ime központosítása, észrevétlenül előbbre vitte a vallásos tudatot, s vele a vallást általában; okozván, hogy a chinaiak vallásos tudata, nem az érzelem többé, hanem a szemlélet, nem érezvén ők többé magukban a legfensőbb, s azért istenített hatalmat, hanem szemlélvén azt a császárságban. De ez által meg egy furcsa visszásság származott. Ez abban áll, hogy míg a chinai nép vallásos tudata a szemlélet magasára emelkedett: addig a császáré, ki pedig szinte chinai — és pedig különben egyáltalán előjogosított chinai — az érzelemtől maradt; miután ő csak érezheti, de nem szemlélheti magában, az istenített hatalmat. E visszásság úgy lőn megszüntetve, hogy ő meg a múltban, tehát a múlt idők uralkodóiban, császári elődeiben szemléli ugyanazt. Igen következetes, hogy ez ujjában álláspontja megint minden chinai is eljutott, mint vele egyazon álláspontu. Ez ismét, újra jelenté-

keny haladás; a tudatnak magasabb formája levén. az emlékezés, mint a szemlélés. Ez emelkedésnek megfelelően, a cultusnak is magasulni kellett. Ezért van, hogy bár a chinaiak istentiszteletnek tartják, áhítatos szemlélését mindannak mit a császár tesz: mégis úgy vannak meggyőződve, hogy főleg az elhalt császárokra emlékezésben, a róloki mondákkal foglalkozásban áll az igaz istentisztelet, mely által azonítják velök magukat, kik pedig egyáltalán a természet által kijelölt, tehát az igaz uton jártak. A minden korok császáraival ezen azonulásban, s az egyediségnek ilyképeni megtagadásában áll sajátkép a chinaiak áldozata. Ezért, bár a tüzetes, és formaszerinti áldozatok csekélyek, és jelentéktelenek: még sem mondhatni Wutkeval, hogy ima, és áldozat elvesztették volna értelmüket. Sőt inkább, a tüzetes, és időnkinti áldozatok csak azért jelentéktelenek, mivel sajátkép az egész élet folytonos áldozathozásban áll, melynek amazok csak mintegy jelképzései. Ugyanez áll a bűbájolásról is. A természet rendes menetét megzavaró, s így azt különösen határozó cselekmények igaz nem illenek be a chinai vallásba: de csak azért, mivel a chinaiaknak, főleg pedig a császárnak egész élete, rendesen határozzák azt. —

Hol a vallásos tudat ennyire emelkedett: ott még magasabbra is kellett annak fejlődnie. Mert hisz az emlékezet tulajdonkép a multnak képzete levén: okvetlen szükséges, hogy szellemük a jelent tekintve se volt légyen gyengébb, mint multrai irányzatában. Ez oka, hogy a chinai vallásos tudat oda emelkedett, hol lehetően elvont, s azért üres tárgyát képek, és jelekben érzéktíve képzei. Ez igazi, és legfőbb jelentésük, a legtöbb határozottsággal és mélységgel Dsu-chi által értelmezett Kuaknak, melyekben a chinai—homályosan bár—az ég, és földénél is magasb, mert elvontabb, s így általánosabb ellentétet képzel; a mozgató őserőét, s a mozgatótt őanyagét, s végleg — a magával egyenlően maradó, s mást egyenlően hagyó létét, s a magát és mást egykép idomító nem létét, melyeknek — egyik vagy másik oldalra elhajlás mel-

letti — egyesüléséből származtatják aztán a mindenséget, annak összes szülőiteit. Ez ellentétek fölötti elmélkedésben találja aztán a chinai, császár mint nép, legfőbb vallásos élvezetét, legmagasabb istentiszteletét.

Az eddig látott alapokkal egy irányuak e vallás részletes határozatai is. Daczára annak, hogy az ég, és föld, ellentétében, az egyetemes természetiséget istenítették, megnépesítették azok mindenikét kisebb istenekkel. Nem csoda, hisz nyilván szemlélhető, hogy sem egyik, sem másik nem elvontan üres. Aztán, mint mondám, világnézetük idomulásával, a császár udvarának, és birodalmának jelképéül tekintetett az ég; mi csoda hát, ha annak hasonlatára, ez is meg lőn népesítve? Ellenben igen jellemző, hogy e kisebb istenek, nyíltan a császár fensége alatt állókul gondoltatnak; ki őket minősíti, osztályozza, emeli, és leeb teszi, sőt egészen is elcsapja. Miben se látszik világosabban, hogy a császárnál magasb hatalmat nemcsak a földön, de az égben sem ismernek. A császár földi hatalmának határtalanná tétele, előkészíté annak részben tudott, részben öntudatlan imez istenítését; s viszont istenítése mellett lehetlen volt, annak földi hatalma korlátozására még csak gondolni is. E pontról visszatekintve, még sokkal inkább képesek leszünk China összes állapotainak felfogására, s magyarázására, miután azoknak a vallásbani gyökerezését is megismertük. A császár levén az ég, és föld ellentétes hatalmainak legfőbb közvetítője: természetes, hogy ő a tulajdonképeni főpap. Ezért ő végzi hivatalnokaival, az áldozatokat.

China ez ősvallásán kívül, még a Laotse által alapított, s a Fő vallása van elterjedve, és pedig ez utóbbi a nép nagyobb részénél. Azonban a nép magva, a szellem életének valódi organumai, a hivatalnokok, sőt a tudósok általában, az általunk épen kifejtett ősvallást követik, s így amazok China fejlődésére befolyást, gyakorolni képesek soha sem voltak, s azért figyelmet nem érdemlők, legalább nem itt, és nem ez idő szerint.

Második korszak. India.

Elő-India fekvése, s természeti alkotása. A föld, melyen fejlődésének második fokára jutott el az emberiség: Elő-India; hazája a chinaihoz hasonlóan sajátságos, de avval tökéletesen ellentett polgárosulásnak; középsője Dél-Ázsia félszigeteinek; Hátsó-Indiától a bengáli, Arabiától pedig az indarab öböl által választva.

Fekszik az északi szélesség $5-35^{\circ}$, s a keleti hosszúság $8-110^{\circ}$ a közt; az ázsiai száraz magvát tevő felföld azon hátsó része alatt, melynek déli párkányát a Himalaja képzí, mely azért, Indiának északi határa. E határnak, több mint 14000 lábnyi közép emelkedettsége okozza, hogy India a forró földöv sajátságaival, a sarkvidékekeit is egyesíti; bár a sarkkörtöli távolsága több mint 30° . Más oldalról megint, a fordítókon belőli része is módosított; az uralkodó szelek, a tenger közele, s felföldi minősége egy általán mérsékelvén egének hevét, s teljesen különbözővé tevén azt, a hason szélességű Aethiopiától.

Elő-India két, természettel egészen különböző részből áll. Egyike ezeknek, a dekani félsziget, mely a legdélibb csúcstól, a Komorin foktól, a Nerbudda folyóig terjedve, majdnem az egész forró övi részt magában foglalja, s keskeny, és mély partvidékei kivételével általában felföld; de változattossá téve, a rajtai hegyvonatok, s mérsékelve, völgyületek által. A másik rész, az épen említett folyótól északra fekvő, s északon a Himalája előhegyéig, nyugotra a Szoli-

liman hegyvonatig terjedő alföld. Ezen, nyugoti felében az Indus, keletiben az egyesült Bramaputra, és Ganges által öntözött alföld, minden vizgazdagsága mellett is, — China keleti síkjával ellentétben — határozottan szárazföldi jellemű, ilyené tevéen őt azon körülmény, hogy folyamai nem közvetlenül a nagy tengerbe, hanem öblökbe futnak, s hogy három — részben bele is átnyuló — felfölddel szomszéd, a tibeti, iráni, és dekani-val. Ez egész alföld, kívül esik a fordítókón, s így mentes a forró öv hátrányaitól, de elég közel ahhoz, hogy részese legyen áldásainak.

Meggondolva, hegy Elő-Indiába csak nagyobb tenger-részekben, vagy fáradságos hegyi utakon át juthatni el: azt kellene hinnünk, hogy mikint Chinát, úgy Indiát is teljesen magábani, elszigetölt életre rendelte a természet. Mégis épen ellenkezőleg van. Mert roppant természeti gazdagsága, eleitől fogva keresetté tette azt, egyiránt vonzatván felé a kereskedők, és hódítók. És e vonzatásból folyt törekvésnek, sem a természet nem vetett elé dönthetlen gátokat, sem az ottani nép. A természet nem; mert az inkább úgy alkotá azt, hogy lehetően alkalmas legyen, a legkülönbözőbb irányokból ráhatások elfogadására, s tovább adására, szóval a közvetítésre. Mint láttuk, két tenger övezi őt; ezek egészen különböző áradások és szelek által mozgattatnak, egészen más hajózáti törvények alatt állanak, egészen más világrészekbe és népekhez visznek. Hasonlóan, egészen más világ az, melyel Indiát, északi felének északkeleti hegyi utjai kötik össze, és az, melybe ugyane fél észak-nyugoti hegynyilásai vezetnek. E hegyi utak nehezek és fárasztók ugyan: de nem járhatlanok, s minden esetre azok, melyek legrövidebben kötik össze Kelet, és Nyugat-Ázsiát. — Helyzetéből folyó ime minőségét, belső alkotása még növeli. Mondtuk, hogy déli fele, a dekáni felföld, épen nem áthathatlan, sőt folyam-völgyületek által feltárt; adjuk hozzá, hogy északi fele egyiránt van fordulva nyugotra, mint keletre, s hogy ép ezért főfolyamainak egyike az ind-arab, másika, a bengáli öbölbe visz. De Indiának em-

bere sem ált utjába, az idegenek behatolásának; hazája gazdagságának érzetében, nyugton nézve azoknak nyervágyó tevékenységét.

Mind e hatványok összeműködése okozá, hogy India, eleitől fogva, ép úgy tárva ált a külvilágnak, mint elzárva volt China; okozá távolabb azt is, hogy a benne még mindig természeti úton kifejlett szellemvilág, a társadalmi lét, s a különység alapján épült.

India népei. E földön, a történeti időkben bevándoroltakat leszámítva is, két igen különböző népet találunk; az ind műveltséget létesített szanszkritot, s az ettől teljesen különböző ama törzseket, melyeknek bevándorolását kimutatni nem lehet, melyeket azért benszülötteknek kell tartanunk. E maguk közt is nagyon különböző, s mind maig kevésbé ismert népek, az egész Indiában elterjedtek ugyan: de összefüggő tömegeket csupán Dekanban képeznek, északi Indiában csak töredékekben találtatván; melyek, kivált a nyugoti félen igen gyérek. Közülök a Vindhján alóli Dekanban honos Tuluva, Malabár, Tamul, Telinga, Karnata népek, és a Czingalesek úgy látszik egy törzshöz tartoznak, azon Drávidákéhoz, kiket Ménu törvénykönyve a szanszkrit nép szomszédiül említ. Ezek nyelve, — ha kölcsönzött elemeitől megfosztatik — a szanszkrittól gyökeresen különbözik, s úgy látszik egyező, a Nila — gíri magasain honos Tudakéval, Dekán azon népével, mely testi alkotásának magas tökélye által, számának kicsinysége mellett is, oly igen magára vonja a figyelmet, s mely a kaukazi faj jellegeit félreismerhetlenül mutatja, ha nem is az ind-európai ágéit. Ellenben a Drávidákétól különbözőnek, vagy legalább azzal csak távolabbról rokonnak látszanak, a Vindhja hegységnek, maguk közt ismét közelebbi atyafiságban álló törzsei, mint a Gondák, a Billák a Kólák, a Kandák, és a Paháriák. Mind e törzsek, határozottan különböznek a szanszkrit néptől, de különböznek, — égalji befolyás szülte sötét színük daczára — a Papuaktól is.

Egyébiránt, nem e népek azok, kikkel a következőkben foglalkoznunk kell, hanem a szanszkrit származásuak; ezek levén, mint mondtuk, s mint később látandjuk, az indopolgárosulás létesítői, azon polgárosulásé, mely fogalmilag közvetlenül következik, a China által kifejtetre.

A szanszkrit nép őshazája. E szanszkrit népnek nem eredeti hazája India. Már maga azon körülmény, hogy e határozatlan jelzett földön két, egymástól teljesen különböző népesség lakik, még inkább pedig az ezek közti viszonyoknak minősége, határozottan arra mutat, hogy e népesség egyik felének beköltözöttnek kell lennie; bár megelőzte is beköltözése, a történeti idők kezdetét. Hogy e beköltözött fél a szanszkrit népesség, mutatja az, hogy ő a polgárosult, s ennél fogva olyan, ki erőszakosan betörni, és megtelepülni képes volt; mutatja az, hogy az áldottabb vidékeket kizárólag ő birja, mostoha hegyhátakra szorítván az általa lenézett, s mlek-khas-oknak — gyengének — gúnyolt benszülötteket, kik ellen eleitől fogva mély megvetést tanúsított, s kiktől elzárkozni törekedett. Mindezek nyomán azt kell hinnünk, hogy a szanszkrit nép bevándorlott. Abból pedig, hogy emlékezet előtti időkben csak az északi alföldet, az Indus és Ganges vidékét hódította meg; s hogy a déli felföldön, különösen annak partvidékein terjeszkedése, már a történeti időkbe esik, sőt napjainkban is egyre tart: az is bizonyos, hogy bevándorlásának északról kellett történnie.

E bizonyosság még erősbödik az által, hogy e szanszkrit nép ugyanazon néven nevezi magát, melyet ruháznak magukra a Baktrok, Medek és Persák is, tehát az iráni felföld népei általában. Ezek magukat Airja-knak Ari-knak, országukat pedig Ariana, — Airjana, — Iran-nak nevezték; míg India szanszkrit népessége közönségesen Arja-nak nevezi magát, országát meg Arja-warta-nak. Airja, mint Arja, derekat, tiszteletre érdemest jelent; nevezetes önérzetét tanúsítván a népnek, mely magát így nevezé. Ide járul, hogy a szanszkrit, és iráni nép vallásos képzeete közel rokonságot,

vagy inkább a kiindulási pont azonságát tanúsító hasonlatokat mutat; világosan bizonyítván mindez, hogy itt egy törzsnek később elvált ágaival van dolgunk.

Sőt nem csak ez, hanem még az is világosan meg van mutatva, hogy volt idő, mikor a szanszkrit faj, nemcsak az iráni, de minden, vele nyelvrokon törzsekkel, mint a görög–latinnal, a germannal, a szlávval, a lithauival, és a többi, egy népet képzett; közös világnézettel, nyelvvel, vallással, és tudománnyal általában. Már ez együttlét idejében fölemelkedett ez ős nép, az istenségnek általános fogalmához; mint ezt, e fogalomnak ama törzsek mindannyiánál egyenlő elnevezése bizonyítja. De nem is tovább; mi megint abból tűnik ki, hogy az isteni állagnak egyetlen részlegesülése sincs, mely ama nyelvek által közösen, s egyezően nevezetnék. Nem így magánál az arja népnél, melynek keleti, vagy szanszkrit ága, a részlegesült isteni hatalmaknak is egész seregét nevezi közösen az irániával; mint közösök, legalább részben vallásos mythószaiak, áldozataik és szertartásaik is. Tehát nemcsak az arja névvelök, s csak velök közösségből, de egyszersmind vallásos tudatuk több időn át együtt fejlődésének nyomaiból az is világos; mikint a szanszkrit, és iráni népek még soká együtt maradtak, midőn a közös törzs többi ágai, arról már rég leváltak.

Hol keressük, a mondottak szerint hajdan együtt élt, iud–európai népcsaládnak szülő földjét, őshazáját? ez, mint mondtuk, tán örökre megoldhatlan kérdés. A létező jelek, mégis valószínűvé teszik, hogy Kelet–Ázsia felfölde lehetett e népcsaládnak is bölcsője. Ide mutat az, hogy a chinaiak emlékei, ama népcsalád tagjainak félreismerhetlen nyomait mutatják ott, szinte a második század óta Kr. előtt; ide az, hogy épen a szanszkrit, tehát e népcsalád legkeletibb ágának nyelve, lőn olyanul fölismerve, mi a közös tőhöz legközelebb maradt; ide mutat végre azon körülmény is, hogy, a —fentebbiek szerint—tovább együtt maradt arja népek ha-

zája is, az irt felföldnek egy része, Kis-Tibet lehetett, nyugoti vége alatt azon Kuen-lun-nak, melynek keleti szomszédságába helyezik őshazájukat, a chinaiak is. Ezt bizonyítja legalább, a Hinduk, és Persáknál egy iránt elterjedt, azon ő s régi vallásos monda, melynek nyomán, úgy egyik, mint másik nép, a Himalaja bércei közé, a Manasa — Szarovara (Mapang) s a Rávana — hrada (Lanka) szomszédos, — s magas vízzel össze is szakadó — tavak vidékére tekint vissza, vallásos kegyelettel, s az előbb nevezett tóból szármoztatja folyamait, abból, melyet a hindu képzet, az istenek földi lakhelyéül tekintett Kailásának szomszédos tetőjére helyez.

A szanszkrit népnek mai hazájába költözése Mikor következett be, az ind-európai népcsalád később európaivá lett ágának, az Ázsiában maradottaktól elszakadása; s mikor az egyelőre együtt maradt arja népeknek, — vélelmileg épen megállapított hazájokból — azon terekre átköltözése, melyeket a történeti kor megnyitával már elfoglalva tartottak? szintén a megoldhatlan kérdések közé tartozik. — Magára a szanszkrit népre térve, hasonlóan majdnem legyőzhetlen nehézségekkel jár, csupán azon iránynak meghatározása is, melyet követett az, jelen hazájába költözése közben. Nem lehetlen, hogy az Oxus által is vezetettve egyelőre nyugotra nyomult, s aztán a Hindu-Kuh nyílásain át délre; elfoglalván Kabult, és Afghanistant, tehát azon területet, melyen érintkeznek Irán, és India népei, a történeti idők folyamában is. Innen aztán, ugyanazon úton költözhetett mai hazájába, az iránitól elvált szanszkrit ág, melyen át nyomultak Indiába, az idegen népek, közönségesen. E vélelem mellett szól azon körülmény, mely szerint a szanszkrit nép Indiának épen északnyugoti részét foglalta el legteljesebben, s hogy e nép legrégebb irodalmának maradványai, gyakran említik az Indust, de nem a Gangest. De az ellen okok is alig gyengébbek. A hindu polgárosulás igazi székhelyéül a Szaraszvati és Driszadvadi közt elnyúló terület, az úgy nevezett Brahmavarta tartatik; aztán nem az Indus, hanem a Ganges a főleg szentnek tartott folyam,

s végre a hagyományok szerint legrégebb hindu város, melyet a Mahabarata szerint, a Himalaja bércei közt növekedett Pandavak — halványok, fehérek — építettek t. i. Indraparasz ha, a Jamuna mellett fekszik, tehát az Industól távol, ellenben Brahmavartához közel. A jobbra, s a balra harczoló okok ez egyensúlyában — nekünk legalább — az látszik leginkább valószínűnek, hogy a szanszkrit népnek, indiábai legelső áttelepülései a Szaraszvati és Jamuna vidékein létesítettek; a Himalaja nyílásain át; és hogy ez áttelepülések kismérvűek s békes természetűek lehettek; csak ilyen engedvén meg a közvetítőtől szolgált hegyi utak nehézsége. E kismérvű, békes telepítésekre következhetett aztán nyugoton, azon általános átköltözés, mely épen általánosságánál fogva, erőszakos, és átható is volt egyszersmind.

Bármint legyen is, az bizonyos, hogy India, a szanszkrit nép e beköltözése által nyerte világtörténeti jelentőségét, s azért evvel kezdődik annak története.

Az ind történet forrásai. India föltartásából következik, hogy történetének forrásai, nem maradtak oly hosszú időn át csupán belföldiek, mint Chináé. Így, még ős történetei egy részére is vetnek némi világot, a külföldiek, kivált a görögök iratai. Az ez oldalról nyereség azonban, távolról sem elég, pótlására a hazai forrásokban fogatkozásnak.

Az ind értelmiség, főleg vallás-bölcsészeti eszmék körül forgott eleitől fogva, tehát oly téren melyre alig követhette ügyvivőit a nagy tömeg. Ezért volt nehéz, a nemzet egészének közkincsét képező irodalomnak létesülése; bár igazán belbecsü művek, korán születtek is. Ide járul, hogy az ind értelmiség organumai, a brahminok, nemcsak nem igyekeztek azon, hogy a nép zömét is eszmélkedésre bírják: sőt azt, még saját gondolkozásuk gyümölcseitől is, elzárni törekedtek. Ezért nem keresték, sőt kerülték a nyilvánosságot; s ennek folytán kevéssé használták az írást, bár ismerték azt. A nagy tökélyü — de valószínűleg már Nagy Sándor. korában kihalt — szanszkrit nyelven szóló elmeszüle-

ményeiket,* jobban csak az élő szó segélyével tartották fen. Ez oka, miért hihette Megaszthenes, hogy a hinduk nem ismerték az írást; ez oka, miért nem vertek irással jegyzett pénzeket, egész a Buddha-ismusig, s miért nem birunk feliratokat, az ugyanazt előzőtt időkből. Mindezen körülmények, az irodalom keletkezését általában gátolták. Vannak azonban olyanok is, melyek főleg a történeti ágra nehezkedtek gátolólag. Ilyen a hinduk azon sajátos jelleme, melynél fogva az, a történeti eseményeknek, mint olyanoknak, ábrázolására képtelen; haugyan minden jelentékeny, azonnal felkölti túlerős képzelműket, minek folytán teremtményük nem történet, hanem mythos leend. E mythósok történeti magvát kikeresni, s kiválasztani, annál is inkább igen nehéz, mert az őket alkotott képzelem, a gondolkozó szellem által nem mérsékelt, korlátlanul csapongó. Ez oka, hogy csaknem egyetemessé vált a vélemény, mely szerint a hindu irodalomból, a földrajzi és történeti ág teljeseen hiányzik. E vélemény mégis helytelen, s oly igen, csak kéjelmessége által ajánlott eldöntélet; miután a Kr. előtti hatodik században keletkezett, s csak hamar rendkívüli terjedtségre jutott Buddhaismus, az irodalomra, közelebb ennek történeti ágára vonatkozólag is, gyökeres változást eszközölt.

Budda, és követői, — a nyugoti világ későbbi protestantismusával egyezően — a nép nagy tömegét akarván eszméiknek megnyerni: ehez kelle fordulniok, hozzá nem holt, de élő nyelven szólniok, s az írás segélyét is igénybe venniök. E körülmény, a történelemnek is okvetlenül javára vált; anyival inkább, mivel a védekezésre kényszerített Brahmaismus, hason térre állani, hason fegyvereket használni volt kéntelen. De ne becsüljük túl az inneni nyereményt. Mert mint a Buddhaismus hatott a Brahmaismusra: úgy ez ő reá. Innen van, hogy történeti hitelességgel a Buddhaismus is, inkább csak saját korára vonatkozólag bír, nem pedig a régiebb korokat illetőleg is; s hogy az írást is csak később kezdte használni, azt egyidőre igen nélkülözvén. Ide járul, hogy

a szellemi erőket e túsajából fejlett irodalomnak egyik, és pedig a történelemre bizonyos fontosság fele, a Buddistáké, majdnem teljesen elveszett, a diadalmas Brahmanoknak, mindkét félről elismert vandalizmusa által. E pusztítás annyira ment, hogy a sajátképeni Indiában, úgyszólván mi sem maradt fenn; a Buddista irodalomból, s töredékeit, csak annak Indián küli menhelyein találhatni. Pedig, történelmi tekintetben, még e töredékek is becsesebbek, a különben oly igen gazdag; egész hindu irodalomnál. Az irodalom által nyújtott forrásoknál fontosabbak hát azok, melyeket a feliratok, pénzecskék, és műemlékek szolgáltatnak.

A külföldi írók közül, egész a legújabb időig—tehát ránk nézve általában — legfontosabbak a görögök. Azonban ők is, aránylag csak későn ismerték meg Indiát, s akkor is inkább gondoskodtak kiemeléséről, a szokatlanságánál fogva különös és meglepőnek, mint a valóban lényegesnek. Ezért kevésbé tanulságosok, mint lehetnek volna különben.

A források ily szűkében, a következő rajz gyengéinek, némi elnézésére véltünk igényt tarthatni.

India östörténete.

a) A Vedák kora.

Tájékozások. A szanszkrit nép levén India történetének létre hozója: természetes, hogy annak bevándorlásával nyílik meg, ennek folyama. Már főnebb mondtuk, hogy e bevándorlás ideje meghatározhatatlan. Mit tehetünk, annak kimutatása, mely időn nem eshetett az innen.

Ktesias nyomain menve, nagy részletezéssel beszél Dio-

dor, Szemyramisnak egy hadjáratáról, India ellen. E hadjáratukban egy hatalmas népre találtak az Asszyrok, Szthavara-pati király alatt; kinek seregét, kivált a harc-z-elefantok tették félelmissé. Szthavara-pati végleg győztes is maradt; s így nem sikerült, a seregük két harmadát elvesztett Asszyroknak, az Induson túli előhaladás: de igen, egy, az irt folyam jobb partján fektűt hindu törzsnek, az Asszakának meghódítása, s adózóvá tétele. Ezt nemcsak Arriahn, de a ninivei Obelisz is bizonyítja; az asszyr király által kapott adók közt; India állatait is mutatván, az Elefántot és az Orrszarvut.—,Sztavara-pati' szanszkrit szó, s ,földurat' jelent. Az Asszakának szanszkrit neve Açvaka, származva Açva-tól, a ló nevéből. A hinduk hőskölteménye jól ismeri, s épen lovairól dicséri e népet. Nagy Sándor is fen lelte még, s kemény harcot vívott vele.

A Kr. előtti 13-dik századba esett e hadjáratnak korában hát, nem csak megtelepülve voltak az arja népek az Indusnál; de nagyobb országokat is képeztek ott, melyeknek királyai magukat, ,föld urai'-nak nevezhették, s az elefántok harczra alkalmazását ismerték.

A Kuru-pantsala, a Koçala, a Videha, a Kaçi, az Anga, és a Magadha törzsek királyainak reánk maradt, s a 13-ik század óta Kr. e. folyton folyó—ha nem is mindenben teljes hitelű—névjegyzékei megint, azt bizonyítják, hogy ugyan ez időben, már a Ganges vidékén is megtelepülve voltak, s szintén jelentékeny országokat képeztek azok; ha ugyan ama népek székvárosai mind a Ganges vidékén, részben annak alsó folyásánál léteztek.

Más oldalról a Vedák, a hinduk e legősebb szent könyvei, kivált pedig ezek legrégebbe, a Rig-veda, azt tanúsítják, hogy a bennök összegyűjtött dalok keletkezésének korában, ugyan azon arják, sőt isteneik is, nem elefántokról, hanem lovaktól vont harczai szekerekről csatáztak; csak az Indus, és Szaraszvati vidékein voltak honosok, ellenben a Gangesén nem; s hogy apró törzsekben, s egészen kezdetleges állapotban éltek; leg-

főbb gazdagságuk lovak, és szarvas marhákban állván. Hasonlót bizonyítanak, a Baktrok vallásos hagyományai is, mint melyek Indiát — a Vedákkal egyezően — a hét folyam országának nevezik. E hét folyam, az Indus, annak öt mellék folyama, és a Szaraszvati. Ezeket a főnebbiekkal összevetve, következik: hogy a Vedak dalainak, jóval az Asszyrok támadása előtt kellett iratniok; mint mikor azok már elefántokkal harczoltak; nemcsak az Indus, de a Ganges vidékén is honosok voltak; s nem apró törzsekben, hanem jelentékeny országokban éltek. Miután a Ganges vidékének meghódítására, az ottani országok kiképződésére, s a nép nem közönséges mozgásának megállapodására, bizonyonnyal századok kellettek: nyilván van, hogy a Vedak dalaiból, a legifjabbakat sem lehet 1500 éven inneninek tartani, Kr. előtt. Adjuk hozzá, mikint a Vedak egyes dalaiban, annyira különböző világnézet mutatkozik, hogy annak fejlődése, szintén századokat föltételez; hogy ennél fogva a legrégebbek születésükora, Kr. e. 1800-on innen nem lehet; s hogy mind a mellett, e legrégebb dalokban sem található egy régi hazárolí emlékezésnek még csak nyoma is: s világos lesz előttünk, mikint az arja nép új hazájában költözésének idejét Kr. e. 2000-en innen, nem kereshetjük.

Hason eredményre jutunk egy más uton is. Ma már alkalmasint bebizonyítottnak tekinthető, hogy azon Ophir, melybe hajóztak — a zsidók történeti emlékei szerint — Salamonnak a phoenikiabeliek által kísért hajói: India nyugoti partjainak valamely pontja, tán az Indus torkolatánál honolt Abhirák földje volt. Kitűnik ez, az onnan visszavitt czikkeknek mi voltából, s szanszkrit származásu nevéből. E czikkek főleg következők: Arany, ezüst, drága kövek, elefántcsont, santal fa, majmok, és pávák. Hogy a zsidók — kiknek tengerészete Salamonnal csak kezdődött, bár végződött is — ily hosszú utra, melyből csak harmad évre térhettek meg, csupán a phoenikiak kísérete mellett vállalkozhattak: kétséget nem szenved. De világos az is, hogy Phoenikia kereskedői-

nek már előbb is ösmerniök, s üzniök kelle, az oda kereskedést; egyedül ennek folytáni jártasságuk költethvén fel Salamóban, az oda hajózás gondolatát. De nemcsak az Indusokhozi, hanem az ezek által folytatott kül kereskedésnek is jelentékeny nyomai vagynak.

A gardafui fok közelében, az arab öböl bejáratánál, s így az India, Arabia, és Afrika közti kereskedeésre nézve igen fontos ponton fekvő Szokotora szigetről tudjuk, hogy azt a görögök Dioskorides néven ismerték, s hogy már Arriahn Periplusának korában, részben hindu volt annak népessége. Bizonyosnak látszik, hogy a Dioskorides, valamint az újabb Diu Szokotora névnek is eredetije, a szanszkrit Dwipa suchatara, mi szószerint boldog szigetet jelent. A névnek, és a lakosság egy részének szanszkrit eredete, itt egy hindu telepítvényt láthat; mi megint, e vidékekrei kereskedeésre mutat; a minthogy ennek nyomai nem is hiányzanak.

A malabari partokon fekvő Szefahrét, vagy Szofalat, e l hinde jelzővel szokták megkülönböztetni az arab irók, az Afrika zanguebari partjain fekvő, hason nevü teleptől, melyet megint Szefare el-zinge vagy Szofalo a z en jenek irtak. Ezen; majdnem egyenesen átellenes pontok e név egyezete, s gondos megkülönböztetése: azoknak közel viszonyára mutat; s valószínűvé teszi, hogy az áfrikai Szofalo, az indainak hason nevü gyarmata. E nézet elfogadásával, több mint valószínű lesz; hogy ugyan ezen ind Szofalo volt az, mely, a szokotorói hindu telepítvényben a Monsun segítségével folytatott afrikai kereskedésének kivánt alkalmas állomást biztosítani. Legyen bár mikint; annyi igaz, hogy korai hindu telepítéseknek déli Arábiában is vannak nyomai. Tudjuk, hogy a régiiek, arab-hindukról beszélnek; hogy déli Arabia lakóit maig is szokás, sárga hinduknak nevezni; s hogy, kivált az Omanbani arcz képződést, a hindukéhoz felette hasonlatosnak találják. Nem hihető e, mind ezek után, hogy a Hinduknak, e telepek által is emelt, élénk kereskedésük volt nyugotra? S tán épen ezen, a phoenikiakénak

megfelelő kereskedés volt az, mely ez utóbbit is felszerkentette, s tájékozta; melyen át kapták a görögök az elefántcsontot, s a rezet, miket azért már Homer is, az ελεφας és κασσιτερος szanszkritis neveivel jegyez. Szintén e kereskedésben lehetett alapja annak is, hogy a görögök, nyugoti, és keleti Ethiópokról beszéltek. Valószínű, hogy a dioskoridesi, és a dél-arabiai kereskedelmi telepek lehettek azon helyek, melyeken a görögök, az afrikai, — tehát nyugoti — Ethiópokkal, s a malabari partok lakóival, egyszersmind találkoztak; mely utóbbiakat aztán keleti Ethiópoknak nevezték el, alkalmasan sötét színük miatt. —

E telepítéseknek, e cselekvő külkereskedésnek támadási idejét csak a messze előkorban kereshetni; miután azok a Kr. e. 6—11 századokban már mint létezők tűnnek elő. Még előbbre kell tenni, támadását azon jelentékeny polgárosultságnak, mely mindazoknak feltétele. Miután a hindu polgárosulás északról indult ki; miután az, egyelőre az északi alföld elfoglalására szorítkozott, s a Vindhjtától délre csak később kezdett terjeszkedni: nyilván van, hogy ez oldalról is kényszerítve vagyunk, a szanszkrit nép mai hazájába költözésének idejét, a Kr. előtti 2-ik század határain túl keresni.

India, a hét folyam vidékén. Indiának, az épen kijelölt korban megindult története, egyelőre az arja nép új hazájábani megfészkelődésében határozódott szükségképen. Sok évnél kellett elforogni, sok csatának kellett vivatni, és pedig részint a benszülöttek, s az arja nép, részint ennek egyes, apró törzsei közt, míg csak az Indus vidéke is meghódítva lett. Az arja nép e korbani életéről, s világnézetéről, némi fogalmat képesek nyújtani, a Vedak legrégibb dalai.

Ezek nem hagynak kételkedni, hogy támadásuk korában, s így legalább 1900—1500 évvel Kr. e. főleg pásztorkodás, és marhatenyésztés-ben állott a hinduk foglalkozása; de párosulva némi, bár alacsony földműveléssel. Ezért van, hogy a képek és hasonlatok főleg lovak, és tehenektől vettek, bizonyítva a velöki, kizárólagos, sűrű, és hosszas foglalko-

zást; hogy az apró törzsek fejedelmei Gopaknak neveztetnek, mely név eredeti jelentésében tehén őrzőt, vagy védőt jelent. Szintén ez oka, hogy egy, s ugyanazon szó jelenti a népgyűlést, s a tehén rekeszt, a Gostha; és hogy Gavisthi, a harcz neve, saját kép tehén birtoklásrai törekvést tesz; világosan tanusítván, hogy e népek főleg tehén rablás, és legelő foglalás-ért csatáztak. De ez életmódra mutat vallásuk is; a pásztor emberre nézve legfontosabb természeti hatalmak lévén abban istentítve, s tőlök áldások kérve, melyek főleg a pásztor vágyainak felelnek meg.

Hogy e kor Gopái, a lényegileg egyenlő népnek inkább csak vezetői, nem pedig kiképzett hatalmu fejedelmei voltak: egyenesen következik az állapotok kezdetlegességéből; de következik az ind nép jelleméből is, melynél fogva az nem annyira az egyetemest tekinti állagosnak, mint inkább a részlegest. Innen van, hogy e népnél soha sem birt legfőbb, s mindent átölelő hatalommá válni az állam, s hogy az a társadalomnál úgy szólván megfeneklett. De e korban még oda se jutott az el; a család levén itt is, mint mindenütt, azon hatalom, mely egyelőre kizárólag uralkodott az egyesek fölött, s mely uraságát e korban még csak igen kevésbé osztotta meg. Nem maga a hatalom, hanem csak annak megjelenése volt hát különböző, a szerint, a mint vagy a család, vagy a törzsfő által gyakoroltatott, vagy még tovább víve, a rokon törzsek közös fejére, vagy ezeknek szövetségére ruháztatott. Ez oka, hogy bár Menu törvényei csak az egyedurasságot ismerik: az indoknál utóbb sem volt szokatlan a több fejű kormány, ugyanaz, mit a chinaiak képzelni is alig bírnak; annyira, hogy midőn létezését a Hollandoktól hallották, azt csak egy sok fejű szörnynek birták gondolni, melynek csupán fenállása is valódi csoda. Az egyes családok jogosultságának ez őseje okozta, hogy a vallásos cselekmények teljesítésének, jelesen az áldozásnak joga, és kötelessége is a családfőket illette közvetlenül. Ezek áldozatai mellett azonban olyanok is voltak, melyek egy egész, vagy éppen több rokon törzs ja-

váért lőnek benyujtva, és pedig nem a Gopák, hanem más, erre különösen képesítettekül tekintett, s purohitáknak nevezett férfiak által, világos jeléül, a részlegesülés megindulásának.

A vallásos nézetek már nem egészen kezdetlegesek. Az istenítés tárgya a természetiség; csak ez levén isteníthető akkor, midőn az ember az egyenkintiségen már fölül emelkedett, de a természetiségtől még el nem vált. E természetiség a képzet által volt tudva, mi aztán azt érzékíté, s ez által részlegesíté. A legfőbb fejlettségére jutott chinai, s a bölcsőjébeni ind vallás hát egyeznek, a mennyiben mindenikben az általános természetiség tudatik, és pedig a képzet segítségével tudatik istennek: de különböznek, a mennyiben az ind vallásos tudat már kiindulási pontján is erősebbnek mutatkozik; személyesíteni birván képzeteit, s kifejezván így nemcsak a létezést, hanem a támadást, és enyészést is. Innen a mythosoknak oly jelentékeny serege, beszélvén az istenek dolgairól, azon istenekéről, kiknek mindenikében az általános természetiség jelenik ugyan meg: de mindig más-más oldalról, más-más hatalmában.

Ez istenek legrégebbike Varunas, az elláthatlan térnek személyesítője; ki túl az égen, s annak csillagain honol; ki ép azért mindent átkaroló, s hatalma alatt tartó; a bünöknek, és bünösöknek szigoru birája: de a megtérőknek vigasztalója, s gyámola is egyszersmind. Ez isten székhelyének távola a térben, imádtatásának távolára látszik mutatni az időben, s tekintve a rokon népek annyiávali közösségét: valószínű, hogy tisztelete a Vedák keletkezését előzőtt időkben erősebb, s Indráét is fölülmuló volt. A Vedák korában azonban már háttérbe vonult, más hatalmaknak engedvén át, a világ fölötti uralkodást.

E hatalmak közül, kivált a pásztornépnek jótékonyok, tehát a fénylő, és világló ég, s az ehez tartozók voltak kedvesek, a sötétség hatalmainak, mint vész hozóknak ellenében. Innen, a hinduk legerősebb istene Indra, a levegő ég

személyesítője, ki hatalmas, dörgő, és villámló, ki ura a szarvas marhának, védvén azt, mint egy erős bika. Indra a többi istenek előtt született, kik mindannyian tőle vették hatalmukat.

Indrának ellenében állnak, a sötétség ellenséges hatalmai; Vritra, a begöngyölő, a sötét felhő, mely ölébe zárja a párákat, s így nem csak elhomályosítja, de vizszegénnyé is teszi Indrát, akadályozván ezt, a szomju föld megáztathatóságában; Ahi, ki a nyár hevében megfosztja a földet folyásoktól, a hegyekben, s ezek barlangjaiban tartván vissza azokat. És a többi.

E hatalmak ellen kell Indrának küzdenie, mely küzdelmet főleg a tropicus viharokban érzéktve szemléltek. A villámmal, e soha el nem tompuló lángzsával kell Indrának a felhőket meghasogatnia, hogy megfejhesse az égnek íme teheneit, vagyis, hogy esőt bocsáthasson a szomju földre, s hogy ismét fénylő arcot ölthessen. E harczában a szelek segítségét, kiknek élén Váju áll, a szélnek személyesítője általában; aztán Rudra, az ordító orkán, ki mint ilyen iszonyatos, és pusztító is ugyan: de hatalmas, s végleg jótékony is; enyhítő esők járván nyomaiban. Velök szövetkezve győzi le Indra elleneit, Indra, ki épen mint ily diadalmas hős, más oldalról meg diadalra segítőknek is gondoltatik, s mint ilyen, a Vedák számtalan dalában segédül hivatik.

A levegő égen, s az ezt megtisztító szeleken, s illetőleg ezek személyesítőin kül, a világosságnak hatalmai is személyesítője, a magasra törő, s azért isten, és ember között közvetítő, kihez intézvék legnagyobb részben a Vedák dicséretei; így maga a nap, Szurja, ki mint szülő, — Szavitri — mint fentartó, — Puszhan — áldástele, és mindentudó diadalmos képviselt Aşvinek, e szép testvér pár; aztán maga a reggeli szürkület általában, személyesítve Usaszban, a szüzben.

E dicsénekekben, mint a képzet szülötteiben, az egyesben az általános, az érzékiben az erő is szemléltetett egyszersmind; mi mellett aztán, az egyes alakoknak inkább vagy kevésbé előtérbe helyezése, s azok felfogásának többé vagy kevésbé érzéken tartása tekintetében, igen eltérők azok. Ez eltéréseket — a vallásos képzet megállapodatlansága mellett—részint az énekesek különbözősége; részint egy s ugyanazon énekes kedélyállapotának, s az alkalmi oknak időszerinti eltérése, s változása is magyarázza, tehát nem csupán az egyes dalok iratásának kora. Ezért lehetlen biztosan, sőt csak határozottan is állítani, hogy a vallásos képzetnek mely alakja volt legkorábban uralkodó, távolabb, hogy mely istenek voltak legrégebben tetőpontra emelve; haugyan e kérdésre más felelet adható az egyik énekes, s tán vidék-re, s más, a másokra tekintve, és a többi.

Mint az istenekről tudat, úgy a köztök, és az emberek közti viszony is, igen sajátosságos eltéréseket mutat. Majd tisztán erkölcsös ez, majd megint gyermekesen önző, s mintegy alkudozásban határozódó, mely csak a nyerendő jók reményében visz áldozatot. Ez áldozatok leginkább az istenek elé tett eledelek, azok éhe, és szomja csillapítására, melyeknek elfogadására forma szerint meghivatnak.

Szokottabb áldozati tárgyak voltak: a föld terményei, kivált gyümölcsök, aztán tej, és vaj, ritkábban állatok, főleg kecskék, és tehének. Legfőbb, s az iráni népeknél is újra feltalálendő áldozati tárgy volt mégis a Zóma nedv, mely huszonegy tehén tejével, s árpaliszttal szokott vegyítetni. Ezen, forrásba mente után részegítővé vált vegyítéssel kell Indrát folyvást tartani, hogy az jóvoltinak áldásait kiáraszthassa; mert ez által nemcsak készség, de erő is támad abban munkáira, s pedig annál inkább, minél több részt vőn az, a zóma nedvében, annyira, hogy attól szinte meg részegedett. Ám nemcsak a zóma nedv, de a hívők énekei, a bramák s az áldozati cselekmények, brahmanák is táplálják, és erősítik az isteneket, annyira, hogy a jól ké-

szített s felajánlott zóma nedv, s a kellően tartott énekek által, fölöttök szinte hatalmat gyakorolhatni; világos jelétül, hogy a bűbájlás eleme még az ind vallásból sem enyészett el. A zómának, s a hívők énekeinek tulajdonított íme hatályosság okozá, hogy azok, mint az istenek táplálói, isteni állagokul is tekintetvén: már e korban is istenítették; és pedig ez utóbbiak Brihaspati, vagy Bramanaspati személyében.

Az áldozáson kívül, már ekkor is szokásos volt a tisztulásnak, és megigazulásnak később oly igen előtérbelépett azon módja, mely a mosakodásban, fürödésben állott. A Rig-vedában mondatik „A vizeket, teheneinket megítató imez istennőket hívom segédül; a vizeknek vigyünk áldozatot. A vízben gyógyerő van; papok legyetek fáradhatlanok a vizek dicséretében. Zóma jelentette ki nekem, hogy a vízben van minden gyógyerő, hogy Agni mindent boldogít, s hogy a víz mindent meggyógyít. Oh vizek töltsétek meg testemet, nyavalyákat semmítő gyógyszerekkel, hogy soká láthassam a nap világát. Oh vizek! szabadítsatok meg engem mindentől, mi bennem rossz, mindentől, ha mi erőszakost cselekedtem, s mindentől, ha mi káromlót és hazugot szólottam. Ma dicsőítettem a vizet, egyesítettem magamat annak lényével (a fürdőben).

b) A hőskor.

A hőskor határainak kijelélése, s forrásainak méltatása.
A férfiasan küzdelmes élet, melyet a szanszkrit nép az Indus vidékén élt, csak igenis alkalmas volt arra, hogy benne kedvet, és erőt keltsen a tovább terjeszkedésre, az előbbre hatolásra. Ez előbbre hatolás, s a benszülött népeknek elűzése vagy megigázása, bizonyosan sok harcra, és küzdelembe került, melyeket még tarkáztak azon csaták, mik magának a szanszkrit népnek egymást üző törzsei közt

vivattak. Ezért a költözködés századai tekintendők az arja nép hőskorául, melyben az apró törzsek népekké, azok vezetői fejedelmekké magasultak, melybe esnek a hősi költészet első kezdetlegei, s melybe esik a papi, és a vezeklő élet fejlődésnek indulása, s ennek nyomán a Várnarendszer képződésének kezdete is.

Megnyilt e hőskor, a költözködés megindultával, s bezárult a Kuruk és Panduk közti, az előbbieknél általában nagyobb mérvű azon hadviseléssel, mely egy felől kimeríttette, de más felől meg határozott székhelyekre, s megállapodásra vezette a háborgott, küzdött elemeket, s melynek korát Lassen a 14-dik, Roth pedig a 12–11-ik századokra helyezi Kr. előtt.

E kornak írott emlékei is igen gyérek, s még kevésbé biztosak, és határozottak, mint az előbbié. Igaz, hogy a Rig-vedának néhány harci dala reá is vet némi világot, de inkább csak a kor kezdetében, midőn még a Jamunán túlra nem terjedt a költözködés. Ezekhez jönnek aztán a Vedákban foglalt Bráhmanak, melyeknek kivált régiebbjei, mint például a Rig-vedához csatolt Aitaréja-Brámana, e kornak igen fontos, csak hogy kellőleg még ki nem zsakmányolt forrásiul tekintendők, főleg a bennök foglalt, s „Itihasak”-nak nevezett elbeszélések, és legendák által. Részben ugyan csak e kor forrásai közé számítandók a hinduk világhírű hősköltevényei is, a Mahabharata, és a Ramajana, melyek később, de az ősköltészet kincseinek felvételével, s az épen említett elbeszélések, és legendák alapján fejlettek ki, s melyek ugyan azért, többszöri, s szinte a Kr. előtti 3-ik sőt 2-ik századig ismétlődő, az ind világnézet időnkinti változatainak megfelelő átdolgoztatásuk daczára is, sok világot vetnek már e korra is.

A Bharatak, és társaik támadása, Szudász ellen. Az Iravati, és Vipaça közt lakott tíz törzs, köztük a Bharatak, a Matsják, az Ahnuk, és a Druhjuk, haddal mentek Divodásának fia, Szudász ellen, ki a Sarasvati és Jamuna között épen elfoglalt téren székelt Tritsuk fölött uralkodott. A szö-

vetkezett törzsek mellett látjuk Visvamitrát, a Kuçika papi nemzetségből, míg a Tritsuk részén a Vasisthák állottak. A Tritsuk megtámadhatása végett, átkellett menni a Vipaçán, s a Szatadrún. Hogy az átkelést ne gátolnák, következő imát küldött Visvamitra ama folyamokhoz: ‚Vággyal tele, mint a versenyre bocsátott lovak, vagy a borjaikhoz siető szöke-
 tenek, törnek elő a hegyek lejtőiről, s rohannak tova hab-
 jaikkal Vipaça, és Szatadru. Indra által üzetve, s a tenger-
 hez sietve törtök előre, mint csataszekereikben a harczfiak,
 egyesített futásban, dagadó habokkal folytok össze oh tiszták! Vizgazdagok! hallgassatok barátsággal egy pillanatig, ked-
 ves beszédemre, s szüntessétek tenger felé futástokat; erős
 áhítattal könyörgök, segélyül hiva benneteket, én Kuçika
 fia. Hallgassátok az énekest óh testvérek! meszsziről
 jött ő, lóval és szekérral. Szálljatok alá, legyetek gázol-
 hatók óh vizek, s ne érjenek tengelyig habjaitok! Majd
 ha már átkeltek rajtatok a Bharaták, Indra által üzött eme
 harczos csapat, akkor áradjon meg veletökszületett futástok!
 Ugyanő, a csata bekövetkeztén így énekelt. ‚Jőjj hozzánk
 ma, különböző s válogatott segélylyel Indra! légy irántunk jó
 indulattal magas hős! Ki minket gyűlöl, hulljon lábainkhoz,
 kit mi gyűlölünk, hagyja el azt az élet lehe. Mint a fa ledől
 a fejsze alatt, mint széttöretik a hüvely, mint kiveti a felforró
 üst tajtékját: úgy tégy velök óh Indra! Óh Indra! Bharata e
 gyermekei ismerik a harczot, sarkantyuzzák lovaikat, s kém-
 lelve hordják körül a csatában erős iverket, mint örök ellen-
 séget.‘

Daczára Visvamitra imáinak, győztek a Tritsuk. Ennek folytán Szudasz a szövetségesek területére rontott, s ott foglalt, és rabolt. A Rig-veda egy éneke, főleg Vasisthának s fainak tulajdonítja Sudasz e diadalát, mondván: ‚Bekerítve volt ő, a tiz király csatájában, de Indra meghallgatá Vasis-
 tha dicsénekét, s a Bharaták elporlának, mint a pásztor botja;
 a távolból hozták elé Indrát a Vasisthák, zoma áldozatuk,

s imájuk ereje által, ki aztán tért nyitott a Tritsuknak, hogy törseik kifejtőzhetnek.

Az arja nép szétterjedése, a hét folyam vidékéről, s nagyobb országok képződése délen, és keleten. Mint a Rig-veda dalai kezdetére: úgy a hőskötemények végére világítanak e kornak; megénekelvén az alig megalakult államoknak egymás elleni, s a kort bezáró nagy háboruját, s beszélvén az arja népek harczairól, a dekáni benszülöttek ellen.

A Mahabharata tanúsítja, hogy később szerencsésebbek lettek a Bharatak; ha ugyan csak hamar a Tritsuk földén tűnnek föl azok, kiknek majd — az előttök átköltözött törzsek messzebb keletre hajtásával — a Jamuna, és Ganga felső folyásánál megtelepülés is sikerült. A törzs hatalmát megalapított Bharata uralkodó házra következett a Kuru dynastia. A később beköltözött, s egyelőre a Pantsalákra, utóbb azonban a Matsjakra is támaszkodott Panduknak ismételt kísérletei, melyeknek végre sikerült céljok, a Kuruknak trónröli leszorítása volt, képezi aztán a költemény sajátképeni tárgyát.

A Mahabharatának kivált régibb helyeiből, jog és erőérzet-et tanusító férfias hősiség, lovagiasság és életkedv tűnnek elének. Nem így a Ramajánából, melynek motivumai a lemondás, s nem a jog, hanem a köteleesség érzet. E körülményből, annak későbbi származására kell következtetnünk; habár a Kuruk és Panduk harczát több nemzedékkel megelőzöttnek mondja is az tárgyát. E későbbi korban még kevésbé volt cél, az események tárgylagos előadása mint régebben, s azért a Ramajana nem is oly gazdag történeti forrás, mint a Mahabharata, s főleg az által nevezetes, hogy a keleti sikon maradó testvérével ellentétben, s azt mintegy kiegészítve, a hinduknak déleni előhatolását tanúsítja. Mindezek nyomán tudjuk, hogy azon arja nép, mely a Vedak korában majdnem kizárólag a hét folyam vidékére szorítkozott: a hőskorban általában előre hatolt. Így északon, a Himalaja folyamvölgyeibe; délen, egyelőre az In-

dus torkolatához, hol hihetően először pillantotta meg a tengert, aztán pedig a partok hosszában, egész a legdélibb csúcsig, s végre keleten, a Jamuna és Ganga vidékére. E keletrei előhatolás, csak a Himalaja előhegyei mentén volt létesíthető, egyebütt a közbeni homok puszták által gátolatván az. A terjedt keleti sikokon, s részben a déli partokon is, nagyobb országok, s fényes városok keletkezettéről értesülünk, már e korból is. — Így az ismert királyi házak legrégebbike, az Ikszavaku, az Indus torkolatánál Pôtálát, a Sarajunál Ajódhját alapította, fővárosát azon Koçala népnek, melyben olvadtak fel hihetően a Tritsuk. Hasonlag e korban alapított, a Bharaták helyére lépett Kuruk székvárosa, Hastinapura, a Ganges felső folyásánál; aztán, a Videhák fővárosa, Mithilá, a Kauçaki mellett; úgyszinte a Kaçik, az Angak, s a mindenek fölött hatalmas Magadhák fővárosai: Varanesi, Tsampa, a Ganges alsó folyásánál, és Radsagriha, az irt folyamtól délre. Mindezek jelentékeny országok székhelyei voltak, melyeknek királyai valódi fejdelmekül tekintendők, kiknek hatalma a kor nagyszerű eseményeinek folyamában képződött ki.

Az ind eposzok. Szintén a hőskorba helyezendő, ha nem is teljes kiképződése, de legalább kezdete, az epikai irodalomnak. Természetes, — mondja Duncker — hogy azon énekek, kik előbb az áldozatok elfogadására hitták meg dalaikkal az isteneket, a költözködés, s az élénkebb harczos élet idején nem maradtak meg a régi áldozati énekeknél: hanem a változott életviszonyokhoz képest, dics, és hála-imákat küldtek a diadal isteneihez, s harcz, és csata-dalokat énekeltek. E hadi költészet már az Indusnál vette kezdetét, s nagyobb mérvekben kíséré a vándor népek törzseinek csatáit, s a csakhamar bekövetkezett hadakat, maguk az ujon alakult államok között. — A lelkesült magasztaltság, a közvetlen érzelem erőszaka, mely amaz, — a csatákat közvetlenül előzött vagy követett énekeket sugallá, lassankint nyugodtabb, s inkább elbeszélő hangnak adott helyet. Minél távolabb multba

vonultak vissza a megénekelte események, és hősök, minél nagyobb időszak választott el tőlök: annál inkább központosulni kellett az egész dalkincsnek, egyes kiváló nevek, és események körül. A kevésbé kiváló alakok és tusák eltűntek, s a végküzdelem kimerítő izgultságát, s erőfeszítését követett békesb századokban, a költészet művészi ápolása, két nagy csoportban egyesítette a hőskor összes emlékeit—a nagy háboruróli elbeszélésekében, s a Rama tetteiről szóllottakéban.

A Várna rendszer képződésének kezdete. A hőskori emlékeknek, valamint a költészet összes termékeinek is őrei, s a hagyomány segélyéveli átültetői, azon purohiták voltak, kiket épen a vallásos hymnusok, és szertartásoknak apáról fiura átszált ismerete tüntetett föl, különösen képesített áldozárokul. E purohiták tekintélye, e harczos korban nem csak nem csökkent, sőt emelkedett. Nem csoda, hisz az ind képzelem nem kevésbé tulajdonította imáik, és áldozataik-nak a diadalt, mint a harczosok vitézségének. Aztán ők nem annyira tulajdonképeni papok voltak csak, mint inkább az ind értelmiség organumai általában, tehát költők, tudósok, papok, és kormány-férfiak egyszersmind, kiknek fontossága azért, a közélet emelkedésével egyre növekedett. Adjuk hozzá, hogy a vallásos nézetek, és szertartások lényegileg nem változtak ugyan: de bővültek, s hogy e bővülés az áldozatok vezetőinek fontosságát csak nevelhette. Az így képződésnek indult rendnek, később általánossá lett neve is, csakhamar elötlünik. Főlebbről tudjuk, hogy brahma a könyörgés, brahmana a szertartások, s áldozatok-bani erőt jelentette, s hogy az Brihaspati, vagy Bramanaspati-ban, a könyörgés, vagy áldozás urában istenítettett. Mi sem volt természetesb, mint hogy a könyörgést, imát jelentő köznemű brahma, s az áldozatot tevő, ugyan köznemű brahmana, a him nemben megingt az imádkozó, és áldozónak nevéül használtassék. Így lön, hogy a Brahmâ név, ez értelemben rég használtott, mielőtt ugyanez a legfőbb lényre, istenre ruháztatott volna; megjelelésére szolgálván azon rendnek, mely már ekkor is

oly jelentőséggel bírt, hogy az általai elismertetésre, s felkenetésre volt mindenek előtt szüksége, a néptömege által, a nemességből választott királynak, azon királynak, kinek legelső kötelességei közé tartozott, csak brahmanokból választani tanácsosait.

A világtól elvonult, s szemlélődésbe merült vezeklő életnek, s a bucsujárásoknak, a következő korban látandó nagy mértékbeni terjedségéből következtethetjük, hogy ezek megindulását is, már e korban kell keresnünk. A hinduk vallásos kedélyiránya, s természeti ráhatások iránti fogékony-sága folytán, csak igenis természetes volt ez életnek fölmerülése, a Ganges vidékének szelid égája, s természeti gazdagsága mellett. Azon körülmény, hogy e vezeklők rendszeren a brahmanok rendéből váltak ki, ezek tekintélyét még nevelte, annál is inkább, mert ép e vezeklők voltak azok, kik — az eposok tanusítása szerint — vándorlásaik közben a dékani benszülőtteket is mindinkább részeseivé tették az arja műveltségnek, terjesztvén így azok polgarosulásának határait.

Még kedvezőbb volt a hőskor egész jelleme, a fejedelmi hatalom kiképződésére, s egy harczi nemességnek a nép egészéből kiválasztására. A folytonos, s nagyobb mérvű háborúk, jelentékenyebb tömegeknek központi vezetését igényelvén: a vezetők hatalmának okvetlen emelkedni kellett. Ide járul, hogy azon apró törzsek, melyekre különülve éltek a hinduk a hét folyam közt, egyáltalán nem tarthatták fen magukat, a Gangesnek tágas, természeti határok által meg nem osztott vidékén. Így lőn, hogy az apró törzsekből népek nőtték ki magukat, s hogy az állásukat vesztett törzsfők, a fejedelmeknek harczi környezetét kezdték képezni, egyesülve azon ksatrakkal — erősökkel — kik magukat testi erő, bátorság, s fegyverbeni jártasság által a hadakban kitüntették.

A bramánok, s ksatrák rendének e kiválásával, önkint megszületett a harmadik rend, a Vaiçjáké, az mely a bramánok, és ksatrák kivételével, az arja nép egész tömegét foglalta magában, s mely a későbbi századokban, főleg az anya-

gi élet szükségleteinek megszerzésével foglalkozván, előbb mindinkább elszokott, utóbb pedig eltiltatott a fegyver viselésétől, az avvali bánástól.

Az arja nép eredeti egységét felbontott e részlegesülés daczára sem szünt meg az, magát egynek is tudni egyszerűsmind. Az egység e tudatából folyt, hogy mind a három rend egyenlően kétszer születettnek tekintette magát, a meghódolt benszülöttek ellenében, kiből, mint az arjak szolgálatára kötelezettekől állott azon negyedik csoport, mely később, mint a Çudrák várnája tűnik elő.

c) Az alakulások kora.

A papi rend fölülkerülése, s a várna rendszer kifejlése. A hőskor küzdelmeire következett békes századokban mind határozottabb alakulásnak mentek elé azon viszonyok, melyek már abban is fölmerültek. Ez alakulásoknak színtere, a Gangesnek forró, buja termékenységu, s elpuhító vidéke volt, mely csendes nyugalomra, méla szemlélődésre hívta az arjak tetterős, és tette kész harczos népét. Az égalj, és föld e hatásának tulajdonítandó, hogy a hinduknak eredetileg saját vallásos irány, háttérbe szoríthatta a harczos jellemet, mi mellett aztán lehető lett, hogy a papi rend határozottan fölül emelkedjék a harczosokon, s befolyásának hatalmával, előbb alig sejthetett irányt adjon a nép fejlődésének.

A harczlárma elnémultával, okvetlenül vészett jelentőségéből, s fontosságából azon osztály, melynek főleges foglalkozása a fegyverhordozásban állott. Ellenben mindinkább emelkedni kellett annak, mely a béke azon műveiben élt, melyek az ember magasabb szükségeinek kielégítésére szolgáltak. E békés századokban mind könnyebbé lett, az egyes államok közti érintkezés. Ennek folytán a papi törzsek kölcsönösen ismerni tanulták egymás imáit, énekeit, s vallásos

szertartásait, mi ismét ezeket mind szövedékesebbekké tette; annyira, hogy a nem papokra nézve csak hamar lehetlenné vált, hogy azok maguk is képesek legyenek isteneiknek benyújtani áldozataikat, mikint ezt a hét folyam vidékén tették. Csak ki valamely papi nemzetségből származott, vagy legalább azok valamelyikébe felvétetett, s ennél fogva tanaiba beavattatott, volt képes áldozatot vinni az isteneknek, megtartásával azon formaságoknak, melyektől feltételezettül hitték azoknak elfogadtatását. Később, midőn az írásjelek feltalálva, s a brahmánok iskoláiba jobban jobban elterjedve lettek, bekövetkezett az ős idők óta alkotott, s addig csak szájhagyományilag fentartott összes dalkincsnek, s a vallási szertartásoknak egybegyűjtése, és feljegyzése. Így származtak a 'Vedak', a papok tudományának tárházai. Ilyen egyelőre három volt; a Rig-veda, a Szama-veda, és a Jadsur-veda. Az első, a keletkezési koráig született, s a feledségtől megőrzött összes — tehát nem csupán vallásos—dalok gyűjteménye; míg a két utóbbi—az istentisztelet, s a vallási szertartás igényeinek eleget tenni törekvésből származván—kizárólag könyörgéseket, és áldozat-formákat tartalmaz; a Szama-veda ugyan a tűz, és zoma áldozatot, a Jadsur-veda pedig az összes liturgiát, különösen pedig az oltárok állítási módját, a hold ujulása s tölte alkalmával, úgy szinte az évszakok kezdetekor nyújtandó, s a hőskorban szokásossá lett ló-áldozatot illetőleg.

Igaz, hogy a Vedákban csak már előbb is létezett elemek egyesítették; igaz, hogy a bennöki imák, énekek, és szertartások már előbb is ismertek, használtak, és szem előtt tartottak voltak: de az is igaz, hogy azok hason teljességre előbb egyáltalán nem vitettek, s hogy megiratásukkal határozottságuk is öregbedett. Ennek folytán, az összes papságnak sínórmértékül, s egyszersmind támpontul is szolgáltak azok ezentúl, minden tekintet nélkül, az egyes országok határaitra, s azokon belől netán létezett különös szokásokra. Ezentúl teljes lehetlenség volt, áldozni e vedák ismerete nélkül, ezek ismerete megint, csak a papság körében volt található; mint

melynek köréből származott azoknak egész tartalma, s mint mely által gyűjtetett az egybe, s mely e szerint mind kizárólagosabb birtokába jutott az istentisztelet vezetésének. E kizárólagosság alapján lőn, hogy a politikai határok által szét nem szakgatott papság, magát az eszme szolgálatában állónak tekintvén, nem tartá kevesebbnek, sőt többnek, mint a fegyver embereit a ksatrakat; lőn, hogy elsősegei imez igényét, bizonyos fokig, a nép nagy tömege is elismeré. Azon ténnyől kiindulva, hogy — a kellő ismeret tekintetéből — csak valamely papi családbóli születés minősíthetett bárkit is a helyesen áldozásra: azt következtették, hogy e minősítettség, a születés közvetlen következménye, s annak is kell lennie.

A születéshez kötött előny ime képzetében, nem csoda, ha az egyéb rendek foglalkozásait magukhoz méltatlanoknak kezdték tekinteni, s ha e rendektől lehetően elzárkózni törekedtek; követve így a kevély ksatriák által adott, s most ezek maguk ellen is fordított példát. Az idők folyamában mind szigorúbb lett ez elzárkozás, míg végre a rendek összeházasodásának szokatlanná levéséig, s szinte megtiltásáig terjedt. Ez által azok várnákká alakultak át. Az ind nép fejlődésére oly igen végzetessé vált ezen eseménynek előidézésére, bizonyonnyal sokat tett azon körülmény, mely szerint a meghódolt benszülöttekből alakított negyedik rendre, a Çudrákéra, eleitől fogva mély megvetéssel tekintett le az összes arja nép; kerülvén, mint megtisztátalanítót, a velei egybekeveredést. A születésen alapult teljes különbözőségrőlí ime hitet csak tovább vinni, s az arja nép rendeire is kiterjeszteni kellett, hogy ennek egyenlősége, a várnák áthághatlan különségének adjon helyet.

A vallásos nézetek átalakulása. A dolgok e megváltozott-rende, merev elentétben ált azon vallásos nézetekkel, melyeket főnebb megismertünk, s melyek a diadalmas, s a diadalra segítő Indrát helyezték az istenek élére. Az állapotok, s a vallásos nézetek ez ellentettségének tarthatlansága foly-

tán, ez utóbbiaknak is átalakulniok kellett, minek megtörténtével megint, amazok is szilárdabb alapot nyertek, s mind áthatóbban, és következetesebben keresztül vitettek.

Kiemeltük főnebb, mikint — a képzet természetéhez hiven — a Vedák dicsénekeiben, az egyesben az általános, az érzékiben az erő is szemléltetett egyszersmind. Ez irányból következett, hogy isteneik alakjai kevésbé határozottak, s egymásba átfolyók voltak. Nem csoda, hisz — mint láttuk — azok mindegyike a határozatlan, s azért általános természetiségnek istenítése volt sajátlag. Ezért volt oly szokott, hogy az istenek egyikére a többieknek jellemei is reá ruháztatnak. A Szama-vedában például mondatik: „Agni a világosság a világosság Agni; Indra a világosság, a világosság Indra; Szurja a világosság a világosság Szurja.” Az Anukramában, a Rig-veda magyarázó tárgymutatójában olvashatni: „Három az istenség; föld, levegő, és ég azok világai; Agni, Vaju, Szurja azoknak nevei. Műveik különbözősége folytán, különbözők neveik, és dicsénekeik; de csak egy istenség az: a nagy lélek. Mondják hogy ez a Nap, mint minden lénynek lelke. A risi mondja, hogy ő lelke a mozgó, s a nyugvónak; hatalmának nyilvánulatai a többi istenek. Különösen gyakoriak a kísérletek, melyek szerint Indrát, a fő istent, már a Vedák énekei is egyetemes érvényre törekedtek emelni. Ezért vitetett vissza reá később sok minden, minek előbb külön, saját istene volt.

Azonban a szerfölött határozott Szurja, s az épen ilyen, s még hozzá harcos Indra nem voltak azon hatalmak, melyeknek egyetemessé tétele sikerülhetett, s a dolgok új rende mellett megnyugvásra vezethetett volna egyszersmind. A siker több reményével fordulhattak ez irány főleges követői, az eszmélkedő brahmanok, a kevésbé határozott Varunához, ki ezenkül még kevésbé érzéki, s mint a természeti törvény istene, az erkölcsi világba inkább bevágó is volt. Ezért, a régibb himnuszokkal ellentétben, az újabbakban mondatik, hogy a legmagasb ég istene — Varuna — tüzte

ki utját a napnak, a tengernek, és a csillagoknak, s rendezte az időket; hogy a nap az ő szeme, a szél az ő lehellete; hogy ő adott az embernek értelmet, a lónak erőt, a tehénnek tejet.

Más oldalról megint, az istenek táplálójául, s azért isteni állagul tudott zomának egyetemesítését kísértették meg; úgy okoskodván, hogy az istenek közös táplálója, azoknak közös szülőjéül, s így végalapjául is tekinthető egyszersmind. Ezért mondatik a Vedák több dalában, hogy „Zoma az ég, és a föld nemzője, nemzője Agninak, és a napnak, Indrának, és a gondolatnak.”

Ám e kísérletek mind igen különállók voltak, s erélyesen keresztül nem vitettek. Ellenben az énekekben, a könyörgésekben, az áldozati cselekményekben képzelt azon bűverő, mely Brihaspati, vagy Bramanaspati-ban személyesített, mindinkább oly istenségnek kezdett tekinteni, mely mint az istenek mindegyikét határozó, azok mindegyikének fölötté is áll, ép úgy benlakozván a könyörgésekben, az áldozati cselekményekben, a könyörgők, és áldozók-ban, mint az istenekben, s képezvén a sajátképeni ható elemet mindezekben. Így lőn a brahmánok istene — Brahma néven — legfőbb istenné, s idővel az isten, és ember-világ vég alapjávé téve, s mint Világ-lélek felfogva. A világ egyetemét, annak — szülőtteiben nyilatkozó — számtalan különfélesége daczára is egyiránt átható e Világ-lelket gondolták aztán szülő okául ama nagyszerű világ-rendnek, melyet észre nem venni alig lehetett, s melyet annál erőteljesebbnek kellett gondolni, minél nagyobb különféleségen volt az uralkodó. E Világ-lélek, egyként állagát képezve a könyörgéseknek, az áldozati cselekvéseknek, a könyörgők, és áldozók-nak, az isteneknek, és az egyetemes világnak: ezektől különböző volt ugyan, de még is ezekben élő; és megfordítva, mindezek általa voltak csak, de mindezekben ő is volt csupán. E világnézet szerint, az istenekben, s azok fölött uralgott im e láthatlan lény, volt egyszersmind csirája az egyetemes világnak.

Ellenében, a határozott, s azért részlegesült természeti hatalmakat, világosan ilyekül kezdte feltüntetni a képzet, felhagyván azok egyetemesítésére irányzott kísérleteivel. Így lőn, hogy azok Bramától szülöttek, s a nyolcz világrész őreiül kezdtek tekintetni; hogy kimutatva legyen azon viszony, melyben nekik mint részlegeseknek, Brahmaival, mint általánossal állniok kell. Indrának, a régi istenek fejedelmének, a legjobb, és legtisztább vidéket jelölték ki, azon hűs, és enyhítő északot, melybe helyezék — tán ép e természeti minősége folytán — az istenek földi lakhelyéül tekintett Merut, a jótékonyág istenei által környezett Indrának e székhelyét. Mint Indra északot, úgy az alvilág istene Jama, a forró delet kormányozza, míg a más hat világrész, Szurja, Vaju, Agni, Varuna, Tsandra és Kuvera közt osztatott föl; Tsandra a holdnak, Kuvera a Ganges vidékén oly hatalomban mutatkozó természeti bőség, és gazdagság-nak levén személyesítő istenei.

Azonban Brahmától nemcsak a világ-örök, e most már másodrangú istenek származtak, hanem belőle folytak ki, a légnék egyéb, még inkább részlegesült istenei, sőt az egész mindenség is. A kifolyás rendében az istenekre közvetlenül következtek a tiszta, az igaz emberek, és pedig a Várnák következősége szerint, aztán — különböző nemeik szerint — az állatok, majd a növények, és végre az élettelen dolgok. E sorozatból látható, hogy a legkevésbé érzékiek legközelebb helyeztetek Brahmához, és megfordítva. E több — kevesebb közelségnek megfelelő volt azon rendeltetés, miket a teremtmények Brahmától nyertek, s minek megvalósításában állt a világrend. E teremtmények közt fő helyen álltak az emberek, s azok rendei, melyeknek különbözősége legyőzhetlené lett; Brahmára, s a tőle származásra, vitétvén vissza az.

De nemcsak a teljes különbözőségnek, hanem a végleges egységnek alapja is letéve volt e világnézetben. Hisz, korábban vagy később, mindenek Brahmától származtak, s így mint mindenek egyek voltak, úgy egyesülendők is abban;

annál is inkább, mivel az igaz lét a Brahmáé, tehát az általanosságbani, nem pedig az ettől elszakadottságé. Azért a Brahmávali viszont egyesülésre, a concret létezés részlegesültségétől megszabadulásra kell irányulni a világ-lények öntudatos, vagy öntudatlan törekvésének. E czéltől egyelőre természetesen sokkal messzebb vagynak a Brahmától később származottak, s az annak teljességétől, már ennél fogva is távolabb esetek. Ebből foly, hogy az alacsonyabb lényeknek mindenképp előtte a magasabbakig kelljen fokozatosan fölemelkedni, s csak azután juthatni el Brahmához. Így a çudrának vaiçjává, ennek ksatriává, ennek megint brahmánná kell lenni, kinek ismét minden szennytől tisztává, szentté kell magasulni, hogy Brahmával egyesülhessen. A várnák korlátainak — épen isteni eredetükön alapult — áthághatatlansága folytán e fokozatos emelkedésre egy élet nem lehetett elég; azért ismételt újra születéseknek kellett fölvetetni, melyekben az erényes çudra vaiçjakép; ez ksatriakép, és így tovább születhessék újra. De az ellen eset is lehető, mely szerint a nem kellően végzett élet után, óriási visszaesések voltak félhetők; és pedig a képzelem rémképeivel gazdagon felkészített pokolban ezredekre terjedhető előleges lakolások után, s az ember világon alólra is. A Ganges vidékének elpuhító termékenysége, s tikasztó heve által, férfias erejéből már úgy is alkalmasan kivetkeztetett arják, e tan nyomasztó, és leverő rémei által meg lélekben lönek elnyomorítva, s életük, a megsemmisülésre törekvő, örömtelen zarándoklássá változtatva.

Manu törvénykönyve. Az egytetemes életnek, és tannak gyökeres átalakulása, nem lehetett, s nem volt minden ellenállás s visszahatás nélküli, egyáltalán békes. Az arjának azon egész tömege, mely a Ganges vidékére át nem kelt, s így azon föld hatásának kitéve nem lett: épen nem érezhette magát indíttatva, az újabb álláspont elfoglalására. Hasonlót kell mondanunk a ksatriakról, még ha

vidéken lakoztak is azok; mint kik szintén kevéssé lehettek hajlandók egészbeni elfogadására azon tanoknak, melyek a papok fensőbbiségének alapjai voltak. És valóban, az egész Indus-vidék igen soká távol maradt, a várnarendszeren, s a papok túlhatalmán alapult újabb állásponttól, s a ksatriak nem egy harczot vívtak, a mind többre törő brahmanok ellen. E harczokról csak is azért nem birunk bővebb tudomással, minthogy a hinduk jellemével mindenek fölött egyező, a legujabb állapotoknak mindjárt eredetiekül tekintése, s mellette a régieknek elfelejtése; mi itt annál inkább bekövetkezett, mivel — mint láttuk — a dolgok új rendének isteni eredet tulajdonított, a szintén átalakult vallásos nézetek által, miből aztán egyenesen következett, hogy annak öröktől fogva levőül kellett tekintetni. Az eposzok némely episodjai, s a puranak némely elbeszélései, mégis fentartották e küzdelmeknek egy két nyomát, melyekben egyébiránt mindig úgy tünnek föl a ksatriak, mint kik a dolgoknak megállapodott, eredeti rende ellen támadtak föl, s mint kik a jogosság terén állott brahmanok által legyőzettek. A brahmanok illethetlen fensőbbiségének hőseiül főleg Vasistha, és Paraçu Rama dicsőítetnek; amannak, régi ellenfele, a most már ksatriává tett Visvamitra, emennek a dolyfős király Ardsuna állván ellenében.

Nem küzdelmek nélkül hát, de egészben mégis fen tarthatlanul előbbre tört, az előzőtnek romain, a dolgok új rende, egyiránt kihatva az élet egész teljességére, s minden irányában egyenlően módosítva, s szinte újjá-szülve azt. Nem leheté máskint, mint hogy ez újjászületésnek az államok nagyobb részében lett bekövetkeztével, a megváltozott világ és tudománynak teljes és hű képe is adatott légyen, és pedig ama világ és tudomány alakítói, a brahmanok által; hogy így határozottság és állandóság adassék az állapotoknak, de egyszersmind a tan is fölül emeltessék minden kétségen, vagy vélemény különbségen. E kép a „Mánava-Dharma-Çastrában, vagyis Manu törvénykönyvében

lép elénk, mely a Kr. előtti hetedik században szerkeztethetett ellen nem állván ez a későbbi átdolgozásoknak, idomításoknak, és toldásoknak. E törvénykönyv, az előjogosított, s az új világnézet érdekében munkált, de a világi hatalomnak közvetlen birásában nem állt brahmanok által alkottatván: rendeletei inkább csak követelmények, mint kényszerítő hatalomra is támaszkodhatott parancsok. Innen érthető — annak ily jókori keletkezése mellett is, — mikép mondhatá Megasthenes, hogy a hinduk a törvénykezés közben nem írott, hanem csak szokásos törvényekhez tarták magukat; innen hogy e törvénykönyv határozmányai túlvilági jelleműek is egyszersmind, úgy hogy például az állam által végrehajtott büntetéseken kívül, rendesen olyak is szabattak meg, melyeknek, részint ezen, részint az ezutáni életben leendő bekövetkezését csak igényelték, valami fensőbb erőttől, a dolog természetétől, vagy az istenektől várták. Más részről mégis kétségtelen, hogy ugyanezen követelmények, nagyobb részt legalább; megvalósultak is voltak, ha nem az egész Indiában, hát legalább a Sarasvati vidékén, a Brahmavartában, a brahmanok e szent földén, s így nyilván tanúsítják nemcsak azt, hogy mivé kelle a brahmanok értelmében az életnek lennie, hanem azt is, hogy mivé lett az valóban.

E törvénykönyv, mint neve is mutatja, Manunak tulajdonított. Manu, a hinduk ős hite szerint az első ember, az első király volt; a papok fölülkerülésével első bölcs, és szent lett az. A törvénykönyvnek tőle származtatásával, — India részlegesültsége mellett is — az egyes népek és iskolák eltérésein fölüli, egyetemes jellemet és érvényt akartak annak adni, vagy legalább az erre törekvést kifejezni. Ezért kellett még Manunak is egyenesen Brahmától tanulnia a törvénykönyv határozmányait, azon határozmányokat, melyeknek pedig nyíltan is bevallott forrásai a vedak, aztán az ős időkből átszált szokások, és hagyományok, s végre a régi bölcsenek és áldozároknak tételei. E bölcsenek közül Vasisztha, Átri, Gotama, Bhrigu és Çaunaká-ra névszerint is

történik hivatkozás. Manu törvénykönyvének határozmányai ép oly részletesek a tant, mint a gyakorlati életet, az inneni, mint a túl világot illetőleg. E mindent átölelő egyetemes-ségénél, s nagy részletességénél fogva igen alkalmas az, az ind életnek teljességébeni feltüntetésére. Kísértsük meg azért segélyéveli vázolását ez életnek, követve ugyanazon rendet, melyet — mint a fogalmi fejlődésnek megfelelőt — már a chinai élet tárgyalása közben is szem előtt tartottunk.

Az ind magány jog. A természet és szellem külön-ségének tudatára még föl nem ébredt, s a magában, és magá-
val egyenlőül tekintett világot meglevőnek, s azért szilárd-
nak tartott chinai tudat, az általa közvetlenül szemlélhetett,
tehát a természeti világnak törvényeit vélte az embervilágban
is érvényesítendőknak. E törvényeknek, mint az ég és föld
ellentétében istenített természetiség sajátainak, isteni eredet-
et, s így abszolút érvényt tulajdonított az.

Valami hasonlatost, és mégis különbözőt látunk Indiában
is. A természet és szellem külön-ségének tudata még itt is
teljesen hiányzik, ugyanazért a természet törvényei, az em-
bervilágéi is egyszersmind. Hisz előbb vagy utóbb, de min-
denesetre Brahmától származott minden, s azért benne egyenlő.
De ez egyenlőség igenis pusztá háttérre lett az által, hogy
az csak Brahmábani, az azonküli, támadott, s azért elenyé-
szendő lét, inkább a külön-ség hazája levén; miután elemei
egyáltalán különbözők, a szerint, a mint korábban vagy ké-
sőbbben származtak azok Brahmától, s a szerint, a mint en-
nek teljességétől ép ez által többé vagy kevésbé messze es-
tek. Főnebről tudjuk, hogy ez alapon maga az embervilág
is külön-ségekre, a várnák külön-ségére osztatott, mely vár-
nák közül, a Brahma teljességéhez már születésüknél fogva
is közelebb maradtak, egyáltalán jogosítottabbak. Innen, a jog
nem annyira az embert vagy polgárt illeti, mint inkább a Vár-
nát, mi mellett aztán a jog előtti egyenlőségről szó se le-
het. Ép e körülmény folytán lett közönségesen elterjedté a
vélemény, mely szerint Chinában a törvény előtti egyenlő-

ség, Indiában pedig az-az előtti egyenlőtlenség a jellemző. E véleménynek első fele azonban aligha tartható. Láttuk, mikint Chinában a legállagosabbul fölismert viszonyoknak, a családnak gyökerét s tövét képző apa, s távolabb az e tőhöz természetel közelebb álló idősb testvér túljogosított. A jogosultság különbözősége tehát meg van, s csak a következetes tova fejlődés hiánya, hogy ez elv, a nagy családnak tekintett államba is át nem vitétt, s ez által a rendi különiségek alapja benne le nem tététt.

A polgárjog. Az ind polgárjognak, mindjárt első tekintetre szembeötlő nagy előnye a chinai fölött az, hogy birtokképes személyiségül nem csak a férfit, hanem — némi hátratétellel — a nőt is elismeri. Úgy látszik, mintha a kérdés, nő e, vagy férfi? vesztett volna súlyából ama másik kérdés felmerültével, hogy mely várnábóli?

Családi életben a vagyonróli intézkedés joga, a családfőt, tehát a férjet, s illetőleg apát illette ugyan: de ebből épen nem következik, hogy ő lett volna annak egyedüli tulajdonosa. Sőt ellenkezőleg, azon körülmény, hogy az öröklött vagyont, a család beleegyezése nélkül el nem idegeníthette, s hogy ennek, örökösei közt egyenlőtlentül leendő felosztását érvényesen el nem rendelhette, még inkább pedig az, hogy ez iránybani tehetősége még szerzett vagyonát illetőleg is korlátozott volt, világosan az ellenkezőt tanusítja. A birtoklás tárgyai egyébiránt nemcsak ingó, és ingatlan természetiek voltak, hanem emberek is. Hisz láttuk, mikint a çudrák rendeltetése a kétszerszülöttek szolgálatában határozódott, kik azért jogosítva voltak tőlök rabszolgai munkát is követelni. Ezért e çudrák természetes állapotául a szolgaság tekintetett. Azonban, a törvény, és elmelet e szigora, mégsem lett teljesen átvive a gyakorlatba, s így a çudrák nem voltak, már mint ilyek, kivétel nélkül rabszolgák, hanem csak lehettek azzá, egyes különös esetekben, mely esetek mégis e várnánál voltak leggyakoribbak, habár — a brahmánokénak kivételével — a többiekben sem hallatlanok. Rabszolgáik hétfélék voltak u: m; 1)

Hadi foglyok .2) A táplálkozás biztosításának szempontjából önkéntesen szolgaságba mentek. 3) Szolgától születtek, 4) Vásároltak, 5) Ajándékba kaptak, 6) Örököltek 7) Fizetési tehetlenség folytán szolgaságra ítélték, vagy ez okból önként szolgaságot vállaltak. Sajátjánál magasabb várnából tartani rabszolgát, tiltva volt. Úgy látszik egyébiránt, hogy a szolgálkai bánás szelid, és emberséges volt, s hogy azok gyakorlatban a családnak inkább tagjaiul, mint tulajdoniul tekintettek. Ezért hihette Megasthenes, hogy a hinduk mind szabadok, s hogy köztük rabszolgák nincsenek. Szolgáik irányabani szelidségüknek bizonyítékai azon határozatok, melyek szerint az ura életét megmentett rabszolgát szabadon kellett bocsátani, valamint azt is, ki magát megváltotta. E végre — ellenmondóságának daczára is — elismerték a szolgálkai birtokkéességét; elméletben ugyan csak a ksatriak, és vaicjak várnájábóliakat illetőleg, de gyakorlatban minden különbség nélkül, általában. E rendszabály oka egyébiránt, úgy látszik nem annyira a szolgálkai iránti kiméletben keresendő, mint inkább abban, hogy azok vagyonának használatát szabad emberhez méltatlannak ítélték. Ezért, főleg a brahmánoknak csak a végszükség eseteiben volt megengedve, szolgálkai vagyonához nyulni.

A birtok átháromlás módjaiból egyiránt ismerik az uratlan tárgy birtokba vétele, az idősités, az ingyen, és terhes szerződések, s végre az öröklés általit.

Társodalmi állapotban, az uratlan tárgyak igen ritkák levén: a vagyon szerzésnek elfoglalásukban álló módja is igen jelentéktelen, s inkább csak a talált dolgokra szoritott. Az ily talált dolgoknak nyilvánosan kihirdetni, s a király által három éven át őriztetni kellett, s csak akkor volt szabad rólok rendelkezni, ha addig sem jelentkezett tulajdonosuk. Ha valamely tudós brahmán talál uratlan kincset, úgy az azt egészen megtarthatja; minden más, a királynak engedje annak hatodát, ha pedig épen maga a király volna a találó, úgy adja a talált tárgy felét a brahmanóknak.

Idősítésnek csak ép eszű, s a tizenhatodik évet túlélte tulajdonosok ellenében volt helye, és pedig ingó vagyon tekintetében tiz, ingatlanában pedig 20 éves, nyilvános békés birtoklás mellett.

Már a rabszolgák osztályainak elsorolásánál láttuk, hogy azok ajándékozottak is lehettek. Az ajándékozás hát nem volt ismeretlen. Nemcsak, hanem oly mértékben volt az itt szokásos, mint tán sehol másutt. Hisz a brahmanok egész tömegének nagyobb része az ajándékokra támaszkodott, abból élt. De a terhes szerződések is szokottak, s különféleségük által az életviszonyoknak jelentékeny fejlődöttését tanúsítók voltak. Szerződési, vagy bárminő kötelezettségek is semmisenek tekintettek, ha ittas, eszelős, beteg, rabszolga, agg vagy gyermek vette azokat magára, vagy ha család avagy erőszakból származtak. Különösen körülményesek a kölcsönzésekre, s záloggali biztosításra vonatkozott határozmányok. Záloggal biztosított kölcsönzések eseteiben a brahmánoktól havonként másfél százaléknyi kamat volt szabadon vehető, különben pedig kettő. Ellenben ksatriától hármat vaijától négyet çudrától pedig ötöt lehetett venni, ugyan havonkint. A régi Indiában a törvényesen megengedett kamatláb hát 18—60 száztóli volt. Ha a kamatok nem havonkint fizettettek, hanem a kikölcsönzés egész idejére állapítottak meg, úgy azok határa pénz kölcsönöknél a tőke kétszer, marha és gabnábaniaknál pedig azok értékének ötször annyia volt. Kamat kamatja nem járt, de a szerződés lejáratá, s ismétli megújítása alkalmával szabad volt a még akkor fizetetlen maradt kamatokat tőkésíteni.

A házastársak nem voltak kötelezve egymás tartozásai, épúgy az apa sem, a fiaké által. Ellenben a fiuk kötelezve voltak megfizetni apjuk tartozását, kivévén a koczkából, s ivásból keletkezetteket, úgy szinte azokat is, melyek kéjhölgyeknek tett ígéreteken alapúttak. A hitelező jogosítva volt követelésének bár mikinti behajtására, egyiránt élhetvén e végre ravaszszággal, csalással, és erőszakkal.

Öröklési törvényeikre vonatkozva jegyezzük meg, hogy a férj s illetőleg apa halálával nem bomlott, s bomlik fel azonnal a családi közösség, sőt inkább illetlennek tartatik az anya éltebeni szétmenés, és osztozkodás; kivevén, ha ezt a férj s apa egyenesen kívánta volna. Ha az anya is meghalt: úgy többé mi sincs utjában a szétválásnak, bár ekkor is igen erkölcsösnek tartatik a legidősb testvér vezetése alatti együtt maradás. Jellemző azonban, mikint egyengette meg utát ez irányban is, a részlegesülésre hajlott ind szellem; mondván hogy a család erkölcsi egységének érintetlen fentartásánál még magasabb annak felbontása, azon esetben, ha e felbontás a végre történik, hogy ennek folytán több ház és család alakíttassék, s így az elődök iránti vallásos kötevények teljesülésbenetele mintegy sokszoroztassék. — Az osztozáskor az örökség egy huszada mindenek előtt kiadandó a legidősb fítestvérnek; de csak azon esetre ha ez tanult, és pedig inkább mint többi testvérei. S e jog még ez esetben sem illeti őt feltétlenül, hanem csak a méltányosságnál fogva; úgy hogy ez előnyt testvérei figyelmétől méltán igényelheti, míg különben a hason igény nemcsak hogy jogilag keresztül vihető nem volna, de még méltányosnak sem tekintetnék. Egyéb-ként az osztályrészek egyenlők a fiak, s az apa által netán fíusított leány, vagy ennek gyermekei közt; úgy azonban, hogy az ily fíusított leányt s utódait soha sem illetheti az első szülöttnek említett előjoga. Nem ugyan a természetes gyermekekkel együtt, de mindjárt ezekre következő örökölnek a szükségbeli utódok, s a fogadott gyermekek, kiknek sorozata és rende, szigoruan és pontosan megállapíttatott, valamint a különböző várnáju anyáktól született fiak egymáshozí viszonya is, melynél fogva a magasabb várnábóli anyától származottak, az öröklés terén is előjogosítottakul bizonyulnak, úgy hogy a brahman anyátólí fiu négy részt kap addig, míg a ksatriátóli hármát, a vaicjátóli kettőt, és a çudrátóli egyet.

Az ez alaponí különbségektől eltekintve, következő az

öröklés rende: Először jönnek a fiak, a netán fiustott leánynyal, fiai s unokái által helyettesítettven az elhalt testvér, az ágankénti öröklés elve szerint. De ha csupán unokák, vagy másod unokák volnának életben: ezek már nem áganként, hanem fejenként örökölnek. Ha pedig három izen belől semmi fiutód sem volna életben; úgy nem a tán életben levő harmad unoka örökül, hanem ennek kizárásával az özvegy nő, ki pedig az első három izen belőli fiutódok életben léte esetére mit se kap, csupán tisztességes eltartást igényelhetvén. Ha az özvegy sem élne már: úgy a még nem férjezett, s így a család egészéből ki nem vált leányok, aztán pedig a férjezettek örökölnek, és pedig az anyáknak, vagy anyává lehetőknek, a magtalanok fölötti előjogosított-ságával. Leány ágon mi nyoma sincs az ágankénti öröklésnek, s így a leányok utódai csak azon esetben örökölnek, ha épen egy leány se volna már életben. E különbséghez jó még, hogy ez ágon egy izzel előbb megszakad a származottak örökődése, csak az unokáig terjedvén az. —

Ha sem az első három izen belőli fiágu utód, sem özvegy, sem másod izen belőli nőágu maradék nem volna már életben: úgy az apa örököl, ennek hiányában az anya, mindkettőnek elhalta esetében pedig a fittestvér, és pedig úgy, hogy az apul-anyul testvér előnyben van a csak apul testvér fölött, kivevén, ha az előbbi a családi élet közöségéből már kilépett volna, az utóbbi pedig nem. E körülmény az egész testvéreknek is előnyt ad egymás fölött. A csak anyul testvérek épen nem örökölnek, s ha sem egész, sem fél apai testvér nincs: úgy előbb az egész, majd a féltestvérek maradékaira száll az örökség. Az oldalrokonok öröklésében a közelebbi iz mindig kizárván a távolabbit, ág szerinti öröklésnek köztök sincs helye. Egyéb iránt, a fiágoni mellékrokonoknak az apa által közvetített örökődése is csak három izre terjed ki, s az örökhagyó apjától számítandó negyedik iznél megszakadva, a nő ágoni oldalrokonokénak ad helyet. Ez ágon az, egy izzel hamarabb szinte

megszakadván, az apai öregapára, s ennek hiányában, a szintén apai öreganyára megy át; haladván a már ismert elvek alapján amattól a negyedik, emettől pedig a harmadik izig, s aztán át, s illetőleg vissza menvén az apai jóbapára, és jóbanyára, hogy tőlök megint lejöjjön a szokott módon, három s illetőleg két izen át. Csak ha e határokig sem találkozónék apai örökös: akkor megy át az öröklés joga az anya apjára, s tőle le, három izen át.

E sor kimerültével azonban, nem megy át az öröklés az anyai jóbapára, mint átment az apaira, hanem az örök hagyó fiutódnak, a negyedik iznél megszakadt öröködése éled újra föl, s megy ismét három izen át, tehát az örökhagyótól számítandó heted izig, vagyis a másod unoka másodunokájáig bezárólag. Itt ismét, s végleg megszakad az, s megy át a nőutódokra, kiknél az unoka unokájáig terjedve, azontúl az elődök öröködésének ad helyet. Ez föl felé, ugyancsak három izen át, tehát a jóbapa jóbapjáig terjed bezárólag; úgy hogy a negyedik izen belől esetileg mindeneknek leszarmozottjai örökölhessenek. A hetedik izen túl, az elődöknél, s az oldalrokonoknál sincs hatálya a rokonsági iz közelének vagy távolának; úgy hogy azon túl bármely rokon, vagy sógor örökölhet, tekintet nélkül az iz közelebbi, vagy távolábbi voltára.

Ha egyáltalán semmi rokon, vagy sógor sem volna életben: úgy a három alsóbb varnábóliak vagyona a felsőbb-ségre száll, mint uratlan dolog, vagy pedig azokra, kik az örökhagyóval a szellemi élet egységében álltak, tehát annak tanítványára, vagy tanuló társára, vagy végre a három vedában jártas brahmánokra, kik aztán megviendik a halotti áldozatokat. A brahmanok hagyatéka soha sem szállhat a királyra: hanem egyéb örökösök hiányában, mindig a hozzá közelebb vagy távolabb állott brahmánokra.

A hajadonok utáni öröködés egészen egyező, az elődök és oldalrokonoknak férfiak utáni, épen megismert öröködésével; míg ellenben a férjes nők utáni öröklés más, s még bonyolultabb törvényeket követ.

Az örökölt fiutódok, ugyanazon anyátólóli nőtestvéreiket osztályrészükből kiházasítani tartoznak. Aztán a törvényes és természetes fiu tartozik átengedni örökségének ötöd, vagy hatod részét azon szükségbeli örökös javára, kinek születése övét megelőzte. Szintén parancsolva van, hogy férjezett nővéreiről el ne felejtkezzék azon hajadon, ki amazokat jog szerint kizárja az öröklésből. Nem kevesek azon szabályok sem, melyek meghatározzák, mely esetekben tartandó a különben törvényes örökös öröklésre képtelennek, vagy érdemetlennek.

Ha az apa, vagyona felosztásának érdemében rendelkezni kívánna: úgy ezt örökölt értékét tekintve csak akkint teheti, hogy rendelkezésével szigoruan megmaradjon az öröklésnek törvénnyel kijelölt útján, azt ez által mintegy illethetlenül ismerve el. E megkötöttség nem csak a halál utánrai intézkedés eseteiben áll, hanem annyira megy, hogy az örökölt vagyont a törvényes örökösök beegyezése nélkül még eladni se lehet; kivevén, ha a család jövőbeni jólléte az eladás daczára is biztosított maradna. Ellenben a szerzemény szabadon eladható; de a fiak közt egyenlőtlenül felosztani, ezt is csak azon esetben szabad, ha ezek egyike különösen jó és engedelmes, vagy igen népes családu, vagy végre keresetre képtelen. A javaknak az apa éltébeni felosztása esetében a nő is osztályrésztesül tekintendő, kivévén ha az apa — mint rendesen szokás — két részt tartott volna fen magának.

Az osztály után született fiuk, az apa javára fentartott részt kapják, de csak úgy, ha e rész csak egy fiué volt, s még hozzá az apa minden adosságát is ők hordják ez esetben. Ellenben, ha az apa két részt hagyott volna fen magának: úgy e fenhagyott részek, annak halála után a már kiadottakkal összittetnek, s úgy osztatnak föl ujra, mely esetben az apai adosságok is egyenlően terhelnek minden örököst.

A családi élet közösségében, s ennek tartama alatt, a családtagok szerzeménye közös; de némi megszorításokkal. Nem említve ugyanis azon határozmányokat, mellyek szerint

a törvénykönyv eltürendőnek, s nem neheztelendőnek rendeli a családi közvagyonnak egyik vagy másik családtag részéről netán erősb igénybe vétetését s használatát: csupán azt emelem ki, mi szerint azon családtag, kinek munkája a szerzésnek alapja, a szerzettből kéttős részt kap, s hogy ha mit valamely családtag tanultsága folytán szerzett, vagy mint vendég, mint vőlegény, s mint barát ajándokul kapott; ha mit apjától, vagy anyjától, ezek különös szeretetének zálogául nyert; mit csatában zsakmányul ejtett, vagy szülőinek — ezek által behajtani nem hirt — követeléséből behajtott, az annak kizárólagos tulajdona.

Ki részét megkapva, a család egységéből apja életében kilépett: teljesen kielégítettnek tekintetik, s nincs joga az abban megmaradottakkal, a tán később szerzettekben még újra osztozni. Ekilépés azonban nem tekintetik vég elszakadásul; innen a kilépettek az öröklésben mégis megelőzik a távolabb izen álló rokonokat; nemcsak, sőt újra is visszatérhetnek a családba, mikor az időközi szerzemények is öszszítettnek, mintha osztály se történt volna. —

A büntető jog. Hol a jog forrásául az emberi okos akarat még föl ismerve nincs, hol azért mint valami külső hatalom lép az, az egyedeknek ellenükbe: ott természetesen nem várhatni, hogy ez egyedek előtte meghajolni, neki hódolni önként akarjanak. Ugyanazért e meghajlás, e hódolás külső eszközök által biztosítandó. Ezek a büntetések, melyeknek fontossága ily esetekben nyilván sokkal nagyobb, mint különben. Így az egész keleti világban, tehát Indiában is kizárólag a büntetésektől várják a jogállapot fentartását. Az ezeknek tulajdonított rendkívüli jelentőség, s az ezekbeni túlszigor hát, az ind jellem női gyengesége daczára sem lehet meglepő, kivált ha megemlékezünk, hogy a társadalmi állapotoknak isteni eredet tulajdoníttatván: minden ellenöki merénynek az istenség elleni bünös fellázadásul kellett tekintetni, Ezért mondatik, hogy „Brahma a büntetés alakjában teremté meg a jogot, hogy a büntetés erős uralkodó,

ügyes kormányzó, bölcs törvényszolgáltató, hogy a büntetés kormányozza az emberi nemet, hogy egyedül az védi őt, az vigyáz, míg minden aluszik, hogy ha a király nem sérénykednék folyton a büntetésben, úgy az erősb megpörkölné a gyengébbet, mint megpörkölik nyárson a halat, ez esetben mi tulajdon sem létezhetnék, a varju felenné az áldozat-rizst, a kutya felnyalná a megtisztított vaját. Csak ott lehetnek az emberek bizton, hol a fekete büntetés megsemmíti a bünt vörös szemeivel.' Sőt még tovább is megy a törvénykönyv, mondván, hogy 'Az istenek, a Gandharvak, az óriások, és a kígyók is csak a büntetéstől félve teljesítik munkáikat.' Ily eredményeket csak elrettentő büntetésektől lehetett várni. Innen büntető törvényeiknek kimélytelen szigora, melyek fejletlenségükben a visszatorlásnál megfenekelve, s a bűnök egytetemesítését és becslését nem ismerve, rendesen szemet kívánnak szemért, fogat fogért.

A várnák viszonyos előnyeinek hitéből, s a büntetéseknek elrettentésre irányzottságából egyenesen következett, hogy e büntetések szigorának a várnákrai tekintetből módosítani kellett, Hisz mind a mellett, hogy 'természettel büntelen ember alig van:' a Brahma tökélyéhez közelebb maradt magasb várnákban mégsem volt oly erősnek gondolható a rosznak eleme; s így annak elfojtására nem is volt a törvénynek oly nagy szigora szükséges. Ez oka, hogy Manu törvényei a felsőbb várnák embereit rendesen szelidebben büntetik ugyanazon bűnért, mint az alacsonyabbakéit; csak kevés kivételt engedvén e szabály alól, melyeknek kulcsát megtalálni szintén nem lehetetlen. E sajátság legélesebben tűnik ki, a különböző várna-beliek egymás elleni vétkezése eseteiben, mint melyekben nemcsak ember áll embernek, hanem várna várnának ellenében.

Ha egy çudra valamely kétszer születetet súlyosabb szóbeli bántalommal illetve, hasítottassék fel nyelve; ha pedig annak nevét beszennyezte, taszítottassék szájába tüzes vas, s öntessék abba, és füleibe forró olaj. Ha a kétszer születettel u-

gyanazon padra merne ülni, bélyegeztessék meg alfelén. Ha egy brahmant épen megtámadna: mindkét kezét el kell vágni; ha leköpi, ajka vágassék le. Az alsóbb osztályok által a felsőbbeken elkövetett bűnök eseteiben, mindig ugyanazon tag lakoljon, melyel a bűn elkövetettet; ki kezét emelte fel, azt veszítse el, ki lábát, azt. A brahmanok ellen elkövetett kisebb szóbeli bántalmaknál a çudra megkorbácsoltassék, a a vaicja kétszáz, a ksatria száz panát fizessen. Megfordítva, a brahman ötven panát fizessen a megsértett ksatriának, huszonötöt a Vaicjának, s tizenkettőt a çudrának. Egyazon várnabeliek kölcsönös bántalmi esetében 12—24 pana fizetendő.

A lopásnál fordított rend van, nyolczszorta szigorubban levén büntendő a brahman, mint a çudra. A szerencsejátékok, és fogadások szintén lopásul tekintettek, s szigoruan büntetettek, az orgazdák és játékház tulajdonosok is hasonlóan bűnösöknek ítéltetvén.

A lopástól már megkülönböztették a rablást, s ebben a minősített az egyszerűtől. Az önvédelem még a brahmánok ellenében is meg volt engedve, ha szinte az ellen megöléséig ment volna is az.

A hinduk erkölcsisége. Az erkölcsiségre nézve mindig, az egyetemes világnézet a határozó, mely ismét legtisztább és teljesebb kifejezésre a vallásban és tudományban jó. Így Indiában is. Ezért míg a határozott természeti hatalmak istenítették, s ennél fogva a határozott létnek érvény tulajdonított: addig a hinduknál erős önértet, élénk cselekvénységet, s lovágias hősiséget látunk, megfelelő erkölcsi nézetekkel. De mikor az elvontan általános természetiséget személyesítő Brahma mellett, a többi istenek elvesztették önállóságukat, mikor az összes világ létezése olyanul fogatott fel, melynek lenni nem kellene: akkor természetesen az emberek is elvesztették becsérzetüket, s az erkölcsi élet céljává a határozatlanságbai besülyedés, a magáról mint határozottróli lemondás vált. Az e céltól távollét fölötti busongás, s a megközelítés útja s módja fölötti gondolkodás adta meg aztán az ind jellemnek alapszine-

zetét, azon jellemnek mely erős a türeásban s az önmegtartásban; de páratlanul gyenge a cselekvésben. Ezért az erkölcsiségnek inkább csak a bensőségben maradó oldalát látjuk náluk érvényesülve. Innen jellemük szelíd és részvékeny, de nem tetterős. Jellemük e befordultsága még játékaikban is mutatkozik. Ezért legkedvesebb játékaik, a gondolat üresen kockázás, s a nyugottan sakkozás. Ha törvényeik a szerencsjátékokat mégis tiltják: úgy ennek oka, a szenvedélyek általoki felköltetésének félelmében keresendő.

Az erkölcsi élet céljának és irányának egysége mellett is, egyáltalán különbözők voltak az erkölcsi parancsok, a szerint a mint egyik vagy másik várnához voltak azok intézve. Nem csoda, hisz tudjuk, hogy ama céltóli távoluk, s annak megközelítései képességük már természetel különbözőnek tekintetett. Ezért az általános emberi kötelesség a várnák kötélyeibe oszlott fel, s az ember az által tett eleget kötelességnek, ha várnájának követelményeit teljesíté.

A brahmanok kötelessége nem annyira az áldozásba, s a vallási szertartások teljesítésbe helyzetetett, mint inkább a vallás kútfőinek, a vedáknak olvasásába, és tanulmányozásába. Ezért lön a vedákban jártas brahman társainak fölibe helyezve, s ezért kellett a vedák tanulását minden egyébnek megelőzni; úgy hogy a tisztulás szabályaiba, az áldozati tűz fentartásába, a reggel, a dél és az estszent kötelmeibe beavatás, csak előkészületül tekintetett a vedák tanulmányozására. Mindezekre harminczhat évre terjedő tanfolyamot vettek igénybe, mely valamely tudós brahmannál volt a növendék által, folytonos tanulmányozásban eltöltendő. Határtalan a tisztelet, mely e tanítók irányában követeltett, s minden esetre sokkal nagyobb még a természetes szülők irányában kötelezettnél is. Nem csoda, hisz ezek csak a bünös, és veszendő természeti életet adták, míg amazok a tudomány általi újjá születésnek, a Brahmávali viszont egyesülés előkészítésének voltak tényezői. „Egy nap se mulassza el a brahman a szokott áldozatokat benyújtani az isteneknek, a szellemeknek,

és az ősöknek; naponkint ismételve Brahma titokteli nevét Om-ot, s a más három szót Bhur-t, Bhuva-t. és Szvar-t; de mindenek fölött olvassa és tanulmányozza az illető napokon és órákban a vedakat, melyeknek ismerete nélkül olyan a brahman mint a fábóli elefánt, vagy a bőrbóli szarvas. Nem az öreg, kinek hajai megőszültek, hanem azt tekintik tisztos aggnak az istenek, ki bár ifju még, a szent könyveket tanulmányozta. —

A ksatriak kötelessége a fegyver hordozás, a vaiçjáké a földművelés, s a marhatenyésztés. Egyik mint másik hártalan tisztelettel tartozik a brahmanok irányában, kiket ajándékokkal elhalmozni kötelezvék. A szent könyvek olvasására ők is feljogosítvák, de nem azoknak tanítására is. E jogosultság füzte őket össze a brahmánokkal, s különböztette meg, a szolgálatra hivatott és kötelezett çudráktól. E különbözőség külső kifejezésére szolgált azon sinór, melyet várnájábai ünnepélyes felvétetése alkalmával a növendéknek nyakába akasztottak. — E felvételt, e beavatást nevezték második születésnek, honnan az arjakra ruháztatni szokott Dvidsa, vagyis kétszer született név. —

Mindjárt a születés által kijelölt rendeltetés betöltésére következő erkölcsi kötelességnek tekintették a hinduk, másokat se gátolni, sőt elősegíteni feladatuk megoldásában. Miután az ember és természeti világ különbségét még nem ismerték, sőt azokat annyira összevetészték, hogy például egy brahmant, vagy egy tehenet megcsalni tökéletesen hasonlúnak tekintetett: természetes hogy ama kötelezettséget az élő természetre, főleg pedig az állatvilágra is kiterjeszték. Innen azoknak szelid, engedékeny, sőt türelmes, s azért békés jelleménkül, az állatok irányában kiméletességük, mely annyira ment, hogy a papok a húsételek eltiltását is megkísérthették. E kísérlet mégis — az Indus vidékéről vitt ellenkező szokások túlereje miatt — nem sikerült, noha az ujjászületések tana s hite szerint, az egész állatvilág emberi lelkekkel volt megnepesítve, s lehető volt, hogy a levágott állatban épen va-

lamely őson követtetett légyen el erőszak, s noha épen ezért egész határozottsággal és erélyel nyilatkozik mellette Manu törvénykönyve. „A brahmin csak áldozatra öljön le állatot, különben ujjaszületései folytán annyiszor fog erőszakos halált halni, a hány szál szőr volt a megölt állaton.” „Az állat megölésében egyként bűnös annak elejtője, szétvagdalója, kimérője, és megevője.”

Az erkölcsi kötelességek elleni, akár szándékos, akár történetes vétségek már ez életben is elveszik ugyan, betegség és egyéb csapásokban büntetésüket: de ezenkül még pokolbeli kinokat, és alacsony ujjaszületéseket is vonnak azok magok után. Így a rágalmazót bűdös szájjal, a szent könyveket olvasó çudrát megnémulással, a pénztolvajt köröm betegséggel, a lopópót sántasággal ijesztik. Hogy a vétségek által földézett büntetéseket kikerülni lehessen, bűnbánatra, és vezeklésre van szükség, melyek a vétségek következményeit részint jóvá tehetik, részint enyhíthetik.

Egyébiránt a kötelességek bármilyen pontos betöltése, a bűnbánó vezeklésnek bármilyen erélyessége sem teheti, hogy a jótettek hatályának az idők folyamábani gyengültével sőt elenyésztével, be ne következzenek a pokol kinjai s az ujjaszületések nyomorai. Ezt nem egyes jócselekedetek, vagy vezeklési tények eszközölhetik: hanem csak a Brahmával; a határozatlan természetiség ime személyesítőjéveli egyesülés általában. Ezért a határozott testnek korlátok közé szorítása s megtagadása, a testi élvek kerülése, az érzékek fölötti uraság kivívása, mint az erények erénye ajánltatik. A határozatlan és testetlen Brahmával rokon elemnek kell az emberben is uraságra jutni. Innen a szenvedélytelen nyugalomnak magasztalása, valamint az érzékeken keresztül jövő kúhatások ellenében törekvés is. Ez irány csak az érzéki világgali viszonyoknak teljes megszakításánál, s a test megölésénél végződhetett. És valóban nyilván mondatik, mikint „Az embernek örömmel oda kell hagyni ezen hajlékot, ezen enyészetre szánt lakást, melynek gerendázata a csontok, kö-

tölékei az izmok, ezen hús és vérrel telt, bőrrel borított edényt, e tisztátalan lakást, mely a vizellet és emésztet-et magában hordja, mely a kornak, a betegségnek és gondnak alá van vetve, s kitéve minden szenvedés és szenvedélynek. Sőt még ez sem volt elég, nem volt elég nyugodtan, félelem nélkül s mintegy vágyva várni a halál közeledését: hanem tüzetesen is előkészíteni kellett a Bráhmávali egyesülést. Erre a kötelességszerű életen, a szenvedély teljes megzabolázásán kül, a testnek benső megtagadása, s az összes figyelemnek csupán Brahmára irányzása követeltetett. Ezért minden brahmannak, sőt minden kétszer születettnek kötelességévé tétetett, hogy legalább öregségében, midőn meglátá utódainak utódait, elhagyja házát, kivonuljon az erdőbe, s ott remetéskedjék. Nejét magával viheti, vagy gyermekeinél hagyhatja, de mindenesetre magával kell vinnie a házi áldozatok szent tűzét, hogy végezhesse a nap ötszöri áldozatait. Az ily remete fa hajba, vagy a fekete Gazella bőrébe öltözködjék, a földet használja fekhelyül, tápul az erdők gyökereit, s a fák lehullott gyümölcsseit, csak vásznon átszűrt vizet igyék, hogy kikerülhesse a vízbeni apró állatoknak megöletését. Foglalkozása a Vedák olvasásában, s a legfőbb lényről gondolkodásban álljon. Ilykép megtisztítja, vagy inkább tökéletesíti testét, öregbíti tudományát, s lelkét a tökélyhez közelebb viszi. Egyébkint a külsővel mit se gondoljon, s ne engedje magát zavartatni a világ s annak eseményei által, s a külsőségen fölül emelkedettségét megmutatandó, engedje nőni haját, szakállát, és körmeit sath.

Ez állapot fokozására szolgálnak a test sanyargatásai Henteregjen a vezeklő folyvást a földön; álljon egész nap láb újhegyen; vagy keledezzen szakadatlanul, fölvaltva leulván és felkelvén. E vezeklési gyakorlatok aztán lassankint fokozandók. Hidegben hordjon folyton vizes ruhát; az esős évszakban tegye ki magát meztelen az idő viszontagságainak; a forróban üljön az égető napon négy tűz között. Ilykép mutassa meg az As-

keta, hogy a test szenvedései őt nem érintik, hogy attól független, ellenében szabad. Így előkészülve megkísértheti, hogy eszmélkedve bemerüljön a világlélekbe, s Brahmához visszatérván, élve meghaljon a világnak. E végre magányban, egyedül lelke társaságában kell élnie, elnyomva magában mindent, mi Brahmával ellenkezik, s a legmélyebb contemplatióban csupán Brahmat gondolnia. Ezuton sikerülhet a vele egyesülés. Az ind erkölcsiség feladata hát nem a testnek a szellem urasága alá hajtásában, hanem annak megsemmítésében, nem a világnak a szellem céljaira felhasználásában, hanem annak elhagyásában állt, tehát pusztán tagadó volt.

Mivel pedig Brahmát gondolni annyit tett, mint minden határozattól elfordulva a pusztá határozatlanság gondolására szorítkozni: a csak reá gondolás a semmiségbe bámulásnál, s így önmagának bensőleg is megsemmítésénél egyéb nem volt. Ide jutott a nép, mely erejének érzetében magát arjának nevezheté, mely a hőskorban oly cselekvékenynek mutatkozott.

De bár mennyire megváltozott a hinduk világnézete: mégis sok minden fenmaradt a régibb korból is. Innen például a teheneknek a tisztulás körében is tulajdonított nagy szerep, innen a tisztító viz, és tűznek, az életnek, s az ennek kedvező terméző természeti hatalmoknak jelentősége, s az ezek ellentetteinek tulajdonított megtisztátalanító hatás, minők minden sötét, piszkos, holt, hulladék, haj, bőr, körröm, csont, vér, hulla és a többi. Innen továbbá a çudrák, s még inkább a paháriák, szóval az arták tömegén küliek ellenébeni mély gyűlölség és megvetés, mely az e korban oly türelmes, békés, szelid és lemondó ind jellem mellett csak mint egy régibb kornak maradványa érthető.

Meglepő azon következetesség, melyel a hinduk álláspontjuk eredményeit vonták s érvényesítették. A természeti világregndbe beilleszkedés levén az erény, az abbóli kitérés pedig a bűn: ez utóbbit ép oly átszállónak, és ragadósnak

tekintették, mint a természeti betegségeket. Így ki idegen várna jelvényeit jogtalanul használja, az azon várna tagjai által elkövetett minden bünt magára vesz; ki másnak furdó helyét, székét, szekerét, vagy ágyát engedelem nélkül elfoglalja, részesévé lesz a tulajdonos büneinek. A megfutamodó katona vezérének büneit veszi magára, ellenben arra szállítja át saját erényeit.

A családiság. Főnebb mondtuk, hogy mint mindenütt, úgy Indiában is a család volt azon hatalom, mely a külső létezésre fejlett erkölcsi viszonyok közt, egyelőre kizárólag uralkodott az emberek fölött. Természetes, hogy az egyetemes világnézet e viszonyt illetőleg is határozó volt, s hogy annak változása s idomulása ezt is érintette. Ezért nem csoda, hogy míg a vedák korában a házasság, egyáltalán jogosított, legfőbb és magasabb kötelesség, mint a gyermek nemzés a legnagyobb szerencse: addig a brahmanok tana szerint ugyanaz, mint az egyenkintiség világának emelője, mint újabb újabb létezésnek csirája sajátlag jogosítatlan. A családi élet e korbani ily magas jelentősége nem maradhatott befolyás nélkül a brahmanok későbbi tanára. Így lön, hogy e tan a házasságot miután jogosítottságát megtagadni nem meré — úgy tekintette mint kicsinyben ismétlését a világ nemzésének; haugyan benne ép úgy önmagát hozza létre az apa, mint magát szülte meg a világ létesítésében Brahma. E felfogás által mintegy megszenteltették a házasság, mely jelentőségét mindaddig megtartja, míg az egyetemes világ jogosítatlanságának tudatára nem ébred az ember. Ekkor azonban megváltozik a kép, s az élet delén túl nem a családi élet, hanem az attóli elszakadás, a magánybani remetéskedés lesz kötelességgé, s a családiság szentélye a legfőbb szentélynek csak előcsarnokává válik.

Daczára a nők erősb jogosultságának, még itt is igen alárendelt azok állása a családban. Ez alárendeltség már csak a házastársak életkori különbségéből is kitünik. Egy huszonnégy éves férfihoz nyolcz, egy harmincz éveshez tizenkété-

ves nő tartatik illőnek, különbség, mely mellett egyenjogúság nem is képzelhető.

A tisztán polgári szerződésül tekintett házasság, az ősidőkben sajátkép nővásárláson alapult, s a közönségesen szokásos ár egy igás ökör volt, melyel az apa mintegy kárpótoltatott, a tőle leányának átengedése folytan elmara-dandó haszonért. E nővásárlást Manu törvénykönyve határozottan kárhoztatja, s kívánja, hogy az apa úgy ajándékozza oda leányát, nem fogadván el érte árt, sem ajándokot. A vérbe ment szokásnak kímélése, s a régi erkölcsöknek az újabb álláspontra minden erőszak nélkül, mintegy észrevétlen leendő emelése czéljából legfőlebb az engedtetett meg, hogy az apa szent czélokra, jelesen a brahmanoknak leendő ajándékozás végett fogadjon el leányáért egy bikát, és egy tehenet.

A házasságnak nyolcz fajtát ismeri a törvénykönyv, 1. Brahma házassága, mely úgy köttetik, ha az apa leányát egyetlen öltönybe burkolva, egy, a vedákban jártas brahmannak ajándékozza, kit házához hívva, előbb tisztelettel elfogadott; 2, az istenek házassága, mely létre jő, ha a leány gazdagon felkészítve áldozó papnak ajándékoztatik; 3, a szentek házassága, midőn a vőlegény arája apjának egy bikát és tehenet ad szent czélokra; 4, ha az apa áldást mondva adja által leányát; 5, ha a vőlegény nemcsak egy bikát és tehenet ad az önválasztotta leányért, hanem minden nélkülözhető gazdagságát; 6, Gandharva, ha a házasság az illetők kölcsönös vonzalmából fakad, az apának közbe jötte nélkül; 7, Raksasza, ha a nő hadban, vagy különben erőszakkal szereztetik, s végre 8, Paisakha, ha valaki tilos ölelés után veszi nőül kedvesét. Az apa közbejöttét feltételező négy első faj szentnek, és istenfelő gyermekeket ígérőnek tartatik, míg a négy utóbbi, tehát a saját választáson, a tiszta s a bünös szerelmen, és a nőrabláson alapultak gonoszak s belőlők a vedákat megutáló gyermekek származnak, világos bizonyítékául az alanyiség

háttérbe szoríttatásának. E háttérbe szoríttatásból folyt, hogy bár a férfi választhatta nejét: a nő rendesen nem férjét; e jognak csak akkor jöven birtokába, ha a férjhez menésre képesítő kort, a nyolcz évet már legalább hárommal meghaladta. Különbön apja rendelkezett vele, s adta át völegényének. Ez átadással, s illetőleg a kölcsönös beegyezés kinyilatkoztatásával teljes érvényű lett a házasság, s a boldogságának lehetően biztosítása czéljából hozzá rendesen társittatni szokott alkalmi áldozás és megáldás, csak mellékesnek tekinthető. E megáldás és áldozás, a házasság utolsó fájánál, t. i. a bűnös ölelés által előzőtnél tilos.

Manu törvénye előtt a házassági tilalmak nem ismeretlenek. A kétszer születettnek tilos, vele apai vagy anyai ágon hatod izig rokon, vagy bármely magasb várnábóli nővel házasságra lépni. Nem uralkodó szokás ugyan, de mégis megengedett levén a többnejűség, az első nőnek alacsonyabb várnából vétele is tilos, s a többieknek is a várnák rende szerint kell következniök. Így ha például egy brahman valamely çudra leányt nőül akarna venni; úgy köteles saját várnájából első nején kül, még egy ksatriat, és egy vaigját is elvenni, s csak aztán léphet házasságra a çudra leánnyal. Ha nem épen tiltva, de minden esetre kárhóztatva, s a házi áldozatoktól mindegyik testvérnek elzárása által büntetve volt az ifjabb testvéreknek az idősbekét megelőzőtt házassága is. De nem csak határozott tilalmakat, hanem csupán jóakaró tanácsokul tekinthető intéseket is tartalmaz a törvénykönyv, melyek annál számosabbak, minél magasb várna tagjainak házasságára vonatkoznak. Oly családból, mely a válásos kötélyek teljesítését elhanyagolja, vagy melyben nyavaják uralkodnak ne vegyen nőt senki, de kivált a brahman. Kerülni kell az oly leányt, kinek kellemetlen hangja, ilyen hangzatu, vagy utálatos jelentésű neve, gyér és vörös haja, gyúladt szeme, fecsegő nyelve, valami idomtalan tagja, vagy hosszú szőrrel benőtt teste van; ellenben keresni azt, kinek tartása a hattyúéhoz, járása az elefántéhoz hasonlít, kinek finom, puha teste, apró foga, lágy haja, és a többi van.

Az egyszer megkötött viszony szigorú feddhetlenségben tartassék fen, folytonos ügyelettel annak czéljára. E végre — főleg a brahmanokat tekintve — a legkisebb apróságokig menő részleteket is tartalmaz a törvénykönyv, melyek még a férji kötelességek physikai betöltésének tárgyára is kiterjednek. Jellemző, hogy e részletezések főleg a szeméremnek, s önmérséklésnek a házasok közt is leendő fentartására irányulnak. Így havonként hat éjen át, különösen a havi tisztulás ideje alatt, tilos a nőnek ölelése, sőt nagyon dicséretes, ha ki még más nyolczon is visszatartja magát. A brahmán ne egyék nejével egy tából, sőt ne is nézze azt, mikor eszik, iszik, ásít, hanyagon ül, fekszik, vagy pongyolán van.

A nőknek engedett nagyobb szabadság, s azok elzárva tartásának szokatlansága mellett, nagy gondot látunk a nők szüziességének megőrzésére. E gondosság mégis, nem annyira a szüzesség erényének, mint inkább a férfi — valamely nő ellenébeni — jogának megvédésére van irányozva. Ugyanazért, a kinek jogát se bántó feslettség alig büntetetik. A kéjhölgyek már a görögök idejében számosak voltak, s életmódjuk, maguknak az ind költeményeknek tanusítása szerint is, megengedett, s a csáb minden eszközeit lehetőleg felhasználó volt. Nemcsak, de a törvénykönyv eseteket említ, melyekben a férjek nők gyalázatából keresetet csináltak, s ezt szabadon.

Ellenben szigorúan, s részben igenis szigorúan büntették a másnak jogába vágó bujálkodást, főleg ha alacsonyabb várna férfია sértette meg általa a magasabbólinak jogát. Hasonlag szigorúak a vérfertőzetre s az erőszakra szabott büntetések. „Mi se rövidíti oly igen az életet, mint a más nejéveli szerelmeskedés.” Valamely nőt illetlenül érinteni, vagy általa érintetni, már házasságtörő cselekmény, nemcsak, de ruhájával sem szabad a férfinak a nőt illetni. „Ki másnak nejével rejtve mulatoz, s erkölcsileg különben is megrovott, pénzbírságra büntetendő. „Mások nejeinek elcsábítóit száműzze a király, előbb megcsonkítván őket gyalázatosan.” Azonban

nem csak a házassági hűségnek sértetlen tartását, de a kölcsönös gyengéd figyelmet, s különösen a nőnek teljes öntadását is megkívánják a hindu törvények. A nők tiszteletben tartása tetszik az isteneknek, de hol azok megvettetnek, ott hijába minden istentisztelet; ha nők, kiknek a kellő tisztelet meg nem adatott, átkot mondnak egy házra, elvesz az, minden hozzátartozóval; azért az előmenni vágyó férfiak halmozzák el a nőket ékszerekkel, ruhákkal és táplálékkal. Más oldalról megint—a chinai határozmányokkal feltűnő egyeztetben — mondja Manu törvénykönyve, hogy „A nő soha sem önálló; gyermekségében apjától, aztán férjétől, ennek elhalta után fiaitól, vagy férje legközelebbi firokonától függ az. E teljesen függő állapot alkalmasint viszonyban áll a nőknek azon kevéssé tartásával, melyet Manu több helyein találni. „A nők — mondja ő—természettel mindig készek a férfiak elcsábítására. „Ha a nők nem őriztetnek, vést hoznak a családokra.“ Ezért kell azoknak magukra nem hagyatva, a férfiak által mintegy fentartatni. „A nő becsülve szolgálja férjét életében, s ennek halála után is őrizze meg irántai ragaszkodását; s még ha a férj megrovást érdemelne, más szerelmet ápolna, s minden jó tulajdon nélküli lenne is: mégis isten gyanánt kell őt egy érnyes nőnek tisztelni, nem tenni semmit, mi annak nem tetszenék, sem életében, sem halála után.“ A nőnek legfőbb, s e világszerint örök kötelessége, életét is feláldozni, hol azt a férj java kívánja. „Az özvegyen maradt nő idegen férfinak nevét se mondja ki.“ „A szüzességét tisztán megőrzött özvegy egyenesen az égbe megy, még ha gyermektelen lett volna is, de ki gyermekeket ohajtva másodszor is férjhez megy, az megvettetik e földön, s kizáratik az égből, melyben férje van.“ Az özvegy nőtől hát teljesen visszavonult, férje emlékének szentelt lemondó életet kíván a törvénykönyv, de az önmegegetés követelésének semmi nyoma, mi mint különös ragaszkodás következménye és bizonyítéka, csak a későbbi időkben ment át mindinkább az erkölcsökbe.

Hogy a törvénykönyvnek, a házastársi viszonyt illető

követelményei teljesedésbe is mentek, azt a görögök s az újabb utazók egyiránt bizonyítják; különösen élénk színekkel rajzolván az átadó hő szerelmet, melyel a nők férjeiken csüggnek; a hűséget melyel mellettök a legnagyobbinséghen is kitartanak; beszélvén mint nem irtóznak a gyakran oly igen ifju s gyenge nők, majdnem ruhátlanul követni férjeiket a vadon számkivetésébe, s hogy mint ölelik azoknak térdeit, s csókolják lábait. De mindezeknél hangosabban tanuskodik azon már említett szokás, mely szerint az özvegy nők magukat ferjük mágjáján megégetik, bizonyítván, hogy az erkölcsök még túl mentek a törvény követelésén.

Hol a családnak, mint erkölcsi intézménynek jelentősége még fölismerve nincs, ott a gyermeknemzés tartatik annak, ha nem egyedüli, de bizonnal legfőbb céljául. Így a hinduknál is, kiknek vallásos képzetei szerint, ép azért csak az örökös áldozata szabadíthatja meg az apát, a pokolból. Ezért szükség, hogy az apa fiában újra szülessék, az anya kebeléből. E szükség oly egyáltalábani, hogy kielégítése céljából minden lehetőt megkísértenek. A házastársak kölcsönös gyengédségére vonatkozó követelményeit épen e szempontból indokolja a törvénykönyv, „A nő férjére nézve a szerencse istennője, ha hozzá hű, s ha egyesíti azéival gyermekek utáni vágyait; s viszont, a férj is tisztelje s becsülje nejét, s halmozza el ajándékokkal, hogy magát ékesíthesse, örömet keltvén így férje szívében; mert különben gyermektelen maradna a házasság. A mégis bekövetkezhető gyermektelenség esetében meg van engedve, hogy férje tudtával s beleegyezésével, annak testvérével, vagy más közel firokonával hálhasson el a nő, hogy utódhoz juthasson. E közben azonban minden testi kény kereséséről lemondva, csupán az irt cél által kell az illetőknek vezéreltetniök, egyedül arra gondolniok. Ugyanezt, a gyermektelen özvegy nőnek is megengedik az erkölcsök, feltevén hogy tanító apja beleegyezett.

Az így fogamzott fiu, nem természetes apjának lesz természetes, hanem az elhált nő—különben gyermektelen, akár élő, akár elhalt—férjének szükségbeli örököse. Az esetre, ha nőtudok volnának, s ha fiu az irt módon se lenne már reménylhető, megbizást adhat az apa férjezett leányának, hogy számára fiat szüljön, mondván „A tőled születendő fiu enyim legyen, hogy engem eltemethessen.” E megbizással fuisítja azt. — A fiuvá fogadásnak is vagynak nyomai, és pedig különböző árnyéklatokkal. A fiörökös szükségének ily élénk érzete magyarázza meg az elsőszülöttnek előjogosított-ságát, haugyan ő az, kinek születése által ama szükségé-
zetnek elég tétetik, úgy hogy többeknek is születése közön-
bössé lesz.

A mondottak után nem csodálhatjuk, hogy a gyermek-
telenséget azon okok közt találjuk, melyekből a nők elküld-
hetők. A magtalan nő elküldhető a házasság nyolczadik é-
vében, míg az, kinek minden gyermeke elhal a tizedikben,
s végre az, ki csak leányokat szül a tizenegyedikben. A-
zonnali elküldésre jogosít a nőnek folytonosan tanusított ide-
gensége, iszákossága, patvarkodó s pazar természete, go-
nosz nyelve, gyógyíthatlan betegsége, nehéz bűnben lélek-
zése, s házasságtörése.

Ellenben, ha ki a parancsainak hódoló, engedelmes,
derék fiakat szülő, s nyájas nőt elhagyja: tartozik értéké-
nek harmadát annak engedni, vagy ha szegény volna, az
elhagyott nőt eltartani.

A családi élet egysége, a vagyonnak főnebb látott kö-
zösségén kül, a chinai gyász helyére lépett, s az elődöknek
szentelt házi áldozatokban hozatik mintegy bensőbb kifeje-
zésre. Ezek kétfélék, a havonkinti ünnepélyesek, s a na-
ponkint nyujtandó vizáldozatok, mellyek a hinduk hite sze-
rint az isteneknek felajánlottaknál is fontosabbak. Közülök
legjelentékenyebbek azok, melyek a velünk közvetlenül
együtt élhető elődök, tehát az apa, nagy apa, és jóbapa lel-
keinek nyujtandók, tehát kevésbé, a további három izen ál-

lottakénak viendőök, mint kikkel már nem az élet, hanem csak az emlékezet köt össze. Ez áldozatok a családi élet egységének levén kifejezői: nem csoda, ha párhuzamot tart velök, a szint ennek alapján nyugvó öröklés.

Innen az utódak öröklésének a negyedik izen megszakadása, s csak a három első izen belöli elődöknek, öröködése utáni újból felélédeése; innen a rokonsági iz közelének, a hetedikén túl teljesen jelentéktelenné válása. A párhuzam hát kétségtelen; de azért alkalmasint téved Gans, az örökjognak ime sajátosságát a házi áldozatokra vivén vissza, mint alapra. A családi közösségnek egy bizonyos körön belöli szorosb, azon kívül pedig tágabb voltárolí képzetén alapszik inkább úgy egyik, mint másik, tehát a házi áldozatok kisebb nagyobb fontosságárolí vélemény, s az öröklési jog szabályozása egyiránt.

Az e családi közösségén belöliek viszonyát, a házastársakra tekintve már láttuk, s így csak azt kell még megjegyeznünk, mikint a gyermekek, szülők kivált pedig apjok irányában határtalan szeretetre, s külsőleg is, és pedig szoros formák szerint nyilvánítandó tiszteletre kötelezvék. De e szeretet és tiszteletnél — mint már említettük — nagyobb az, mely a tanítók, mint lelki szülők iránt tanusítandó. Miután a tanító mindig más mint az apa, s például a serdülő brahman az apa házát odahagyva tanítójához költözik: nyilván van, hogy a gyermek ép úgy kéntelen kiszakadni természeti világából hogy tudományt leljen, mint az erdők remetéje, ki szentséget keres.

A társodalmi élet. Tudva, hogy Indiában a társodalmi élet lett uralkodóvá, nem lehet meglepő látnunk, mikint nemcsak hogy itt is abba ment át a családi élet: de sőt, hogy már a csaláuban is érvényesítette magát annak elve, a különbségekre, a részlegességekre válás. Ez érvényesülésnek következménye, s azért egyszersmind bizonyítéka a tény, mely szerint csak a férjel ugyanazon várnábolí nőt illette meg, a házi áldozatok szent tüzének fentartási joga és kötelessége;

valamint az anyák várnájának különbsége által az öröklés terén gyakorolt nevezetes hatás is.

A társodalmi munkásságot illetőleg fölebről tudjuk, miként a vedai korban főleg pásztorkodásban, s némi fejletlen földművelésben állott a harczos ind törzsek foglalkozása. Természetes, hogy a földművelés, a bekövetkezett hőskor nyughatlan vándorlásai közt nem emelkedhetett, de nem fejlődhetett bármi terményző munkásság sem. E fejlődést hát csak a vándorlások megszüntével, s a nyugalom beálltával lehetne várnunk. Ámde ellenállhatlan tényezők gátolták azt, e korban is. Nem említve, hogy az ujon megszált Ganges vidékének gazdagsága, s az ott uralkodó titkasztó hőség munkás tevékenységre nem sarkantyuztak: csak azt akarom kiemelni, mikint a megállapodást csakhamar követte az ind világnézet azon átalakulása, mely az istenített határozatlan természetiségnek tagadó oldalát érvényesítvén, minden léteztést, s így minden létesítésre törekvést is semminek és haszontalannak tartott. E világnézet általában, s a belőle vont következtetések különösen, épen nem voltak kedvezők a terményző munkásságnak bár mely ágban is elővitelére. S ha mégis nevezetes jóllétnek maradtak fen nyomai, ha tudjuk, hogy e földről már Kr. e 1000 évvel fényűzési czikkeek vitettek, ha bizonyossággal határos valószínűsége van annak, hogy e nép ugyanezen korban már Afrikába kereskedett, ha Herodot s a későbbi görögök jelentékeny jóllétet találtak ott: úgy mindezek keletkezési korául azon időszakot kell tekintenünk, melyben a vándorlás ugyan már megszűnt, de az ennek harczi által felköltött vállalkozó cselekvékenység, a brahmanismus által még el nem öletett, tehát a Kr. előtti második ezrednek utolsó, s a következőnek első századaira.

A földművelés. A földművelést eleitől fogva magasra helyezték a hinduk, mint leginkább egyezőt eredeti élet módjukkal, a pásztorkodással. Ezért bár a brahmánok elmélete csak a harmadik rend munkásságának mezejétül jelelé azt ki: gyakorlatban a ksatriak, sőt a brahmánok is sűrűn foglalko-

zának vele. Az elmélet és gyakorlat ez eltérése, az önfentartás parancsoló szükségének is volt következése, tehát a földművelést — legalább a felsőbb várakra tekintve — valami szükséges rossznak tekinték. Sőt ez tulajdonkép általában is áll, haugyan a földműves nem teheti, hogy igénybe ne vegye a barmok erejét, s hogy fel ne hasítsa eke vasával a földet, előlvén így azon állatokat, melyeket az magába zárt. Ha hát más oldalról a földművelést oly kiváló megkülönböztetésben részesítik: úgy ezt csak e munkaágnak az élet anyagi oldalát illető nagy fontosságából kell magyaráznunk. Ezért ha fejletlen nem maradt is az, de nem is ért oly fokot, mely a Chinában látotthoz csak távolról is hasonlítható lenne.

Indiának legfőbb terméke is a rizs. Termesztésének igaz hazája a Ganges vidéke, hol a jelentékeny hőfokozat s a rendkívüli vizgazdagság összehatása folytán, trágya nélkül is két termést ad az évenkint. Indiának további főterményei a cukornád és pamutcsérje szinte vízbőséget igényelvén, igen hihető, hogy már e régi korban létesítve voltak a szükségelt vízvezetékek. Legalább Megasthenes írja, hogy korábban már minden községben volt egy felügyelő a vizekre, ki a vezetékek karban tartásáról, s azok tartalmának a földéken egyiránt leendő felosztásáról gondoskodott. De e gondoskodás, s a terményzés teréni egész tevékenység, nem a nép sajátos irányának, mintegy ösztönszerű törekvésének volt következése, mikint Chinában, hanem csak a szükség érzetéből folyt, mintegy kényszerű, azért jelentősb magaslatra nem is emelkedett. Ugyanazért nem annyira a nép munkás szorgalmának, mint inkább a természet bőkezűségének tulajdonítandó Indiának a legbecsesb terményekbeni bővölködése, azon bővölködés, mely őt eleitől fogva oly igen keresetté tette.

Egyébiránt földjük belsejének gazdagságát is korán megismerték s kihasználták, mint ezt ásványműveiknek a legrégebb hagyományok által is tanúsított nagy tökélye, s

nemes érczek és drága kövek-beni ritka gazdagságuk bizonyítja.

India műipara. A földészet téren létesítettnél nagyobb virágzás látható a műipar mezején. A természet bőkezősége folytán rendelkezésre állott nyers anyagnak temérdeksége, s részben kiváló minősége, mintegy csábúl szolgált az ezen iránybani tevékenységre. S valóban a hinduk által e téren elejétől fogva tanusított rendkívüli ügyesség még akkor is figyelmet érdemelne, ha nem tudnók, hogy csodás tökélyű műveiket aránylag oly kis készülettel, oly tökéletlen eszközök segélyével állítják ki. Tudjuk, hogy az anyagi élet kellékeinek előállítására és feldolgozására a vajják feladata volt; adjuk hozzá, hogy a részlegesülésnek, s a részlegesülésbeni megkövesülésnek a hinduknál oly erős iránya még azt is eszközölte, hogy az egyes ágak bizonyos családokban és törzsekben öröklökké váltak. E körülmény, a kézi ügyességnek, a kivitelbeni virtuositasnak nevezetes emelését eszközölte, habár új ösvények nyitását akadályozta is.

Az ind műipar különösen az érczművekben, kivált pedig a vas és aczél kezelésében kitünő. A következő kornak — részben a legkeményebb kőfajokban létesített — ropant műemlékei, csak a Wucz nevű, kitünő ind aczél segélyével születhettek meg. Ennek készítése hát okvetlenül megelőzte amaz emlékek születésidejét. Ércz öntvényeik, arany, ezüst, és dragakő műveik szintén dicsértek már e korból is.

Hasonlóan, sőt majdnem páratlanul nagy mesterek a finom szövésekben is. Bizonyosságul csak a regiek által *sindones* néven ismert gyapot-szöveteiket, különösen a Muszszelinét és Tüllt, s az ó és uj korban egyiránt világhírű Kasmir-savlokat, s a szőnyegetek említtem. Az egyszerű ind szövőszékről maig is oly szövetek kerülnek le, melyek alig hogy láthatók. Kilenczven lábnyi musszelin darab egy kókusdióba elhelyezhető, s e szövet gyakran oly finom, hogy szinte alig érezhetni. Szaru és elefantcsont műveik szintén

rendkívüli ügyességet tanusítók, s a legrégibb időkre visszavihetők.

India kereskedelme. Hol valamely fejlődésnek elemei, föltételei megvagnak, ott a fejlődés sem marad el. Így India kereskedelménél is. E kereskedelem megszületésének s fölvirágzásának oly alapjai vagynak, s voltak eleitől fogva letéve a természeti viszonyokban, mint kevés más földön. Említsünk meg néhányat. A partok majdnem kizárólagos hazái a fűszereknek, a gyöngynek, s a drága köveknek, ellenben csak kevés rizst adnak, s így megalapítják a belkereskedés szükségét. Hasonlóan az arany és elefántcsontban gázdag, de a délibb termékekben szűkölködő észak. Kevésbé erős, mert csak egy oldalról érzett volt a külkereskedés szüksége; miután India még több joggal mondható mint China, hogy neki a külföldre s annak terményeire nincs szüksége. Ám annál erősb szükségét érezte Indiának és kincseinek, e külföld. A szükség-érzetének egyoldalúsága okozta, hogy India külkereskedése, ha nem is egyáltalában, de legnagyobb részt a külföldiek kezében volt eleitől fogva.

India belkereskedelmét szerfölött előmozdítá Hindostánnak folyamgazdagsága. E természettől nyert előnyt, az emberi szorgalom még emelé. Nem mintha a chinaiakhoz mérhető csatornázásokat alkotott volna, hanem inkább jelentékeny száraz mőutak létesítése által. A Ramaján részletesen leírja, mint csinálták a hinduk útait, keresztül az erdők rengetegein, vadonjain. Mindenek előtt a cserjék, a bokrok és fák távolítottak el; aztán kiegyenlítettett a tér, betölttetvén a mélyedések, s leszállítatván az emelkedések; majd az útban eső sziklák zuzattak szét, s a folyamok hidaltattak át. Túl vizes helyeken vízvezetők, vizszegényeken kutak nyitattak. A párkányokra fákat ültettek, s az utakat fel öntözték. Gyümölcsfákkal beültetett szebb helyeken nyughelyeket készítettek. E majd nem igenis költőinek látszó leírásnak egészen megfelelő Asokasnak önmaga által megírt útépítési

módja. Az egyes hindu országok egybekötésére számított utak legrégebbjeinek egyike az Indus mellékéről, Attokból indult ki, s két irányban haladt, délre, és keletre. Első irányban az Indus torkolatához, utóbbiban a bengali öböl partjaihoz vezetett, Taxilán, a Sándor alapította Bucephalán, és Pataliputrán át. Hihető, hogy a Ramájában leirt, s Ajodhjából Rágagriha, vagy Giri-vraga-ba vezetett utak szintén megvoltak már e korban is. — Külföldi források még más — hihetően már ez időszakban használt — útakról is emlékeznek. Ilyen az, mely a régi hinduk által Videha kapujának nevezett hegnyilástól Paliputrába, s az mely Barygazából husz nap alatt Gódaváriba, majd tiz más napon Tagarába, a dekani fensík kereskedelmének főhelyeibe, s hihetően még tovább is vitt.

Mint a belkereskedést a folyamok, s az egyes hindu országok összekötésére számított száraz utak közvetítették: úgy a külfölddelit a tengerek, de melyekhez szintén társítottak — a száraz külkereskedés érdekében létesített — műutak. Ezek közt hasonlíthatlanul legjelentékenyebbek voltak, a Kabulisztánba vitt észak-nyugotiak: A Hindu-Kuh nyílásából, főleg hármat ismertek a régiek. Ezek mindenikén át, egy egy út vezetett, a mai Kabulba. Ugyanide, Kandahárból is ment egy út, Gaznán keresztül. E pontokon nem annyira új városokat alapított Sándor, mint inkább csak újabb telepekkel erősítette, s ön nevével keresztelte meg, a régieket.

Az arachosiai Alexandriából, a Paropamisus előhegyei kikérülésével, az Arik földéni Alexandriába, a mai Heratba, innen a későbbi Antiochiába, aztán Ekbatánába, s innen Zagros kapuin át Chatába ment az út, mely onnan három irányban folytatva tovább Súsába, Babylonba, s Palmyrán át Phönikiába, s végre Szardeszbe vezetett.

Keletre főleg a Chinávi kereskedés s ennek közvetítő utai érdemlik figyelmünket. Ez érdemben nevezetes, hogy az

India keleti határához oly közel Chinának indiai kereskedése eleitől fogva szintén Kabulistanon át lön folytatva, az egyenes s azért aránytalanul rövidebb útnak mellőzésével, s az egész belső magas Azzsiának átszeldelésével; a Peikiu által leirt, s általunk főnebb megismert úton. E sajátságos tünemény okai részint a földtermészeti alkotásában, részint az egyenes utak vidékéni lakosoknak vadságában keresendők.

Hogy a tengeri kereskedést közvetítő kikötők közül melyek voltak már e tárgyalás alatti korban is, s melyek csak később használva, az a források szükében alig eldönthető.

Az irt alapokon s az irt úton jókor kifejlett Indiának úgy bel, mint külkereskedése. Bizonyosága ennek, a pénz korai, használata, a kamatra kikölcsonzésnek már Manunál említett, sőt törvénnyel szabályozott szokása, s az adásvevésnek gondosan rendezettsége, valamint a kereskedői rendnek az eposokban említett elevensége és népessége is. A száraz kereskedést nem sajátképeni karavánok, hanem az Indiában oly igen szokásos bucsujárok közvetítették; a szent helyek, s az azokon emelt hajlékok vivén a karaványgyüldék szerepét, s levén nagy hirü kereskedelmi telepekké. Mig a belkeresedésnek, mint a természeti viszonyok, jelesen az egyes vidékek terményei különböző volta által igényeltnek korai felvirágzása közönséges hitté vált: addig a külkeresedésnek, legalább az indiai részről cselekvékenyen tűzöttnek majdnem teljesen hiányzása hirdettetik. E vélemény indokolására, s a szerinte állapot kimagyarázására aztán felhozzatik, mikint Indiában a kétszerülettek legalsó várnája foglalkozásául lön a kereskedés kijelölve, s hogy kivált a külkeresedés, mint a pariákkal egyenlökül tekintett tisztátalan külföldiekkal érintkezést feltételező különösen megvetett volt. E nézet ellenében az ind polgarosulás kezdetére vonatkozó főnebbi tájékozásokban mondottakon kívül kiemelendőnek véljük azon körülményt, mikint Manu törvényei világosan megengedik, hogy szükség esetén a ksatriák, sőt a brahmanok is

üzhessenek kereskedést, s hogy bizonynal igaza van Ben-fainak, midőn megjegyzi, hogy az arja népnek, a később tanusítottnál hasonlatlanul nagyobb tetterőt kell tulajdonítanunk, azon kevésé ismert egész korban, melyben a Ganges-vidék ráhatása, s a brahmanismus életelő tana azt még meg nem törte. E nagyobb tetterő, mely kivált az Indus-náli megtelepülés, s a Ganges vidékére átköltözés hős korában oly ragyogóan mutatkozik, bizonynal a külkereskedés mezején sem volt gyümölcstelen. Innen annak nyomai, épen a brahmanismust megelőzőt korból, nyomok, melyek később annál gyérebbek lesznek, minél inkább megengedte az ind élet új szinterének, a Ganges vidékének gazdagsága, hogy a mindennek bőviben uszott hinduk az idegeneket helyükbe várják. És még ez időkben is voltak egyesek, hihetően a régibb kor kereskedő családainak, sőt törzseinek utódai, kik a tengertől vissza nem ijedtek, sőt folyvást élénk — részben külföldi telepítvények által is gyámolított — kereskedést folytattak. Ki nem ismeri a banianokat, a hinduk e mindenfelé elterjedt, s tevékeny kereskedő népét? Volt hát Indiának elég korán kifejlett, s részben cselekvőleg is folytatott úgy tengeri, mint szárazsi külkereskedése is, melynek főhelyei Afrika nyugoti partjai, dél-Arabia, Phoenikia, Babylon, Baktra és China voltak. —

Közjövödelmi és adó ügy. A hindu társodalmak szükségai fedezésének forrásiul majd mindazokat kijelöli Manutörvénykönyve, melyeket ma is ilyekül tekinteni szokás.

A büntetőjogról szólva láttuk, hogy a pénzbírság a legtöbb esetben alkalmazott büntetés, s így egyik közjövödelmi forrás volt. Ehez jöttek a vámok, a királyi haszonvételek, s a bányák jövödelmei. A törvénykönyv rendeli, hogy a kereskedelmi cikkekkel terhelt szekerek a teher értékének arányában fizessenek a réveken, melyeken az üres szekértől egy egy, a teher hordótól fél, egy marhától negyed, egy teher nélküli embertől pedig nyolczad pana volt fizetendő. Ugyancsak a törvénykönyv világosan mondja, hogy

némely czikkeli kereskedést királyi haszonvételnek nyilvánítva, magának tarthat fen a király, s mondja, hogy a bánnyamüvelés joga, s az ebböli haszon is öt illeti, minél fogva az azokat engedelem mellett mívelö magánosok, nyereményük felét tartoztak átengedni. Jelentékeny közjövödelmi forrásokul szolgáltak továbbá azon fekvö birtokok, melyek a társo-dalom, s illetöleg a rajah számára bizonnyal fentartattak, valamint azok is, melyek a tartományi kormány vezetöi részére voltak kijelelve. A törvénykönyv ugyanis világosan mondja, hogy a harmad foku tartományi hivatalnokok díjjául 12 ökör által megmívelhető földdarab jövödelme szolgáljon, s hogy a másod fokuak ötször akkorának jövödelmét kapják.

Ellenben az egyes községek elöljáróit, illetö községeik által fizetett nyers termékekkel rendeli díjaztatni, minök a rizs, fa, és italok; e rendeletével a természetnyekbeni adók divatozását tanusítván. Ez adókon kül azonban pénzbeliek is fizettettek, és pedig úgy egyenes, mint nem egyenes úton. A földterményeinek tizenketted, az állatok utáni haszonnak, s az arany és ezüstbeni jövödelemnek csak ötvened része adassék rendszerint adóul. Mind a mellett, a terményeknek nyolczad vagy hatod része is igénybe vehetö; a szerint, a mint több, kevesebb munka kell annak előállítására; valamint igénybe vehetö a barmok utáni, s az aranyezüstbeni jövödelemnek egész ötöd része. Söt szükség esetében, mikor egész hatalommal védi országát, a termésnek negyedét is kívánhatja az. A gyümölcsfák termésének, a zöldségnek, a virágnak, az illatszereknek, és méznek hatodát vehetni el. Az áruba bocsátott kelméknek huszada illeti a királyt, de a kis-kereskedöktöl csak mérsékelt adót kívánjon. A szegény kézművesek és napszámosok, kik adót nem fizethetnek, havonkint egy napot szolgáljanak. — A törvénykönyv más helyei, s az eposok bizonyítása szerint a termés hatoda lett szokott adóalappá, söt késöbb még ez is elhagyatott, s a termésböl negyed, az árukból pedig huszad helyett tized rész követeltet-

vén, a nép rendszeresen kiszivatott. E rendkívül felcsigázott adóztatást a föld természeti gazdagsága tette elviselhetővé, szükségessé pedig azon körülmény, mely szerint a soha egyetlen egész nem képezett Indiában nemcsak hogy sok udvar volt a keleti fényűzés pompájával és pazarlásával el-tartandó: hanem az egyes törzsek közötti örökös ellenségeskedések is sok rendkívüli kiadást okoztak. Ide járult, hogy — mint mindjárt látandjuk — a közigazgatás fizetett kémekkel, s így költségesen vitetett, s hogy az irástudó brahmanok, mint kik illető hatodukat imáikkal rótták le, az adó alól kivétettek; nemcsak, de a rahjaknak fő-fő kötelességükké tétetett, ajándékokkal halmozni, s ezrenként tartani őket udvarukban. Ez oka, hogy Manu törvényei az adóztatás határává nem a társadalom valódi szükségeit teszik, hanem azt egész addig kiterjeszhetőnek mondják, meddig az adóképességnek megtámadása nélkül csak lehetséges. S hogy e lehetőség határai minél inkább a távolba tolassanak, rendeli a törvénykönyv, hogy az adók apró részletekben hajtassanak be, oly formán, mint apró részletekben veszik táplálékukat a méhek, és a piócák. E mellett azonban nem felejté ajánlani, hogy az adók behajtására jó családbóli, minden kapzsiságtól tiszta jellemű férfiak alkalmaztassanak, s hogy ilyekre bizassék a bánya kezelés is.

A mondottakból kitünik, mily mindenre kiterjedt volt, már a törvénykönyv keletkezésének idejében a pénzügyérség figyelme, s mennyire adó alá vonatott minden jövedelem. Mind e fejlettség mellett sem tagadható azonban, mikint e téren, a China által már elért fekről, vissza esést látunk; nem találván az adókötelezettség egyenlőségét, s nem találván nyomait azon ügyességnek, mely az adóztatást a társadalmi munkásság irányójává is tette ott.

Törvénykezés, és törvénykezési szervezet. Alig van tárgy, melyre nagyobb gondot fordított volna a törvénykönyv, mint a királyok első és legfőbb kötelességül kijelölt igazság szolgáltatásra. Oly rendszeresen szervezett törvényszékeket még-

is, minőket a roppant terjedelmű Chinában láttunk, Indiában hiába keresnénk. A törvényköny leginkább maguk a királyok általi törvényszolgáltatásról szól, megoldatlan hagyva a kérdést, valyon birtak-e, és mely határok közt, törvénykezési illetékességgel a községi, s az azok fölött fokozatosan létesített közigazgatási hatóságok, vagy hogy tán ezek mellett, s velök párhuzamosan külön király hivatalnokok voltak, kizárólag a törvénykezés vezetésére alkalmazva? mint ezt későbbi időkre a görög források sejtetik. Az államok területének aránylag kisebb volta mellett valószínű, hogy mindenkinek joga volt egyenesen maga a király elé vinni, ügyét, ha nem közvetlenül, legalább fölebbezés. útján. Az ilykép felgyűlő, s magának a királynak erejét a törvénykönyv elismerése szerint is messze fölülmuló ügyek elintézhelése céljából ajánlja az, hogy a király helyettest nevezzen magának. Legjobb, de nem okvetlenül szükséges, hogy az ily helyettes a brahmanokból vétessék. Csak çudrát ne tegyen azzá a király soha. Ha mégis tenne, bünt követ el, de a helyettese által hozott ítéletek azért érvényesek. „A törvényszéket, melyet egy, minden áldozati szertartás teljesítésétől felmentett rendkívül tudós brahmanból, s mellé a törvények magyarázása céljából adott más három írástudóból alakít a király, Brahma négy arczu törvényszékének nevezik a bölcsek.”

A beszámítás kérdésének nem ismerése folytán, polgárira és bűnvádira még el nem különített törvénykezésnek útja és módja, szorosán meg volt határozva.

A bűnös magatartásából, színéből, hangjából, tekintetéből, és mozdulataiból, mint megannyi jelekből, aztán beszédéből, s a körülmények összevetéséből találja ki az igazságot a bíró, oly formán mint a vadász, ki az általa megsebzett vadnak nyomait követve, annak barlangjához jut. A bűnjelek elégtelensége, vagy hiánya esetében, tanu vallások szolgáltak eszközül, az igazság kiderítésére. Legörömostebb alkalmaztak a vádlottal azon várnáju, s mindenesetre szeny-

telen jellemű tanukat. A várnák tekintetéből megszorítás azonban a kétszer szülöttek várnái közt nem volt erős; míg çudrát csak is çudra, s nőt csak is nő ellenében alkalmaztak; kivevén, ha a kérdéses tett valamely ház belsejében, vagy a vadon homályában, tehát nem nyilvános helyen lett volna elkövetve, mikor minden jelen volt tanuskodhatott, valamint gyilkossági esetekben is. Voltak azonban a tanuskodhatásnak abszolút megszorításai is. Jelesen némely életmód oly becstelenné tekintetett, hogy követői épen nem tanuskodhattak. Ilyen volt a megtisztátalanító huladékokból dolgozók,— s a színjátszóké. Más oldalról megint épen élet módjuknak a világtól elfordultsága, s ennek folyásával nem gondolásuk folytán, nem voltak tanukul hihatók a tudománynak élt brahmanok, s az asketák. A rajahk, mint legfőbb birák nem tanuskodhattak.—Teljes bizonyítékot csak három jó hitelű tanu vallomása képezett, kivételkép azonban egyével is megelégedtek. A törvénykönyv szerint erős isteni büntetés vár a hamis tanura, úgy ezen, mint a más életben; világilag azonban csak pénzbírsággal büntettetett az. Esetekben, melyekben a vádlottnak élete függött a tanutételtől, nyíltan meg volt engedve az igazságtól eltérés; világos jelül mennyire ment az ind jellem erőtelensége. Különben nemcsak a hamis tanura, hanem a hamis vádlóra is büntetés várt, melyet a magát teljesen megtisztított vádlott követelhetett. Minden más bizonyíték szükében pótló, vagy tisztító-eskühöz folyamodtak, vagy isten ítéletére történt hivatkozás. E hivatkozásnak több módja volt szokásban, a legtöbb — ha nem mindannyi — lélektani alapon nyugodott. Az eljárás szóbeli volt, s az írástudó brahminok feljogosítva voltak, felhivatlan is a tárgyalásokba avatkozni.

A büntetések pénzbírságban, fogságban számüzésben, testi fenyítésekben, megbélyegzés és csonkítás-ban, s végre kivégzésben állottak. Az elijesztés céljának megfelelő, a végrehajtás lehető nyilvánossággal történt. Ezért a börtönök

is útszéleken állottak. A kivégzés szokottabb nemei fejezés és karóba huzás voltak.

Hogy Indiában a részlegesülés elve uralkodik: alig bizonyítja valami inkább, mint a közigazgatás ottani jelleme. Az egyediség, és a család körén külső ügyeket legrégebben a törzsek s azok fejei, utóbb a hason foglalkozásuak által létesített testületek hatóságai, s főleg az egyes községek intézték el, melyek képezék ott a társadalmi élet legélénkebb és élet-elevenebb folyamának színterét. Mint ilyeneknek, lehetően teljes, magukban fenállani képes egészeknek kellett azoknak lenniök. Ezért a társadalmi élet minden léteges izét magába kellett ott, minden egy községnek foglalnia. Így még ma is van — mint hajdan is volt — mindegyik községben egy előjáró, ki egyiránt viszi a békebirának, s a közigazgatási tisztviselőnek szerepét, segítettve több, a községi ügyek egyes, határozott ágairóli gondoskodásra hivatott tisztviselő által; aztán van egy brahman, ki az áldozati szertartásokat végzi, s mint astrolog is működik; nem különben egy kovács, egy ács, ki egyúttal bognár is, s több más kézműves; egy orvos, egy pásztor, s hogy semmi se hibázzék, rendszerént még zenészek, és tánczosok is. Az ilykép önmagukban minden szükségest fellelő községek eleitől fogva sok önállósággal intézték belügyeiket, vezették a törvénykezést és közigazgatást, s lőnek szülői a jog, és erkölcs világábani azon szokásoknak, melyekre, mint forrásaira oly gyakran hivatkozik a törvénykönyv. A községi jövödelmekre esett adókból mindenek előtt a községi kiadások rovattak le, s csak a fölösleg adatott át a fensőbbségnek, mi azért annak tiszta jövödelme volt. Az egyediségek, a mindenes hatalmaktól elszakítva, s a részlegességek túlereje miá önállólag nem érvényesülhetve: szükségkép szabadtalan utakon kísérték meg maguknak érvényesítését. Ezért van, hogy nem csak a közpolgárok, hanem a közhivatalnokok-ról is oly kevés jót tesz fel e törvénykönyv, ezért van, hogy a minél szigorubb ellenőrzést oly mulhatlanul szükségesnek tekintette, hogy a végre

még a titkos kémkedés eszközét is használandónak ítélte; nagyrésztellessel beszélvén arról, kik legyenek legalkalmasak e szerepre, mely helyeken kelljen nekik tartózkodniok, s mely fogásokkal élniök.

Minden községben kellett alkalmazva lenni a közbiztonság fentartására hivatott öröknek, kik nem annyira a jogsértések megtorlásával, mint inkább azoknak lehető megelőzésével voltak megbízva. E feladat könnyebb megoldhatása végett volt parancsolva; hogy minden tulajdonos körülvegye birtokát oly sűrű sövényvel, hogy azon se kutya, se disznó át ne bujhassék. A községek határainak is, ha nem bekerítve, legalább világosan kijelölve kellett lenniök, előfákkal, kutakkal, és oltárokkal; hogy eleje vétessék a határ villongásoknak.

A szeszes italokkal élés, s a szerencsejátékok ellen szigoru rendeleteket tartalmaz a törvénykönyv, de melyek úgy látszik csak később jutottak érvényre, sőt az utóbbiak ellen intézettek épen nem.

Semmi kétség, hogy a külállamok területéről fenyegetett bántalmak se maradtak figyelmen kívül; annyival inkább, mivel Indiának az államok sokaságára szakgatottsága, s ezeknek — a hódítást egyenesen parancsoló törvénykönyv által is szított — örökös ellenségeskedése folytán, ama bántalmaknak igenis gyakoriaknak és súlyosoknak kellett lenniök.

A nevelés és oktatás a szülői házon kívül történt ugyan, de nem köziskolákban, mint Chinában, hanem valamely irástudó brahminnál; azért Indiában sajátképeni közoktatásról — e korban legalább — alig lehet szó. S a mi nevelést és oktatást a brahminok adtak, annak iránya nem az volt, hogy a társadalom céljainak megfelelően, alkalmas polgárrá képeztessék a növendék; hanem inkább az, hogy a földi élettől s annak ügyeitől el, s az égre irányoztassék a figyelem. Igen találó, a mint a chinai és indiai nevelés jellemeit Wutke felállítja „A chinai — mondja ő — a gyakorlati életnek növel, a hindu az eszményinek; amaz a föld,

ez az ég számára; amaz úgy képi növendékét hogy előre, ez hogy ki-mehessen e világból; amaz polgárrá, ez áldozárrá; amaz cselekvésre, ez tudásra neveli őt, amaz megtanítja neki az állam törvényét, ez az istenség lényegét; az világba vezeti ifját, ez a világból ki, s önmagába betéríti őt; amaz tanít keresni és élvezni, ez koldúlni, és nélkülözni.‘ Hogy ily gyakorlatiatlan irányu nevelés mellett se következett be — legalább a felforgó korban — valami nagy elszegényedés és nyomor, azt a természet ama bőkezűségén túl, mely ott az erdők vadonjaiban, a szükölködőnek hajlékot és tápot ad, főleg annak kell tulajdonítanunk, hogy a nép megszokta a nélkülözést, továbbá annak, hogy az egyes törzsek, testületek és községekben eleitől fogva igen erős volt a közösség, tehát a kölcsönös segédkezés kötelességének érzete. Ide járul, hogy mig Chinában a fiuknak apjuk életmódjábani nevelése csak igen erős szokás volt: addig Indiában ugyanez törvény által is kötelezett, és pedig mind szorosabban kötelezett lett. E körülménynek, már Chináról szoltunkban kifejtett következményei hát, itt még inkább érvényesítették magukat. Adjuk hozzá, miként a társadalmi kormányának gondja volt rá, hogy tekintettel az előállítási költségekre a piaczi árak — havonként többször is — úgy szabályoztassanak, hogy mind a terményzőnek, mind a kereskedőnek meglegyen méltányos haszna.

A községek körét meghaladott közigazgatási ügyek elintézésére minden tíz, vagy husz, aztán minden száz, és minden ezer község fölé volt egy egy, megyei, kerületi, és tartományi, szükség esetén katonai erővel is gyámoltott hivatalnok rendelve. E hivatalnokok kezein mentek át a közjövödelmek is, oly formán, hogy a megyei hivatalnokok átvették az egyes községektől, a saját szükségük fedezése után fenmaradt közjövödelmi fölösleget, melyből a megye kiadásait fedezvén, a maradékot ismét átadták a kerület hivatalnokainak, kiktől az — a kerület költségeinek fedezése után — a tartományi hatóságokhoz, s végre a rahjákhöz ment, hogy azok ál-

tal, nem annyira nagyobb szerű országos munkálatokra, mint inkább saját fényűzésük, vagy vallásos buzgalmuk céljaira elköltessék.

Az államélet, közelebb a törvényhozás. Chinában mintegy mintaképét láttuk, az egyetlen kézben, az uralkodóiban összpontosított törvényhozásnak. Egyáltalán az ellenkező tünik élénk Indiában. Láttuk hogy Manu törvénykönyve a brahmánok körében született, s azért azok tanait hirdeti. Hasonlag a többi, eddig ötvenkét törvénykönyv is. A törvényhozásnak hát nemcsak nem kizárólagos, de általában nem organuma itt a fejedelem; a brahmánok, az ind értelmiségnek e képviselői lévén az isteni kijelentésül tekintett törvényeknek a vedak, méginkább pedig a brahmanizmus tanaiból kifejti. Innen a törvényeknek az egyes hindu államokon túlható érvénye, de innen azon tünemény is, hogy e törvények nem szorítkoznak egyedül a sajátlag társadalmi és állami életre, hanem kiterjednek az erkölcsök és szokások világára szintűgy, mint a család és egyház-ra is. Ugyanazért, a törvényhozás okos menetének biztosítására irányult törekvéseknek nem a ksatria fejedelem, hanem a brahmanok egész várnája képezte, és képezi tárgyát. Ezért kellett törekedni e várna tagjainak a hadviseléstől szintűgy, mint az anyagi élet munkáitól lehető fölmentésére; ezért kellett azok legfőbb feladatává a vedak tanulmányozását, s általában az eszmélkedést tenni, s kiképzésükre szinte harminczhat évre terjedő tanfolyamot követelni; s végre ezért kellett azoknak egész életére oly szigorú — őket rendeltetésüknél meg tartásra számított — életrendet állapítani meg.

A törvényhozásból e kizárás folytán, a törvénykönyv általi dicsőítettetésük, sőt szinte istenítettetésük daczára sem lehet, a rajahkban valódi, a fenségjognak teljes birtokában állott fejedelmeket látnunk. Majdnem úgy tetszik, mintha maguk a brahmanok is érezték volna, mily lényeges csonkítást tőnek a fejedelmi hatalmon, s mintha ez érzetben; mintegy kárpótlásul fokozták volna annyira dicsőítéseiket; elfedendők

nemcsak mások, hanem maguk előtt is, tettök visszasságát. Manu törvénykönyvében olvassuk: „A nyolcz világör állagiból vett részekből teremté Brahma a királyt; ezek laknak hát annak személyében, mely nem lehet tisztátalan, ép e véd-szellemek eszközölvén a halandóknak tisztaságát.” „A királyhoz, még ha gyermek volna sem szabad tiszteletlenül közelíteni, mert nagy istenség van abban.” „Mint Indra, a ragyogó égboltozat: úgy mul fölül a király fényével minden halandót. Mint Indra négy hónapon — az esős évszakon át — esőt áraszt alá az égből: olykép árasza el népét jóvoltival a király. — Szurjához hasonlóan sugárzik az, mindeneknek szeme és szívé-be, senki sem állhatja ki tekintetét. Miként Szurja nyolcz hónapon át folyvást szívja sugárival a föld nedvességét: úgy huzhatja a király is népétől a törvényes adót. — Mint Vaju körül lebegi a földet s az egész mindenséget, behatván mindentüvé: úgy hasson el mindenfelé a király hatalma. — Mint az alvilágban Jama, úgy ura a király is a törvényszolgáltatásnak; miként az, az idő eljöttével ítél ellenség és barát fölött, azok fölött kik megútálják, s azok fölött kik tisztelik: akként ítéljen a király is népe fölött. — Mint Varuna a végeken lekötve tartja a gonoszokat; úgy tartsa fogva a király is a bünösöket. — Mint Agni, úgy a király is szent tűz, haragjának tűzével égesse meg a bünösöket, pusztítson el mindenestől egész családokat, s legyen kérlelhetlen, ministe-rei irányában. — A mily örömmel látják az emberek Tsandrat, a hold istenét, oly örvendeztető a jó királynak tekintete.” Nemcsak a nyolcz főbb istenséget, hanem a hinduk képzete által teremtett világkorokat is képviseli a király, tőle függvén azok egyikének, vagy másikának előidézése. „Ha a király jót cselekszik, úgy istenek kora, Kratijuga van; ha erélyt tanusít, az áldozat tűzének kora, Tretajuga áll be; ébredése a kétkedés korát, Dvapara jugát; elalvása a bünét, a Kalijugát idézi föl.

De hiába mind e dicsőítés, mindez istentítés. A törvényhozás teréről leszorított király, nem levén az állam-

tagok okos akaratának tolmácsa és hirdetője: lehetlen volt, hogy a polgárok benne magukat találják — mintegy megdicsőítve — újra föl, s így lehetlen volt, hogy vele szeretetben egyesüljenek. Innen hatalmuknak korlátlansága, s a nép tűrő és lemondó jelleme mellett is, oly kevéssé szilárd és biztos állásuk, ezért — a magukat csak tiltott úton érvényesíthetett egyediségek általi — oly gyakori veszélyeztettségük. E veszélyeztettség ellenébeni tanácsokban épen nem fukar a törvénykönyv.

„A király egészséges és termékeny vidéket válasszon lakásul, melynek népe könnyen kereshetvén meg táplálékát, elégedett s békés. Ilyenek legyenek a szomszédok is. Itt is oly pontot szemeljen ki, mely természettel nehezen férkezhető, pusztaság vagy vadon által védett. Ilyek hiányában sziklára építse várát, vagy övezze azt erős, kő, vagy téglafalakkal, s vízzel megtölthető árkokkal. Mint sérthetlen a vad barlangjában, úgy nem félhet a király is erős várában. Ez erős váraknak is közepükben építse, az év minden szakában lakható, jól berendezett palotáját, ellátva vízzel, s diszitve előfákkal, s szintén megerősítve árkok és falakkal. „A palota belsejébeni őrizet kis lelküekre bizandó; mert bátor férfiak — ellenei által felbujtva — könnyen elejthetnék a magányban, s asszonyai közt gyakran látott királyt.“ Ez mind nem elég. A palotán kívülre is határtalan hatalmat ad a törvénykönyv a király kezébe, hogy elfojthasson, vagy leverhessen minden ellene támadást, sőt megsemmíthesse ennek még árnyékát is. „Ki érzékei zudulásában ellenséges indulatot árul el a király ellen: haljon meg. A király azonnal gondolkozzék az ilyennek elvesztéséről. Ki a királytól az engedelmességet megtagadja, vagy ki annak kincstárát megrabolja: kinok közt haljon meg.“ De mind e szigor, csak az alsóbb várnak tagjaira, nem pedig a brahmanokéra is volt értendő, mert a brahmant testileg büntetni, annál inkább pedig halálra ítélni tiltott; mindaz mi ellenükbe lehető volt, eltávolításukban, rendesen csak javaiknak sértetlen hagyása melletti száműzésükben állván.

A kormányzás. A hőskorban tülerőre emelkedett, s a hatalmat tetteg kezükben tartott fejedelmeket, lehetlen volt e hatalom gyakorlatától egyszerűen eltiltani, őket attól megfosztani. Azért az egyetemes világnézetnek bekövetkezett megváltoztával, s a brahmanok fölülkerülésével legfőlebb némi korlátok voltak e hatalom ellenében emelhetők, melyek az érvényre jutásnak annál több valószínűségével bírtak, minél kevesebbre terjeszkedtek, s így minél kevésbé voltak bántók a királyi hatalomra nézve, s más oldalról, minél több kárpótlás nyújtott érettök. E korlátozás, a hatalom feladatának s teendőinek megszabásában, annak nem önalkotta törvényekhez kötésében, különösen pedig a brahmanok előjogosítottágában állott. Ezért mondatik, miként: „A király azért van, hogy védője legyen minden rendnek;” mondatik, hogy „Az oktalan uralkodó, ki alattvalóit igaztalansággal elnyomja, csakhamar országa s élete vesztett lesz;” mondatik, hogy „A népét nem védelmező király, holta után egyenesen pokolba megy.” Más oldalról szinte mondatik, hogy „A király legkárhózatós bünökül tekintse, és kerülje a szeszes italoknak, a játéknak, a nőknek, és a vadászatnak kedvelését;” mondatik, hogy „A lelke üdvét kereső király mindig elnéző legyen, ha őt panaszosok, gyermekek, aggok, vagy betegek megbántanak; mert a bántalmakat megbocsátó; jutalmat nyer az égben, de ki uralkodói gögből bosszút liheg, pokolra jut.

Ily korlátozásokkal hát, de csakugyan a királyokat illette az állami és társadalmi ügyek kormányzata. Mintegy kárpótlásul az irt korlátozásokért, annál nagyobb hatalomteljességgel kormányoztak aztán lefelé, minél inkább megszorítottak voltak a brahmanok ellenében. Mivel azonban a kormányügyek ellátása egy ember erejét igen túlhaladja: kormányzói joguk érvényesíthetése végett közegekre volt szükségük a királyoknak. Azért ha mondatik, hogy a törvényteremben minden fény nélkül megjelent király, a világörök segédül hívása, jobbjának felemelése, egész figyel-

mének összeszedése mellett kezdje meg az igazságszolgáltatást: az is rögtön hozzátéteik, hogy kíséretében tapasztalt tanácsosok, és brahmanok legyenek. Igen természetes, mert kikre is bizhatná magát a király inkább, mint épen a fejedelmi teendőket kijelelt, a törvényeket alkotott, s azért azoknak értelmezésére is leginkább jogosított brahmánokra? Ezért kívánja a törvénykönyv, hogy jó születésű és híru, kitartó, bölcs férfiakat válaszson ez a tanácsosiul, kikkel tanakodjék a közügyek fölött; de kívánja azt is, hogy azon kül még egy meghitt brahmánnak is kérje ki véleményét, és csak azután határozzon. A határozás joga hát csakugyan a királyt illette, bizonyosságául a fejedelmi hatalom nagyságának, erejének. Épen mivel e hatalom kívánt korlátozásának sikere mindig kérdéses maradt, épen mivel a törvények ellen is üthetett ki a királyok végzése: kellett a brahmanoknak gondoskodni, hogy azok kényétől független sanctiot is adjanak törvényeiknek. Innen, mint már megjegyeztem, e törvényeknek egyszersmind túlvilági jellemük, innen a büntetéseken kül, bünbánó vezekléseknek is követelése. E mellett meg szükséges volt elrendelni, hogy a kül hatalom által megszabandó büntetések mérsékeltesse, azon esetre, ha a bűnös tetteleg betölti vezeklési kötelességeit. Mind ennek meg is történtéről a törvénykönyv világosan tanuskodik.

A rajahk uralkodói állása. A fejedelmi hatalomnak a törvényhozás teréről leszorítottása — s az úgy is kevésbé gyámkodó közkormányzaténi korlátoltságából közvetlenül folyt, hogy bár magukat, a képzeljük szülte világkorokat is e hatalom eljárásától vélték függeni: még se lehetett az uralkodóknak a nép jóllétéért felelősségük oly teljes és mindent kizáró, mint a chinai császároké. Azért míg Chinában minden érdem s minden bűn egyedül a császárnak tulajdonított: addig az ind rajahknak csak egy rész rovatott fel azokból. „A népet védelmező királynak tulajdonítandó a nép minden erényének hatoda, valamint bűneinek

is azon részéért felelős az, ha jólléte fölött nem örködik. De ha mi gonoszt a nem óalmazott alattvalók követnek el: annak fele esik vissza a királyra, mivelhogy adót veszen.‘ Az államnak nem egyedüli, de mégis igen jelentékeny hatványa azért a király. Sőt a törvénykönyv első és legfőbbnek nevezi őt, mondván, ‚A király, a tanács, a főváros, a többi országrészek, a kincstár, a sereg, és a szövetségesek által képzett, s egymás segítésére és fentartására hivatott országhatalmaknak elseje a király, kinek romlása a többiek vesztét is maga után vonja, ő levén az egésznek mozzatója.‘ A királynak tulajdonított e kiváló jelentőség magyarázza meg, miért kellett a népnek abszolút függésben lenni tőle, de ez magyarázza meg azon szorgos gondosságot is, melyel egész életrende a törvénykönyv által megszatott. Ez életrend egyenlően törekszik, a királyi kötelmek teljesítésének, és az uralkodók személyisége bántatlanságának biztosítására, s egyenlően osztja fel a napot, a vallási és állami élet munkái, s a pihenés és élvezés közt.

Egyébiránt, hogy a hindu rahjak nem annyira az állam egyediségének képviselőiül, mint inkább a társadalmi s állami élet szolgálatára hivatott legfőbb tisztviselőkül tekintettek: azt mi se bizonyítja inkább, mint a törvénykönynek azon igénye, s az életnek azon gyakorlata, mely szerint az uralkodónak önkint visszalépni kellett, mihelyt erői fogyását, s az öregség gyengeségét érezte. Ki legyen a megürült trón örökösév? a törvénykönyv nem mondja, de egyéb forrásokból bizonyos, hogy rendesen az első szülött fiu lépett arra föl, nem a nélkül azonban, hogy ebbeli joga egyszer, vagy másszor kétségbe ne vétetett volna.

A nemzetközi jog. India területén külre nem terjedt ki a hinduk figyelme, s így törvénykönyvüké sem. Annál több gondosságot tanusít ez, az egyes hindu államok egymáshoz viszonyát illetőleg. Jól érezve, hogy az uralkodó népnek a zonsága mellett, ha nem is az egész Hindostánban, de bi-

zonnal az egész — természetileg kevésbé megosztott — Gangesvidéken, több államnak létezése teljesen czéltalan: a bi-
zonnal úgy is gyakor tusákat még előmozdítá mondván, hogy
hódítani igyekeztek a király s a tulajdon országának védel-
me által szerzett érdemmel egyenlőnek nyilatkoztatván az i-
degenek meghódításában állót. Ezzel csak ön példájok köve-
tésére hívták fel királyaikat, a tanaik általános elismertetését
kivívott brahmanok. A hódítás által feltételezett hadviselé-
sekre, szintűgy mint a diplomacia kezelésére is, részletes u-
tasításokat ad Manu, melyek bizonyítják, hogy a béke saját-
lag csak a háboru előkészítésének idejéül tekintett, s hogy
a brahmanoknak semmi eszköz se volt rosz mi sükert ígért.

A háboruviselhetés feltétéül ismeri Manu, a kincstár
rendezett voltát, s a hadak gyakorlottságát. Minden fejede-
lemnek természetes ellensége a szomszédja, barátja pedig,
az evvel szomszéd. A mily szorgalommal elrejtendők a ki-
rály által saját országának gyengéi: ép olyanall kinyomozandók
az ellenségéi. E célra a közigazgatás teréről már ismert ké-
mek mondatnak alkalmazandóknak, kiknek feladatuk, lehe-
tőleg pontos adatokat gyűjteni az ellenség kincseiről, sere-
géről, sőt tanácsosairól is. E szempontból a kül udvarokhoz
küldendő követek megválasztása is igen fontos. Ez állomá-
sokra magas születésű, szilárd jellemű, éles eszű s kedves bá-
násu férfiak helyezendők, kik képesek legyenek az illető fe-
jedelmek szándokait már azoknak hangjából, beszédéből, tar-
tásából s egész alkalmazkodásából ellesni, s kik elég ügyes-
séggel birjanak, azok terveinek még részleteit is kinyomozni;
megvesztegetvén valamely fukar kormányférfit, vagy össze-
kötetésbe lépven valamely elégedetlennel. Ha az ellen szán-
dokai és segélyforrásai már ismervék, ugy annak ereje
gyengítendő, a magunké pedig öregbitendő. E végre legha-
talmasb eszközök: visszavonást támasztani az ellenség földén,
s szítani a tán már létezöt; megnyerni a trónkövetelő ro-
konokat, s az elégedetlen ministereket; s végre ajándéko-
kat osztani ki az ellen alattvalói közt. Nem kevésbé fontos,

ellenünk szövetségének felbontása, s az annak elleneivel szövetségés is. — „A bölcsek szerint nehezen győzhető le az oly fejedelem, ki határozataiban szilárd, a neki szolgálók irányában elismerő és háladatos, e mellett vitéz, ügyes és bátor.“ „Ki egy határozat jó és rossz következményeit, áttekinteni, az adott pillanatban rögtön határozni, s bármely esemény hatását azonnal átlátni bírja: az soha sem győzhető le.“ „A vállalkozó és kitartó vezért kíséri a szerencse, s ki szándokát és terveit rejtve tartja, az egész földet meghódíthatja.“

Véletlen meglepetések eseteire az alkudozásokhoz folyamodást, s a békének még áldozattal is megvásárlását javallja a törvénykönyv. Ellenben kellő előkészütség mellett, egyenesen az ellenséges főváros ellen mondja irányzandónak a minden lehető gonddal intézendő támadást. A csatákat — mint miknek kimenetele mindig kétes — lehetőleg kerülendőknek véli; inkább csak az ellen földjének pusztítása, jó állások vétele, erődített táborok képzése, az ellenségnek táborábai bezárása, víztől, tüzi és élelmi szerek-től elvágása által mondván azt békére kényszerítendőnek. De ha mindezek célra nem vezetnének, s ha az ellenek éjjel-nappali nyugtalanítása se használna, s a csata kikerülhetlen lenne, úgy azt a csatater természetének megfelelő erővel kell vívni; sikon lovassággal és csataszekerekkel, mocsáros helyeken elefántokkal, erdőkben ijászokkal, nyiltabb téreken karddal és paizsal. A megnyert diadal gyorsan s erélyesen felhasználandó, bármi fáradt volna is a király.

A foglalásra az elfoglaltak birtokának biztosítása következzék. E végre a meghódolt népek kedélye megnyugtató, szive megnyerendő, ajándékokkal, a köztöki tudós brahmanoknak tiszteletben tartásával, isteneiknek viendő áldozattal, s végre törvényeik és szokásaik bántatlan hagyásával.

Jellemző, hogy e ravasz tant, egy a részlegesülés irányából folyt rossz tanáccsal zárja be a törvénykönyv; a-

jánlván, hogy az elfoglalt ország egy koronaherczegré bízassék, kinek oly terjedt jog és hatás-kört kíván adatni, mely mellett teljesen valószínűtlen, hogy az függő helyzetében megmaradni akart legyen. Így lett aztán India az örökös megszlótság hazája, minden hóditási törekvéseknek daczára is.

A ksatriaknak levén különös feladatuk a fegyverhordás és hadviselés, tökéletesen igaz, hogy Indiában születés adta a vezérnek seregét. De e vezér a király mint első ksatria, s így az ellenkező is igaz. A közhivatalnokok, mint a legfőbb tanácsosok kivételével legtöbbnyire szinte ksatriak, természetes alvezérek és tiszték; a hivatalnokoknak katonai és polgáriakra oszlása hát ismeretlen.

A ksatriak uraságának az Indus vidékéni nagyobb s tartósb voltát, s a vitézség erényének, valamint a hadtanak is ugyan itt lett magasb fejlettségét azon körülmény fejt meg, hogy Indiának csupán észak-nyugoti része, tehát épen az irt vidék volt kultámodásoknak kitéve, másutt mindenütt természettől védett levén az.

A nyelo és irás. Az ind szellemet gyakorlati irányában megismerve, kísérsük meg elméleti irányában is felmutatni azt, vázolván ez oldalról is vívmányait. E téren a nyelv, s az azt állandósító irás igényli mindenek előtt figyelmüket. Tudva, hogy a nyelv alkata s tökélye, az ész és gondolat járásának s magasának felel meg: a hindu nép szellemerejéről az eddig mondottak folytán kelt képzetünk nyelvüknek is figyelembe vételével csak emelkedhetik.

E nyelv a szanszkrit, az ind-europai nyelvcsaládnak az egykori közös törzshöz legközelebb maradt azon tagja, mely a tárgyalás alatti időszakban egész Hindostánban uralkodó népnyelv volt.

Tökélyéről fogalmunk lehet, értve Bohlentől, hogy benne a képződés ösztöne, az egyezet és jó hangzásra, s a bölcseszeti világosságra törekvés oly erős, mint a görögnek kivételével egy nyelvben sem; s hogy a mellett az ő hindu tudomány és ipar minden ágához magából vetettek abból az

elnevezések. Itt a nyelvnek csak végelemei egytaguak, a gyökök; nem pedig maguk a szavak, mint Chinában. Vagy más szavakkal, itt a szók nem feneklettek meg a gyököknél, hanem tovább fejlődve tagosultak. A sajátképeni gyökjelentés a mássalhangzókon nyugszik; a hangzók csak ezen, a gyökök fogalmát képező alkatrészek kimondhatóvá tételére szolgálván. Ez egytagu gyökökből mint eredetiek, s így elsőrendűek-ből másodrendűek képződtek, még a közös törzsek szétváltat előzőtt időkben. Képződésüknek két módja különböztethető meg; a szerint, a mint egy gyökhöz másik toldatik, vagy pedig ugyanahoz valami előrag csatoltatik. Hogy az így származó compositumok gyököknek hivatnak, oka az, mert az ujon képzett alakok rövidítések, összevonások, csonkítások s több e féle által annyira elidomtalanulnak, hogy képződésük módjára egyetemes szabályok alig adhatók; s minden egyes eset külön, tüzetes bizonyítást igényel. Az első módon képződött példaul *ju-g* a *ju* és *g'an* gyökökből, a másodikon *sah*, *vah* gyökből, és *sa* előragból. — Ha másod gyökhöz még egy gyök járul: úgy harmad gyökök támadnak; például. $m\ddot{r}i+g'an=m\ddot{r}ig$, s $m\ddot{r}ig+as=m\ddot{r}aks$, a *ri*-nek szokásos átváltozásával *ra*-vá.

E gyökök a szanszkritban sohasem jelennek meg meztelességükben, hanem mindig képző, vagy utó-ragokkal, tehát mint ige, és név-törzsek, s így méltán mondhatók a nyelvnek, s illetőleg a szavaknak csupán végelemiül. E nyelv szógazdagságát csak abból is megítélhetjük, hogy csupán ige törzsöt kétezren fölül számlál az.

A csupán gyökökből képződött ige és név-törzseken kívül vagynak az előljárók, és velök rokon — alkalmasint régi hajlítási alakjaik maradványiul tekintendő — előragok. A számnevek részint egyszerű gyökökből, részint névmás-törzsekből alakultaknak, részint pedig öszszetett s a használat által mennyiségi gondolat kifejezésére alkalmazott szavaknak látszanak.

A hajlítás külső hozzátétel segélyével eszközöltetik. E

hozzátétel az igetörzseknél elől-hátul, a név és névmás-törzseknél pedig csak hátulról történik. A mellékelt ragok névmástörédeknek látszanak.

A hajlítási tekintetben cselekvő és középekre való igék változásának terén, az időhatározatok finom árnyalatait kifejező alakoknak rendkívüli sokasága mutatkozik. Van a jelen kifejezésére egy, a multéra kilencz, — egy a viszonylag, hét az egyáltalán multnak, s egy a következményében jelennek kinyomására — s kettő a jövőére. Mód van négy, potentialis, imperativus, praecativus és conditionalis; az infinitiv, gerundium és participium hajlítási tekintetben az igék és nevek között állván. Az igék személyei csak szám, s nem egyszersmind nem szerint is különböztetvék meg. Szám van három, egyes, kettős, és többes.

A név, és névhajlítás — az első és másod személy névmásainak kivételével — három nemet különböztet meg, himet, nőt és közönböst; aztán három számot mint az ige, s végre nyolcz esetet, a szokott hathoz még az instrumentalis-t és locativus-t adván.

Állandóan egy esetalakhoz kötött, s e mellett határozott jelentményü névtörzsek képzik a határozókat általában. Képzésük módja többször alig fölismerhető, a használat folytán mindinkább eltűnván annak nyomai. A kötszók s más hason részecskék sajátkép névmástörzsek, állandósított hajlítási alakokkal.

Csak e rövid, Benfai nyomán adott ismertetés is igazolja a szanszkrit nyelv tökélyéről közönségesen elterjedt jó véleményt, s megfoghatóvá teszi, miként helyezhető azt a nagy nyelvismerő Humbold Vilmos minden más fölé. —

A nyelvnek megfelelők az indoknak saját s hihetően ezek maguk által feltalált írásjegyek. Ezek egyáltalán nem tárgy, vagy fogalom, hanem határozottan hang-jelek. Már a legrégebb hundu a. b. c.-ben is található tiz jegy az egyszerű, négy a kettős hangzóknak, s harminczhárom a más-salhangzóknak érzéktésére. Ezekhez adandó még két, szinte egyszerű jegy, a *ksa* és *lra* összetett mássalhangzóknak ki-

fejezésére, valamint a feltétleg hallatandó orrhangnak, s az egyszerű *s*-et esetileg helyettesítő hehentesnek jegye is. A bötük kül alakja sokban hasonlít a görögökéhez. E hasonlóságból indultak ki azon sükertelen törekvések, melyek ezek egyikét a másikára visszavihetni, vagy mindenkinek közös bölcsőjét Phoenikiában fellelhetni vélték.

A hindu, közelebb a veda irodalom. A szanszkrit irodalomnak legrégebb s tiszteletesb emlékei a már említett vedák, az ind tudomány ime tárházai és kufjejei, melyekből merítettek, vagy melyekre többé kevésbé vonakoztak, az ind irodalom hősei minden koron. Isteni ihlet szülőttiül tekintve, s épen azért régi látnokok, és szentek-nek tulajdonítva, szájhagyomány segélyével tartattak fen mindaddig, míg nem valamely bölcs által egybe gyűjtettek. Colebroke, Dvairapjánára véli ruházandónak ez érdemet, a nélkül mégis, hogy róla valami tevőlegest mondhatna, akár korát, akár hazáját illetőleg. Az ind emlékekben egyszerűen Vyásának, gyűjtőnek neveztetik össze állítójuk s rendezőjük, kire visszik vissza azoknak maig fenálló elosztását is. Ez elosztás szerint négy veda van, u: m: a Rig, — néha Rik, vagy Rits — a Jadsur, — néha Yadsur, Jadzus, vagy Jadjur — a két részre, t. i. Vádsaszanéja és Taiteréja-ra, vagyis fehérre és feketére oszló Száma, és az Atharva — néha Atharván-veda. Közülök az első határozottan legrégebb, az] utolsó pedig mindannyinál jelentékenyen ifjabb. Ez oka, hogy Manu törvénykönyve, csak három vedáról emlékezik, s hogy az eddigiekben mi is csak azokra vonatkozhattunk. E közben érintettük, hogy a Rig-veda a keletkezése koráig született, s feledségtől megőrzött összes dalok gyűjteménye, s hogy a más kettő könyörgéseket és áldozatformákat tartalmaz. Jegyezzük meg pótlólag, miként a mondottak nem zárják ki, hogy ez utóbbiakban is foglaltassanak dalok, de inkább csak a Rig-vedából átvett töredékekben, s mindig az egyházi szertartás használatára; mint megfordítva azt sem, hogy amazokkal együtt a Rig-veda is tartalmazzon némi áldozat

formákat, sőt szertartási tanokat, s ezeknek megalapítására s felvilágosítására szolgáló részleteket.

A Rig-veda folytatásául s kiegészítőjéül tekinthető Atharva himnuszai későbbi kornak szülöttei, melyben mint Lassen mondja „az íma nem a közvetlen vallásos érzet kifejezője többé, hanem bűvölési szólásmóddá változott.” Hymnuszokon kívül tartalmaz még e veda, isteni hatalmak ártó hatálya, betegségek s káros állatok elleni óvmondatokat, gyógynövényekhez intézett segélyül hívásokat, ellenségek elleni átkozódásokat, s több e félet. A Rig-veda dalainak szerzőit, a hajdankor nagy hírű költőinek nevezi, s költeményeiket czélzatainak megfelelő idomításban átveszi. Ujabb kori jelleméhez hiven, a Rig-ben nyilatkozótól teljesen különböző szellem lengi át. Találóan mondja Weber, „A Rig-vedában élénk természet-érezet, a természet iránti hő szeretet nyilatkozik, míg az Atharvánban csak tartózkodó félelem, annak gonosz szellemei s bűvös erői ellenében.”

A mondottakhoz képest mindegyik vedának tartalma három felé különíthető, u: m:

1) A Mantráknak nevezett dalok és könyörgések által alkotott Szanhitára.

2) Brahmanára, és

3) Szutrára.

A Brahmanákban szertartási rendeletek; tanok, aztán ezek érvényét tanusító elbeszélések, itihásak, s végre upanisádok foglalvák. Ez utolsókban, mint sajátlag vedai theológiákul tekinthetőkben van letéve az u: n: vedanta, ez igazán orthodox tan, a vallásos tudat minden egyes tárgya, mint a világ eredete, az istenség lényege, az emberi lélek természete, és a többi fölött. A Szutrák megint, mint a Brahmanak kiegészítői; az azokbani egyes tanokat fűzik össze, nagyobb átlátszóság okáért, rendszeres egészbe. Brahmanak mint Szutrák okvetlenül későbbiek a Szanhitáknál, mikre nehezkednek. S valóban századokra terjedő különbségre is mutat nyelvezetük.

A hindu szent irodalom legbensőbb magvát képező négy vedára ugyanannyi Upa-veda következik mintegy pótlékkul, és kiegészítésül. — A vedáknak bizonytalan időbeni kivonatiul látszanak. Elsejök, a Rig-vedából kivont Ajush, (élet) az orvostanról, sebészetről, ásványrajzról, és a többi szól. A Szamavedából összeállított második, a Gandarva, a zenéről és tánczról, a Jadsuron nyugvó harmadik, a Dahnurvidja (ív tana) a hadtanról, s végre az Atharván alapított negyedik, a Szapatja, a művészet és mesterség több ágáról elmélkedik.

A négy véda és ugyanannyi Upavedá-hoz ismét hat vedangani — Vedatagok — csatlakozik. Elsejök Çikszhá néven a vedak hangsúlyozásáról s elmondásuk módjáról tanít, másodikjok Vjákarana, sajátlag nyelvtan, harmadikjok Nirukti, homályos szavak értelmezése, a negyedik, a Kh'andasz, Metrika, az ötödik, Kalpa, szertartások s ceremonialék tana, a hatodik, G'jotisz, ünnepnaptár.

A Vedanganikat követi négy Upangáni, póttagok, magukba foglalván a törvény szövegét, (Smṛiti, emlékezet) a két orthodox tan fölötti iratokat, s végre a vallásos eposot, melyek közül különösen fontosok a Puranak. E néven tizennyolcz, alkalmas terjedelmű költemény értendő, melyeknek mindegyike következő öt tárgyat foglalkozik: 1) A teremtés, 2) a világ szétrombolása s megújítása, 3) az istenek és hősök családfája, 4) Manu, 5) Utódai kormányzása. E tizennyolczhoz némelyek még többet, s általában egész sereg pótpuránát szoktak adni.

Mely korra legyen visszaviendő az Upa-vedák, a Vedanganik, az Upanganik s ezekben a Puranaknak keletkezése? eldönthetetlen kérdés. Elemeik képződésének, ép úgy mint ez elemek egybeállításának ideje minden esetre igen különböző, s részben a tárgyalásunk alatti koron innen eső; de mi nem gátolja, hogy más részükkel megint, már e korba felnyuljanak. Ezért, s még inkább a vedákkal egybefüggésüknél fogva lettek azok, általunk is már itt fel-

hozva, bár semmi kétség, hogy nagy részüknek keletkezése még a Mahabharata és Ramajana elemeinél is későbbi.

Vallás-bölcsészeti rendszerek. A régibb vedák dalaiban az istenített általános természetiséget pozitív oldaláról láttuk felfogva, melyről az, mint a részlegesült természeti hatalmakban, s mint az egyes természetiekben élő, azoknak magvát képező s velök békében élő mutatkozott. A Brahma-fogalom kiképződésével sem enyészett el teljesen e viszony; hisz a világlélek az egyetemes világ összes szülőtteinek állagát képezte. De mégis mindinkább előtérbe nyomult, az ép oly jogositott másik oldal, melynél fogva Brahma, vagyis az általa személyesített általános természetiség, épen általánosságánál fogva tagadó viszonyban áll minden részlegesest, és egyenkéntivel, s így az ezek által képzett egyetemes világgal; melynek azért egész létezése olyan, hogy lennie tulajdonkép nem kellene. Mert e két oldal minden ellentettsége daczára is válhatlan; azért érthető, mikint voltak az egyiknek érvényesítése folytán támadt vedák, a másoknak megfelelő Brahmaismus által is alapokul véve, s miként történhetett, hogy ennek folytán a hinduk egész vallás-bölcsészeti, sőt összes irodalma a vedákra nehezkedett. De megfordítva, mivel ez oldalak válhatlanságuk mellett is ellentettek: az is nyilván van, hogy a vedákrai közös visszavitelük sok nehézséggel járt. E nehézséghez jött, hogy maguk, a különböző körülmények közt, s különböző szerzőktől származott vedai dalok is igen ellenmondókul mutatkoztak, mihelyst nem az őket alkotott képzelem, hanem a szemlélődés előtt jelentek meg. Még se lehetett mellőzni, az előbb összhangzásra viendő vedákra alapítását a Brahmaismusnak, s az idők folyamában kiképződött, s helyenként igen különböző vallásos szertartásoknak; miután ezek, maguknak a papoknak eszközlése folytán is, elérhetlen magasban álltak, s megdöntetlen erővel bírtak, a nép képzetében. E törekvéseknek köszönik létüket a vedáknak szanhitákon kívüli részei, a brah-

manak és szutrák, mint a vedákhoz csatlakozó, fönnebb el-sorolt művek, s az egész vallás-bölcsészeti irodalom is.

Nem leheté másként, mint hogy az egyáltalán ellenkező czélra irányzott magyarázatok, világosítás helyett csak homályosíták a vedák értelmét. Az ebbőli kivergődésre czélzott törekvések, lönek a bölcsészeti kísérletek és rendszerek szü-lőivé, melyeknek hát, — a hason esetben volt középkori is-kolás bölcsészettel — pusztán alakiakká kellett egyelőre len-niök, mivelhogy tárgyak előleg adva volt.

A hinduk legrégibb bölcsészete sajátlag meg sokkal in-kább theologia; nem állván egyébben, mint egy határozott módszernek alkalmazásában, a vedák értelmezése, s némi tantételeknek alapjukoni képzése s felállítása közben. Innen neve Vedanta, a vedák vége, az az magyarázataiknak befe-jezése. Az alkalmazott módszer következő: Mindenek előtt határozott, egy vagy több vedai helyre alapított tan állittatik föl, valamely tárgyat illetőleg. Aztán felhozatnak az ellen-rész-ről támasztott, vagy támaszthatott nehézségek, kimutatásával ez ellenvélemény tarthatlanságának. Erre következik, a fel-állított tan igazságának egyenes hebizonyítása, az által, hogy annak a tudomány rendszerébe illése kimutattatik.

E módszerben, mindenek előtt a vedák tekintélyének kér-dése tárgyalatik, s az tisztába hozatván, megállapítottatik a viszony, melyben a bölcsek hagyományai, s a magyarázók munkái hozzájok állanak. Úgy következik értelmezésük, mely kimutatja, hogy a vedák egyes helyeinek látszatos ellenmon-dósága daczára is, mindnyájan az egy Brahmára czéloznak azok; akár közvetlen, akár közvetlenül, akár világosan, akár homályosan, de mindig mint imádandó istenségre. Megenge-dik még is, hogy vagnak veda-helyek, melyek Brahmára csak mint valami megismerhetlenre vonatkoznak. Erre követ-kezik az üdvesszközökröli tan,* melyek részint külsök, részint belsök. Külsök, a szertartásos cselekmények kellő teljesítése, a tisztasági szabályok betöltése, és az áldozás; belsök, az ér-

zékek megzabolázása, a vedák hallgatása és átértése, s ennek folytán Brahma megismerése.

Nem kevésbé alaki, és mégis igen különböző azon bölcsészeti rendszer, mely Brahma létét és lényét magából ennek fogalmából származtatta le. Alaki, mivel a kiindulási pontot, Brahma fogalmát, ez is készen vette át a vallásos tudatból; különböző mert föl volt mentve a kényszerüségétől, hogy az oly gyakran ellenmondó vedai helyekből vonja le ama fogalmat. E helyett inkább e fogalomból kellett nemcsak magának Brahmanak, hanem a teremtett világnak netaláni létezését is leszámaztatni.

Ám e feladat nem volt könnyű. A vallásos tudatból készen átvett fogalom szerint, Brahma egy tisztán értelmi, tehát épen nem érzéki, nem anyagi fő-lény, világlélek volt. És mégis belőle kellett volna az érzéki, az anyagi világnak kifolynia, származnia. E nehézséget legyőzni nem bírva, elég merész volt a brahmanok bölcsészete, azt az egész érzéki világ létezésének tagadása által kikerülni, a Brahmától leszámaztatni nem birtat, abban elveszteni. E bölcsészet szerint csak egy valódi s igaz lét van, a legfőbb léleké, Paramatma-é. Kivüle nincs semmi, s ha mi látszik, az csak a csalóka képzet szüleménye. A természet csak a világléleknek látszattali játéka; a lászattal, mely világít, hogy mindjárt eltűnjék. Az egész érzéki világnak magva hát, csak a világlélek erélye, mely arra szétbontja magát. Ezért, hol a csalóka érzékek különféleséget láttatnak, ott sajátlag csak egy lényeg van. Mint szikrák az izzó vasból, úgy kelnek ki az élőlények a világlélekből, s térnek meg bele újra. E lények mozgalmas tevékenysége, nem a bennöki brahmai szikrából, hanem épen érzékiségükből foly, mi azért állaguktól a brahmalényegtől őket mind messzebb viszi; elhitetvén velök, hogy a különféleségnek bennök tükröző világa, s embernek ez általi érintetése való, holott csak látszó az. A külvilág, ép úgy mint az emberi lélek, csak része, és pedig folyton magánál is tartott része a világléleknek;

önállóságunk; csak a csalódás következménye. E csalódást eloszlatja a vizsgálódás; mi ép ezért sajátlag bölcsészet. Ennek útja az üdvé is; miután annak belátására visz, hogy az emberi lélek nincs elszakadva állagától. Ilykép a gondolkodás, az érzéki világtól s a testiségtől vissza, Brahmához vezet.

E tisztán eszményi, s Mimansa néven ismert rendszer a vedantával összefoglaltan is szokott említettetni; ép oly orthodoxnak tekintetvén mint amaz, mely hozzá rokonságánál, fogva gyakran purvu-mimansának is szokott nevezetenni, a mikor emez meg uttara mimansának hivatik.

A brahmanismus erkölcstana egész teljességben foly e tanból. Mint ez merészen tagadja a mindenség tarka különféleségét, vagy legalább ennek igaz valóságát: úgy a belőle fakadó erkölcstan is kívánja, hogy az ember elforduljon a látszat világtól, s keresse a világlélekkeli egyesülést; megismervén, hogy csak Brahma létezik valólag, s hogy rajta kívül minden; s így az embernek egyes észleletei, csak úgy mint indulatai, pusztá látszatok, mivelhogy az érzéki világtól jönnek.

A Mimansa rendszer merész és átható következetessége, az egyediség egész világot elenyésztette; az istenített, s Brahmában személyesített általános természetiségbe süllyesztvén be azt. —

Az egyenkintiek közvetlen létezése, s az anyagnak csak úgy, mint az egyedi léleknek eltagadhatlan valósága eszközlék, hogy a Mimansa tanai ellenében vissza hatásnak bekövetkezni kellett; és pedig — a szemlélődési kedv és erő egyszer felköltetvén — magának a bölcsészetnek terén is. Ez értelme és jelentősége a Kapila által alapított rendszernek, a Szankhjának. Már maguk az elnevezések is igen jellemzők. Mimansa, vizsgálódást, búvárlást; Szankhja meggondolást jelent, mint minek kellett amarra mint elsőre következni. E meggondolás annak tudatára vezetett, hogy a búvárlás eredményeinek, s ez eredmények látszatos igazságának daczára is kétségtelen, a természetnek s az egyedi lelkeknek léte-

zése. Most hát ezeket teszik a világ alapjaivá, eredeti, igaz és örök létet tulajdonítván nekik, a leszármoztatni nem bírtaknak, s belőlök származtatván le mindent. Ezzel az is nyilván tétetik, mikint létük nemcsak eredeti, igaz és örök, de egyedüli is; miután az alap már mindig magában hordja következményét, miben hát sajátlag mi új sem lehet. — A középkori realismus előképeül tekinthető Mimansa ellenében, a nominalismus keleti, s idősb testvéréül nézhető Szankhja rendszer ily formán okoskodik:

Minden létező valami alapnak következményéül tekinthető, a melyből kikelt, s a melyet ép azért feltételez. E végalap, melyből minden származott, nem lehet szinte egy másból eredett; azért léte örök, és változatlan; bár más részről, alapja a változásnak, az által, hogy az egyes dolgokat magából kibocsátva, azokat idő és térileg határozottakká, s ennél fogva változókká teszi. E végalap az egyetemes s azért egy anya természet, mala-prakti.

De a természet mellett még egy más végoknak is kell léteznie; haugyan az mint vak és értelmiség nélküli, nem lehet az eltagadhatlanul mutatkozó értelmiségnek bölcsője, mint nem származhatik világosság a sötétségből. Ez értelmiségnek alapja a természettől különböző, s azért attól függetlenül létező lélek, mely épen mint a természettől különböző nem lehet egy, minő az, hanem különsegekre, az egyediségek sokaságára vált. Innen az egyedi lelkek egy idejű érzelmeinek különbözősége. Minden egyes létezőnek végoka hát e kettő; levén a természet az alakíthatóságnak, a szenvedőlegességnek, a lélek pedig az alakítás és idomításnak eleme. Ilykép, a léleknek természetrei hatása folytán állnak elő az egyedi létezők. Ily hatályosnak tekintetvén a lélek: megfogható, ha az testteli egyesültségében is függetlennek mondatott, s ha állíttatott, hogy annak testhez kötöttsége, s az általi határoztatása csupa látszat. A lélek e függetlenségének megismerése, a megváltatás.

Az előadottakból nyilván van, hogy a Szankhja rend-

szer az anya természetet, s az egyedi lelkek sokaságát léptette az egy világlélek helyébe, s hogy azért szerinte nemcsak a Mimansa által eltűnő szikrákul tekintett egyedi lelkek valók és önlétűek, hanem a természet is. Azonban ha a Mimansa csupa — bár mindig újra mutatkozó — látszatnak mondá a természetet: a Szankhja is alárendelt valaminek mutatja őt; tanítván, hogy az csak a léleknek ráhatása folytán valósúl és elevenül meg, s hirdetvén, hogy ezen ráható léleknek határozására, velei egyesületében is képtelen. Ezért van, hogy vég eredményükben találkoznak, haugyan az emberre nézve teljesen mindegy, akár a világlétezését mutató látszat győzessék le, akár az láttassék be, hogy a természet minden önálló létezésének daczára is képtelen a léleknek határozására; mi ezért hatása alól kivéve van. Az igazi főelv hát mindegyikben az önlényű, nyugalmas és örök lélek, csakhogy egyikben mint általános világlélek, másikkban pedig mint egyedi. Ez álláspont az egyedi lelkeknél magasbat nem ismervén: az isteneket vagy teljesen megtagadta, vagy pedig az emberi lelkektől alig különbözőkül tekintette. Ily tanok mellett nem tarthatták meg régi tekintélyüket a vedak; s megigazulási parancsaik, mint a véges világba eső cselekményeket követelők, nem nézethettek helyesekül. Az egyedi léleknek magábai visszavonulása, a hozzálépett s általa vezérlett természetiségtől tetteges függetlenségre emelkedése, volt hát szerinte embernek végfeladata. E feladatnak komolyan vétele; s tudományos fejtegetések alapjává tévése hozta létre a Szankhja gyakorlati iránybani kiegészítőjéül tekinthető Jóga rendszert, mely az Indiában már előbb annyira elterjedt vezeklő életet indokolta.

E rendszerek képződésének folyamában, az ismerés alakai oldala se maradhatott figyelmen kívül. Mélyre ható vizsgálódások tétettek a kérdések felett, hogy mit lehet, és miként lehet tudni? E vizsgálódásokból egy logikai rendszer nőtt ki, Njaja névvel, melyben — a leg újabb kor logikai

fejtegetései által tanusítottnál alig kevésbé erős ész éllel — vizsgálat alá vétettek a megfogás kategoriai szintűgy, mint a kétkedéséi.

A tapasztalati tudományok. Bár — mint már érintők — az ind szellem főleg vallás-bölcsészeti vizsgálódásokban érezte hon magát: mégsem lehete, hogy ugyanezen vizsgálódásokban kifejtett erélye és tevékenysége, a tudomány egyéb ágainak és irányinak is javára ne vált légyen. A vedák értelmezésére törekvés, korán idézett föl nyelvészeti fejtegetéseket, melyek, úgy látszik már a hatodik században egybe lőnek foglalva, az Indra nevét hordott azon nyelvtanban, mely többszöri átdolgoztatása után Panini nyelvtana által lőn végre, a Kr. előtti negyedik században háttérbe szorítva. A vedák értelmezésére törekedett nyelvészeti fejtegetésekhez csatlakozott a Synonymok és vers-mértékekről; azon tan, melyről, mint a Vedangani nevezet alatt egybefoglaltról főnebb emlékeztünk. Hasonlag vallásos czélokra irányultak ama csillagászati észleletek is, melyeknek eredménye a vedákhoz csatolt, tetemes hiányai mellett is magát oly soká fentartott naptár volt. E soká fenmaradás bizonyítja, az ez iránybani előhaladás lassuságát, és csekélységét, mind addig, míg a görögökkel érintkezés gazdagabb eredményekre nem vezetett. Csillagászati vizsgálódásaik főtárgyát eleivel a hold képezte, azért holdév szerint is számoltak egyelőre, huszonnyolcz holdállomásra osztván az eget, a holdnak azoni járása szerint. Csak később kezdték egybevetni a nap és hold-évet, s állapítanak meg egy öt éves cyclust, a kettő közti különbség kiegyenlítésére, mi azonban csak igen tökéletlenül sikerült. A holdházak felszámolásában követett rend olyan, melyből következik, hogy a felsorolt hold állomásoknak 1472 és 536 közt kellett megállapítatniok Kr. előtt. A természet és embervilágnak Brahmában egyesítéséből következett, hogy ez utóbbit amaz által határozhatónak kellett tekinteni. E vélemény levén az

astrologiának szülő anyja, nem csoda, ha annak a hinduknái-tenyésztéről, már a törvénykönyv is emlékezik.

Az égrajz alapjául tekinthető mértan, mint a mérhetőnek tehát a mennyiségnek elvont tárgyával foglalkozó, jókori és jelentékeny virágzásra jutott, az elvonódásban oly erős hinduknál. Az algebra, s a tizedes rendszer ind vivmányok, s csak később lönek Arabiába átültetve. Kevésb buzgalommal, s ugyanazért kisebb eredménnyel művelték a valóságos tekintetekből nem szükségelt, s a tárgyi világ megismerését önmagáért czélzó tudományokat, akár képezte azoknak tárgyát a természeti, akár pedig az embervilág. Ezért oly fejletlenek a természeti tudományok. Hisz a természet létezése csak tünékeny valami volt, mi azért nem annyira a vizsgáló észnek nyújtott tárgyat, mint inkább csak az érzelemnek. Egyedüli kivételül a gyógytan lenne tán tekinthető. Ennek virágzását a szükség parancsoló szavának, vagy az ember fensőbbiségéről vallásos tudat hatalmának tulajdonítsuk-e ki mondja meg? Mindenesetre igaz, hogy e tudat mellett kettősen helytelen s azért boszontó volt, ha a természet, az alacsonyabb valami, bántá s bánthatá a nála magasabbat, az embert. Ezért láthatók az orvostan nyomai már a vedai korban is.

Más részről, az embervilág létezésének se volt semmi igaz czélja, az emberiség fejlődése is legfőlebb a semmisülésre vezetett, s azért figyelemre nem méltatott volt. Innen a történeten teljes hiánya. Mint Brahmának csak játék a világ teremtése: úgy az ember is mint költő írja annak történetét.

India művészete. A művészet érzéki kifejezésre, s ez által külvalóságra akarja hozni a szellemi tartalmat, s megfordítva szellemet lehelni, a közvetlenségében, rideg magán küliségében igaztalan létezésének fölismert érzékibe. E czél jogosultságot tulajdonít az érzékinek, mint miben méltó kifejezésre véli hozhatni a szellemit; de más részről magában igaztalanak, s a szellem által felmagasztalándónak tekinti

azt. Ám a brahmaismus szerint, az egész teremtett világ, csak Brahma játékanak tünékeny jele, léte olyan, minek lenni nem kellene. Ezért a természet nem méltó, hogy a szellem által felmagasztaltassék, melyet azért nem a természetbe bemunkálni törekedtek, de sőt attól megszabadítani. Így maradt parlagon a művészet mezeje mind addig, míg a brahmaismus hatalma gyengülni kezdett, s míg idegen műveltségi elemek kezdének az ind szellemre hatni. Kivételt csupán a lehetően kevéssé érzéki ág, a költészet tőn, s az is inkább csak a brahmaismus kifejlését előzőtt korban. Jellemző, hogy az ind költészet mi tekintettel sincs a természet-hűségre. Nem csoda, hisz a természet valami igaztalan létezés, melyel az askét, s a költő kénye szerint játszik. Innen, az ind képzelem czafrangossága, s féketlen csapongása, a csodásba és mértéktelenbe. E képzelemnek őskori szülőiteiből itt csak a legjelentékenyebbeket, a már említett, világ-hírű hőskölteményeket emeljük ki, a Mahabharatát, s a Ramajánát.

Főnebb mondtuk, hogy a Mahabharatának tárgya, a Bharata helyébe lépett Kuruknak Pandukkali harcza, mely több törzsnek belevonása által az arja népnek majdnem általános haborujává vált. Az epos mondja, miként a Kuru dynastia őseit Hastinapura trónján, negyed izen Çantanu követte, s hogy e Çantanu mag nélkül halt el. De — folytatja szép játzsisággal — özvegyét fiakhoz juttatá Vyasa, a költemény szerzője. E fiak idősbike a vak Dritarastha, ifjabbika Pandu volt. Amannak vaksága miatt ez utóbbi követte Çantanut a trónon. De Dritarastha neje, a Gandharak királyának leánya Gandhari fiut szült, Durjodhanat. Még azon napon szülte Pandu neje Kunti is legidősb fiát Judisthirát, később Bhimát és Ardsunát. Másik neje Madri megint, ikrekkel ajándékozta meg őt, Nakulával, és Sahadévával. Pandu halálával a legidősb családtag Durjodhana jutott trónra, a Pandu királyfiak a vadonba üzetvén s ott nevelkedvén föl. Lőn azonban, hogy Draupadi, a Pancsalák királyának leánya hurré tevé, hogy

annak nyujtandja kezét, ki apjának nagy és erős ivét felvonni, s vele czélt találni képes leend, s hogy a nyertes Ardsuna lett. Alig hallotta meg Durjodhana, hogy a Pandu fiak hatalomra jutottak: azonnal haza hívta őket a vadonból, s átengedte nekik országa egy részét, melynek, Hastinapura ellenébeni fővárosa Indraprastha lett. A Panduk növekedő hatalmárai féltékenység azonban később arra indítá őt, hogy magához hívja azokat Hastinapurába; hol aztán hamisan kockázva, elnyeré Judistherától országát, seregét, kincseit, és minden birtokát. Erre a Pandu fiak szegényen és gyámoltalanul megint a vadonban vonultak, Draupadival egybe. Később azonban a Matsják királyának szolgálatába állottak, s ennek segélyével megkezdték országuk visszavételére irányzott harczukat Durjodhana ellen, a harczot, melynek vége Durjodhana bukása, s a Pandu örökösöknek Hastinapura trónjára jutása lett.

Ez a hősköltevénynek, az episodok tömérdek tarkaságából csak nehezen kiválasztható tartalma. Látható ebből, hogy a költemény a Panduk mellett szószóllóskodik; őket a Kuruk törzsébe oltván, Dritharasthat vakká, Durjodhanat pedig Judistheranál csak alig néhány órával idősbé tevén. Ez irány adta Dritarastha fiának a Durjodhana — rossz harczos — nevet, míg a régibb, s átdolgozások által érintetlen hagyott' részletek Sugodhanának, — jó harczos — nak nevezik őt. E részrehajlás még se megy annyira, hogy megtagadni merné Durjodhanától a születés jogát. Ez előnyt hát más oldalról, az erkölcsiről kívánja lerontani, mondván, hogy Durjodhana kegyetlenül a vadonba küldi rokonait, a Pandu királyfiakat, s hogy később hamisan játszva velök, csalárdul fosztja meg őket országuktól.

A határozó végcsatában kivált a Pantsalákra és Matsjákra támaszkodtak a Panduk, de szövetségben voltak velök a Kaçik és Jadavak is. Ez utóbbi, még mindig főleg buzogányokkal küzdött harczos törzsből született Krishna, az erős vitéz, az ki Govinda — tehénszerző — néven is dicsőítetik, s kinek a pásztornőkkel kalandjairól és szerelmeiről

oly sokat tudott beszélni a későbbi századok költészete. E Krishna volt az, kinek szóval s tettel nyújtott segélyének köszönheték főleg szerencsájüket a Panditák; ő volt az, ki Judisthera habozását legyőző, emlékeztetvén őt, hogy az elő időkben se mindig az idősbek uralkodtak, s ki a megnyílt háboruskodásnak lelke volt.

Még többen voltak a Kuruk társai, mint a Çurasenok, a Madrak, a Koçalak, a Videhak, az Angak, az Indusvidéki Keikejak és Sandhavák. —

Nem tagadhatom meg magamtól, hogy ne közöljem a tizennyolcz napos végcsatának forrásokra vissza menő, meseteri rajzát, Duncker után.

A Panduk sergének élén az öt testvér állt, lobogó zászlókkal ékített harczszekerein. Aranysárga mezben, a Pratsanda virághoz hasonlatos orral volt ott látható, az igazság kedvelő Judisthera. Zászlói előtt harsogott mindkét trombita. Mellette volt összeszorított ajkakkal s összevont szemöldökkel az erős kezű Bhima, markában tartván aranyzott vasbuzogányát, Bhima, kinek megbántói menekvést nem lelnek, ki semmi sértést sem feled el; szekerét nemes fajú, kellőn idomított erős lovak vonták. Aztán ott volt, majommal zászlóján, a nagy ivű Ardsuna, a legjobb nyilazó, a kitarító, az ösöket tisztelő hős, szétmorzsolója az ellenhadaknak, bátorsága a félénkeknek. Végre leheté látni a szabjával harczolt Nakulát, és Sahadevat. A másik félen Bhisma, Durjodhana apabátya volt, évei daczára is a legnagyobb hős. Zászlója aranyzott pálmatorzsról lengett szekeren. Mellette Karnát tartották a Kuruk serge legvitézbikének; ki alacsony sorsból — szekeres fiának tartatott — emelkedett föl, s lett az Angák fejedelmévé. Ám ő mélyen sértetve, elvonta magát a harctól, s neheztelve sátrában vesztegelt. Szemben állván a seregek, menydörgő hangon kiáltá Bhisma harezosinak: Ma nyitvák az egek kapui, a vitézek előtt, az apáitok s őseitek által járdalt uton járjatok ti is, dicsősséggel közelítve az éghez. Inkább akarnátok e nyo-

morultan halni el ágyatokban? Csak csatában illik veszni a ksatrijanak. Erre, maig is fenlevő szokás szerint — megragadá a nagy, arannyal ékes kagyló-tülköt, s jelt adott a támadásra.

A harcz megnyilt. Mint föl és lehúllámzik a süvöltő szelek által támasztott vihar, úgy ütöttek egymásra az ellenséges hadak, távolból károgtak a hollók, s üvöltöttek a farkasok; nagy emberhalált, s ohajtott tort jelentve. A hősök leginkább hősöket támadnak meg, ritkán bocsátkozva le arra, hogy szabjával kezükben leszáljanak szekereikről, magként szétszórandók a gyalogok fejeit. A vezetők mindenek előtt nyilzáppal árasztják el egymást, lelövik elleneik szekereit, hogy féktelenül rohanjanak a harczlovak ide s oda; ha szekereik feldöntése végett elefántok hajtatnak ellenök, lelövik azok lovagjait, mint fákról a pávákat, vagy megragadják nagy pallosaikat, s töbe leszelik az állatok ormányát, mindjárt az ebfogak mellett; úgy, hogy a vértezett elefántok rengetek bőgést hallatnak. Megezik az is, hogy ez állatok leragadják szekereikről a harczosokat, s fentarthatlanul átörnek azok soraín, mint lezúgnak, szikláról sziklára szökve a patakok; máskor fentartják az ellen rohamát, megtörvén azt, mint sziklák a habokat. Nyilakkal borítva vérzenek, míg végre fejben és nyakban mélyen találva lerogynak, vagy dühödten ön sergükre törnek. Ha ellőtték nyilaikat a hősök, ha széttörték izeik, ha a pajzsokba fészkelődtek a hajító dárdák, hogy szinte virágzó rózsa-tőknek látszanak a hősök: akkor szekereikről leugrálnak, megragadják roppant bőrpajzsukat, kivonják kardjaikat, s bivalokként egymásra törnek. Majd támadva, majd védekezve járnak egymás körül, kedvező alkalmat keresve, halálos vágás adhatására. Szétmállván a vérték, eltompulván a kardok, s összezuzván a buzogányok: erőtias tgrisekként birkóznak, és öklözödnék, míg nem egyikök vértajtékozva földre rogy, mint a gyökereiben átvágott fa.

A Kuruk serege előnyben van. Már tíz napon át tart-

a csata, s még mindig nem mer senki közeledni az öreg Bhismához. Ekkor tanácsolja Ardsunának szekerese Krishna, hogy lépne az, ifju fiának Sichandinnak szekerére, felvevén annak fegyverzetét is. Jól tudja ő, hogy az öreg Bhisma Sichandin ellen nem harczoland, szégyennek tartván küzdeni, nők s gyermekek ellen.

S valóban, a Sichandin jelvényi alatt, és annak ruhájában közelített Ardsunának így kiálta Bhishma: „Találhatsz, a hogyan akarsz, veled nem vivok.” De Ardsuna hurjára illeszté kócsagtollal ékesített, sima nádu, vashegyü nyilait, s elárasztá azokkal Bhishmát, mint a felhő elárasztja esővel nyáron a hegyeket. Bámulva tekintett föl a győzetlen agg, mondva „Méhrajként süvölt a légen át, szakadatlanul, nyil, nyil után. A mint húlnak alá Indra menykövei, úgy röpülnek felém e lövések. Ezek nem Sichandin nyilai. Mindent szétszagatva mint a villám, törnek át azok vértemen és pajzsomon, egészen testemig.

Mint haragjukban tegergőző mérges kigyók, úgy mar-
nak engem e nyilak, és isszák szivemnek véréit. Ezek nem Sichandin nyilai, de Jama küldöttei; hozzák nekem az ohajtott halált, Ardsuna nyilai ezek.” Vértől ázva esett arcra Bhishma, lefordulván szekeréről. Diadalittasan, oroszláni kiáltással, fennen kiáltott Ardsuna, s a Panduk serege ujongá örömeiben, s megfuvá kagyló-tülkeit; de Durjodhana harczosi megrémültek, elesni látván védőjüket és pajzsukat.

Bhishma halála után ötöd nap, késznek nyilatkozik Karna a csatázásra. A rákövetkezett éjjel, megjelent neki, a drága takarók alatt nyugton szunyadónak, apja Szurja; óva őt Ardsunától, s jósolva vesztét: „édes a dicsőség az élőnek, kit büszkén környeznek szülői, gyermekei, és baráti, s kinek hősiségét királyok tisztelik. De mit ér hir és dicsőség a holtnak, a porrá változottak? Virágok és koszorúk azok, ékítésére a holttestnek!” Karna válaszolta, neki nincs barátja, neje és gyermeke; ő nem fél a haláltól, s kész feláldozni éltét a csatában; azonban Ardsuna nem győ-

zendi le őt. Következő reggel, óvatosságból felkéri Szalját a Madrák fejedelmét, vezetné az lovait, miután Ardsunáét Krishna, a legjobb szekeresz vezeti. Szalja enged, Durjodhana kértére e felhívásnak, de lelkében felbőszülve a méltatlan kivánságon, s rég irigyelve Karna hőshírét, úgy vezetni ennek szekerét, hogy az csak hamar mocsárba feneklik. Mig Karna leszökik, kiemelendő a lovai által nem birt szekeret, ráhajtanak, Krishna és Ardsuna, s ez utóbbi hátába lövi a hősnek az életlő nyilat.

Végre a csata tizennyolczadik napján találkoznak Durjodhana, és Bhima. Mint tusakodik egy nő elefantért két felgerjedt hím, úgy ütnek ezek egymásra buzgányaikkal, majd jobb, majd balról körüljárva, egymás gyengéit kémelve, s fegyverüket suhogtatva. Durjodhana előnyben van; kikerülven Bhimának egy csapását, s használván a pillanatot melyben ennek fegyvere zúgva földre hűllott, egy hatalmas ütést tőn annak mellén. Ekkor egy tilos vágást tesz Bhima, Krisna tanácsából a hősnek czombjára, úgy hogy annak mindkét lábcsonjtja megtörik, s a hős lerogyik. A Panduk serege fenn ujongott, de a haldokló király így szólla: „Mi folyton becsülettel harczoltunk, s azért mienk marad a becsület. Ti ravaszon és becstelenül küzdöttetek, azért gyalázaton vásároltátok meg diadaltokat. Becsületes csatában nem győztetek volna soha. Bhismát Sichandin ruháiban védtelenül ejtette el Ardsuna, Karnát hátulról ejté el ugyanő, gyalázatosan. Dronanak — a Kuruk egy másik hősének — fia halálát hirdettétek, s midőn fegyverét lebecsátá, akkor öltétek el; becstelenül ejt el engem is Bhima, mert becstelen köldökön alól sujtani ellenünket buzogánnyal.“

Durjodhana halála után nem bir ellen állani többé a Kuruk serege, minden harczosa küzdve hűll el, iszonyatos megszárlásban. A győztesek megfűtták túlkeiket, s bevonultak lóval és szekérrel, a király táborába; mérhetlen kincsnek jutván birtokába, aranyban, ezüstben, és drága kövekben, szövetek, bőrök és rabnők-ben. Este mély álomba sűlyedtek a

győzők. A Kuruk seregéből csak három harcos maradt életben; Ačvatthaman, a lesújtott Drohnának fia, Kritavarmán és Kripa, kik egy közel erdőbe menekültek. Apja miatti fájdalommal nem engedte nyugodni Ačvatthamánt, s midőn nyugtalan hánykolódott egy fa alatt, látta hogy a fölöttei ágakon egy sereg varju alszik. Akkor lassan oda repült egy bagoly, s megölte a varjukat egymás után. Ačvatthaman fölkelte társait, lassan a győzők nyughelyére lopózkodtak, s meggyilkolák egyiket a másik után. Durjodhana király halálküzdsének még nem volt vége, midőn boszúloi megjelentek, s jelenték neki, hogy minden Pantsala és Matsja, s Draupadinak minden fia, megölve vagynak.

Csak Pandu gyermekei maradtak élve, Krishnával. Ezek bevonultak Hastinapurába, s Krihsna királyá kente Judisztherát, Durjodhana helyett. A minden fiát elvesztett Pandu nemzetség olykép tartatott fen, hogy Uttara, a Matsják királyának leánya, Ardsuna egyik meggyilkolt fiának özvegye, a csata után fiat szült, Pariksit-ot. Pariksit is halva született, de Krisna által csodálatos módon életre keltetett, más szavakkal a Panduk reménytelen helyzetét Krisna virágzóvá, s erőssé tette. Pariksitra vitték vissza aztán származásukat mindazon fejedelmek, kik Hastinapuraban, s később Kaučambiban uralkodtak, szinte 400 évig Krisztus előtt. A Kuruk emlékezetét Kurukszetra tartomány neve tartotta fen, azon tartományé, melyben előbb a Bharatak, később a Kuruk laktak; s hogy Hastinapura Pandu királyai a Kuruk fölött is uralkodtak, bizonyítja azon régi királyavatási szertartás, melyben e szóllás mód foglaltatik: „Ez a ti királytok ó Kuruk ó Pantsalák!”

A nagy csatában kiirtottnak állított egyéb törzsek nevei is újra feltűnnek utóbb, csak a Jadavak pusztulván el végkép. A monda szerint, egy ünnepély alkalmával megittasodva, buzogánnyal veszté el magát a törzs, az egy Krishnának kivételével, kit később egy vadász sebzett halálra, Antülop-

nak tartván. Lelke az egekbe emelkedett, hol az istenek nagy tisztelettel fogadták.

A másik hírneves hősköteményben, a Ramajánában alig hogy nyomai vagynak ama hősiségnek, ama lovagias jellemnek, mely a Mahabaratán át előmlik. Kaland kereső hősök helyett a lemondás herosait, férfias erő s bátorság helyett földfölötti csoda erőket találunk; foglalkodtatva a legcsapongóbb képzelem által, fennen hirdetve a Brahmaismusnak iratása korábani magas fejlettségét. A jogtalan bántalomnak nem visszaüzése többé érdem, hanem békén szenvedése. De hadd tanuskodják maga a költemény tartalma.

A nagy háboru előtt hét — nyolcz, sőt némelyek szerint huszonhárom nemzedékkal Daçaratha uralkodott Ajodhjában, a Sarajunál székelte Koçalák fölött. A Manu fiától Ikshvakutól származott fejedelemnek három neje volt, Kausalja, Sumitra, és Keikaja; elsejök Ramával, másodikok Laksmanával, harmadikok végre Bharatával ajándékozta őt meg. Öregségi elgyengülésének érzetében, a hindu szokásokhoz hiven, királyá akarja kenetni legidősb fiát Rámát. Közepette az ünnepeyre készülődésnek történik, hogy Keikeját egy pupos rabnője ráveszi, birná rá az agg királyt, hogy az Bharatát tegye utódává. A csata hevéből általa nehéz sebbel kivont, és gondos ápolással megtartott Daçaratha ígéretet tön egykor Keikájának, hogy két kérését teljesítendi. Most hát kívánja ez, hogy Rama a vadonba üzetvén, Bharata királyá tétessék. Hijába van a térdre esett Daçarathának, minden kérelme, nincs hatalom, mi Keikeját szándékától eltérítse. Erre Rama kijelenti, hogy ő, a király parancsára kész tűzbe is menni, kijelenti, hogy Daçarathának megkell tartani szavát, sőt hogy neki magának is szent kötelessége gondoskodni, hogy a szó megtartassék, még ha megakarná is azt törni Daçaratha. Ezzel ellensége lábaihoz borul, s ráveszi annyát, engedje őt az erdők magányába vonulhatni. Hijába emlékezteti őt Lakshmana, hogy nem illik egy Ksatrijához oly alázatos beszéd, hogy ál kötelességérzet tartja őt fogva, hogy a hősnek fel-

adata sorsán uralkodni, és nem annak meghódolni; hijába ígéré, hogy fegyverrel kezében ő maga is kész a fenyegető sorsot tőle elhárítani, állítván, hogy nem egy gyenge aggnak de maguknak a világöröknek sem szabad Rámát királyságától megfoszthatni. Rama annál marad, hogy a kötelességet teljesíteni kell, s hogy a távollevő isteneket nem tisztelhetjük, hanemha atyánknak, a mellettünk levőnek engedelmeskedünk. — Neje az őzsemü Szita ne kövesse őt, mert az erdő tele tuskékkal, sűrűkkel, és mocsárokkal, mert ott skorpiók viperák, sáskák és szunyogok gyötrik az embert, azonkül, hogy örökön rettegnie kell az elefántok, oroszlánok, és krokodilok-tól. De Szita is ismeri kötelességét, mely szerint a nőnek tilos elvásztani sorsát férjéétől, tudja, hogy bár mint tisztelje is az isteneket, mégis bűnös, ha nem ápolja férjét, mondja, hogy e nélkül az égben se birna lenni, s hogy az erdőben letördelendi Ráma lábai előtt a durva fűvet, hogy a tövis selyem puha leend neki, s drága eledel a Ráma által nyújtott gyökér. Azért kincseiket a brahmanokra, élelmüket a szegényekre, ruháikat a cselédségre osztva, érzékeny bucsut vesznek az öreg Daçarathától, Kausalja és Sumitrá,-tól s Lakshmana által kísértetve mindketten a Ganges déli partjainál kezdődő Dandaka nevű rengetegbe vonultak.

Keikeja czélját érte. Daçaratha csakhamar elhalt fájdalomában, s Baratha királynak hivatik, küldöttek menvén érte öreg apjához Ačvapatíhoz, kinél tartózkodott. Ámde Bharata is méltó testvéréhez. Úgy tartja ő, hogy a királyság, hogy minden jó, és minden boldogság a hűségben gyökeredzik, s azért vonakodik elfogadni a koronát, mely Rámát illeti, e helyett az erdőbe megy, felkeresendő és visszahozandó azt, kérve, bocsátaná meg anyjának, Keikejának vétkét. Rama megadja a kért bocsánatot, de a vadonban marad, minthogy apjának ígéretet tön, ott tölteni tizenöt évet. Aztán megkezdi csatáit a rengeteg szörnyei ellen, előlvén belőlök Indrától nyert ivével és szabjájával többet tízennégy ezernél. Ez felkölti haragját Lanka nagy hatalmu szörny királyának, Rava-

nának, ki Rámát félre csalva, elrabolja tőle Szitát. Őt visszaszerzendő, szövetezik Rama a majmokkal, az az, a déli vad törzsek egy másikával, kiknek királya Hanuman végre felfedi Szita tartózkodási helyét. Erre Ravavana ellen indul Rama, s miután a szövetséges majmok roppant kövekből hidat raktak volna Ramaçvaránál a szigetbe, át: végre találkoznak harczszekereiken az ellenfelek. Csatájok alatt megrendül a föld, míg hetednapra a szörny elesik. A megszabadult Szita, tisztán maradtát tűzpróbával bizonyítva, megtér férjével — eltelvén ez alatt a tizenöt év — Ajodjhába, melynek ez trónjára lép, víve háladásul száz ló áldozatot.

Így az éposok, régibb, s az eredeti szerkezethez közelebb maradt részleteikben. Ellenben az újabbak tetemes módosításokat, a brahmaismus szellemének megfelelő mind erősebb átalakításokat mutatnak. Ezekben szentek lépnek a hősök helyére, azok csoda tettei váltván föl ezek küzdelmeit. Így lesznek a Mahabharata hősei is mindannyian istenfiakká, sőt az istenek és rossz szellemek megtestesüléseivé, a szerint a mint a Panduknak mellettök, vagy ellenök harczoltak. A vadonba számüzött hősök, ott most vezeklő életet folytatnak; földfölötti, s Brahma hatalmát is gyakran veszélyező erőknék tevén így magokat részeseivé. Ez erők ellenébeni védekezés tekintetéből kell aztán Indrának gyakran kiküldeni Asparas-ait, lotos szemü, dagadó keblü, s erős csipejü szép leányait, kik kísértetbe hozzák a vezeklőket, zavarván s érzéki kéjekre csábítván azokat. Az e kísértetésekét győztesen kiállott vezeklők tűnnek fel aztán, mint igazi hősök. Ily vezeklő életet élt Ardsuna is, megnyerendő csatáihoz Indra fegyvereit, melyekkel aztán, Indra kértére, mindenek előtt az ez által le nem győzhetett Dunavakat s Paulomakat küzdi le, a sötétség és szárazság gonosz szellemeit. Az ezekkel csodás harczban Indra helyére lép Ardsuna, egyenesen fölül mulván azt.

India virág kora.

a) Buddha, és tana.

Az alapvonalaitban csak most rajzolt világ igazi siralom völgye volt, melyből az ujjászületések miá még a halállal sem volt szabadulás. Az égalj titkasztó heve, a társadalmi s állami élet zsarnoksága, a vallásos tanok eltörpítő hatalma folytán testben s lélekben kimerült nép, ohajtott nyugalmát a valóságban fel nem lelhetvén, attól el, s a képzelem világa felé fordult. Igaz, hogy ebben hatalom lőn embernek tulajdonítva, melyel az, a föld határain túl, szinte az istenek világába ért; hatalom, mely nemcsak a természet törvényeit forgathatá ki sarkaiból, de az eget is egyre remegtette. Ám e hatalom az egyediség elölésére irányzott vezeklő élethez volt kötve, s így az egyediség érvényének feltétele, annak megtagadása volt. Ez ellenmondás érzetének kínjai ösztönzék a hindukat, hogy tőlök menekülni akarva, egyre újabb és újabb, csodásnál csodásb világokat alkossanak képzel-mükkel. Sajátságos nép, melynek a megnyugvás örökös keresése miatt nincs nyugodalma, s melytől még a megsemmisülhetés reménye is megtagadva van.

A világ íme végetlen nyomorainak lehető enyhítését, a megnyugvás útjának kijelölését tüzte ki magának feladatul a Buddhizmus megalapítója, a később Buddhá-nak, az az megvilágosítottnak nevezett Çramana-Gautama, ki a Koçalák földjétől északra, a Himmalaja előhegyeinél fektűt, hasonnevű fővárosától Kapilavastunak nevezett, egyik kisebb hindu államban, királyi ágyból született. Apja Çuddhodana volt, a Çakja nemzetségből. A gyermek, koronaörökshöz méltó nevelést kapott, s már tizenhat éves korában három nőt vett, kikkel huszonkilenczedik évéig kéjek között élt. Ekkor az emberi nyomorra voná figyelmét a véletlen, mi egész valóját annyira lekötötte, hogy elhatározná, országa és trónja

elhagyásával, kizárólag a nyomor okai felkeresésének élni, annak lehető enyhítésére. Hijába volt apja ellenzése, palotáját s nőit titkon odahagyván fejét megnyirte, s alamizsnát koldulva, Çakja-muni (a Çakják nemzetségéből) néven Radsagrihaba, a Magadhak fővárosába vándorolt, mint melynek szomszédságában voltak akkor a brahmanok leghiresebb iskolái. Éhszomjal nyelte itt el azoknak minden tudományát, a nélkül mégis, hogy a nyomor alapját, vagy enyhítésének módját fölismernie sikerült volna. Most hát önmagából kiindulva akart célra jutni, haladva a brahmanok által kijelölt úton, a vezekléssel párosított magányos eszmélkedésén. Mind hiába; hat nehéz év alatt oda jutott, hogy tapasztalná, mikint a koplalás erősítés helyett inkább bádgyasztja a szellemet. Ezért, mérsékkal bár, táplálkozni kezdett, mire egy figefa alatt mély gondolatokba sülyedt, s feltárult előtte az igazságnak világa. Így megvilágosulva, bejárta a kolduló brahmánok módjára egész Hindostánt, hirdetve mindenfelé tudományát. —

Eltávozása után tizenkét évre, apjától felhíva, hazáját is meglátogatta, s tanának egész nemzetségét megnyerte. Köztük azonban nem maradt, sőt folytatta apostolkodását; Varanasi, Mithila, Çrávasti, Mathura és Kauçambi levén működésének legfőbb színhelyei.

Buddhának kiindulási pontul a földie, Kapila által alapított Szankhja rendszer szolgált. Mindketten az egyedi lelkeknek tulajdonftának eredeti s való létet, az ezeknél magasb isteneket, s az általános világlelket tagadván. Sőt még abban is egyeznek, hogy mindenik megkívánja, hogy szabad, és független legyen a lélek a természettől, a testtől. De már a megszabadulás módjáróli nézetükben eltérnek. Tudjuk hogy Kapila e végre egyszerűen kívánja, hogy a lélek jöjjön tudatára természettől különbözőségének, s a test ellenébeni önállóságának; annyira, hogy a testet, mint rá nézve teljesen idegent tekintse, szemlélje. Mikint teheti ezt? erre nem felel. Nem így Buddha. Szerinte legelső feladat, belátni a baj-

nak, a nyomornak létezését, s aztán meggyőződni arról, hogy az általános. A születés, nyavalya, vénség, halál, a törekvés maradhatlansága, a czélunkra nem juthatás, mind oly bajok, mik megmérgezik az életet, melyben nincs semmi szilárd, sőt minden ingatag és változó. Ez igazság megismeréséből önként foly, a bajjoktól megszabadulásra törekvés. E végből meg azok gyökerét, szülő okát kell fölismerni. Ez a vágy, mely a kellemes keresésére, s a kellemetlenek kerü-
lésére irányulva, csak néha elégíthető ki. Mivel a keresett kellemes, s a került kellemetlen egyiránt érzés, azért a vágnak, s így a bajoknak is alapjuk az érzésekben van. Már mivel az érzések változók és mulandók, nyilván van, hogy azok nem függenek válhatlanul egybe embernek lényével, s azért ez, e belátásra jutva, magát tőlök elszakíthatja, mikor aztán általok érintetni, s nyugtalaníttatni nem fog. De ha az érzések embernek lényéhez nem tartoznak, úgy nem tartoznak ahhoz, az őket közvetítő érzékek, s a teljességük által alkotott test sem; melynek örömei és fájdalmai azért reá nézve sajátlag közönbösök, boldog nyugalmát zavarni képtelenek. Ilykép közvetíti Buddha azt, mit Kapila csak követelt. Ez előnyhöz azonban még más, több is járult. Ezek közelebbike annak kimutatásában áll, mikint mentheti föl ember magát a kéntelenség alól, hogy ujjászületései folytán mindig újra és újra küzdje ki lelkének függetlenségét? E kérdésre, magának az egyedi létezés megsemmítésének kövételével felel; úgy okoskodván, hogy a nyavalyának, vénség, és halál-nak s minden fájdalomnak alapja a születés, ennek a fogamzás, a fogamzásnak a vágy, a vágnak az érzés, mit megint a külvilággali érintkezés támaszt, mely érintkezésnek ismét közvetítői az embernek egyedi létezéséhez kötött érzékek. Azért a fájdalom megsemmíthetése végett a születést, ezért a fogamzást, ismét ezért a vágyat, és érzést kell megsemmíteni; mi megint csak a világgali érintkezésnek feladása mellett lehető, azon érintkezésnek, mely az érzékek fogékonyságán alapulván, csak ezeknek, s az alapjukat tevő egyedi létezés-

nek semmitésével adható fel. Magát az egyedi létezőt, az ismerő képességgel azonítván, s ezt a — még — nem ismerés, nem tudás-ból folyó képzetformálásra vivén vissza: vég követelése a nem tudás semmitésére irányul. A nem tudás megsemmisülésének positiv eredménye a testtől függetlenség belátására vivő igaz ismeret felkelése lesz, negativ pedig, magának a tőle függő egyediségnek kialvása, a Nirvana. A nem tudásnak, mint az egyedi létezés alapjának semmisülésével ugyanis, nemcsak elszárad a tőle függött egyedi létezés, de mint gyökerét veszített, fel sem kelhet többé. Ez okoskodásnak rövid veleje az, hogy a nem tudó, azért tudásra utasított egyedi lélek, célját érendő, mindig újabb újabb alakulásokra megy át, mik csak magának e nem tudó léleknek megsemmisítésével előzhető meg. Ez eredmény, túl ment Kapila tanán; nem csak az érzéstől, és testtől függetlenítvén a lelket, hanem önmagát is megtagadtatván azzal, s így közel szomszédságába jutván a Brahmaismusnak, mely hiszen szinte követeli, hogy Brahma teljességébe süllyedvén, elveszék az egyedi lélek. A külrőli benyomások elfogadásának, s ez által az ismerni bírásnak lehetlenné váltával, vélte Buddha elérhetőnek az egyediség kívánt kioltását, e löldézésével egy állapotnak, mely hasonlatos volt azzal, mit a Brahmanok is legmagasabbra helyeztek, s melyet főnebb, mint a semmiségbe bámulást jellemeztünk. De e látszatos találkozás mellett sem szabad szem elől téveszteni a különbséget. A brahmaismus, a világtól, s ennek concret tárgyaitól elfordulást, a rideg és üres általánosság elemében megmaradás végett követeli, míg Buddha szeméi előtt az látszik lebegni, hogy az emberi léleknek kívánt függetlentését az egyenkintiekről képzetekkel betelés, az igaz ismeretre jutás eszközölheti, s így ha a cél egy is, az út különböző. A positiv irány ime túlsúlyából folyt, hogy Buddha nem követelhetett oly túlságos testsanyargatásokat, mint a brahmanok, sőt kárhóznia kellett azokat, mint fájdmakát.

Bármily tagadhatlanok is Buddha elméletének előnyei

úgy a szankja, mint a mimansa fölött: még sem ezekben keresendő történelmi jelentőségének alapja, hanem azon morálban, mit elméletéből kifejtett.

Buddha is megengedi, hogy a nép nagy tömege képtelen vezeklés és eszmélkedés által megszabadítani magát az élet nyomoraitól. De e képtelenségből nem következteti a brahmanokkal, hogy annak egyedüli célja csupán egy magasabb foku ujjaszületésre törekvésben határozódhatik: sőt nyilván mondja, hogy szenvedései és fájdalmai lehetőleg enyhítendők. Mivel már minden baj és nyomor, a világgali érintkezésben gyökeredzik, kívánja Buddha, hogy minél kisebb legyen annak e világgali érintkezése, s ennek folytán minél egyszerűbb, csöndesb és nyugodtabb élete. E békés, nyugodt élet hát, Buddha moraljának legelső követelése, melyel világosan a Brahmaismus álláspontjára esett az vissza, de csak az avatlan nagy tömegre nézve, mely önmagának pozitív függellentésére képtelen. Ki magában a testiséget megölni nem bírja, mérsékelje azt. Innét az indulatok és szenvedélyek felköltésétől sokszoros óvások.

A bajokat, mik ily mérsékelt élet mellett is felmerülnek békén kell tűrni, így legkönnyebbek. A nélkül is úgy tekintendők azok, mint jelen, vagy korábbi éltünk cselekvéneinek méltó következményei. E türelmesség a másod kötelesség.

Mint a brahmanok moralja, azon első követelésre, hogy tegyen ki ki eleget születése által kijelölt kötelességének, ama másodikat következtette, hogy másokat is segítsen elő kötelességük teljesítésében: úgy Buddha is kívánja, hogy ne csak saját nyomorát igyekezzék ki ki az irt módokon enyhíteni, hanem a másokét is. Innen foly, a türelem és engedékenység, a részvét és könyörtületesség, a testvériség és szeretet követelése; de mindez nem önmagáért, önbecséért, hanem csak mint eszköz, a világ nyomorainak enyhítésére. E követelés nem ismer rendeket, de még az ember világon túl,

az állatokra is kiterjed; azok sanyargatását, kivált pedig megölését egyáltalán tiltván.

Az önmérséklő szenvedélytelenség, a türelem, s a munkás részvékenység hát a Buddha által követelt erények, melyek gyakorlásától mondja függni a világ boldogságát, melyekre azért boldog boldogtalan szünet nélkül sörkentendő.

Szigoru következetességénél fogva lehetlen volt Bud-dhanak, absolut érvényt tulajdonítani a születésen alapult rendi különbözőségnek. Azért ha elismerte is, hogy a tsandalától a brahmanig fokozatos emelkedés létezik: de határozottan tagadta, hogy a születési különbség a lelket lekötve tarthatná, s csak a legalacsonyabbat is gátolhatná az igaz ismeret hallgatásában, s annak üdve érdekébeni felhasználásában. Ezért nyilván, s nem a korában már kihalt szanszkriton, hanem a nép nyelvén, s közönségesen érthető módon hirdette tanait, s tsandalakat és bünösöket, sőt nőket is vőn fel tanítványiul, s avatott be a választottak közé; mondván, hogy tana a kegyelem törvényét hirdeti mindenkinek. Csodálhatjuk e hát ha oly rcndkívüli sükernek örvendett a tan, mely ez élet szerint függetlenné tesz a világtól, s fölül emel ennek nyomorain, vagy legalább enyhíti azokat, s mely ezenkül annak is megmutatja útját, mint lehessen eljutni az ujjászületés által sem zavarandó örök nyugalomra? Adjuk hozzá, hogy maguk a brahmanok voltak azok, kik üldözéseik által Bud-dhára irányzák a tömeg figyelmét, s hogy ez elég eszélyes volt lehető figyelmet tanusítani a fejedelmek ellenében, s megnyerni azoknak segélyét. Így dicsekhetett különösen Bim-bisarának, Magadha királyának, s Praszenadsitnak a Kocsalak fejedelmének kegyével, kiknek körében élte le napjai legnagyobb részét. Halála közeledtét érezve, Kuçinagarába, a Mal-lak földére ment, hogy ott haljon meg, hol egykor szemei előtt az igazságnak világa földerült. Fáradtan és kimerülve érkezett meg, s csak hamar, — valószínűleg 540-ben Kr. e. — meghalt, hogy többé újra ne szülessék.

A buddhismus elterjedése, s szervezése. Buddha tana, gyö-

kerében ragadta és támadta meg a brahmaismust. Merész és következetes rationalismusa, nemcsak a néphit isteneit tagadta meg, hanem magát, a fölibök helyezett Brahmát is; kioltván az áldozatok tüzét, véget vetvén a szertartások fölötti vitáknak, fölöslegessé tevén a vedák bűvárlását, s megdöntvén a brahmánok kiváló szentségét. S mindezt nagy részben maguknak a brahmanoknak segélyével eszközölheté. Hisz ők voltak azok, kik a nép ősi isteneit fénykörükből kivetkezteték, alárendelvén azokat a nép által soha föl nem fogott s ugyanazért nem is imádott Brahmanak, nemcsak de a Brahma közelébe emelkedet szenteknek is, s más oldalról ismét ők voltak azok, kiknek zabolátlan képzelme, már a szankjában is mutatkozott ellenhatást földízte, mely ellenhatás folytán, Buddha által bekövetkezett bukás aztán nem csak istenüket, de önmagukat is érte. Épen mert Buddha csak következetes tovább, bár egyuttal magán túl vivője is volt a brahmanok tanának: megfogható az általa aratott példátlan süker. Hisz elmélete a világnak jól sejtett, de csak is sejtett titkát fejezte ki, míg a belőle vont gyakorlati következtetések, a legélénkebben érzett szükségnek tettek eleget, a legmélyebb sebeket orvosolták; le rontván a várnák korlátait, felmutatván az üdvnek mindenki által járható útját, kívánván oly mérsékelt türelmes és részvékeny életet, minőre a hinduk nőivé vált jelleme, úgy is igen hajlandó volt.

Mondtuk, hogy Buddha különbség nélkül mindenkinek hirdette tanát, s hogy születésrei tekintet nélkül avatta fel választottjait. A felavatás egyedüli feltételét, a tanokbani hit, s a világróli lemondásnak készsége képezte; azért ki felvéteni kívánt, ki kelle magát szakítani a családból, s lemondva a társadalmi munkásságról, szegénységben, alamizsnából élnie. A választottak esküje szüzességre, s utóbb a buddhista tanok buvárlására kötelezett. Az így kötelezett választottak, a vikszuk, józan, mérsékletes, türelmes, és jóakaró életre voltak utasítva; s kívánva volt tőlök, hogy az esős évszak alatt társaságban vegyenek menhelyet, erdők-

ben, berkekben és kertekben, hogy kölcsönösen erősítsék egymást, hitben s igazságban. Ez együttélésből fejlett ki lassanként, az utóbb oly terjedt zárdái élet, férfiak és nők-nél egyiránt; erősítve még, a világtóli elszakadottsága folytán kizárólag hivatásának élt, s azért úgy is hatalmas papi rendet, azon rendet, mely lett a tannak mind legtevékenyebb elterjesztője, mind megőrzője.

Tudjuk, hogy a brahmaismus többszörös alakulásokon ment át, s hogy a későbbi álláspontot—mint hite szerint egyedül igazat—mindig egyedülinek, s azért eleitől fogva létezettnek tüntette föl, az előbbieket abban elstülyesztvén. Másként a buddhismus, mely érezve, hogy a megkezdett iránynak végére jutott, a mind tovább, mind előbbre törekvés maradhatlanságától megmenekült. Innen annak nyugotabb, s ennél fogva meggondolóbb, értelmesb jelleme, s azon józansága, mely őt kiindulási pontjának határozott ki jelelésére, annak folyton szem előtt tartására, s magának azoni tájékozására képesítette. Így mindjárt Buddha halála után munkába vétetett az általa hirdetett tannak összeállítása, mit egy Radsagriában, Bimbisara utódjának, Adsataçatru királynak védelme alatt tartott, s több mint ötszáz kiváló bhiksut számított, hét hónapos zsinat teljesített is. E zsinatokat századonként megújulni látjuk; a czélből, hogy az így megállapított tant, s az alapján kifejlett életet az idő folyamában bekövetkezett tévedésektől megtisztítsák. Reánk azon formában szálltak e tanok, melybe őket a Kr. e. 250 el, Azokas alatt tartott harmadik zsinat öltöztette.

Az írt módon megállapított s tisztán megőrzött tannak hivei, csak hamar megsokasodtak; mint ez annak benső minősége, s a terjesztésére hivatott erők kitünő szervezete mellett másként nem is lehetett. Különösen Magadha, a hindu-államok e legjelentősbbe, volt a buddhismusnak eleitől fogva legkedvezőbb, melynek királyai mindannyian jó akaratot tanusítottak irányában. Krisztus előtt 400 táján már lehetővé tette a buddhismus hatalma, hogy çudrák lépjenek

a trónra, s hogy állandóan meg is tartsák azt. Mégis a brahmais mus volt uralkodó egész Açokáig, ki Kr. e 260—230 közt a viszonyt megfordította, a buddhismust tevén államvallássá. Mi Magadhában legáthatóbban s legkorábban történt, ugyanaz ismétlődött, bár lassabban és kevésb erélyel, egész Hindostánban. Sőt ennek határaitra, s az arjak tömegére sem szorítkozott a buddhismus. Hisz tudjnk, hogy áttörte az a várnák korlátait; miből megint közvetlenül foly, hogy magát a népiség által sem engedte határoztatni; haugyan a çudrákban, és a tsandalákban az árjától különbözö népiséget ismertünk föl. Mindez a buddhismus egyetemes jelleméről és irányáról tanuskodik. Ez irányból folyt, hogy már Kr. e. 250-el; tehát mindjárt Magadhábani fölemeltetése után, intézkedett a már említett harmadik zsinat, hogy a világ minden részébe térítök küldessenek, hirdetendök a kegyelem igéjét mindenfelé. Ennek folytán mentek is hitbuzgó férfiak Kaçmirába és a Gandharákhoz, Lankába és a Javanákhoz, a Himalaja bércei közzé, az aranygazdag földre és Godavariba. Ritka tünemény, mely szerint egy, több mint ezred éven át önmagában élt nagy nép, a béke és nyugalom malasztját víve lépjen a világba, hódítandó nem a fegyver, de az igazság hatalmával, nem magának, de az igazságnak.

A buddhismus istentisztelete. Minél nagyobb mérveket öltött Buddha vallásának elterjedése: annál kirívóbban kellett feltűnni, a körülménynek, hogy e csodálatos vallás, mely az egyedi lelkeknél magasabbat nem ismert, s mely az álagosul tekintett egyedi lélek rendeltetését is a megsemmisülésbe helyezte, szükségkép nélkülözött minden látható istentiszteletet; mi nélkül pedig a gondolat elemében mozogni nem bíró nagy tömeg el nem lehet. Mivel már a buddhismus szerint a magát mint olyat megsemmített egyedi lélek volt legmagasabbra helyezve, s azért istenítve, s mivel ily magaslaton Buddhában szemlélték azt: csoda e, ha idővel ennek alakjával pótolták Brahmát, s az őshitnek már ez által hát-

térbe tolt isteneit, ha ennek személyisége körül forgott utóbb az egész istentisztelet. Hisz ez eredmény előidézése érgyetlen tényező sem hiányzott; hisz már a brahmaismus megbarátkoztatta a hindukat azon nézettel, mely ember fölötti erőt tulajdonított a szenteknek, mit hát Buddhától sem lehetett megtagadni. Innen, a neki tulajdonított csodáknak mind nagyobb sokasága, innen azon tünemény, mely szerint Buddha mint valódi bölcs, a brahmanok bölcseihez hasonlóan, nemcsak az embereknél volt hatalmasabb, de az isteneknél is. Alárendelhetőségük végett el kellett ez istenek létezését ismerni, s így újra bevinni őket azon égbe, melyből még csak imént üzentek ki; igaz csak azért, hogy szóló bizonyosságai legyenek Buddha fenségének. Így mondatik, hogy magok az istenek is összesereglettek tanai hallgatására, s emlékeiken ábrázolva látszik, mint szolgálják őt, s emelik maguk fölé az istenek. Az irántai kegyelet annyira ment, hogy a vedák korából átszált, s úgy a brahmanok mint maga Buddha által egyiránt táplált előitéleteiket legyőzve, vallásos tisztelettel fordultak annak holttestéhez. S ez irány oly általános volt, hogy a mester halála után azonnal nyolcz nép állott elé, annak reliquiait követelvén. E versenynek a maradványok megosztásával vetettek véget. A nyert erejkék drága edénybe foglaltattak s fölibök emlékek állittatak; a kupban végződő s rendesen hengerded stupák. A többször említett Acsokáról mondják, hogy e stupákat a Ramagramában álltnak kivételével felnyittatá, s mindegyiknek tartalmát 12000, s így a hétét 84000 felé osztá. A nyert parányokat ismét arany, ezüst, kristall és lazur szelenczékbe záratva, országának 84000 községébe szétküldé; mindenik fölé egy stupát, s e mellé egy egy zárdát, viharát építvén. Sőt buzgalmában még tovább ment, Buddha nevesb tanítványinak maradványi fölé is stupákat emelvén, s emlékekkel, tsaitjakkal diszítvén mindazon helyeket, melyeket Buddha jelenlétével, tanításai és csodái-val megdicsőített. Azért méltán dicsekszik e király, hogy hegy tetőkhöz hason szép stupákkal diszíté föl a földnek színét; föl-

ékesítve azokat drága kövekkel, ernyőkkel és zászlókkal. Ez emlékeken emelkedett fel újra és újra a hívők buzgósága, s vitt az istenített mester szellemének áldozatokat, énekekben és könyörgésekben, virágokban és jó illatokban.

Nem a képzelem gyöngesége, hanem inkább annak áradozó túlereje okozván, a határozott alaknál megmaradást feltételező képző művészetnek eddig elé fejletlen maradását: igen természetes, ha az istenségnek emberi alakban érzéktése, azonnal munkába vétetett, mihelyst azt ez alakhoz kötöttül gondolni megkezdették. Majd minden stupa és tsaitja falozata ellőn borítva Buddha alakokkal, melyek ülő helyzetben, keresztbe font karokkal, mély eszmélődésbe merülve, nyugalomban ábrázolják őt, s tanának főbb tételeit hirdető föliratokkal környezték. A buddhismus tovább terjedésével, India határain kül is létesítettek hason emlékek. Így a chinaiak legtöbbször kilencz emeletes tornyai, élükön a nankingi porcellán toronnyal, szintén e stupák továbbviteliül tekinthetők. Hason, nem egészen zárt stupák Indiában is vagynak, szinte kilencz, néha azonban tizenhárom emelettel. A kilencz emelet, a buddhisták által tanított, s egymást felváltott ugyanannyi világállapotot ábrázolja, míg a tizenhárom, Buddha ugyanannyi életszakaszára vonatkozik. A rajtok alkalmazott ernyők azon fűgefát akarják jelképezni, melynek árnyékában lőn Buddha részesévé az igazságnak.

Az alakítási képesség erősültével mind több tért foglalt a képző művészet. Szokássá lett lassanként azon barlangokat, melyekben vonták meg magukat az esős évszakra át a bhikusok, rendes viharákká alakítani át; azok számára apró kamarákat, gyülekezéseik helyiségéül roppant termeket vájva, s később az egésznek központot adva, a Buddha szobrával éktett teplomban. Így születtek azon rengeteg szikla vájatok, melyeknek maradványai mind maig csodálatra ragadják az utazót, s melyek az egész félszigeten át elterjedve annál számosbakká lőnek, minél inkább

megtanulták a brahmanok is méltányolni azon előnyt, melyet az istenek hatalmát és fenségét támasztó szentélyek nyújtanak. E sziklavájatok részint csupán föld alattiak, részint a fölületen is kimunkáltak; oly formán, hogy a belől kivájt sziklák külről is kifaragva, s különálló épületekké alakítva lőnek. Legnevezetesebbek és ismertebbek: az elefantei, szalszettei s a közel karlii, a malabari partokon; aztán a mahamalaipuriak, a keleti oldalon, a coromandeli partokon, vagy az úgy nevezett hét pagoda; s végre a félsziget belsejében az Ellore mellettiek, a bhaug s a dhumnáriak, és a többi. Az elefantei nagy templom vagy 120 lábnyi, négyszegben. A hüvösb északi oldalon alkalmazott fő bejárás előtt egy mesterséges állvány van, nagyszerű kilátást engedve a tengerre. A templom fölé boltozódó hegy terhét, magából a kivájt sziklából meghagyott oszlopok tartják. A mellék templomok és kápolnák kisebbek, de hason idomuak. A falakat részben igen magas domborművek borítják, ábrázolataikkal bizonyítva, hogy Çiva templomában járunk. Hason jelleműek, de sokkal számosabbak a szomszéd Szalszette művei, melyek az elefanteiaktól csupán az által különböznek, hogy falaikon feliratok is láthatók. A Bombaitól keletre, magán a száraz földön, mintegy fél úton Puna felé levő, a s Ghat hegyekbe vésett kárlii vájatok terjelemre a szalszetaiak mögött maradnak, de művészi tökély tekintetében azokat, s a legtöbbeket messze fölül múlják. A főtemplomnak hossza itt 126, széle 64 láb. Domborművei s feliratai tanúsítása szerint Buddha temploma ez. Mindezeket messze maga után hagyja, India belsejében, a Ghant hegység közép tájáni, azon telep, mely a közel Ellorétól kölcsönzött neve alatt ismeretes. Ez, két három emeletben egy félkört tölt be, melynek oldalszárjai szinte fél mértföldnyire vagynak egymástól. A templomok részint közvetlenül egybefüggnek, részint közbeeső, ha nem is egészen ép, de legalább csak kisebb kápolnákat tartalmazó sziklatömegekkel elválasztják. — Az építészet egész hatalmát kifejtve látni itt,

a föld alatt, itt hol majd mindegyik hindú istennek meg van saját— részben óriás nagyságu—külön temploma; ékítve előcsarnokkal, lépcsőzetekkel, hidakkal, kápolnákkal, oszlopokkal, obeliszekkel, domborművekkel, és szobrokkal. Műértő szemtanuk mondják, mikint vannak az itteni szobrászati művek közt, melyek megérdemlik, hogy a Perikles korábóli legjobb görög példányokkal hasonlítottassanak egybe. Legyen bár túlzott ez állítás, de mindenesetre jelentékeny tökélyt tanusít az.

Mint a csak földalatti művek közül az elloreiak, úgy a felszínen is kimunkáltak közt a mahamalaipuriak tűnnek ki, úgy temérdekségük, mint magas művészi kivitelük által. Az itteni romok nem néhány templom vájatot, hanem egy sziklába vésett hatalmas királyi várost láttatnak; a partoktól kezdve szinte két mértföldre tartván, a—belsejökben templomokat, termeket, s kamrákat rejtő—kimunkált sziklák. Van itt többek közt egy, több oszlop sor által emelt roppant tsultri is, a zarándokok befogadására számítva. Sőt, keresztbe tett roppant kődarabokból, ragasz nélkül rakott rendes építmények, s rengeteg téglahalmazok is láthatók.

A néphit feltámadása a brahmaizmus ellen. Buddha felléptével egyidejűleg, még más támadást is kényszerült kiállani a brahmanok tana. Ez, a nép vallásos tudatából, a képzet által elérhető istenek utáni, egyidőre minden táp nélkül hagyott vágyából keletkezett. Mert hisz a vedai kor istenei, a harcias Indrával élükön, elveszték az életviszonyok változtatásával jelentőségüket, s a helyökbe léptetett Brahma fogalom nem olyan volt, mit a nép képzelme elérhetett, s minél az megnyughatott volna. Ugyanazért, az érintett szükségérzet kielégíthetése végett, új isteneknek kelle a képzelem által teremtetni, vagy legalább megifjult alakoknak kiemeltetni az ős néphit isteneiből. És pedig annál inkább, mert Brahma minden negativitásának daczára is, jóltevő hatalmak által környezettül kelle magát tekinteni a népnek, mely a Ganges áldott vidékén, társadalmi állapotai visszássága, s a rahjak, s ezek

tisztviselői zsarolása mellett is bőségben, jóllétben élt. Mind e jóllét, a természet rendes, nyugodt folyásának levén eredménye: csak egy szelid, csendben, de folyton munkáló istennek volt tulajdonítható. Ilyet teremté hát magának a hinduk képzete; személyesítve azt, az őś néphit alsóbb rangú isteneinek egyikében, Visnuban, kit a Rigveda s Manu törvénye mint a tarka fellegek lakóját, az epos pedig mint a lég és világosság szellemei legifjabbikát említ, s ki most a kég ég, a virágzó természet, s a termékenyítő vizek istenévé magasított. Azért, az áldást hozó vizek, kiváló viszonyban is állnak Visnuval, kinek jelképe, a köldökéből csirázó Lotos, melyen pihenve gyűjti erejét, a Ganges áradásinak ideje alatt. Kifejezni akarván, hogy a természetnek Visnu által ábrázolt rendes folyása évenként megteszi, mindig megifjító körjáratát: egy más jelképben is érzékítették azt, az évenként megifjúdó kigyóban, Anantában. De régi lakától, a tarka fellegektől sem szakították el; ezeket most egy csodás alkatu madárrá, Garudáva változtatta a képzelem, melyen Visnu nyargal. E folyton közel érzett, jótékony istenhez fordul most imádásával, az általa teljesen kielégített Ganges vidéki nép.

Ámde ez idő szerint már nemcsak a Ganges vidékén, s nemcsak az egész Hindostánban volt hon az arja nép, de — a partok hosszában előhatolva — kiterjedt az, a Ramajána, a szikla vájatok, sőt egyenes történeti adatok tanúsítása szerint, az egész dekáni félszigetre, sőt Cejlonra is; vidékekre, melyeknek természeti viszonyai egyáltalán elütők voltak a Gangesétől. Itt még mindig harcolni kellett a benszülöttekkel, sőt itt még a természet is makacsabb, s csak hatalmasb, csak rendkívüli erők ráhatása által megtermékenyíthető volt. Az itt honoltak vallásos képzete hát nem nyughatott meg Visnu alakjánál; erőteljesebbnek érezvén szükségét. Ily erőtelibb alak, az őshit istenei között — a varázsát vesztett Indrán kül — kivált Rudra volt, a térítő vihar erős istene. Mivel ez isten megrendítő sűvöltése, s romboló szá-

guldása volt az, mire az életadó esőzések következtek: nyilván van, hogy benne a rombolóval, az áldást adó egyesülve volt. E minősége irányzá mindenek fölött reá azon vidékek lakói figyelmét, melyeken a tenyészlet egyenesen amaz esőzéstől függött, tehát Dekan egész arja népességéét; ez okozá, hogy e népesség, ép e jótékony oldalról tekintve, már Visnu alakja felmerültét előzőleg megkezdé őt mindenek fölé helyezni s Çiva — tenyészlet — néven imádni. E hatalmas isten, a harczos Indrának e hős viadaltársa, s utóbb helyettesítője, mint a hármass világ ura, a szigonyra támaszkodik, tigris bőrt hord vállán, kifejezése végett fentartatlan rohanásának, előre törésének. De legkedveltebb jelvénye, az erős támadásu, és egyszersmind tenyészerejü bika. Ezért ennek képe ékíti zászlóját, s ezen nyargal. Hason észjárásra mutat a körülmény, mely szerint ugyanő, a nemző rész jelvényében, a Phallosban érzéktve is tiszteltetik.

Ilykép két oldalról is megtámadva, alig reménylhetének a brahmanok sükert, ha erejüket megosztva harczolandnak. Jól érezve, hogy veszélyesb ellenségük Buddha, és tana: ez ellen összpontosíták erejüket, s a nép vallásos szükségletének eleget teendők, készek voltak, a képzet imez ujszültöiteit föl venni rendszerükbe.

A brahmanok rendszerének átalakulása. A néphit isteneinek felvétele, tetemesen módosította a brahmánok rendszerét; haugyan ez által ujra jogosultságra jött abban, az anynyira lenézett természeti élet. Ez ellenmondást csak is azért birta meg rendszerük, mivel volt annak egy oldala, melyről ezen, az idők folyama által igényelt módosulásnak tárva állt. Brahma ugyanis, minden általánossága mellett is, létkául fogatott fel a részlegesült s határozott világnak. Lett légyen bár a világ megszülése részéről csupa játék: de azért nem kevésbé tényleges volt az, s olyan minek fölvételét a világ eltagadhatlan létezése parancsolóan igényelte. Mi volt természetesb, mint hogy ezen, Brahma által — ha csak játékból is — megteremtett világnak megtartójául fogják fel

Visnut, a néphit istenét, mely mint ilyen, egy részről mindenütt jelenlevőül s munkásul volt ugyan—a néphitteli egyezetben — gondolható, de más részről mint csupán e ját-szi világ megtartója, határozottan alá is lett rendelve Brahmának, a brahmanok ezen legfőbb, sőt sajátlag még mindig egyedüli, való istenének.

Még teljesebben elégtételt a brahmaismus követelésének a dekáni néphit istenének, Çivanak is befogadása, vagy inkább e befogadás mikéntje által. Láttuk, hogy e hatalmas és erős istent, főleg jótékonyági oldaláról érvényesítette a dekáni nép hívő képzele. Ám ez oldalról felfogva, nem juttott annak hely a brahmanok rendszerében, azon brahmánokéban, kik főleg a Ganges-vidék természetét tartották szem előtt, hol pedig a tenyészet föltételei közt nem volt a pusztítás. Ezért a teremtő, vagy inkább a szülő Brahmának, s a megtartó Visnunak ellenében, lerontónak gondoltak Çivát; elfelejtésével a körülménynek, hogy imádói képzele szerint, mindig tenyészet sarjadzik fel romboló nyomaiban. Így lön Çiva, a brahmanok rendszerében, a rontásnak erős istene, Asura, kinek nyakláncza koponyából fűzött, s ki a holtak hamvaival van fölkenve. — E nagy hatalmu istent, rendszerükben inkább meghonosítandók, azon forrásból származtatták hatalmát, melyből folyt felfogásuk szerint minden erő — a vezeklésből; mely hiszen az emberi erőt is annyira felfokozni bírta, hogy előtte magának Brahmának is rettegnie kellett. Benne hát az askesis hatalmát szemlélték, mint Visnuban a lemondás nagy erényét, s egyszersmind újra kifejezték; a világ semmiségérőlí tudatukat; a legfőbb istenek mellé állítván annak lerontóját.

Brahma, Visnu és Çiva egybefoglalása szülte, az ind háromságnak később mind előbbre lépett képzetét. E háromság egység is volt egyszersmind; a mennyiben a brahmanok tana szerint csak ugyan Brahma volt mindennek végalapja, kinek ját-szi teremtése igényelte, a magában megállani képtelen világot fentartandó Visnut, ép úgy, mint az ezt jogosulatlan-

sága miatt lerontandó Çivát; s a mennyiben a nép Visnu imádó részének képzele, ezt tette egyedülivé, Brahmát és Çivát csak alárendelt jelenségekül tekintvén; miben őt a Çivát imádó más rész, ennek alappá tételével hiven követte.

Visnut és Çivát, a nép vallásos képzetének imez ujon szöloiteit, minden rövidség nélkül birták hát rendszerükbe fogadni a brahmanok; szerencsésen kikerülve így, az ez oldalrólí támadást. De ezzel nem elégedtek meg; egyenes hasznót is akarván abból venni, Buddha ellenében. Mi sem volt természetesb, mint a mindig és mindenütt jelen s jóakaróan tevékeny Visnut nemcsak a természet áldásos folyamában szemlélni, hanem az embervilág kiválóbb hőseiben, jóltevőiben is; és pedig a multban úgy, mint a jelenben. Innét a képzet, annak gyakori emberré létéről, s az emberi testben általa a szükség minden idején tett oly véghetlen szolgálatokról, mikhez Buddha érdemei távolról sem hasonlíthatók. Így Visnu él ezentúl Paraçu-Rámában, s győzi le benne a dölyfös Ardsunát, de ő él az eposok hőseiben is. Krishna személyében Visnu vezeti és irányozza a nagy háborút, ugyanaz harczol Ravana ellen, Rama alakjában. Az e czélnak megfelelő, de a régibb alakot teljesen el-tüntetni nem birt átdolgozások, nem várattak magukra. Ezek szerint nem Nandának, a tehénpásztornak gyermeke többé Krishna, hanem a Visnu által megtermékenyített Devakié, kinek szöloitével amannak gyermeke elcseréltetett. A Panduk fővédője az istenek legfőbbikévé tetetvén: természetes, hogy ügöknök mind kedvezőbb irányt vett az egész költemény.—Más oldalról Ráma sem maradhatott közönséges ember. Istenné tétele czéljából új bevezetést nyert a Ramajana, melyben elmondatik, mikint a már rendkívül idős, s még mindig gyermektelen Daçarathanak sükerült ló-áldozatot nyujt-hatni az isteneknek, s kinyerni kegyüktől az ígéretet, hogy örököse fog majd születni. Az istenek ezen ígéretével egy i-dejüleg, aggasztólag elhatalmasult a szörnyek fejedelme Rava-vana, kinek Brahma az istenek részéről sérthetlenséget biz-

tosítván, legyőzésére nincs más mód, mint Visnunak emberre lenni; mit ő az istenek gyűlésének kértére meg is ígért. Így lett aztán, hogy az áldozat tisztító tűzéből kiemelkedve, egy csodás alak közeledett Daçarathához, folyadékkal telt edényt adva át neki, s útasítván őt, hogy annak tartalmát nejeivel itatná meg. Daçaratha a folyadék négy nyolczadát Kausaljának, három nyolczadát Szumitrának, s végre a maradékot Keikejának adta. Így fiai sajátlag mind Visnutól szármozottak, de úgy, hogy az isteni állag legnagyobb teljességben volt meg Ramában, aztán Laksmanában, s legkisebben Keikeja fiában Bharatában, egészen úgy mint a hősköltevény előbb is hirdette.

A brahmaismus érdekében nem volt elég, befogadni a néphit újabb isteneit, s elsajátítani a buddhaismus azon előnyét, mely a legfőbb lénynek emberi alakban szemléltetőségében állott: sőt inkább részeseivé kelle azt tenni az elmélet előnyeinek is. Ez meg is történt, legalább mennyire a brahmanok érdekének rövidsége nélkül megtörténhetett. Buddha tanának előnyei, főleg az egyedi lelkek önállósításában, az örökös ujjaszületestől menekvés lehetővé tételében, s irányának mindenki iránti jóságos voltában állottak. Mindezeknek részeseivé tette magát a brahmaismus is. — A nép képzetéhez alkalmazkodott újabb elmélet, a gondviselő jóságos Visnut is a mindeneket alkotott Brahmának kifolyásául, és mégis önállóul, sőt annál mint puszta háttérre súlyosztatnál, sajátlag magasabbul tüntetvén fel, s tanítván, mikint az, a világügyekbe bonyolódása daczára, folyvást magánál is marad egyszersmind: nyilván kijelelte útját az egyedi lelkek a nélküli önállósításának is, hogy e miá a világlélek létezését feladni kellene. Azért ez újabb álláspontról mondja Visnu: „A világlónak világa, a csillagoknak fénye, az erősöknek ereje, az értelmeseknek értelme, minden teremtménynek magva, ez vagyok én, oh Ardsuna, nyilván kifejezvé, mikint az egyenkintiek nem egészükben, hanem csak legbensőbb állagukban tekintendők a világlélek nyilatkozatiul. Az egyedi

létezés ellenébeni imez engedékenységek megfelelően, az anyagot sem mondják többé pusztá látszatnak, sőt annak örökkévalóságát elismerve, csupán változó voltát tanítják; mondván, hogy az anyag elveszése, sajátlag csak annak változása, hogy egynek enyészete, mindig másnak támadása. Így a lélek hüvelyének lehámlását is mindig másnak öltése követi. Egészen úgy, mint Buddha tanította. Sőt az egyezet még tovább is megy; ez új rendszerükben a brahmánok is tanítván, hogy a lelkek egyedi létezése, s vele a megtestesülés, véglegesen legyőzhető, még pedig—egyelőre legalább—nem a test túlságos és kínos sanyargatásai által többé, hanem inkább a magába szállás, s a világlélek fölötti gondolkodás folytán, mint mi a velei egyesülésre vezet. De minden egyezet mellett sem enyészett el teljesen, a két tan közti különbség; haugyan a brahmanok még mindig az általános világlélekre viszik vissza az egyedi lelkeket, ha nem teljességükben, legalább legbensőbb magvukban, s haugyan ép e benne alapultságból magyarázzák a velei egyesülésnek lehetőségét. Ez eltéréstől folyt, hogy a várnák különbségét mint a világlélekből kifolyás sorozati rendén alapultat, folyvást egész szigorral fentartották, s hogy tovább is a rendi kötelességekben oszlatták fel az emberi kötelességeket. A további különbség megint abban állt, hogy tán a nép képzetére hatás, s önnön állásuknak mind fontosbá tevése czéljából, egyre fokozták az istentisztelet körüli szertartásokat. Mennyire ment e fokozás? megértjük, hallva, hogy az egyszerű Zoma áldozat szertartásai utóbb napokat, az ez idő szerint legmagasbra helyezett ló-áldozatái pedig éveket vettek igénybe, s követelményeket formáltak, melyek szinte betölthetlenség voltak.

A brahmanok ez újabb tana, melyben a magába mélyedő eszmélkedés, s tarkánál tarkább tisztulási és áldozati szertartások, s így tulajdonkép az új, s a régi istenek tisztelete párhuzamot tartottak; mellette a buddhismus istentagadó kékedése, szelid s nyugalmas életre vivő moralja — voltak a hinduk életét határozó s ellentétüknel fogva erőteljesen mozgó

hatalmak, azon időben, melybe a görögökkel, s ennek folytán a külvilágali érintkezésük esett, mely érintkezésre vetendünk következőkben néhány pillantást.

b) Érintkezés a külvilággal.

A hinduk elég szerencsések, vagy szerencsétlenek voltak, egészen magukban, s azért lényükhöz hiven alakíthatni életüket. Szerencsések, mert külröli háborítatás, zavartatás nélkül fejlődhettek; szerencsétlenek, mert csak e külröli érintetlenség mellett volt lehető, egyszer fölvelt irányukban elmerülve, oly példátlan egyoldalúságba sülyedniök.

Tudjuk, hogy hazájuk csupán észak-nyugoti oldaláról volt férkezhető, s hogy azért ez irányt kellett követni minden külröli támadásnak; említettük, hogy csakugyan ez volt iránya a hinduk elleni legelső támadásnak, az assyrokénak is; végre kiemeltük miként e támadás sikere csupán az ačvakák meghódításában határozódott, egy törzsében, mely az Indus jobb partján székel, s ugyanazért mintegy előre tölt iztül volt tekinthető. Nem terjedt messzebb, az Assyrok után hatalomra jutott medok, urasága sem. Sőt maguk, a medok hatalmát örökölt persák se hatoltak át az Induson, daczára Cyrus és Darius hódításainak, s ez utóbbinak dicsősége csak az összes jobb parti törzsek alávetésében állott.

Macedoni Sándor volt hát első, kiknek Kr. előtt 327-ben megindított hadjárata által legelőször gyakorolt erősebb hatást Indiára a külvilág, de csak akkor, midőn már közel egy századon át Čudrák ültek — a buddhismus hatása folytán — Magadha trónján, akkor, midőn a brahmanok két oldalról is megtámadott rendszerének megifjodása már bevégezve volt; mintegy új tényezőül lépve föl, az ellentétes hatalmak viadalterén.

A természettől igen tagozott, s ezért mint mindig, úgy Sándor korában is több apró államot számlált az Indus-vidék. Ezek egyik fejedelme, Taxiles által is hívva, 327-nek tavaszán indítá meg Baktriából a hős táborát, a legrövidebb úton vezetvén azt — a Hindu-Kuh egyik északnyugoti nyílásában általa már előbb alapított Alexandria, s onnan Nicäa, felé, melyet táborozása kezdetpontjául nézett ki. A Kopphen folytáni előhatolása közben jelent meg előtte Taxiles, több Indus vidéki fejedelmekkel; víve, hódolat jelül, minden nemű drágaságokat, s huszonöt főnyi harcz-elefántot. Tán e találkozás folytán vett értesülése következtében, két részre osztá Sándor seregét; egyik fele, Taxiles és társai által kísérve, a Kopphen folytán volt—Perdikkás és Hephästion vezérlete alatt—előhatolandó, egész az Indusig, s egyszersmind előkészítendő, az ezeni átmenetelt; míg maga Sándor, a háborgó hegyi népeket volt seregének más részével megfélemlítendő, s tőlök néhány hadi utat elfoglalandó. Temérdek veszély és fáradság-gal járt feladatát egy év alatt végrehajtván, az Induson lehajózott, egész addig, hol reá, az azoni átmenetet előkészített vezérei, seregének más részével várakoztak. A Kopphen, vagyis a mai Kabul torkolata fölött, Attoktól kissé északra, eszközöltetett az átkelés. Erre, Taxilesnek hozzá küldött követei kíséretében, ennek fővárosába, Taxačilába érkezett, hol az Indus és Hidaspes közti területet, s e területnek ügyeit rendezvén, Porus elleni hadjáratára indult.

Porusnak, a korban az egész Indus-vidéken leghatalmasb s több mint háromszáz várost számlált országa, a Hidaspes és Akesines közt feküdt. Taxiles e régi ellensége, egyáltalán nem levén hajlandó Sándornak meghódolni: erélyes ellenállásra készült, s derék serget állított fel, a Hidaspesnek védelmére; mely mindennap várta, a Sándornak ugyan hódolatát jelentett, de azért Porussal szövetkezett Abisaresnek hada által méginkább leendő megerősítettését. Ezt megelőzendő, sietett Sándor átkelni a Hidaspesen. Szán-

dokát szerencsésen végre is hajtá, bár munkáját a folytonos esőzések igen megnehezítették. Az átkelésre rögtön következett, s a fejedelmek által személyesen vezetett hét órai csata, nagy és nehéz volt. Az ellenállás erélyessége egyébiránt, csak annál döntőbbé tette az eredményt. Porus seregének nagy része elesett, nagyobb fogolyá lett; ez utóbbiak közt volt maga a király, az előbbiek közt két fia. Porus határozott jellemét és vitézségét méltányolván, sok nemességgel bánt azzal Sándor, meghagyva őt országa kormányán, s Taxiles ellenébeni eljárásától eltérően, még szatrapát se nevezve mellé. Bánásának e nemességével, szövetségést, sőt barátot nyert Porusban, kire mindig s minden esetben bizton számíthatott. A küzdőterén Nicäat, az átkelési ponton Bucephalát alapítá; amazt agyőzelem, ezt, ott veszett kedvenc lova emlékére. A Hidaspes és Akesines közti egész terület további meghódításának, mi jelentőbb akadály sem állt ellen többé, s ezen csak hamar elfoglalt egész vidéket — kevés független helyek kivételével — Porus kormányára bizván, s a fellázadt Asszakánok ellen Filep és Tiriapes vezéreit küldvén: maga egyenes irányban folytatta útját, az Akesinesen túlra. Ellenállásra sem e folyónál, sem a Hydraotesnél — Iravaddi — nem talált, sőt az ezen túl, keletre székelt — részint köztársasági kormányu — népek legtöbbszei is önként meghódultak. Nem így a Kathäok, kikkel, s frigy társaikkal legnehezebb csatái egyikét kellett Sangala előtt vívni. A küzdelem hevében felbőszült seregnek 70000 fegyverképes indesett itt, részint a csata alatt, részint az erődített Sangala bevétele után, áldozatul. Utolsó nagy munka a Hyphasisig, Sándor indiai hadjárata e keleti határáig, melyet minden további lényeges nehézség nélkül ért el.

Nem az e folyón túli, részint az áthatolandó sívtag, részint a hatalmas Ganges-táji ország részéről fenyegetett veszélyekről vett értesülés, hanem sokat szenvedett seregének megváltoztatni nem birt akarata okozta, hogy hódító útját tovább nem folytathatva, 326-nak Augustusában vissza fordult.

Már September közepén a Hidaspesnél állt, Nicea és Bucephala körül összpontosított seregei közepett. Itt, a meghódított India ügyeit rendezve, Taxiles és Abhisares országaikon küli minden hódítmányát Pórus főhatalma alá helyezte; hét népet, s több mint két ezer várost adván főhatalma alá.

Aztán megindult—időközben épített flottájával—a Hidaspesen az Indushoz, majd ennek torkolatától Susa felé szándékozván, részint vizen, részint szárazon venni útjat; hogy így délen térjen meg, az északról jött sereg. Ismételt föllázadások s folytatólagos hódítások okozák, hogy mégis csak a következő 315-ik év Juliusának utolsó felén érhetett az Indus torkolatához, Pattalába, mit kedvező helyzeténél fogva erődített kikötővé alakítva, csak a következő hó vége felé hagyhatott el.

Bármi futólagos volt is e hadjárat, mégsem vezett az el nyomtalanul; alapját képezve a görögök minden későbbi vállalatának Indiában. Igaz, hogy a Sándor kora halálára következett zavarok India felszabadulásának is kedveztek. Nemcsak, de e zavarok idejében páratlanul kedvezők voltak a körülmények, egy nagy hindu állam létesítésére is. A nyugoti félen, minden régi hatalmat alapjában rendített meg Sándor hadjárata, s önálló erők helyett, kül erőre támaszkodókat hagyott hátra. E kül erő most hatálytalanná lett. A Ganges vidék legterjedtebb, s gyakorolt főhatalmánál fogva szinte egyedüli államában, Magadhában, a brahmanok és ksatrák botrányára, 400 óta çudrák uralkodtak. Ehez jött, hogy e çudra uralkodók utolsója, Dhana-Nanda személyesen is gyűlöletes volt, rendkívüli kapzsisága és fukarságáért. E körülményeket felhasználva alapíthatá meg hatalmát, 312 táján, Szantarakottusz, a Maurja dynastia hirneves őse; s terjesztheté ki azt—ha nem közvetlenül, legalább közvetve—szinte az egész Hindostánra, sőt egy, Seleucussal kötött béke folytán, még az Induson túli arjakra is. Még messzebre terjedt útódai főhatalma. Unokája a többször említett Açokas, parthosszat már a legszélsőbb délig előre hatolt, Ceilonnal átellenbe. Mindazáltal a Maurják e nagy hatalma sem gátolható, hogy Baktria

királya Eutidemos, méginkább pedig ennek fia Demetrius, Kr. előtt mintegy 200 évvel, egy hatalmas görög királyságot ne alapítson, nagy birodalmuk északnyugoti részeiből, s hogy azt, ez utóbbinak szerencsés ellenfele és utódja 1-ső Eukratides, 170 táján, tehát a Maurja dynastia vég éveiben még ne növelje. Még sokkal hatalmasb volt, a görög hódítók közt legmesszebbre hatolt Menandar által, ugyanazon részeken 160 körül alapított, szinte 20000 □ mföldnyi, keleten a Jamunáig, délen az Indus torkolatáig, északon a himalajai előhegyekig terjedt ország. Nem lehetlen, hogy a nagy hindu birodalom nyugotoni ily tetemes meggyengítése hatott ki, annak keleteni sorsára is; lehetősitvén a dynastiának Puspamitra által lett leszoríttatását, s az egyes részek egybefüggésének meglazulását. Azonban Menander országa se volt tartós. A Juettik által üzött Szákok Kr. előtt 116 táján megalapították nagy birodalmukat, mely Baktriat, Kabulistant, s Menander egész országát magába foglalva, az indiábani görög befolyásnak véget vetett; azon befolyásnak, mely az Astronomiában határozó, s a művészet egész világában igen nevezetes és jótékony volt; azon befolyásnak, melynek idejében, s alkalmasint hatása alatt is, némely ágában tetőzött, másokban fejlődésnek indult az ind művészet, és irodalom. A Szákok urasága sem tartott soká; nyugoton a mind előbbre tört Juettik, keleten az ünnepelt Vikramaditja dönték meg azt. Ez utóbbi, épen a Szákok hatalma megtörése idejével kezdte meg, Kr. előtt 36-tól számlált, s India szerte legáltalánosabbá lett aeráját. De e részeken még mindig nem volt nyugvás, megállapodás. Csakhamar megérkeztek a Juettik, s Kr. előtt 20—10 körül elfoglalták a Szákok birta földet, s helytartók által kormányozták azt.

Vykramaditja korában a nyugottali békés érintkezés is igen emelkedett. Strabo előtt alig husz hajó vitorlázott évenként Indiába; korában már tetemesen öregbedett a forgalom, s csak hamar rendkívüli emelkedést nyert az által, hogy Augustus idejében a nyugoti világgal is megismertette Hippalus

a Monsum, vagy Musson szabályosságát. Ennek segélyével, keresztül a nyílt tengeren, évenkénti rendszeres hajózás váltotta fel, az addig fáradságos és vészes parthosszatti közlekedést. Plinius korában — 48 táján Kr. u. — már 50 milio sestertium vitetett be Indiába, az ott vásárolt, s nyugoton ötszörös nyereséggel eladott czikkekért. E jelentékeny kereskedésnek majdnem egyedüli székhelye Alexandria volt. Ugyancsak Augustus korára esik, az első hindu követségnek Romában megjelenése is, mit Claudius alatt egy másik, Ceylonból követett. Mind e sűrű érintkezés, nemcsak az anyagi jóllétet emelte, hanem a szellemet is fejlesztette.

A nyugottali békes érintkezés imez emelkedését, hamar követte a látkörnek kelet felé is tágulása. Kr. előtt 89—106 több hindu követség ment Chinába Ho-te császárhoz; tán segélyét kérve, az észak-nyugoton akkor oly hatalmas barbarok ellen. Úgy ezen, mint a Kr. u. 159—161 megújítva küldött indiai követségeknél nevezetesebbek, mert tanúságosabbak azok, melyek 222—280 Chinából mentek Indiába. E követségek, a Ganges torkolatától 7000 li távolságra, annak partjainál feküdt, árkokkal és erődítvényekkel védett fővárosában, hihetően Pataliputrában találták a királyt. A rendkívül sűrű népesség, szárazon és vizen gyakor utakat tevén, élénk kereskedést folytatott. Ez elevenség folytán, jelentékeny jólétnek örvendett, miről gazdagon épített paloták, s élőfák árnyaiban állott több emeletű házak tanuskodtak, szökőkutakkal belsejükben. A buddhismus teljes virágzásban volt. — Valamivel későbbi időkből megint, a babyloni Bardasanes ad igen érdekes értesítést, úgy a buddhismus, mint a brahmaisumus-ról. E szemtanu írja, hogy az ind társadalmi rendek elsejét a görögök Gymnosophistai képzik, kik kétfélék, t. i. brahmanok, és szamanok. A brahmani állást születés adja; mindannyian egy közös töttől származtatják magukat. Ellenben a szamanok különböző rendekből válnak ki, mindazokat maguk közé fogadván, kik isten ösmeretére törekeshnek. A brahmánok nincsenek a királyok alatt, s mit sem adóznak

közszükségekre, közülök a bölcsesség kedvelők erdőkben, vagy a Ganges partjain élnek, gyümölcsössel, téjjel, és rizssel. A hús evést, istentelen s megtisztátalanító cselekedetnek tartják. Istennek szolgálva, egész nap, s az éjnek is nagy részén énekelnek, és imádkoznak, gyakran böjtölve. Mindeniknek külön kunyhója van, mert nem élnek társaságban; ritkán érintkeznek, s ha néha mégis teennék, aztán annál szigorubbán magukba zárkoznak, s épen nem beszélnek. Ellenben, ki a szamanák közé felvétetni kíván, jelentkezni kell felsőbbségénél, elhagyja lakát és birtokát, s fejét megnyirve, és a szokásos öltönyt fölvéve a szamanák közé menni; s netán hátrahagyott családjával nem gondolva, csak magában élni. Családjáról aztán a király fog gondoskodni. A szamanák, a városokon kívül élnek, s istenröli beszélgetésben töltik idejüket. Vagynak házaik és templomaik, a királyok által építve; ugyanezek gondoskodnak tápláltatásukról. Ételük: rizs, kenyér, gyümölcs, és zöldség. Haranggal adott jelre összegyűlve, közösen étkeznek. Nejeik nincsenek. — A népesség többi része nagy véleményvel van rólok, mint a brahmánokról is. Maguk a királyok is gyakran megjelennek nálók, kérve imáik segélyét s tanácsaikat. Nem kell mondanom, hogy ez előadás samanái, a buddhista çramanokkal, a bhiksukkal ugyanazok.

Mint Bardasanes a harmadik század első negyedére, úgy Fa Hian a negyediknek végére, s az ötödiknek elejére áraszt megbecsülhetlen világot. Buddhának e chinai hive 399-ben kezdé meg, s 414-ben végzé be indiai zarándoklását. Ez időtt nemcsak az Industól keletre, de attól nyugotra is tiszta arja szellemet és műveltséget talált, egész a Hindu-Kus fő nyilásáig, s a brahmanismus mellett mindenfelé teljes virágzásban lelte a buddhismust is. Még tanuságosabb a másik chinai zarándok Hiuan-Tsang, ki a 7-ik század közepe táján járt Indiában, s ott töltött idejének hossza, útjának terjedelmessége, s figyelmének sokoldalúságánál fogva szerfelett jelentékeny forrás. A tőle vett értesülések folytán is, határozta

el Sziladitja, India az időbeli fő uralkodója, egy követség küldését Chinába, mi 64-ben létesítve, chinai részről azonnal viszonzotatott is. Az ismételt követség váltásoknak azonban Indiára nézve szomorú végük lett. Mert 648-ban egy nagy követet küldött Indiába a chinai császár, képviseltetni akarván ott is, az emberiségnek és igazságnak náluk uralkodó szellemét. Lőn azonban; hogy megérkezése előtt Sziladitja meghalt, s egy forrodalom segélyével annak vezére Olorasun ragadta magához az uralkodást. Ez nem akarta bebocsátani a követet, s midőn az erővel akart volna magának utat nyitni, kíséreit levagdaltatta; hatalmába kerítvén, a chinai császár ellenében adókötelezett népektől általa utközben behajtott, nagy értékű adókat is. Erre, az akkor hatalma tetőpontján állott Chinának követe, Heuen-tse, Tibetbe visszavonult, parancsolván a körüli népeknek, hogy állítsák ki fegyvereseiket. Tibet 1000, Nepal 7000 főt ki is állított. E kis erővel képes volt Heuen-Tse keresztülkaszul gázolódni az országon; elfoglalni a birodalom székhelyét, több mint 580 nagyobb várossal együtt; ezrenként fejeztetni a foglyokat; s hatalmába keríteni magát Olorasunt is, kit aztán Chinába küldött. A hinduknak mindezt megengedett csodás tehetlensége sejteté, mi sors vár Indiára most, midőn egyre sűrűnek a rohanó mohammedanismussali érintkezései; sejteté, hogy ez érintkezések annak erejét megtörve, hanyatlását, s így történetei 3-dik időszakát fogják előkészíteni.

c) Eredmények.

India világkorának neveztük az időt, melybe esett Buddha fellépte, s a külvilággali érintkezés. Nem ok nélkül. Mert azon kül, hogy Buddha rendszere csak a brahmaismus következetes tovább fejlesztése, s így már magában is előlé-

pés: közvetve is jelentékeny fejlesztő hatást gyakorolt az; ellentétessége által felvillanyozva, s megtermékenyítve mintegy a brahmaismust. E hatást a vallás, s az evvel egybefüggött építészet és szobrászat terén, valamint a történetén is már láttuk, egyebeken mindjárt látni fogjuk.

Más oldalról, igaz ugyan, hogy a külvilággal érintkezés Indiának részleges meghódítására vezetett ismételten: de az is igaz, hogy e hódítások épen részlegességük és ideiglenességüknél fogva, egyáltalán nem voltak eltörpítőek, s nem gátolták, hogy az oly igen egyoldaluvá vált arja népre nézve, valódi áldássá ne vált légyen, e mintegy aczélozó és utba igazító találkozás. E két oldalról is bekövetkezett fölvetésnek következményéül tekintendő, az egész dekáni partvidéknek, s az áldott Taprobanének e korba esett meghódítása, az arja nép és műveltség részerei megnyerése is. Aztán India határain kívül sem volt egyáltalán passív a hindu nép; mert hisz ő is hódított, ha nem a kar vitézségével, hát az eszméknek hatalmával, megnyervén a buddhismus részére az egész magas Ázsiát, s China népességének legnagyobb részét.

E kor legnagyobb vívmányai még is, nem a gyakorlati cselekvékenység, hanem az elmélet terén szemlélhetőek; hol alig van egyetlen irány, melyben jelentékeny haladás nem volna található; nem annyira a buddhismus világában ugyan, mint inkább azon kívül; de részint annak, részint az idegen elemekkel érintkezésnek hatása folytán. E haladást, legalább a főirányokban csak futólag is felmutatni: ez czélunk a következőkben.

A szanszkrit nyelv megifjulása, s régibb alakjától eltérése. Főnebb érintettük, hogy az arja nép ősnyelve, a szanszkrit, már Buddha korában sem volt a nép élő nyelve. Ezzel azonban nincs mondva, hogy az teljesen megsemmisült; sőt kétségtelen bizonyos, hogy fenmaradt az, az ind értelmiség irodalmi műveiben, s mint az ezen irodalomban élt brahmanok tudományának s egyházi életének szent nyelve, lehetően gondos tovább műveltetésben is részesült. Csak

mint ilyenben nem pedig mint élő népnelvben honosulhat-
tak meg, az e kor szanszkrit műveiben oly igen feltűnő azon
szörny compositumok, melyek a régebbiekben, például a ve-
dákban még hiányzanak. Ezekben, az összetétel helyes sza-
bályai, szigoru következetességgel ugyan, de oly túlságig
víve érvényesítették, mely mellett a gyakorlati életbeni
gondolat közlés világossága szükségkép elveszendett, s me-
lyet azért az meg nem engedhetett. Hason eset van, a ké-
sőbbi szanszkrit által oly nagy mértékben érvényesített Szandhi
törvényével, mely szerint tulajdonkép egy tételnek minden
szava egyesítették, a végző és kezdő hangoknak hasonítása,
vagy valamely más útoni összefűzése által. Az egyáltalán
helyes nyelvészeti szabályoknak, szinte a képtelenséggel
határos végletekig keresztül vitele által tanusítottnál, nem
kisebb nyelvészeti érzéket bizonyít, a szanszkritnak, — a be-
lőle származott népnelvek visszahatása folytán és mellett
eszközölt — módosítása is. A hinduk nagy figyelemmel voltak
azon idomulásokra, melyeken átmenve szülte nyelvük leányait;
s a hangváltozásoknak azokbani törvényeit ellesve, vissza-
vitték azokat magára a szanszkritra is. Ez oka, hogy az új
szanszkrit sokat nélkülöz abból, mivel a régi birt, minek
elvesztét, időközi kihalása s azon törekvés magyarázza, mely
annak minél érthetőbb alakban lehető újból felélesztésére
irányult. Ilyen a nyelvészek által ugyan ismert, de elavult-
nak mondott gyökök és hajlítási alakok nagy mennyisége. Ela-
vulásuk oka az, hogy a szanszkrit felelevenítésének s mintegy
megifjításának idejében divatozott népnelvek, azon gyökö-
ket s hajlítási alakokat, vagy épen nem, vagy csak oly igen
elváltoztatva használták, hogy belőlök azokat épen nem, vagy
csak nehezen lehetett volna a szanszkritban is megérteni.
Más részről megint, az új szanszkrit sok oly gyököt bír, mit
a régibb nélkülözött. E gyököket, — valamely leány nyelv
törvényei szerint — az ismerhetlenségig átváltozott alakjaik-
ban, mintegy visszavette az új szanszkrit; mik hát, mint rá-

nézve nem teljesen idegenek, benne könnyen is meghonosulhattak. —

A szanszkrit ez idomulására ügyelve, ne felejtjük azon nagyszerű vívmányokat se, melyeket a nyelvképzés terén, a nép nyelvek, élükön a buddhisták szent nyelvének, a pálinak teremtése által tett a hinduk szelleme.

A megifjult szanszkrit, és a prakriták közt megoszolva született meg a hinduk e kori irodalma; jelesen amabban a brahmánoké, ezekben a buddhistáké. Mivel azonban utóbbit a brahmanok fanatismusa majdnem teljesen semmivé tette: a következőkben, ismét csak a szanszkrit irodalomról lehetend szó.

Az ind nyelvészek. Magánál az irodalom közegéül szolgáló nyelvnél maradvá, ennek páratlan egyszerűsége tanúsított, s fölül mulhatlan következetességü művelői közül, kivált Paninit kell kiemelnünk. Ő, a szanszkrit nyelvészettel foglalkozóknak mintegy központját képezi; az által, hogy előzőire hivatkozik, s azok vizsgálatainak eredményeit átvéve, s újból feldolgozva visszaadja; s az által, hogy a későbbi nyelvészek megint, mint az ő commentatorai, vagy legalább, mint az ő általa rakott alapokon állók szerepelnek. Ugyancsak a szanszkrit nyelvészet terén, különös kiemelést érdemelnek még, Casinatha és Vopoveda gyökgyűjteményei, s Amara Sinha nagy híré szótára.

A prakritak művelői között, Vararuchisé azon dicsősség, mi a szanszkritra vonatkozva Paninit illeti. Azon körülmény hogy a szanszkrit nyelv nem csupán a gondolatközlés egyszerű eszközének, hanem valami szentnek, s művelőit mintegy megihletőnek is tekintetett: fejti meg az e téren tanúsított buzgalmat, s magyarázza a rendkívüli sikert. Mindez meg, a prakrita nyelvészetre is jótékony hatást gyakorolt, okvetlenül. Így lettek aztán, nemcsak a szanszkrit, de ez utóbbiak is jelentékeny tökélyre víve, s arra képesítve, hogy benők nem közönséges irodalom születhessék.

A tapasztalati tudományok. Ez irodalom egyik szebb

gyöngyét a mértan képezi. Nem említve, hogy a zerus jegyének használatba vétele, valamint a számjegyek értékének, azoknak a számsorban állásától felfüggesztése is, hindu találmány: csupán azt említem meg, mikint tekintélyek állítják, hogy például Brahma Gupta és Bhaskara Akarjanak a Kr. u. 7-dik és 12-dik századbóli művei, annak idejében hozzánk, jutva, még Newton halála után, s Euler idejében is előmozdíták vala az algebrábani haladást.

A mértani ismeretek fejlettsége mellett meglepő, s csak a külvilágtóli elfordultságból magyarázható, az égrajziakban önállóan tett előhaladásuknak oly csekély volta. Mit e téren tőnek, leginkább a görög és chinai ismeretek elsajátításában, s vissza adásában határozódik.

Hason okból, hason eredményt kell várnunk, e földi világra vonatkozó tudományokat illetőleg is. Ugyanazért, sem a természetrajz, sem a természettan, nem emelkedhettek valami nagyobb magaslatra: habár a hinduk éles esze, és finom érzéke, több, figyelmet érdemlő észleletekre vezetett is, mindegyik körében. Kivételt úgy látszik csak az orvostan, s az ennek szolgálatában állott vegytan képezett. Nem csoda. Hisz az áldozati barmok fölszedelése, az egyes részeknek az áldozati czélok szerinti kiválaszthatása, némi boncztoni ismereteket igényelt, s ezekre vezetett már kezdetben. Ehhez jött, hogy Buddha a betegséget és halált, az emberi nyomorok legfőbbjei közé számítván: az ellenök küzdő tudomány elővitelére, nevezetes lökést adott, minek következtében — orvosi műveik bizonyítása szerint — becses hódításokat is tőn az. Sebészi műtétekben Azsia minden népét fölülmulták; könnyű és ügyes kézzel, nagy gyakorlottságot egyesítvén. A hályog levevés, és a homlokbőrbőli orrképzés, hindu találmányok. Azonkül ismerték a hólyagkö szétzuzásának, s a méhmagzat elvételének módját; nemcsak, de nagyon valószínű hogy azon állításban is igazuk van, mely szerint nálók a himlő oltás is rég idők óta ismeretes. Sebészi könyveikben 127 készülék van leírva, s mindannyinak alkalmazása és haszná-

lata megmagyarázva. — Szerfölötti fontosságot helyeztek arra, hogy a tudomány elméletének elsajátításával, a gyakorlat, s ezzel amaz is egyesíttessék.

A hinduknak, egyfelől az elvont szemlélődés, más felől a játszi képzelet tarka világáhozi hajlama okozta, hogy földrajzuk is inkább költemény, mint tudomány lett; melynek elvont váza a szemlélődés, megtestesítése s elevenítése pedig a képzelem szüleménye; bizonyítva, hogy a hinduknak sokkal fontosabb volt, valamely világ rendszer felállítása, mint csak legközelebbi környezetüknek is világos szemlélete.

Világrendszereikben a föld úgy jelenik meg, mint a dwipaknak — szigetek, vagy felszigeteknek — rendszere, egésze. A lotos kitárult csészéjéhez hasonlóan, egy körlapot alkot az, melynek központját Meru szent tetője, körületét az egyes dwipák, számszerint heten, képezik; tajtékozva a körülövező tenger, s öntözve a Merúból fakadt s minden irányba kifutó folyamok által. E dwipáknak hegyeik, folyamaik és országaik-kal leírása, képezi aztán a részleteket, de melyek ép úgy a mesék világába tartoznak, mint — egyenkivül — maguk a bennök leirt dwipak is. Ez egy, maga Elő-India, a dwipak e legdélebbike. Ne véljük azonban, hogy bár csak ennek leírása is értelmes józanságot tanusító, s például India földabroszának elkészítésére képesítő lenne. Itt is lehető tarkán keresztezik egymást, szemlélet és költemény.

Az ind történet forrásaira vonatkozva mondottakból tudjuk, hogy a földrajz sorsát a vele oly szorosán egybefüggő történelem is osztotta. Ez nem lehetett másként; miután az ind tudományosság ügyvivőinek, a brahmanoknak szemében, az istenek története mellett, minden fontosságát elveszté az embereké, melynek értelmes felfogására és tárgyalására különben is képtelenné tette őket, az isten- és embervilág egymásba folytatása, határaiknak elenyészése. Oly népnél mi megszokta csodásnak tartani a természetet, s természetesnek tekinteni a csodást, józan történelem — nem fejlődhetett. Különben is, a történelem a nemzeteknek, s bennök

az emberiségnek életfolyamát és fejlődését ábrázolja, s így nem születhetett meg ott, hol a nép minden irányban részekre szakadva, magát nemzetül nem érezte. Ezért, csak a megállapodottabb, s hogy úgy mondjam józanabb buddhizmus feltűnével, tehát épen a tárgyalás alatti korban születhettek tüzetesen történeti művek, mik közt, kivált a cejloni, és kasmiri krónikák méltók a kiemelésre. Ne felejtjük azonban, hogy ez utóbbi, 1123-ban, Kr. u., már a mohammedanizmus uralma alatt, tehát India harmadik, vagy is vesztogló korában keletkezett; s hogy ugyanez, az előbbinek úgy teljesség és szabatoság, mint történeti hűség tekintetében messze mögötte marad; azért csak nagy óvatosság mellett használható.

Az ind költészet tetőzete. Nem e körök hát, hanem a költészet világa az, melyben termette legszebb gyümölcseit, a buddhizmus ellentéte, s az idegen elemekkel surlódás által felvillanyozott ind szellem. Láttuk. miként a hőskötemények, a védekezett brahmanizmus érdekében, tán a görög minták hatása alatt is, még egyszer átalakítva lőnek; adjuk hozzá, hogy a római irodalom Augustus korábbi tetőzetével egyidejűleg, az indoké is elérte általános virágzatának netóvábbját. Az ünnepektől Vykramaditja udvara volt, a legemelkedettebb irodalmi tevékenység színhelye; ékitve a költészet hét hírneves hőse, köztök a mindannyinál nagyobb Kalidasa által.

A fogalmilag legmagasabbat s így első, idő szerint is elsőül tekintett hindu világnézetnek egyáltalán megfelelő volt, azon költői ágat fejteni ki mindenek előtt, melynek tartalmát a múlt eseményei képezik — a hősköteményt. E népnek magában maradó, cselekvésben nem nyilvánuló jelleme folytán megint, a lyrikának kellett jókor megszületnie, fakadva az érzelem mélységéből, s a képzet rendkívüli erejéből. E két ág fejlettsége végre, önként vezetett az egységükül tekinthető dramára. Így lőn, hogy mihelyst a buddhizmus, s az előnyomult idegenek elleni küzdés, jelenre irányzák a

figyelmet, megszüntetvén annak multhozai bilincselletését: a-zonnal fejlődésnek indult a dramai költészet is, mely tetőzetét épen Vikramaditja korában, s Kalidasa által érte el.

A drama. Az ind dramák jellemzésére általában mondhatjuk, hogy azok hősei legtöbbször istenek, vagy isteni lélek által eltöltött, nemes és tiszta érzelmű királyok; másod személyeik pedig, kormányférfiak, brahmanok, vagy legalább is tekintélyesebb kereskedők. A személyek e választékosságának megfelelően, még a szenvedélyek is egy bizonyos határon belől maradók; nemességét, s méltóságos nyugalmat kölcsönözvén így az egésznek. A hennök rajzolt szerelem, nem pusztán érzéki gerjelem, de nem is oly holt-halványan eszményi, mint némely újabb kori műveinkben, s ennél fogva a hiu imádást kerülve, kielégítetést s élvezetet keres. De ép ezért, csak mint egészen szabad személyek közti jelenik meg, a férjes nőkkeli viszonyoknak teljes kizárásával.

A jelen világában mozgásnak megfelelően, a dramának csak hőseik beszélnek a szanszkritot, már a hősnők, s még inkább az alárendölt személyek, a prakritakon szólnak; hirdetve mintegy, hogy a drama a népköltészettől lett átvéve, s művészi tökélyre emelve.

Mind a mellett, rendes színházakkal nem bírtak, s így, színi előadások csak nagyobb ünnepélyek alkalmával, kivételesen voltak láthatók; nem úgy mint például Chinában, hol azok a köznépek is szokott időtöltésül szolgáltak, s szolgálnak.

Maguk a hinduk, dramai irodalmuk legszebb gyöngyének Szakontalát, vagy a bűvös gyűrűt tartják, Kalidásától, ugyanazt, mely Európában legkorábban lett ismertté, s mely itt oly általános, oly nagy tetszésben részesült. E mű sarkkövét az askéták átka erejéről ind nézet képi. Tartalma, és menetele következő.

Hasztinapura királya Dusmanta, vadászat közt egy gazellára találva, azt már már lelőni akarja, midőn egy hang megállani parancsolja, mondván: E szelid állat, remetesé-

günkhöz tartozik, s megölni nem szabad! A király széke-
megállapodván, egy remete lép elé, ki így szól: Tedd vis-
sza tegzedbe halálhozó nyiladat oh király; fegyvereid a
gyengék védelmére, nem pedig az ártatlanok sujtására szol-
gáljanak. A király enged, s együtt a remetelakba térnek,
hol Szakontalát találják, ki iránt a király szerelemre gyúl,
s kiben viszont szerelmet keltenie sikerül. A harmadik felvo-
násban megtudja Szakontala, hogy szerelmese maga a király,
s szívének titkát feltárja, két barátnője előtt. A beszélgeté-
sük helyiségéül szolgált sűrűben elrejtőzött Dushmanta, mind-
ezt jól hallja, de hallja a barátnők egyike által adott taná-
csot is, mely szerint Szakontala egy virágba rejtett levél-
két lesz neki, hódolata jeléül átadandó, következő tartalom-
mal: Nem ismerem szivedet, lehet, hogy részvétlen az:
enyim szerelemben eped éjjel, nappal; ah egész életem a
tiéd. Erre a király is, rejtekét elhagyva, felfedi érzelmeit
Szakontala előtt; társalgásuk ép oly gyengéd mint szenvedé-
lyes. Szakontala mégis ellen áll a király heves vágyainak,
de visszavonultában kéri ezt, nefelejtse őt! Közelen ma-
radva, kémeleli kedvesét, s gyönyörtelven szemléli, mint szo-
rítja az szivére, meglelt karszorítóját. Vissza megy, azt
átveendő. Dushmanta maga akarja azt karjára illeszteni, mit
a szüz meg is enged. A mind élénkebbé vált jelenetet Sza-
kontala gyámannyának, a tiszteletre méltó Gotaminak hívó
szava szakítja meg. A távozó hajadon így kiált fel: És te,
az erdőnek szeretett homálya, kinek védelme alatt részben
meghűthetém már, a bennem forró tüzet, vajha teljesen bol-
dognak láthass, mi hamarabb! A negyedik felfonásban, a
Gandarvák módjára nőül vevén kedvesét a király, visszatér
palotájába, Szakontalánál hagyván, nevével jegyzett gyűrű-
jét, s azon ígétét, hogy ünnepélyesen felfogja őt vitetni
udvarába. E közben Kanna mind távol van, azon zarándok-
lásában, melyet Szumatirtába a czélből tön, hogy kérje az iste-
neket, a gyámleányát fenyegetett vészek elhárítására. Vissza-
térte előtt, ennek hajlokába érkezik Durvasa, Indiának egyik

szent zarándoka, s Szakontala, szerelmi gondjaiba egészen elmerülve, elmulasztja, megillető tisztelettel fogadni őt. A megbosszonkodott zarándok, átkot mondot reá; kívánván, hogy kire egyedül gondol, felejtse el őt, és mindazt, mi hozzá köti. Azonban, Szakontala egyik barátnője által megbékítve, átkát visszavenni ugyan nem bírja, de mérsékli azt, hozzá tevén, hogy gyűrűje megláttára, keljen fel ismét a királynak emlékezete, s egész szerelme. — A hazatért Kanna kedvezőknek találván a jeleket, felhívja leányát, készülni a férje előtt leendő megjelenésre. Egy menynei szózat mondotta neki: Tudd meg erényes brahmin, hogy — a világ javára, — leányod kebelébe hatott Dushmanta dicsőségének egy sugára. Szakontala érzékeny bucsut vesz barátnőtől, fáitól és virágjaitól, gazellájától és pávájától, s kéri Kannát, tudassa vele, ha majd anyává lesz kedves gazellája. Az ötödik felvonás Hasztinapurába, Dushmanta palotájába vezet bennünket, hol Szakontala megjelenik. A kíséretében volt zarándokok, tudatják Dushmantával Kanna megegyezését, hogy magához vehesse a szerelmük gyümölcsét szive alatt hordó Szakontalát. De, a Darvasa átkának sulya alatt levő Dushmanta, nem ismeri föl nejét, ki most kétségbe esve, a király által hűsége jeléül nála hagyott gyűrű segélyét készül igénybe venni. De mily nagy meglepetése, és ijedelve, azt többé uján nem találva. Elveszté azt, Száki istennő szent tavábani mosakodása közben. Sikeretlennek látván Dushmanta megindítására tett minden kísérletét, ismét vissza készül Szakontala. De a vele volt brahmin így szóla hozzá: Ha tisztának és ártatlannak érzed magadat, maradj férjednek közelében, bátran viselve minden helyzetet, ha egy rabnőé lenne is az. — Meg volt jósolva, hogy Dushmanta első szülött fia, tenyere vonalaiban kijelelve hordozandja magas végzetét. Azért tanácslák Dushmantának, várná be Szakontala születését, hogy meglássa, valyon láthatók lesznek-e fia tenyerén, a jósolt jelek. De időközben elragadta egy fénylő szellem Szakontalát, mien Dushmanta

ugyan csodálkozott, de az átok sulya alatt fogva levén, meg nem indult. A hatodik felvonásban vád alá kerül egy halász, mint a király nevével jegyzett drága gyűrűnek elorzója. Ő azonban állítja, hogy a gyűrűt egy hal belsejében találta. Alig hogy a király a gyűrűre tekint, azonnal eloszlik a varázs, s feléled benne, ifju nője iránti egész szerelme. Ám ő, oda van. Bujában félbeszakíttatni parancsolja a tavasz ünnepét, s kívánja, Szakontalának legalább arczképét látni. Láttára oly erővel kél fel benne régi szerelmè, hogy szinte magát véli látni kedvesét. A hatodik és hetedik felvonás közti idő alatt, legyőzi Dsmanta, Indrának harczzekerén állva, az avval harcbanállott Danavákat, e rossz szellemeket. Ez isten udvarából visszatérve, a hatalmas istennek Kasiapának távol székhelyét keresé fel, hol egy oroszlánal játszadozott gyönyörű gyermeket talált. Önkéntelen vonzalma által indítva, enyelegni kezdvén vele, felfedé tenyerén, a jövendőbeli uraságnak titokteljes jós jeleit. A gyermeket kikérdezve, végre saját fiát ismeri fel abban. Midőn magát újra feltalált nejeinek lábaihoz vetné, így szólott ez hozzá: Kelj fel drága férjem, igen soká voltam boldogtalan, de a kék mit most érzek, nagyobb minden szenvedésemnél. Erre mindannyian az istenek hazájába emeltetnek, hol Szakontala megérti, hogy férje tévedése, Durvasa átkának volt következése, s hogy fia, az egész föld fölötti uraságra van elhíva. — Az isten és ember világnak e műbenihez hason egybefolytatását, csak az ind világnézet tette lehetővé; oly teljes az itt, hogy köztük semmi törés sem érezhető. Benfai mondja, hogy e mű fordításainak egyike se birta visszaadni, az eredetit jellemző, utánnozhatlanul gyöngé olvadást. Minden érintés letörli azt, mint a pillangó szárnyainak bársonyát. — A fordításokban velőtlen, s nőileg gyöngé valami az; s pedig annál inkább, minél hübbek e fordítások. Tulajdonkép ilyen is az, mint minden ind drama; de e gyöngeség, oly csodás szerencsével van felfogva, hogy az inkább gyöngédségnek látszik; annyira, hogy ez alapon tökéleteseknek mondhatók

e művek. Kalidasának egy másik dramája, a Wikra-morvasi, vagy a nimpha és a hős, közel rokon a mi dalműveinkkel; a mennyiben tartalma teljesen romantikai, s a mennyiben egyáltalán recitativ, és énekelve előadandó az. Magvát egy szenvedélytölt jelenet képezi, melyben a hős kedvesét keresi, kit kuszó növényé változtatott, egy átok hatalma. Vannak helyei, melyeknek lyrai röpte s kedélymélysége fölülmulhatlan. — A Magadhutta, vagy a felleg posta, ugyancsak Kalidasától, elegiai színezetű, dramai monologul tekinthető. Egy dewi, ki ura kertjét Indra elefántjai által eltiportatni engedte, s ezért a Himmalája vadonjaiba száműzetett, megpillant magányában egy felhőt, mely ifju, kedves nejének hona felé röptül; s kéri azt, vinné meg neki, bánkódó szerelmessének meleg üdvözlését.

Kalidasával és korával, nem zárult be azonnal az ind dramai költészet. A kasmiri krónika szerint, Kr. u. 705-ben élt Bhavabhutinak fenmaradt három drámája egyikét, a Malati Madhavat, vagy is a Malati és Madhava közti szerelem és titkos házasság dramai rajzát, még a bűvös gyűrűnek is fölébe helyezi Wilson. Szervedély rajzolás dolgában, semmi esetre sem áll e költő, Kalidasa mögött. Sőt a 10-dik században élt Visakha-Dattának tulajdonított Mudra rakshasa, e párbeszédek és énekek-ben irt erőtelni mű is, teljes figyelmet érdemel. Tartalmát, Szantarakotta ministerének azon fondorlatai teszik, melyekkel az, ura részére hódítá Nanda ministerét, s így annak hatalma megszilárdulását eszközölte. E mű, a brahmin kormányférfiaknak, még magok a királyok felett is gyakorolt nagy hatalmát világosan láttatván, igen tanuságos. A 12-dik században élt G'ajadevának nagy hirtű műve, a szenvedélyesen forró Gita-Govinda, szintén lyrai dramául tekinthető. E mű, a világ és isten közti viszonyt mint valami mysticus házasságot fogván fel, sok rokonságban van Salamon dics-énekével.

Alsóbb költészeti ágak. A drama virágzása, nem hogy kételkedünk, a költészet alsóbb ágainak egyidejű miveltetésén sem.

A tanköltemények közt főleg Kalidasa évszakai emelendők ki. Jones mondja, hogy e műnek mindegyik distichona, egy egy ind tájt ábrázol; mindig szépen, néha ragyogó színezettel, soha nem természetlenül.

Szerelmi költeményeik közül, főleg Amaru száz epigrammaja lett ösmeretessé, különösen Rückert szerencsés fordításai által. Legtöbbnyire igen kedvesen, de egyszersmind kéjelegve is festik a szerelmet, mint az ind képzelem általában szokta. Sajátságos, Tsaurasnak ötven distichonban; irt azon szerelmi műve is, melyben egy, kedvese tilos ölelésén ért szerelmes, a halálra vitetve is, nem halálára, hanem a vett élvre gondol, s azt magasztalóva énekl.

A Vikramaditja testvérének Bhartriharinak tulajdonított, de nem ettől magától, sőt nem is egyetlen szerzőtől való gnoma-gyűjtemény, e nemben mindenesetre a legjelesebb, s ugyanazért, méltán vonta oly jókor magára, a nyugoti világ méltányoló figyelmét. Nyelve egyszerű, de nem minden kétértelműség s játsziság nélküli.

A hinduk szintoly nagyok levén az elvonódás, mint a képzelem terén: a költészet egész mezejének fölvirágzásával, a szép műtannak is megkellett születni. Nem is hiányzanak a művek, melyeknek céljok, megállapítani a szabályokat, a szép műveknek úgy tartalmukat, mit alapjukat illetőleg. E művek elvonódásnak levén szülőttei: a teremő szellem szabadröpülését akadályozniok kellett; de gátolni nem birták azt. A külalakot, jelesen a metrikat illetőleg, legkitünőbb Pingala műve, mi azonban sokkal részleteseb és terjedtebb, sem hogy megengedhető lenne, itt követése. Legyen hát elég, csak azt jegyezni meg, hogy a szanszkrit metrikának alapjául, a Clokasknak nevezett, közönséges epikai versalak szolgált, melynek kettősségi jelleme, az ind vers formákon általában, tehát a négy fő idom majd mindenikén uralkodik.

A zene. A költői élet első fejletekor, egyiránt alant állott vers-mérték és zene, egymással összefolyva, egymást föltételezve és áthatva mutatkozván: természetes, hogy a

verselés fejlődése, a zenének is javára vált. Ez utóbbinak eredete, ugyanazért a legrégibb verselésénél későbbi nem lehet. Mikor lett az a tudomány hatalma által gyámoltott tüzetes művelés tárgyává? bizonytalan. Az általán énekelve előadandó Szama-Veda, már ismerni látszik, az arabok kezén át, hozzánk is Indiából jött hetes hangléptéket. Egyébiránt egyelőre tisztán társuló zenéjük, később is csak igen kevéssé bírván önállóvá lenni: valami magas tökélyre nem emelkedhetett; ha ugyan az egymáshoz tapadt versmérték és zene, tárgyyszerű fejetükben kölcsönösen gátolták egymást. — Szokottabb hangszereik tisztán rythmicusok, mint például a trombita és csengetyü. Legfőbb kedvenczük a vina, a hárfának egy neme, melyen kül még néhány, hasonlólag gyenge húros, s kevés fúvó hangszert is használnak.

India hanyatlása.

A hanyatlás kezdete. India virágzatának tényezőjüül a buddhsimussali küzdést, s az idegen, főleg pedig a görög elemekkel megtermékenyítő érintkezést ismertük föl. Innen, a mint a buddhismus megtörni kezdett, s a mint a népeket, melyekkel érintkezés nem eltörpítő, hanem inkább fejlesztő volt, az áradatként rohanó muhammedan törzsek váltották fel: azonnal hanyatlásnak indult az.

A buddhismus kiveszésének okai. A buddhismus megtörésének okát, főleg az általános egyenlőségnek általa hirdetett tanában kell keresnünk. E tannak folytonos czáfolatul szolgált, egy felől az arja s a benszülött népek, másfelől ez utóbbiak egyes varnái közt fenállt, kiáltó különbség, A tan és valóság ez ellenmondó volta, annál rombolóbban ha-

tott az elsöre, mivel az egyes népek és várnák közti különbség, az eszközök elégtelensége folytán, csak gyengíthető is alig volt. Más oldalról, a brahman mythológiának főnebb érintett fölvétele s befogadása azt eszközölte, hogy a nagy tömeg alig birt különbséget tenni, a brahmanok és Buddha tana közt; miután azok mindenike, oly igen hasonlatos szertartások közt szóllott hozzá. Mind ezek folytán, bensőleg bizonnal már akkor igen meggyengültnek kellett a buddhismusnak lennie, mikor ellenében véres üldözésekhez mert nyúlni a brahmaismus; visszaállítandó a varnák különbségét, a vedák tekintélyét, és a brahmanok hatalmát. Ez üldözés, kezdetét valószínűleg a kilenczedik században vette; végét, Hindostanban ugyan már előbb, de Dekánban csak a 16-dik században érte; itt mint ott, a buddhismus teljes kiölésével.

E kiöletés teljességre mente előtt vált ki — Buddha követői közül, a dsainák felekezete, kiknek tana, épen az askesis szigrubbá tétele, s a várnarendszer újra fölvétele által különbözik Buddhaétól; bizonyítva mintegy, annak csak most kifejtett gyengéjét. A brahmanok üldözése, a dsainak sorait is igen megritkítá, s közeledésük, végvesztüket úgy látszik csak későbbre halasztá, nem elhárítá. —

A muhammedán törzsekkel, s az európai népekkel-i érintkezés. A muhammedanizmussali érintkezés első közvetői az arabok voltak, kik Mohalin-Bin Abi-Suffra vezérük alatt 663-ban Khorosanból Multánig nyomultak előre. Ez isolált beütést apró rabló járatok követték, egész 711-ig, a mikor az első hódító hatjárat következett be, Muhammed Orin Kassim vezér alatt; kinek hódítása azonban inkább szélesen kiterjedt, mint tartós volt. E hadjáratok, s a tibetiek egykoru támadásai okozták, hogy több ind fejedelem Chinához folyamodott segélyért; közel viszonyba, s némüleg függésbe hozván így Indiát; hátsó Azsia ama hatalmas országától.

A művelt arabokat, nálok sokkal veszélyesb ellenség

váltotta fel, a törökök. Ezek a Gaznavida Szubuktegin, főleg pedig ennek fia Mahmud alatt, a 10-dik század vég negyedében kezdték meg támadásukat, s folytatták mindaddig, míg sikerült India belsejében állandó uralmaságot alapítaniok, az islam részére. A törökökre később Afghanok, ezekre meg, a 16-dik században mongolok következtek, hatalmas fejedelmük Babur sach alatt. E mongoloknak India belsejébeni uralmaságával párhuzamban ment, a széleknek európaiak által lett elfoglalása. Legelőbb a portugallok léptek India földre; s a malabári partokon erődöket építve, s az indiai kereskedést az arabok kezéből kiragadva már 1500-ban egy nagy birodalmat alapítottak ott, mely Ceilont, s a Szunda és Molukki szigeteket is magába foglalta. E földeknek, s az indiai kereskedésnek mintegy 100 évig maradtak birtokában a portugallok, mikor a hollandok, méginkább pedig az angolok által kiszorítottak. Az angol kelet-indiai kereskedelmi társaság előbb a szélekeni portugall s holland birtokokat elfoglalván, utóbb India belsejében is megfészkelte magát; s kivált a 18-dik század közepe óta mind hatalmasban terjeszkedik; úgy, hogy ma már őt, s általa Angliát kell, az öntelenné vált India urául ismernünk.

A muhammedánismussali hosszas érintkezés egyedüli szülöttjéül Nanakanak azon kísérlete tekintendő, mely szerint az, mint a szikhek, vagy szeikhek, az az tanítványok felekezetének alapítója, kibékíteni törekedett az ind vallásos tudat, és az islam közötti ellentétet; az egyetlen istennek elismerése, minden egyéb, bármiként kiabrázolt hatalom imádásának elvetése, s az általános emberiség szeretetének szorgalmazása által. Az általa egyesített szándékolt elemek azonban sokkal ellentétesebbek, semhogy benső egyesítésük sikerülhetett volna; azért Nanakanak tana inkább csak keverékül, nem pedig való egységül tekinthető.

Más oldalról, a keresztyéneknek sem sikerült termékeny tevékenységre, valami ujnak előhozására birni a hinduk szellemét. Így lőn, hogy e nép majd egy teljes év-

ezreden át vesztegel; mumia-szerű emlékeként, régebben létesített polgárosulásának; keltve azon igen is elterjedt véleményyt, mely szerint neki, mint Chinának is, jelleme épen a tespedésben, a fejlődés hijányában áll. Hogy e vélemény minden terjedtsége daczára is alaptalan, s inkább csak az India régibb történeteiben járatlanságnak következménye: azt a főnebbiekben bebizanyitanom reményilem sikerült. Hiszen legalább három évezredre terjedt, s egynél több fokot mutató fejlődés lett azokban feltüntetve, s nyomról nyomra kísérve az arja nép útja, melyen az, a fejlődés azon fokára emelkedett, melyet a chinai álláspont félszogsége mintegy igényelt, s mely a persia által elfoglaltnak előfeltéte volt. Sőt a nézet, mely hátsó Ázsia sajátágául a tespedést jeleli ki, még Chinára nézve sem tartható; annak is levén élete, s életében fejlődése, mely őt, a polgárosulásnak legalább alsó lépcsőjére fölemelé. A különbség csak az, hogy China fejlődése — a dolog természetének egészen megfelelően — sokkal régebbi időbe esett, mint Indiáé. Innen van, hogy míg ez utóbbi nyomról nyomra kísérhető: addig amaz a történet által megvilágított kornak már kezdete előtt befejezést ért. Hiszen már a Tseu-Li -- Tseu Kongnak, Wu-wang testvérének a Kr. előtti 11-dik században irt könyve, — lényegben a maiakhoz teljesen hason, a legkisebb részletességekbe is beható politikai s közigazgatási szervezetről tanuskodik. Nem a fejlődés hiánya, hanem annak kora bezárulta folytán van hát China története közel ahhoz, hogy jelenrajzzá legyen. Sikerül e valaha, a belföldi források teljesb kiaknázásával, a történeti fejlemények folyamát itt is ép úgy kimutathatni, mint Indiában? oly kérdés, mire csak a jövő adhatand biztos feleletet.

Kijavítandók.

1-ső lap	alólról	1-ső sor	formaiban	helyett	formáiban
2.	„ felülről	3.	„ természet	„	természeti
5.	„ „	18.	„ archimustól	„	archalimustól
6.	„ alólról	9.	„ ha ugyan	„	haugyan
6.	„ „	2.	„ mint hogy	„	minthogy
7.	„ „	11.	„ egyarányában	„	egyarányában
8.	„ „	3.	„ e, nyugoti	„	é. nyugoti
23.	„ felülről	12.	„ északi	„	déli
31.	„ alólról	2.	„ helyzett	„	helyzete
32.	„ „	16.	„ meghódoltatnának	„	meghódoltatának
41.	„ felülről	17—18.	„ kényszerítette	„	kényszerítette
49.	„ alólról	9.	„ átvitett	„	átvitetett
54.	„ fölülről	5.	„ túlnövekedet	„	túlnövekedett
72.	„ alólról	10.	„ cselekvényen	„	cselekvékenyen
75.	„ felülről	15.	„ szervezeti	„	szervezett
79.	„ alólról	10.	„ tartanak	„	tartatnak
105.	„ „	6.	„ fájdalmakat	„	fájdalmakat
108.	„ „	5.	„ Nálunk	„	,Nálunk
109.	„ felülről	11.	„ töltbe	„	tölt be‘
112.	„ „	5.	„ hátolásra	„	hatolásra
131.	„ „	8.	„ 8—110°	„	85—110°
137.	„ „	3—4.	„ Indraparaszha	„	Indraprasztha
138.	„ alólról	18.	„ kéjelmessége	„	kényelmessége
143.	„ „	15.	„ század	„	ezred
172.	„ felülről	5.	„ kéttős	„	kettős
193.	„ „	6.	„ földtermészeti	„	föld természeti
197.	„ „	2.	„ törvényköny	„	törvénykönyv
197.	„ „	7.	„ király	„	királyi
200.	„ „	2.	„ nagy részletessel	„	nagy részletezéssel
210.	„ alólról	14.	„ figyelmüket	„	figyelmünket
227.	„ felülről	18.	„ rengetek	„	rengeteg
236.	„ alólról	11.	„ követlésével	„	követelésével
240.	„ „	3.	„ viksük	„	bhiksük
247.	„ „	10.	„ Cejlonra	„	Ceylonra
260.	„ felülről	2.	„ 64	„	642
260.	„ „	10.	„ követett	„	követet
263.	„ „	13.	„ ügyszeretet	„	ügyzeretetet
268.	„ alólról	17.	„ nefelejtse	„	ne felejtse
271.	„ „	2.	„ hogy	„	hagy
274.	„ felülről	10.	„ varnák	„	varnák

Fr. Hollsteiner
k. k. Hof-Buchbinder
in
WIEN
Aber vorstadt, am Glacis,
N° 107 im rothen Hause.

